MARTIN JÓZSEF

A RENDSZERVÁLTÁS IGÉZETÉBEN

Huszonöt év egy publicista pályáján

L'Harmattan

ISBN 978 963 414 002 3

L'Harmattan France
5-7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 TORINO
Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
email: harmattan.italia@agora.it

A kiadásért felel: Gyenes Ádám

A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:
L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: +36-1-267-5979
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Párbeszéd Könyvesbolt
1085 Budapest, Horánszky u. 20.
Tel.: +36-1-445-2775
parbeszedkonyvesbolt@gmail.com
www.konyveslap.hu

Olvasószerkesztő: Tiszóczi Tamás
Tördelés: Madarász György
Borító: Lukácsi Veronika
Nyomdai munkák: Robinco Kft.,
felelős vezető: Kecskeméthy Péter.

TARTALOMJEGYZÉK

A RENDSZERVÁLTOZÁS IGÉZETÉBEN AKKOR ÉS MA

„A csúcsokért vívott küzdelem maga is betöltheti az ember szívét."
(Albert Camus)

Hogyan? Nincs itt valami tévedés? Még ma is? Annyi fordulat, meglepetés és – ne tagadjuk – csalódás után még mindig az igézetében? Pedig mindenképpen nagyon messzire jutottunk az elmúlt negyedszázadban onnan, ahonnan elindultunk. És most a hosszú és tudományos alaposságot igénylő fölsorolás – tehát a „honnan"-ok és „hová"-k – helyett egyetlen jelenségre összpontosítok, nem titkoltan arra, amit a legfontosabbnak tartok, s arra, aminek a hiánya e kötet jó néhány írásában búvópatakszerűen tör elő, hol erősebb, hol gyengébb sodrással. Ez pedig 1989 júniusának egybevetése a mai, tehát a bő negyedszázad elteltével kialakult – mert kialakított – magyar társadalmi és szellemi valósággal és mentalitással. Nagy Imre újratemetésének napjáról, június 16-ról beszélek: azt gondolom, hogy ez több nemzedék egyszervolt és megismételhetetlen, egész életre szóló élménye, egyszersmind a régi rendszer ideológiai összeomlásának jelképe. Akkor és ott, a Hősök terén lényegében „mindenki" összetalálkozott és békejobbot nyújtott egymásnak: abban a szűkre szabott történelmi időben, amelyben a bukott rendszer normái már nem érvényesültek, az új többpárti demokrácia intézményei pedig még nem kezdték meg működésüket, nos tehát ebben a történelmi mércével valóban röpke pillanatban az '56-os forradalom áldozatainak, neves és névtelen hőseinek és mártírjainak jelképes újratemetése összehozta mindazokat a százezreket és milliókat – tehát az elsöprő többséget –, akik a hanyatló, utolsó éveiben egyre puhuló, mind többször nyugati segítséget kérő egypárti rendszert akarták fölváltani a liberális demokráciával, a tervgazdaságot a piacgazdasággal, a moszkvai szövetséget a nyugati kötelékekkel.

Az állampárt reformszárnya, köztük Németh Miklós miniszterelnök és a túlélő '56-os elítéltek, baloldaliak és élesen kommunistaellenesek, népiek és urbánusok, a magyar értelmiségiek legkülönfélébb csoportjai, mélyen hívők, a vallás tiszteletében felnőttek és elkötelezett ateisták, középkorúak, idősek és az akkor legfiatalabb politikusnemzedék tagjai tették félre nyilvánvaló ellentéteiket, világlátásuk eltérő megközelítéseit, felfogásuk különbözőségeit, gadameri szellemben érteni és megérteni akarták a másikat, figyelni a többire és főleg arra, ami a társadalom ezernyi árnyalatából összeálló véleménytömeget azon a napfényes júniusi napon összeforrasztotta: a tiszta és emelkedett

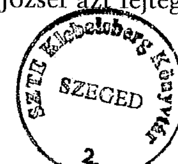
emlékezésre, az '56-os forradalom és szabadságharc méltóságának helyreállítására. Akkor csupán éreztem, hogy ilyesmi csak egyszer fordul elő az ember életében, ma már *tudom* ezt; akkor azt sem tudtam még, milyen adománya az életnek, hogy azt a napot megérhettem, *ma már* azt is tudom, hogy az akkori leírhatatlan öröm és meghatottság nem életre szólt, s most nem az engem azóta elért magánéleti csapásokra gondolok, hanem arra, hogy negyedszázad múltán fényévnyire sodródott a társadalom az egykori jelképes és valóságos kézfogástól, kiegyezéstől.

De hát nem utópia ez? Miként lehet összevetni a pártállam ideológiai összeomlásának, tehát az '56-os forradalom teljes újraértékelésének magasztos és történelmi mércével is maradandó pillanatát a liberális demokrácia *ab ovo* pártosodásával, az ezzel szükségképpen együtt járó nézeteltérésekkel, vitákkal? Kétségtelenül jogos a kérdés. Nagy Imre és mártírtársainak újratemetése, az a tény, hogy '56-ot ismét annak lehetett nevezni, ami valóban volt, vagyis forradalomnak – kivételes történelmi esemény, a korábban durva erőszakkal kizökkentett idő „visszatolása", ami találkozott a társadalom túlnyomó többségének, szinte teljes egészének az egyetértésével, hiszen csak egy szűk balos csoport hihetett Grósz Károly 1988. novemberi fehérterror-víziójának. Az új rend intézményrendszerének a kiépítését már értelemszerűen viták kísérték, az Ellenzéki Kerekasztal mellett nem csupán az egyes „oldalak" – a kormányzó MSZMP, a sorra megalakuló pártok és a civil szervezetek – között sokasodtak az ellentétek, hanem az „oldalakon" belül is. De ez így természetes: soha nem hittem a „népfrontos" többpártrendszerben, piacgazdaságban, kapitalizmusban. Ez fából vaskarika, az évszázados nyugati tapasztalatok tanúsítják, ha a politikai elit pártokra szakad, akkor egymáshoz fűződő viszonyukat a versengés, a szembenállás jellemzi. Republikánusok és demokraták, toryk és munkáspártiak, az évtizedek folyamán sokféle név alatt szereplő francia konzervatívok és szocialisták nem barátjai egymásnak, sokszor nemzedékekre visszamenőleg számon tartják, ki melyik pártcsaládhoz tartozik, a napi politikában pedig kemény, olykor kíméletlen ellenfelek. Azt a fajta szembenállást azonban, amely a másikban földbe döngölendő ellenséget lát, amely ugyanazt a valóságot homlokegyenest ellentétesen láttatja és a másik fél érveiből soha semmit nem képes elfogadni – ilyesfajta „ideghábórús" egymásnak feszülést nem tapasztalni az elmúlt évtizedek nyugati politikájában. Két szempontból sem. A gesztusok, a hagyományokon nyugvó politikai protokoll, a legfőbb államrezon rendszerint átsegít a véleménykülönbségeken, nem eltüntetve őket, hanem a legszükségesebb közös nevezőt létrehozva; Londonban például a parlamenti évadok megnyitásakor kormánypártiak és ellenzékiek együtt vonulnak föl a Westminsterben, vagy a francia nemzeti és helyi ünnepeken pártok, egyházak, civil szervezetek képviselői a fölemelő – és persze elmúló – pillanat

kedvéért együtt menetelnek és vesznek részt az ünnepségeken, Washingtonban – folytattak légyen bármilyen durva elnökválasztási hadjáratot – a lemaradó jelölt mindig gratulál a Fehér Házba beköltöző új lakónak vagy az éppen ott maradó réginek. Nálunk inkább kivételszámba megy, ha a vesztes köszönti a győztest, s minden nemzeti ünnep elsősorban a jószerivel teljessé vált szembenállásról tanúskodik.

A másik szempont inkább csak európai s azon belül is a kontinentális összefüggések között értelmezhető: a koalíciókötés lehetősége és olykor kényszere különösen a hozzánk földrajzilag és a politikai gyakorlatban is közel eső német nyelvű országokban hozzátartozik a kormányzás mindennapjaihoz, s a kompromisszumkötési hajlandóságot egy ilyen kormányzati szerkezet – vagy ennek puszta lehetősége – nyilvánvalóan növeli, nem mintha a kis- vagy nagykoalíció bármire is eleve gyógyírt adhatna. Nálunk hamar fölbomló jobboldali koalíciókötés Antall Józsefnek az új rendszert megnyitó kormányában történt, hosszú huzavona után '94-es győzelmük után pedig a szocialisták – bár erre a parlamenti aritmetika nem kényszerítette őket, mert megvolt az abszolút többségük – együttműködésre léptek a szabaddemokratákkal, akik azonban a nyugati s főleg német mintától eltérően lecövekeltek a baloldal mellett, nem léptek rá a jobb- és baloldal között évtizedeken át ingázó német FDP útjára, ami aligha elválasztható attól, hogy a liberalizmust pártpolitikai értelemben megtestesítő SZDSZ a rendszerváltozás után távol tartotta magát a jobboldaltól, a konzervativizmustól. Ezzel nemcsak a kiegyezés utáni időszak magyar szabadelvű hagyományaitól, hanem a második világháborút követő nyugati mintáktól is eltért a honi pártpolitikai szerkezet.

Az érzelmi szálakkal átszőtt kérlelhetetlenséget semmi sem mérsékli a pártosodott magyar glóbuszon, ami 2004-es uniós tagságunk óta annál is inkább visszatetsző, mert különféle szinteken és minőségekben több mint tíz éve magyar politikusok is részt vesznek az integrációs intézmények munkájában. A késhegyig menő viták persze ott sem hiányoznak, de a pártcsaládok nem olyan kibékíthetetlenül – vagy annak látszó – hisztérikus légkörben politizálnak, mint a mieink. Úgy remélem, hogy mindebből kiderül, nem a szocializmus letűnt történelmi időszakában fölbukkant „népfrontos" összeborulást hiányolom, hanem a magyar politikai elit *alkuképtelenségét* sokallom. Pedig mind az újratemetés, mind pedig az új állami berendezkedés főbb vonalait megrajzoló 1989-es kerekasztal-tárgyalások éppen a kiegyező szándékra utaltak, hiszen – Tőkés Rudolf találó kifejezésével – a „negotiated revolution", vagyis a „kialkudott forradalom" nem is mehetett másként végbe, mint folyamatos és sokoldalú egyeztetések révén. Ennek az állandó egyeztetési folyamatnak volt egy érdekes epizódja, többnek nem nevezhető, aminek a részleteire csak mostanában derült fény. Antall József azt fejtegette Osskó Juditnak, hogy a Né-

meth-kormány „alig tudta" „végigvinni a dolgokat, és már ősztől kezdve azon gondolkodtak, hogy meddig tudják tartani. December körül már felvetették, hogy kiszélesítik a kormány koalíciós kormánnyá úgy, mint a többi kommunista országban. Ha akartunk volna, részt vehettünk volna a kormányzásban. Akkor alakult ki az a gyakorlat – amit ma nosztalgikusan visszasírnak, és amire hivatkoznak –, hogy az ellenzéket minden fontosabb kérdésben megkérdezték." (Osskó Judit: *Antall József – Kései memoár. Publikálatlan interjúk.* Corvina, 2013, 94–95.) Mit szól ehhez Németh Miklós? Ezt kérdeztem tőle az Andrássy Egyetemen 2015. február 26-án megrendezett beszélgetésen, amelyen a résztvevők a róla megjelent könyvről cseréltek eszmét (Oplatka András: *Németh Miklós. „Mert ez az ország érdeke".* Helikon, 2014). A több mint negyedszázados eseményre visszatekintő Németh Miklós, a pártállami időszak utolsó – a rendszerváltoztatást előkészítő – miniszterelnöke nem cáfolta Antall egykori közlését, kifejtvén, valóban tett koalíciós ajánlatot '89 decemberében Antalléknak. Ahogyan most érzékeltette, nem lepte meg, hogy nemleges választ kapott: „Trükkös fiú vagy Te, Miklós" – válaszolta a Némethnél 16 évvel idősebb Antall, hallhatta az Andrássy Egyetem közönsége 2015 februárjának végén az egykori miniszterelnöktől. Ez esetben a koalíció elvetése a politikai logika alapján igencsak érthető: az ellenzék nem akart kormányzati közösséget vállalni a lelépő kabinettel, amely ugyan a negyvenéves pártállami időszak intézményi fölszámolását kezdte el, ám mégis az egypárti uralom nyomán – és nem szabad választásokkal – jött létre.

De az epizód nem cáfolja a váltás óta eltelt 25 év politikai hétköznapjairól mondottakat: a kivételes átmenet kivételes pillanatában született döntés érthető, míg a többpártrendszerű liberális demokrácia hétköznapjaiban a rendszerszerű s ezért teljesen indokolt ellentétek mellé vagy inkább fölé emelkedő érdekközösség politikai érvényesítése egyszerűen eltűnt a lehetőségek közül. Ebből a szempontból a kötet nyitó cikkének végén említett kérlelhetetlenség minden vártnál és elvárhatónál keményebbnek bizonyult: a negyedszázad nehézségei mintha szétporlasztották volna a megértési nyitottságot, a párbeszédhajlamot, a jó ügyekért történő összefogás képességét, amely – horribile dictu – akár átívelhetne egy-egy választási perióduson. De azzal a felfogással sem akkor, sem ma nem tudtam és nem tudok egyetérteni, amely erre való hivatkozással a rendszerváltozás egészét kárhoztatja, s magát a '87-től '90-ig tartó folyamatot ítéli politikai kudarcnak. Olyan váltást csináltak, csináltunk, amilyent lehetett, aktualizálom Deáknak az 1867-es kiegyezésre vonatkozó mondását, ami azt jelenti, hogy persze nem hibátlant, de hibátlan politika csak a mesében meg a marxista tankönyvekben volt és van. A már idézett kötet szerint Németh Miklós ma úgy gondolja, két főbűne volt a változtatási folyamatnak: az, hogy az átmenet részleteit rögzítő tárgyalásokon nem foglalkoztak

behatóan gazdasági kérdésekkel, másfelől, hogy nem rendezték az ügynökkérdést. Magam azt gondolom, hogy visszapillantva mindkét fölvetés logikus, de csak visszapillantva. A gazdasági kerekasztalnak egyszerűen nem jutott hely – képletesen szólva – abban az épületben, amelyet lázasan és lelkesen a régi és új lakók szinte teljesen átépítettek, mert a (fő- és válasz)falak sem maradtak a helyükön. Ha ránézünk arra a tömérdek intézményi váltásra és változtatásra – a pártalapítástól kezdve a társasági törvényen át az Alkotmánybíróság szervezéséig, vagyis valamelyest leegyszerűsítve, a politikai, a gazdasági és a jogi rend átfogó újjáépítésére –, akkor valójában nem csodálkozhatunk, megpróbálva akkori énünket visszaképzelve, hogy a változtatási lendület átsiklott a szoros értelemben vett gazdaságpolitikai szakkérdések fölött. Mást gondolok az ügynökkérdésről, ez valószínűleg „egyszerűen" hatalomtechnikai probléma, az akkori politikai elitben túl sokan voltak a különböző szolgálatoknál érintettek ahhoz, hogy egy német típusú, egyszeri, általános és kíméletlen döntés megszülessék a listák teljes nyilvánosságra hozásáról. S hogy ez mennyire így lehetett, arra éppen az eltelt negyedszázad a tanú: azóta sem sikerült megtenni, ami akkor nem ment.

Bármennyi vita és nézeteltérés, veszekedés és olykor botrány övezte is a váltás néhány évét, közöttük az „annus mirabilis"-t, vagyis 1989 „csodálatos évét", a magyar értelmiségi, sőt a társadalom többsége egyetértett a társdalom demokratizálásában, a gazdaság piacosításában, az új rendszer és az emberi mentalitás nyugatosításában, ha tetszik, európaizálásában (lásd erről Lengyel László – Surányi György: *Határátkelés.* Kalligram, 2013, 425.). Így képzeltem én is, ezért is érintett érzékenyen a nagyszerű karmester, Fischer Ádám interjújának egy részlete az *Élet és Irodalom*ban: „...igazán nem szerettem volna, hogy abban a vitában, amelyet az apámmal folytattam, végül mégiscsak neki legyen igaza. Mert ő azt mondta, hogy ne akarjak rendszerváltást, mert az nem áll meg középen, és akkor majd megint egymás torkának ugrunk a románokkal Erdély miatt, és elkezdődik a zsidózás, és végigmondta az egész listát. Többek között, hogy a Horthy-rendszer visszajön. És én azt válaszoltam, hogy higgye el, hogy a Horthy-rendszer nem jön vissza, mert megváltozott a világ. Szerinte azonban a világ megváltozott, de a magyarok nem. És valamit tenni akartam én is, hogy ne így legyen. Ez volt a mi állandó vitánk, és nagyon nem szerettem volna, hogy neki legyen igaza, és mégis igaza lett. Be kell látnom, hogy neki volt igaza." (Rádai Eszter: „Most megint alkohollal kínálják a magyar alkoholistát". *ÉS*, 2011. december 2.) Hát akkor nem csupán egy őskommunista apparátcsiknak – Grósz Károlynak – volt víziója a fehérterrorról, hanem egy olyan kiváló, zseniálisan sokoldalú művész-intellektusnak is, mint amilyen Fischer Sándor volt?! Jó, nem a fehérterrorról, ám mégis arról, hogy a szabadság errefelé nem szül normális rendet; ha nem működik a diktatúra fékrendszere,

elszabadulhatnak az indulatok. Én pedig ebben az egyetlenegy kérdésben vitázni igyekszem Fischer Ádámmal – miközben csodálom karmesteri működését, de sajnos nem értek hozzá –, s azt merem remélni, hogy – a tagadhatatlanul megtörtént csúfságok ellenére – édesapjának nincs és nem lesz igaza.

És itt van a másik dilemma: az igazi változtatásoké, ha tetszik, reformoké, illetve azok alakulása 25 év alatt. Negyedszázad már történelmileg is mérhető, a Horthy-korszak is nagyjából ennyi ideig tartott, de ami ennél fontosabb: az 1867-es kiegyezés óta eltelt huszonöt év alatt, az Osztrák–Magyar Monarchia tagországaként a magyar gazdaság – több tényezőnek köszönhetően – lendületesen bővült, a modernizálódás, önmagunkhoz viszonyítva, addig nem látott ütemben haladt, még egy jó darabig egyedül kormányzott a Szabadelvű Párt, bár már Tisza Kálmán nélkül, s a szabadelvű politikai közösség – mai szóval elit – kivetette magából Istóczy Győző durván antiszemita politikai kísérletét. De azt is hozzátehetjük, hogy e negyedszázad alatt ugyanaz a politikai közösség kezdett belesüppedni – ha már bele nem süppedt – a meddő közjogi vitákba, háttérbe szorultak vagy éppen elenyésztek, esetleg föl sem merültek, az ország modernizálását előrevivő reformok, így az általános választójogé – a választásra jogosultak köre ekkor és mindvégig a Monarchia idejében rendkívül szűk maradt –, a szociális kérdéseké, az igazságosabb birtokviszonyoké vagy éppen a későbbi tragédiát alapvetően befolyásoló etnikai kérdéseké. Itt elgondolkodtató és vidámságra éppenséggel nem okot adó párhuzamra bukkanunk, ha nem is a rendszerváltozás egész időszakát, de nagyjából az elmúlt másfél évtizedet tekintve. A már idézett kötetben Lengyel László azt írja, hogy az említett célokat újra és újra ki lehet tűzni, „de mintha Sziszüphoszként fölgörgetnénk a sziklát a csúcsra, az újra meg újra visszagördül. Mintha az elmúlt évtized számtalan akciója és reformja nem ért volna célt." Az istenek által megbüntetett Sziszüphosz keserves szenvedéséhez, erőfeszítéseinek hiábavalóságához méltán híres esszéjében a Nobel-díjas Albert Camus azonban másfelől közelít: „Ott hagyom Sziszüphoszt a hegy lábánál! Minden ember megtalálja a maga terhét. De Sziszüphosz a felsőbbrendű hűségre tanít, mely isteneket tagad és sziklákat emel. Ő is úgy ítéli, hogy minden jól van. A gazdátlanná vált világ neki se nem meddő, se nem kicsi. A kő minden egyes darabja, a sötétlő hegy minden egyes ércszilánkja külön kis világ a számára. A csúcsokért vívott küzdelem maga is betöltheti az ember szívét. Boldognak kell elképzelnünk Sziszüphoszt" – így a Vargyas Zoltán fordította gyönyörű szöveg záró sorai, s úgy látom, hogy – mutatis mutandis – itt is akadnak párhuzamok: a különböző szinteken végzett erőfeszítések képesek kitölteni szívünket, elménket, ami ha nem is a meseszerű boldogsághoz, de a megvívott harcok és az elvégzendő feladatok tudatáig vezethet el bennünket, a kétségtelenül számos kudarcból nem a lemondás, hanem a felsőbbrendű hűség, a sziklák újragörgetésének folytonos

erőfeszítése következik. Az már a magyarok természetéhez tartozik – amint a kötet egyik interjúalanya, John Birch volt budapesti brit nagykövet mondja –, hogy mi inkább az éjbe borult hegyet látjuk, a föladatot meg sötét tehernek, a kő minden grammját a pokolba kívánjuk, s azért sóhajtozunk, hogy vigye föl – más.

A negyedszázada lezajlott fölszabadító folyamat – bármennyi csalódást hozott is az elmúlt 25 év – kinyitotta a világot, mindenekelőtt a szellemi-politikai értelemben vett nyugati féltekét, s új meg új csúcsok keletkeztek, a magam életében is. A kötet tartalma e tekintetben szakmai életemnek is tükre: a rendszerváltó *Magyar Nemzet* főszerkesztői posztját csak néhány hónapig töltöttem be, de a kinyílt világ meghozta számomra azt, ami korábban reménytelennek tűnt: a lap jóvoltából nyugati fővárosokban lehettem tudósító, nem is akárhol, Párizsban és Brüsszelben. Kívülről és messzebbről pillantani önmagunkra mindig tanulságokkal jár. Aztán belekóstoltam egy másik napilap, az akkor még szabadelvű *Magyar Hírlap* vezetésébe, itt lettem – megint csak rövid ideig – a főszerkesztő egyik helyettese. Ám a beosztásnál sokkal fontosabb, hogy ebben a lapban is írhattam kedvelt témáimról és személyiségeimről, így például a hozzám különösen közelálló Szabó Zoltánról, aki népinek urbánus, urbánusnak népi volt, mozgalmát és eszméit egyetlen pártnak sem rendelte soha alá, nem pártnak vagy pártoknak, hanem csakis nemzetének és az igazmondásnak, az „igazírásnak" volt elkötelezettje haláláig. És ebben a lapban jelent meg Bartók halálának ötvenedik évfordulóján a XX. század egyik legeredetibb és legzseniálisabb muzsikusával, a Bartókkal ifjúkorában kapcsolatba került Yehudi Menuhinnal készített interjúm. Szakmailag és emberileg egyaránt felejthetetlen élmény. A két napilap ajtói hamarosan végleg bezárultak előttem – a részleteket most mellőzzük, a *Magyar Nemzet*től történő elköszönés az Élet és Irodalom közlése nyomán olvasható e kötetben –, de kinyíltak más ajtók, más kapuk. Szakmai életem egyik része a napi újságírás maradt, előbb a *Vasárnapi Hírek* egyik szerzőjeként és szerkesztőjeként, majd a mába nyúlóan a *Metropol* külső szerzőjeként. De a kinyílt kapun beléptem egy másik – bár a zsurnalizmustól nem is olyan távol álló – világba, nevezetesen az oktatáséba. Életrajzi adalékként annyit, hogy ifjúkoromban nagyon akartam tanár lenni, de erről a szűkebb család és megboldogult osztályfőnököm a Piarista Gimnáziumban – róla is olvashatnak a kötetben – lebeszélt, mondván, hogy a bölcsészettudományi karral szinte reménytelenül próbálkoznék, részben az iskola, részben az akkor még érvényben lévő származási megkülönböztetés miatt. Meg talán azért is – teszem én ma hozzá –, mert ugyan jól, sőt jelesen érettségiztem, de olyan nagyon kiemelkedő bizony egyáltalán nem voltam. Elég az hozzá, hogy hamar hagytam magam lebeszélni – így a tanári helyett a közgazdasági diploma zárta egykor a tanulmányokat –, de azért a régi

nosztalgia nem múlt el nyomtalanul. A valóságos kapu pedig az egri Eszterházy Károly Főiskolán nyílt ki, mert az intézmény egykori főigazgató asszonya, Zám Éva olyasvalakit akart megnyerni, aki az újságírást, a zsurnalizmust belülről ismeri. Egy kicsit szabódtam, de 1998-ban még nem tudtam, milyen jól döntöttem, amikor igent mondtam a tanszékvezetői felkérésre. Egy év múltán, amikor egyik pillanatról a másikra médiaállás nélkül maradtam, mégis volt munkám, fix fizetésem, és fokozatosan beleszoktam a tanításba. Lámpalázam lassan elmúlt, s valamelyest eligazodtam az oktatásügy nem éppen egyszerű, belső világában, amihez alapvetően járult hozzá a Zám Évát váltó, bő tíz évig volt rektorom, Hauser Zoltán támogató segítsége. (Mai, igen megtisztelő címem, a professor emeritus elnyerése pedig már a 2013-ban hivatalba lépő Liptai Kálmán rektori időszakára esik.)

A kötet, amelyet az olvasó a kezében tart, többszörösen is őrzi a főiskolai lét hatását és élményeit, annál is inkább, mivel a tanár soha nem tagadta meg az újságírót; de miért is tette volna? Számomra a két munka, hivatás és pálya legfontosabb közös vonása, hogy mindkettő folyamatos szellemi készenlétet igényel, így mindkettő lehetőséget ad a folyamatos – tanulásra. A kapuk sokfelé nyíltak: a hazai oktatás világán túl beléphettem egy rövid időre az amerikai oktatásába, és rátérhettem a publikálásnak arra a terepére is, amely nagyobb lélegzetű és kutatói elmélyültséget igényel, vagyis egyben-másban különbözik a hírlapíró munkájától. Ennek a tevékenységnek a lenyomatával is találkozik az olvasó ebben a kötetben: folyóiratok, évkönyvek hasábjain jelentek meg tanulmányaim, például arról, hogy miért haragudott meg Bismarck Jókaira, hogy Szabó Zoltán Szellemi Honvédelem-mozgalma pontosan milyen gyökerekből táplálkozott és miként jelent meg a régi *Magyar Nemzet* hasábjain, hogy milyen könyv- és levéltári nyoma van annak a lélegzetelállítóan bátor színikritikának, amelyet felejthetetlen pályatársam, Mátrai-Betegh Béla írt 1952-ben az akkori *Magyar Nemzet* hasábjain, hogy a századelő egyik legjobb – *nota bene*: kormánypárti – hírlapja, *Az Ujság* miként közölte a legkülönfélébb világlátású írásokat, mert a nagyon eltérő szerzőket egyvalami mégis összekötötte: fényes, mai napig világító tehetségük.

Napi aktualitású, szösszenetnyi jegyzetek és a forrásművekre támaszkodó, a kötetbeli megjelenés igényei szerint szerkesztett, terjedelmes tanulmányok ezért sorakoznak egymás mellett e kötetben, s áttételes módon, de azért – úgy gondolom – logikailag könnyen érthetően tükrözik, hogy szakmai pályám során két igazán fontos intézményben dolgoztam, s ezt míg élek, nagy szerencsémnek tartom: az egyik a Kádár-rendszer úgynevezett puha vagy puhuló időszakában működő, majd a rendszerváltozás folyamatát a maga eszközeivel előmozdító *Magyar Nemzet*, a másik a többpárti demokrácia Magyarországának egyik nagy múltú felsőfokú oktatási intézménye, az alapítója nevét

a rendszerváltozáskor az egykor illetéktelenül Egerig tolakodó Ho Si Minh-től visszavevő Eszterházy Károly Főiskola. De a kötet nemcsak ezt őrzi, hanem hírt ad nagy és visszavonhatatlan magánéleti megpróbáltatásaimról, gyászaimról is, mindenekelőtt első feleségem, Simon Ágnes és lányom, Judit korai haláláról. Nem magamat, hanem a Bölcsesség könyvét idézem: „*Az igaz pedig, ha a haláltól hirtelen megelőztetik is, nyugodalomban lészen. [...] Rövid időben vége lévén, sok időket töltött be: mert kedves volt az Istennek az ő lelke, azért sietett őtet kivinni a hamisságok közül. A népek pedig látták, és nem értették...*" *És most is hozzáteszem, amit akkor hozzátettem az Élet és Irodalom hasábjain:* „Hát én is így vagyok, látom, mert nem tudom nem látni, ami történt, de nem értem: miért nem maradhat még velünk az, aki igaz? S miért éppen ő?" Ezt kérdeztem akkor, s ezt kérdezem ma is.

A szenvedést, a kétségeket, a halál riadalmát nem tudom és nem is akarom kisebbíteni. Ember voltunkhoz ez úgy hozzátartozik, mint virághoz a szirma, ezért is szerepelnek ezek a tűnődéseim is ebben a kötetben. Közben fanyarul és profánul azt is mondhatnám, az újságíró meg a tanár is ember, aki gyötrődéseiben sokat gondolkodik: az egyetemesség, a véges lénynek nem felfogható végtelenség és a nagyon is behatárolt magyar, közép-európai, európai lét között szabad az átjárás. Egyetemességről szólván, mit tagadjam, rabul ejtett Kant híres, aforisztikus bölcselete: „Lelkünket két dolog tölti el mindig új és növekvő csodálattal és félelemmel, a fölöttünk magasodó csillagos égbolt és az erkölcsi törvény bennünk" – írtam a *Vasárnapi Hírek* hasábjain. Hamvas és Bibó életművében lapozgatva pedig a gondolkodás örömére figyeltem föl, ami persze nem tárul föl azonnal, főleg nem villámgyorsan: „A gondolkodás közösségteremtő erejét azonban nem tapasztaljuk meg egyik pillanatról a másikra, ehhez idő kell; Kunderával szólva tehát, a lassúságot érdemes dicsérni, amely teret enged a meditációnak és az elmélyülésnek, a kutató szenvedélynek. A magyar elit akkor lesz felnőtt, ha elfogulatlanul és széles körben teszi magáévá a két páratlanul gazdag életművet, hiszen hogy' ne érdekelhetnék »a« baloldalt például Hamvas »meditációs objektumai«, s »a« jobboldalt Bibó elemzései az antiszemitizmusról, a közép-európai kis nemzetek nyomorúságáról, s persze még sok minden másról?!" Ezek a sorok is olvashatók e kötetben. Meglehet, többen azt mondják, micsoda naivitás, ahogy talán erre az előszóféleségre is: hiszen a rendszerváltoz(tat)ásról szót ejtve, hol marad a kilencvenes évek elején elveszett nagyjából egymillió munkahely említése, hol az első évtizedben még meglévő, de aztán fokozatosan elillanó presztízs elemzése – éltanulóból bukdácsolók lettünk?! –, s mindenekelőtt és -fölött hol a szegénység, a roma és nem roma népességet emésztő embertelen nincstelenség számbavétele, az évtizedeken átívelő adósság tehertétele, hol marad annak részletes bevallása, hogy a gyors nyugati fölzárkózás reménye, történelmünk során nem először,

úgy elszökött, mintha soha itt sem lett volna, hol a rendszerszintű korrupció létének mérlegre tétele, hol az az óriási csalódás, amelyet a huszonöt éve vitathatatlannak és rendíthetetlennek tűnt nyugati elköteleződés és integrációs betagozódás olykori megkérdőjelezése sokakban keltett? És így tovább... Valóban nem merültem el a mai magyar valóságot terhelő, olykor kétségbeejtő gondok kizárólagos elemzésében, noha mindezek, valamint értékzavaraink, a piaci és közösségi alternatívák nyugati típusú szabad mérlegelését olykor fölváltó központosító akarat-megnyilvánulások, az állami beavatkozások mindenhatóságában hívő, keleti ihletésű centralizáció és a többször emlegetett szellemi szétszakítottságunk mind-mind hozzátartozik a különben hihetetlenül összetett teljes képhez, amely talán mégis összeáll e kötet nyomán az olvasóban.

Mentségemül csupán annyit tudok fölhozni, hogy ez nem tanulmánykötet, csak annak fölvillantása, hogy egy magyar hírlapíró és médiatanár miről próbált szövegeket farigcsálni a rendszerváltás – mennyivel egyszerűbb a német vagy az angol kifejezés: „Wechsel" vagy „change" – huszonöt évében. Az akkori „igézet", amint a címben áll, még hagyján, mondják majd a kritikusok, de a mai – azért mégis túlzás. Hiszen miként lehetne feledni, hogy a rendszerváltás egykor impozáns, a nagyvilágnak is tetsző épületében a lakók egy része – erkölcsi és politikai értelemben – hűtlennek, méltatlannak, sőt olykor hitványnak bizonyult, hogy a negyedszázad bizony megviselte magát a „házat" is, hogy az egykori építők szellemi-politikai iránytűjétől, a fékek és ellensúlyok sokoldalúan konstruált egyensúlyától, a liberális demokrácia sokszínű és szabadon működő intézményi rendszerétől nem kevesen voltak vagy vannak eltérőben?

Ám úgy vélem, ettől még a házat nem kell, sőt nem is szabad lerombolni, de jó, azért egyet mégis hátralépek: a rendszerváltozásról szólván használjam csak a kevésbé költői és ezért elkoptatottabb „varázslat"-ot, amiből mára nekem – s meggyőződésem, hogy nekünk, sokaknak – még mindig maradt erős hatású varázs. A szellemi csapongás, a gondolati kalandozások, a világra nyitott kulturális sokféleség, a megkönnyített határátlépések, az intellektuális szabadság varázsa egy magyar értelmiségi számára.

Budapest, 2015. március

Martin József

I.
HULLÁMVERÉSBEN

A PILLANAT ÉRTÉKE

Kormányprogramot több mint négy évtizede olyan behatóan nem elemeztek, mint Antall József kedden beterjesztett irányelveit. Az ellenzék – az ország teljes nyilvánossága előtt – szinte rávetette magát a majd' kétórás beszédre, s ha semmi más, ez is ékesen bizonyítja, hogy a honi politika történetében új szakasz kezdődött. Az benne az új, hogy a magyar parlamentarizmus visszatér legjobb történelmi hagyományaihoz, s legyen bármilyen hiányossága is a koalíciós kabinet csomagjának, az mégis tény, hogy a roppant feladatoknak a politikai centrum tájékán elhelyezkedő új csapat a legitimitás többletenergiájával gyürkőzik neki. Ez az egypártrendszer egyetlen kormányzatának sem adatott meg.

Az olyan kis ország, mint amilyen hazánk, csakis széles körű nemzetközi keretben képzelheti el jövőjét. Roppant fontos, hogy az expozé kiegyensúlyozott hangneme minden külföldi aggodalmaskodót megnyugtathat, s rácáfol egyes előzetes, nem mindig túl jó szándékú jelzésekre. Bár a hosszúra nyúlt parlamenti szócsatában talán erről esett a legkevesebb szó, mégis hangsúlyozni kell: a megválasztott koalíció úgy kíván közeledni Nyugat-Európához s részt venni a földrész erőszakkal megbontott egységének a helyreállításában – legyünk szerényebbek: fokozatos megteremtésében –, hogy közben nem növeli a közép-európai térségben a labilitás elemeit. Antall jövőképéhez a lelépő kormányzat nagy érdemeket fölmutató külpolitikájától egyenes út vezet: a Varsói Szerződésből csakis úgy léphetünk ki, hogy közben nem felejtkezünk el bizonyos realitásokról, s a Szovjetunióval konzultálva keressük meg új helyünket Európában.

Tíz nappal a gyászos emlékezetű trianoni szerződés hetvenedik évfordulója előtt nem árt arra emlékeztetni, hogy Nyugaton ma sem néznék jó szemmel a magyar nacionalizmus akár csak részleges föltámadását. Ezeket az aggodalmakat teljességgel eloszlatta az európai horizontú, az integrációs szervezetekhez gyorsított ütemű közeledést indítványozó program. Aminthogy azokat is megnyugtatta, akik fizetési kötelezettségeink teljesítését tartják – teljes joggal – folyamatosan napirenden. Erre a nemzetközi háttérre égetően szüksége van hazánknak, hiszen külföldi tőke nélkül aligha kezdhetünk neki a csődtömeg fölszámolásának.

A kemény realitások itt kezdődnek. Hazánkban a polgári forradalom még nem fejeződött be. Négy dátum fölemlegetésével Antall éppen a féloldalas polgárosodási folyamat állomásaira utalt. Az 1848-as forradalom csak megfogalmazni tudta az újkori átalakulás követelményeit, maga a polgárosodási folyamat csak 1867-ben indult meg. A századforduló páratlan föllendülést hozott e hazában, de 1918 csak futó epizódnak bizonyult, 1945 pedig idegen fegyverek árnyékában keltett egy történelmi pillanatra olyan illúziót, hogy folytathatók a polgári demokratikus hagyományok.

Most ismét esélyünk lehet arra, hogy Európa közepén végre a citoyenek országává váljunk. Így lesz-e? Jól tette a kormányfő, hogy az ember és a külvilág kapcsolataiban az első helyre az erkölcsi és ökológiai megújulást helyezte, s csupán az egészségügy és az oktatás „gyógyítása" után említette a gazdaságot. A szokásostól eltérő sorrend közvetve Berzsenyit idézi, támaszunk s talpkövünk csakis a tiszta erkölcs lehet, s így állhat helyre egyéni és nemzeti méltóságunk. Ami a gazdaságot illeti, világos, hogy az iránytű a szociális piacgazdaság felé mutat. De az ördög a részletekben búvik meg: hogyan mozgósítható a magyar tőke – ami nélkül a külföldi is nehezen mozdul majd meg? Miként érhető el a vállalkozások élénkítése és az infláció egyidejű csökkentése?

Kérdések, amelyekre az ellenzék válaszokat várt, s ki keményebben, ki szelídebben azt vetette szemére a legnagyobb párt vezetőjének, hogy csupán kívánságlistát állított össze, nem a holnap, hanem a távoli jövő képét vázolta föl, s konkrétumok helyett általánosságokban fogalmazott. A koalíciónak, s kivált a legnagyobb pártnak, működés közben kell válaszolnia a kérdésekre, mert az is igaz, hogy most a politikai vákuumból – s nem az árnyékkabinetből – lépett elő, s kevés ideje maradt a részletek kidolgozására.

Az ellenzék is erre szorítja a kormánypártot. A jelek szerint némely kérdésben máris megkezdődött bizonyos „együttműködés": a radikálisabb hangvételű SZDSZ-megfogalmazások hatottak az MDF szóhasználatára, gondolataira, például a gyorsított ütemű privatizáció vagy a Varsói Szerződés-tagság dolgában. A földkérdést leszámítva a leglényegesebb stratégiai pontokon aligha van mélyreható ellentét a mértékadó kormánypárti és ellenzéki felfogások között. Ami egyfajta biztatás is lehet a jövőre nézve e történelmi pillanatban, amely után a kérlelhetetlen hétköznapok következnek.

(Magyar Nemzet, 1990. május 24.)

Jövőtükör

Egy esztendeje lélekemelő és léleknyugtató szertartással búcsúzott a nemzet Nagy Imrétől és sorstársaitól. Jóvátenni a jóvátehetetlent a kései utódok nem tudták, de – Füst Milánnal szólván – eleget tettek végre a szív parancsának. A gyásznapon a temetetlen holtak elnyerték a végtisztességet, az Antigonék végül legyőzték a Kreónokat. A jelképes és minden bizonnyal történelmi fényességű június tizenhatodika óta sarkaiból fordult ki az egykori Közép-Európa.

A Hősök terén megrendezett búcsúztatástól egyenes út vezetett október 23-a megünnepléséhez, a köztársaság kikiáltásához, az egypárti szerkezet összeomlásához, a szabad választások kiírásához. Közép-Európában egymás után omlottak össze a szocialista diktatúrák, hogy napjainkra a választásokkal legitimált demokratikus kormányzatok próbálkozzanak az új rendszerek megalapozásával és kiépítésével. Nem egészen egy esztendővel a tavalyi újratemetés után az egykori ellenzék egy részéből kormánypárt lett, kibontakoztak egy parlamenti demokrácia körvonalai.

A hatalmon lévők és az ellenzékiek hatalmas kihívással kénytelenek szembenézni: a modernizáció sokszor elmaradt feladatát kellene végrehajtaniuk. Merthogy a demokratikus „fordulat" önmagában nem számolja föl az évszázados elmaradottságot, a kis népek nyomorúságát és az őket egymás ellen hangoló nacionalizmusokat, a fundamentalista ösztönöket. De ha emelkedő nemzet akarunk lenni – emlékezzünk Németh László híres cikkére az egykori *Irodalmi Újság*ban –, csakis olyan hatalomgyakorlási módot kell választanunk, amely a demokrácia elveit teljes mértékben tiszteletben tartja, megteremti az ellenőrzés intézményesített rendszerét, és működőképes gazdaságot hoz létre. Nagy Imrének, az ötvenhatos mártíroknak a soha el nem fogyó erkölcsi tőkéjére alapozva most nyílik esély erre. De akkor miért van bennünk annyi szorongás és oly kevés tűrőképesség, miért elemezzük jelenünket annyi borúlátással, miért nézünk jövőtükrünkbe olyan hitetlenül? Igaz lenne talán, hogy csak a „jókedvű" diktatúra és a „rosszkedvű" demokrácia között választhatunk, közép-európai módra két rossz között? És egyáltalán: ha már ilyen ambivalens, kétkedőn bizalmatlan a hangulatunk, szabad-e, kell-e „visszamerengeni" ama legendás októbervég s a gyalázatos megtorlások felé?

Csak őszintén és valódi tisztességgel szabad megkísérelni a választ. Úgy gondolom, hogy ötvenhat olyan trauma, amellyel a nemzetnek még sokáig, nagyon sokáig foglalkoznia kell. A rehabilitáció még korántsem fejeződött be. Nemcsak arról van szó, hogy a mártírsírokon mindig friss-e a virág, s a megkezdődött forradalomkutatás folytatódik-e méltó módon. Hogy a lelkek megnyugodjanak, ahhoz a neves és névtelen hősöknek elégtételt kell szolgál-

tatni, a bűnöket következetesen föltárni és nem eltussolni illik, a lappangó titkok homályát oszlatni kell, s konokul faggatni a nyitott kérdéseket.

A katyńi vérengzésektől és a csehszlovákiai bevonulástól már elhatárolta magát Moszkva. Ebből a sorból – történelmileg – nem maradhat ki '56, még akkor sem, ha ez újabb tehertétel a korszakos változásokat hozó, de önmaga alternatíváját is megteremtő, a birodalmi bomlás veszélyével is szembenézni kényszerülő gorbacsovi vezetésnek.

Az elmúlt esztendő megtanított minket arra, hogy a realitásokat nem szabad „túltisztelni". Mennyi úgynevezett mozdíthatatlan realitás omlott össze, mert – meglehet – létezett, „igazi" volt, de nem valódi. Mindenki tudja, hogy a régi Varsói Szerződés mire szolgált, és Nagy Imre politikai-szellemi örökségének egyik sarkalatos pontja éppen az, hogy a túlhaladott, a nemzeti függetlenséget csorbító szerkezetet valamiképpen föl kell számolni. De a valódi realitásokhoz tartozik, hogy a világesemények menetét sem most, sem a jövőben nem Magyarország szabja meg, s horizontunk sem országunk határain, sem a Kárpát-medence hegyláncain nem zárulhat le. Érezhetünk és érzünk is különleges felelősséget a határainkon túl élő magyarságért, de a budapesti politika gazdája csak a magyarországi állampolgároknak lehet.

Valódi realitás az is, hogy az elmúlt esztendőkben egy maroknyi bátor kisebbség emelte föl szavát Nagy Imre emlékének méltó megőrzésére, a nagy többség csöndesen rejtegette gondolatait, és közben megkötötte a maga kompromisszumait. Az újratemetés első évfordulóján fölfedezhetjük, hogy új szakadék keletkezett a mai szavak és a tegnapi cselekedetek között, a hangoskodók mintha azt hinnék, igazuk nagyobb lesz, ha még harsányabbak. Pedig a hangerő nem az igazság mértékegysége. De más oka is van annak, hogy a ránk „szakadó" demokráciában és szabadságban terjed, növekszik a szorongás. Sokan illúziókat táplálnak a piacgazdaság gyors eredményeit, az erkölcsi értékrend megszilárdítását illetően. Pedig a Kánaán nincs és nem is lesz itt, a politikai szerkezet sehol sem hibátlan, a demokrácia nem botránymentességet jelent – de nem is a korlátlan akarnokság gátlástalan érvényesülését. Azt szoktuk mondani, hogy az elmúlt évtizedek mérhetetlen pusztítást okoztak – így igaz, de hozzá kell tennünk, hogy a „lágy" diktatúra esztendeiben mégiscsak jobban és szabadabban éltünk, mint a Rákosi-féle önkényuralomban. Azt szoktuk mondani, Európa felé törekszünk, de lépten-nyomon Balkánba ütközünk, közép-európai pályaudvaraink és valutáris zavaraink kétséget ébresztenek, egyáltalán elérjük-e valaha a hőn óhajtott Európát, vagy csak Mucsáról Mucsára vándorolunk.

Csöndes lelkiismeret-vizsgálatra, az emberi tisztesség mindenkori megőrzésére, az erkölcsileg megalapozott nagyratörésre int az újratemetés első évfordulója. Nagy Imre egy egész országot tudhatott maga mögött. A lázadásban könnyebb volt egységet tanúsítani: „Tűz, vér, láz, újság, boldog változások" – ki ne osztozott volna Ady forradalmi hevületében. De a demokrácia, az igazi, eleve magába foglalja a megosztottságot, a tépelődést, a másságot. Ezt kellene megszokni, hiszen ez az ember léptékű társadalom. Nagy Imre nem ötvenhatban kísérelte meg először a kommunistának vagy szocialistának mondott rendszer humanizálását. A zsarnokság korábban csak a politikából tessékelte ki, harminckét esztendővel ezelőtt az életből is. Gyalázatos halálát, nagyon különböző meggyőződésű sorstársainak mártíriumát a nemzet emlékezetéből nem tudták és soha nem is fogják kitörölni, de megbékélés nélkül nem lehet országot, és kivált a régi romok fölött új rendszert építeni. Olyant, amely letöri a kis és nagy Kreónokat. Hála ötvenhatnak, a politika ezt visszavonhatatlanul napirendre tűzte.

(Magyar Nemzet, 1990. június 16.)

A MAGYAROK BORÚLÁTÓ TERMÉSZETŰEK

Beszélgetés Sir John Birchcsel, Nagy-Britannia távozó nagykövetével

„Nem vagyok kommunista" – mondja beszélgetésünk után Sir John Birch brit nagykövet, amidőn azt kérdezem, látni kívánja-e a kéziratot. Elegáns nagyvonalúsággal mond nemet, s humorérzékéről tanúskodik az is, hogy dolgozószobájának egyik félreeső sarkában az elrobajlott esztendők immár értékes relikviájaként ott díszeleg egy Lenin- és egy Sztálin-szobrocska. Néhány nap múlva, röviddel hatvanadik születésnapja előtt Sir John végleg elutazik hazánkból, ahol 1989 óta nagykövetként képviselte az Egyesült Királyságot. A románul és franciául is kitűnően beszélő diplomata Párizs, Szingapúr, Bukarest, Kabul és Genf után a '80-as évek elején a nagykövetség beosztott munkatársaként már három évet töltött Budapesten.

– *Hogyan hasonlítaná össze a '80-as évek Magyarországát a rendszerváltozás időszakával és a mai állapotokkal?*

– Hatalmas és drámai változást kísérhettem figyelemmel az elmúlt hat évben. Hiszen végül is a Magyar Szocialista Munkáspárt ténylegesen megtárgyalta az ellenzékkel saját temetésének az előkészítését. Úgy gondolom, a hatalom önkéntes átadása, valamint az áttérés a többpárti demokráciára nagymértékben köszönhető a magyar nép bölcsességének, politikusainak és az egész társadalomnak.

Kétségtelen, hogy nem könnyű időszak következett, hiszen egyszerűbb volt ledönteni a régi rendszert, mint felépíteni az újat. Ez gyötrelmes és nehéz folyamat, bár a magyarok talán természetükből adódóan elég borúlátóak.

– *Úgy gondolja tehát, hogy az emberek véleménye rosszabb a helyzetről, mint maga a helyzet?*

– Nagyon nehéz egyetlen szemszögből megítélni az összes ember sorsát. A piacgazdaság egyik kellemetlen velejárója, hogy a változásoknak az alsó szinten vannak áldozatai, mert akadnak olyanok, akik elvesztik a munkahelyüket. Tény, hogy a jóléti támogatásokat nem lehet többé olyan szinten tartani, mint amilyenen a régi rendszer tette. A felső szinten viszont igen sokan vannak, akik túl sokat tesznek zsebre, s nem fizetnek adót.

– *Véleménye szerint Magyarország mikorra lesz teljes jogú tagja az Európai Uniónak és a NATO-nak?*

– Jó kilátás van arra, hogy Magyarország a század végére csatlakozzék az Európai Unióhoz. De ez nem csupán az Unión múlik, hanem azon is, hogy az országnak teljesítenie kell bizonyos feltételeket. Például a forintot konvertibilissé kell tenni, csökkentendő egyes gazdasági tevékenységek állami támogatása. Önöknek készen kell állniuk arra is, hogy beengedjenek olyan nyugati termékeket, amelyek veszélyeztethetik a kevésbé hatékony magyar gyártókat, és akkor még nem szóltam a szabványok összehangolásáról. Ami a NATO-t illeti, a helyzet meglehetősen más: a szovjet veszély elmúltával, úgy érzem, nekünk sem világos, mi legyen a NATO jövője. A csatlakozásról egyébként akár már holnap el lehetne készíteni a dokumentumokat. A problémát az okozza, hogy a kibővítéshez a 16 tagállam beleegyezése és törvényhozásuk jóváhagyása szükséges.

– *A nálunk megforduló brit politikusok és üzletemberek miért dicsérnek bennünket?*

– Sok tehetséges vállalkozó van Magyarországon, dolgoznak itt jó menedzserek, és mindenekelőtt van jól képzett, szorgalmas munkaerő, feltéve, ha megfelelő az anyagi érdekeltség. A régi rendszerben az emberek azt mondták, mi úgy csinálunk, mintha dolgoznánk, ők pedig úgy tesznek, mintha megfizetnének minket. Ennek következtében a teljesítményszintek meglehetősen alacsonyra zuhantak. De az itt befektető, és a privatizációs folyamatban részt vevő cégeknek most az a véleményük, hogy a magyarokkal nagyon jó teljesítményt lehet elérni. Politikusaink vonzónak találják és támogatják az országot, ahol a demokratikus rendszer gyorsan gyökeret vert.

– *Csupa dicséret... És melyek a kritikai megjegyzések?*

– A bírálat szerintem arra a lassúságra vonatkozik, amellyel a gazdasági átalakulás végbement. Ez egyaránt igaz volt az MDF vezette kormányra, és igaz a jelenlegi szocialista–liberális koalícióra. A bírálók szerint hosszú időt vesz igénybe a magánosítás, az állami szektor leépítése, s a befektetni akaró nyugati üzleti köröket kiábrándítja, hogy a kormány állandóan változtatja az elképzelését, módosít a szabályokon. Magam nem vagyok meggyőződve arról, hogy ez a kritika mindig teljesen megalapozott. Végül is egy kormány elsősorban szavazóinak tartozik felelősséggel, és nem a nyugati üzleti köröknek. Ne feledje, Nagy-Britanniában Margaret Thatcher miniszterelnöksége idején tíz év alatt a gazdaságnak mintegy 10 százalékát magánosítottuk, és itt önök célul tűzték ki, bármi történjék is, négy-öt esztendő alatt a gazdaságnak nagyjából a 80 százalékát privatizálják.

– *A múltba pillantva: találkozott-e a '80-as évek elején magyar ellenzékiekkel?*

– Igen, akkoriban a bírálóknak két fajtájával ismerkedtem meg: a karosszékből kritizálókkal, vagyis az egyetemi professzorokkal, akik zárt ajtók mögött panaszkodtak a rendszerre, bár egyesek közülük tagjai voltak a pártnak is. Létezett egy sokkal kisebb csoport is, akik az igazi apostolok voltak abban az értelemben, hogy ha kellett, szenvedtek nézeteikért, akiket néha nyakon csíptek a rendőrök, és bebörtönözték őket. Munkát nem kaptak, s telefonhoz is csak akkor jutottak, ha a hatóságok le akarták beszélgetéseiket hallgatni: Kis János, Demszky Gábor, Haraszti Miklós, Kőszeg Ferenc és a többiek valamiképpen a legbátrabbak voltak. Őket mind ismertem. Persze engem is figyeltek, mert utóbb megtudtam, hogy egyik beszélgetőpartneremnek – akiből később miniszter lett – a rektor jelenlétében megmondták, ha továbbra is találkozik John Birchcsel a brit nagykövetségről, akkor veszélybe kerülhet az állása...

– *Találkozott-e valaha Kádár Jánossal?*

– Többször is, és ez mindig nagy élmény volt, mert ismertem élettörténetét. Emlékszem egészen liberális gondolkodású emberekre a '80-as évek elején, akik azt mondogatták, mit fogunk csinálni, ha „a János meghal", hogyan tudunk majd szót érteni az oroszokkal, és miként leszünk képesek megőrizni a társadalmi egyensúlyt? Egy budapesti futballmeccsen a díszpáholyban egy ízben Kádár mellett ültem, és angliai tárgyalásain is részt vettem programjában. Tudta, hogyan kell bánni az oroszokkal, és a nyugatiaknak sok mindent megmagyarázott az orosz mentalitásból. Különben elég nehéz döntés volt a hivatalos londoni meghívás, mert féltünk, hogy nálunk az emberek azt mondják majd, ennek az embernek a kezéhez vér tapad, s elárulta a szabadságot.

– *Kiragadna néhány emlékezetes eseményt az elmúlt hat év krónikájából?*

– Számomra a nagy pillanat az volt, amikor 1989 szeptemberében az ország akkori első embere azt mondta: Magyarország olyan, mint egy hajó, amely elvesztette a kormánylapátját. Akkor azt gondoltam, istenem, ha a kommunista párt első titkára ilyet mond, akkor már tényleg történnie kell valaminek. Emlékszem a választások éjszakájára is. Elmentem az MDF székházába, azt hiszem, én lehettem ott az egyetlen külföldi nagykövet. Amikor kiderült, hogy a Fórum nyert, a párt egyik vezető személyisége – később miniszter lett belőle – kezébe temette arcát, és szinte kétségbeesetten azt mondta: „Istenem,

megnyertük a választásokat, és most meg kell próbálnunk vezetni ezt a szörnyű országot." És valóban ez volt a feladat.

– *Milyennek ítéli a magyar–brit kapcsolatokat?*

– Természetesen a politika számon tartja a magas szintű és jelképes fontosságú látogatásokat, így a királynő budapesti útját vagy Göncz elnök londoni vizitjét, s megjegyzem, hogy Horn Gyula ősszel Londonba látogat. E magas szintű látogatások a jó kapcsolatokat fémjelzik, de számomra ugyanilyen fontosak az alsóbb szintek, vagyis a diákok, az egyetemi hallgatók, az orvosok vagy éppen az ügyvédek cserelátogatásai. Mert bármilyen sok is a csúcs-eszmecsere, szükség van arra, hogy az egész társadalom érezze, megértse a kapcsolódásokat, az érdekeltségekben és elvekben mutatkozó azonosságokat. Még a sötét időszakokban sem „működött" mindig a vasfüggöny, és talán éppen ezek a kapcsolatok tartották ébren a reményt, hogy Európa mesterséges szétválasztottsága egyszer véget ér.

(Magyar Hírlap, 1995. május 17.)

Csődben a haszonvehetetlen ideológok

Figyeljük ezeket a sorokat: „Omladozik körülöttünk minden. A jog lesiklik lassan-lassan régi alapjairól s új bázisokon helyezkedik el; az elméleti hagyományok elsorvadnak benne, s helyükbe lép a természettudomány vívmányaiból merített új ismeret." Mielőtt bárki azt hiszi, hogy egy mai publicisztikából idéztem, sietve fedem föl a forrást: jó 110 éve Vészi József értékelte így a távozó tizenkilencedik századot a *Budapesti Napló* hasábjain. A maga idejének egyik legtekintélyesebb publicistája – beszélt vagy kilenc nyelven, különben Molnár Ferenc apósa – arról is elmélkedett, hogy tehetetlenül állunk egy „rozoga hídon", amelynek jelen a neve, s amely „két örökkévalóságot" köt össze, a mögöttünk lévő múltat az előttünk rejtőző jövővel. Nincs ez másként most sem, a jelenből annyi látható, hogy szinte nehéztüzérség ostromolja a magyar kormányzatot: a befektetőktől a hitelminősítőkig, nemzeti kormányzatoktól és a brüsszeli uniós apparátus vezetőitől a legkülönbözőbb pártállású médiumokig sokan lődözik bírálataikat a budapesti kormányzat felé. A túlerő nyilvánvaló, befellegzett a szabadságharcnak, amelyet oktalanul és illúziókat kergetve hirdettek meg a Duna partján. Meg is kezdődött a visszavonulás, mert mi másként értelmezhető az, hogy éppen a közelmúltban került a Költségvetési Tanács élére a politikai rokonszenvét soha nem titkoló Járai Zsigmond helyett egy megkérdőjelezhetetlen tekintélyű, mindkét táborral már több csatát megvívott közgazdász, Kovács Árpád személyében?! S ugyanígy fogható föl az is, hogy az elmúlt hónapok sorozatos államerősítő és centralizáló intézkedései után éppen a brüsszeli vizsgálódások közben és kivált a Nemzetközi Valutaalappal fölújított párbeszéd idején közölték, hogy a közszférából, a közigazgatás legfelsőbb régióiból összesen 6700 dolgozót bocsátanak el. Valószínűleg maradnak még jócskán havi 800 ezret kereső tanácsadók, de most ne a magánzsebekben mélyedjünk el, hanem a magunk nagyon rozoga hídjáról nézzünk vissza: szinte hihetetlen, hogy a valóságtól való elrugaszkodásban – a kétharmados győzelem felhajtó erejét jelentősen túlbecsülve – milyen messzire jutott az Orbán-kabinet, egészen addig, ahonnan már csak visszafordulni lehetett és lehet: pontosan ezt tükrözte a kormányfő strasbourgi beszédének békülékeny hangütése és többször kinyilvánított hajlandósága az ésszerű egyezkedésre. Ezt leszögezve sem állítható azonban, hogy a szakadék közeli mai állapot egydimenziós lenne, mert legalább három tényezőből áll össze: adott egy igen súlyos – no, azért nem biztos, hogy „történelmi" – válság az Európai Unióban és szélesebben a világgazdaságban; adott az az örökség, amelyet az Orbán-kabinet örökölt a szocialista elődtől, s amelynek jelentős része van abban, hogy másfél éve jobbközép gyűjtőpártként a Fidesz maga mellé állította a bizonytalan szavazók százezreit, s kétharmados parlamenti többséget szerzett, de abban is, hogy a parlamentbe bemasírozott a szélsőjobb alakulata; s végül a harmadik tényező a kormányzat szemléletéből fakadó és sok mindenben hibásnak bizonyult intézkedéssorozat. E szemléletet, úgy gondolom, két sarokpontból lehet a legjobban megragadni: az egyik önnön lehetőségeinek túlértékelése, az a hit, hogy a kétharmad mindenre szólt és mindenhez felhatalmazást adott, például a rendszerváltozás vívmányainak leértékeléséhez s ebből fakadóan az akkor kialakult jogállami keretek lebontásához vagy legalábbis szétzilálásához, valamint a nemzetközi környezet önhitt lekicsinylése-héz. A másik sarokpont egyfajta „skatulya-magatartás", amely fakadhat valamiféle paragrafus-szemléletből: nem kell mást tenni, csak lépésről lépésre haladni, s a fiókokban egymás után rendet rakni, új szabályokat kialakítani. Csakhogy a gazdaság nem így működik: a kölcsönös összefüggések rendszere – nyelvérzékünket nem gyönyörködtető kifejezéssel: interdependencia – közgazdasági axióma, minden mindennel összefügg, az ágazati adók, a végtörlesztés vagy éppen a magánnyugdíjpénztárak államosítása tehát rövid távon hozhat belpolitikai előnyöket, hosszabb távon azonban az árfolyamok elszabadulása, a befektetői kedv lanyhulása a leminősítések és az általános bizalomvesztés miatt számokban nehezen mérhető károkat okoz. Mindezzel együtt is nehéz lenne tagadni, hogy a szocialisták hét éve alatt – Bajnaiék egy esztendeje másként mérlegelendő – a válságok heggyé magasodtak, s a kétharmados felhatalmazáshoz jutó Orbán-kormányzatnak nem nagyon volt más lehetősége, mint hogy másként próbáljon politizálni, mint az elődök. S abban is van igazság, amit a miniszterelnök egyik interjújában mondott, azt fejtegetvén,

nem azért választották meg, hogy azt hajtogassa, mit miért nem tud megcsinálni. A baj csak az, hogy az idézett szemlélet miatt nem tettek meg olyasmit, ami valóban történelmi cselekedet lett volna – például a hazai és az európai közjogi hagyományoknak egyaránt megfelelő parlamenti felsőház megszervezése, a nagy társadalmi alrendszerek igazi reformjának azonnali megkezdése vagy éppen a budapesti közigazgatás abszurditásainak fölszámolása –, amit viszont tettek, abban nem ismertek mértéket, sem a szimbolikus politizálásban, a törvények átszabásában, sem a gazdasági „szabadságharcban". Persze lehet azt állítani, hogy az aprólékos részleteket tekintve mindenre van példa a mai nagyon sokszínű Európában – ez valószínűleg így is van –, meg lehet szemforgatóan csodálkozni azon, hogy az amerikai külügyminiszternek még arra is telik idejéből, hogy egy ellenzéki magánrádió budapesti elhallgatásáért aggódjék, csakhogy a fiók- vagy paragrafus-szemlélet itt is csődöt mond: az Alkotmánybíróság és a médiatörvények, a bírák nyugdíjazásának ügye, a jegybank körüli viharos viták, jó néhány személyi kinevezés mind-mind egy irányba mutatott, amit már nem nyeltek le szövetségeseink, akiknek a szemében politikailag nagyot zuhantunk. Igaz, a magyar presztízs ilyesfajta elolvadására volt már példa történelmünkben: a kiegyezés utáni fejlődésből fakadó tekintély a múlt század első másfél évtizedének önpusztító belharcai nyomán rohamosan zsugorodni kezdett. Most is hasonló jelenségről van szó: akár tetszik, akár nem, a múlt században az 56-os forradalom történelmi tizenkét napjának szabadságharca mellett a Németh-kormány kiegyezéses politikája, a keletnémet menekültek átengedése Ausztriába és a jogállami keretek tárgyalásos kialkudása az akkori sokarcú, de még egységes ellenzékkel hozta vissza a magyar név „régi dicsőségét", ha föltesszük, hogy volt ilyen. S minden kurucos vitézkedés ellenére alapvetően most is kiegyezéses, kompromisszumos politikára van szükség. Ez és csakis ez felel meg az Európai Uniónak mint értékközösségnek, mint olyan, páratlan történelmi alakulatnak, amelynek elmaradhatatlan lényege a kiegyezés, az érdekek sokszor idegekre menő mérlegelése, persze a demokratikus jogállamok normáinak szellemében. Retorikájával és a piacellenesség vádját gyakran kihívó intézkedéseivel a kormányfő és szűkebb köre elment a falig, és a kudarc nyilvánvaló: a gazdaság fölpörgetése nem sikerült – külső okokból, de amiatt is, mert illúziónak bizonyult, hogy az egykulcsos adó automatikusan növekedésre vezet –, a jogállami keretek átszabása, a fékek és ellensúlyok rendszerének alapos megnyirbálása pedig külpolitikailag szinte teljesen elszigetelte a kabinetet. A kormányfői békülékenység annak beismerése, hogy csak a visszaút az alternatíva, mert a nyugati lehorgonyzás után nem lehetünk ismét kompország, helyünk, emberileg belátható ideig, a nyugati parton van: a nagyon megosztott, de mára az illúzióvesztésben és a politikai elitekből való kiábrándulásban rokon vonásokat találó magyar társadalom nagy

többsége ebben föltehetően egyetért. Fáradtabb, kétkedőbb, tapasztaltabb és talán bölcsebb is lesz közösségünk, írta alighanem találóan Bajnai Gordon alapítványának blogja, lényegében a 2014-es választások idejére helyezve a komoly váltás első lehetőségét. A többi prófécia a gyors kormányváltásról inkább csak pártpolitikai álmodozás. De a hatalmon maradásnak ára van és ára lesz, mint mindennek a politikában: a miniszterelnöknek egyszerre kell megnyugtatni szövetségeseinket és a piacokat, ami elképzelhetetlen markáns politikai és gazdasági hangsúlyváltások, illetve menesztések nélkül. Nemcsak a gazdasági miniszternek kell előbb-utóbb mennie, hanem egy hiteles pénzügyminiszternek kellene jönnie; nemcsak a törvényeket villámgyorsasággal benyújtó képviselői csapatnak kellene hátrább lépnie, hanem a centrumnak – a Navracsics, Martonyi, Varga és Pokorni nevével jelezhető mérsékelt „vonalnak" – kell(ene) előrébb rukkolnia, az alrendszerek igazi reformja pedig ma aktuálisabb, mint valaha, s ebbe jobbára a ciklusok elején szoktak belefogni a demokratikus kormányzatok. A legfőbb személyi konzekvencia levonását nem sietném el: az elmúlt napokban tapasztalható „hátra arc" arra utal, hogy Orbán taktikai érzékének vannak még tartalékai. S ami igazán lényeges, az maga a politika: bő 150 évvel ezelőtt Kemény Zsigmond, aki talán jobb külpolitikai elemző volt, mint amilyen regényíró, „haszonvehetetlen ideológok"-nak nevezte azokat, akik nem akarják ismerni a tényeket, „nem kísérik" a nagyvilág eseményeinek logikáját, s képzelgéseiket a létező adatok, sóvárgásaikat a „lehetségek helyébe" állítják.

Rozoga hídjainkról annyi mindenképpen látszik, hogy a Kemény Zsigmond-i értelemben vett reálpolitika útjára vissza kell térnie a magyar politika centrumának, mert csődöt mondtak a „haszonvehetetlen ideológok". Orbán politikai jövője hosszabb távon attól függ, hogy elpártol-e ez utóbbiaktól, s élére tud-e állni ennek a visszatérésnek.

(hvg.hu, 2012. január 23.)

Szőnyeg alól a felszínre

Olvassa-e a magyar politikai elit az *Élet és Irodalom*at? Élcelődő elégtétellel mondhatnák az *ÉS* szűkebb és tágabb köreiben, hogy bizonyosan, hiszen a hetilap hasábjain három hete jelent meg Horányi Özséb cikke, amely a hisztériázás helyett a morális és intellektuális minimum tiszteletben tartását s mindenekelőtt toleranciát ajánl a társadalomnak, s lám, ezen a héten a parlamenti pártok megállapodtak arról, hogy az európai parlamenti választások kampányában tartani fogják magukat egy közös etikai kódex előírásaihoz. Bár felettébb örvendetes, hogy a politikai elit végül egyezségre jutott – legalábbis

szavakban – arról, hogy egymásnak nem ellenségei, hanem csak ellenfelei, azért közvetlen összefüggést mégsem lehet feltételezni Horányi írása és a pártok e heti etikai „kézfogása" között. Már csak azért sem, mert a professzor tanulmánya szélesebb ívű, semhogy egyetlen politikai kérdésre vonatkozzék, a mai magyar közélet és közbeszéd igen fontos baját elemzi, s mint ilyen, az utóbbi hónapoknak alighanem egyik legfontosabb megszólalása. Csak remélni lehet, hogy a három hete megjelent eszmefuttatás képes lesz a közgondolkodási napirend – a tematizáció – befolyásolására, bár mindig érdemes emlékezetbe idéznünk a múlt századi amerikai publicisztika vezéregyéniségének, Walter Lippmann-nak a szavait arról, hogy soha nem egyetlen újságcikk fontos, csak a cikkek folyamatából, sokaságából szabad hosszabb távra érvényes következtetéseket levonni. Magyarán és egyértelműbben, a Horányi-gondolatoknak akkor van esélyük valóságbéli megfoganásra, ha bekövetkezne megvitatásuk, eszmei és gyakorlatias elemzésük. Mert ha valaki úgy gondolja, hogy a parlamenti pártok e heti egyezsége – bármennyire örvendetes is – a hisztériázási hajlamról mondottakat mintegy zárójelbe teszi, akkor alaposan téved. Az *ÉS*-ben megjelent elemzés időszerűségét inkább megerősíti az etikai egyezség, arról nem is szólva, hogy ezt a megállapodást a választásokig hátralévő egy hónap alatt be is kellene tartani, tehát csak utólag tudjuk majd megmondani, hogy valójában mennyit is ért e politikai egyetértés.

Mielőtt megkísérelem a magam számára tovább gondolni az *ÉS* írását, érdemes röviden fölidézni „A hisztériázást pedig tessék abbahagyni!" című cikk főbb elemeit. Horányi az elmúlt hónapok néhány közéleti vitájából indul ki; csak címszavakban: Tilos Rádió, keresztállítás adventben, Teleki-szobor, Döbrentei Kornél beszéde, Gibson *Passió* című filmje, Orbán vatikáni kitüntetése, Kósáné megjegyzése arról, hogy a Vatikán „le akarja nyúlni" az EU-t. Kétségtelen tény, hogy ezekről egymással ellentétes vélekedések jelentek meg, de miért is *ne* létezhetnének egymás mellett esetenként szögesen eltérő véleményáramlatok?! A baj az, hogy a nézetek polarizációja sokszor csökkenti a társdalom átláthatóságát, a közösségek tagjai így még könnyebben hiszterizálódnak, s ez a felhevített érzelmi állapot „alighanem a társadalmi méretű bizonytalanságnak szól: a társadalmi integráció hiányának megmutatkozása". Ebben a légkörben „egyelőre lehetetlen" a helyzet józan mérlegelése, kimerültnek látszik a társadalom „problémamegoldó kapacitása", s az ilyenkor szokásosan fölerősödő bűnbakkereső hajlam mögött fölsejlenek a deficitek: az elmúlt ötven évben, vagy akár – toldja meg a történelmi korszakokat Horányi – a mohácsi vész óta fölgyülemlett és kibeszéletlen, szőnyeg alá söpört ügyek állnak a magyar társadalom megosztottsága mögött. Ennél még tovább is megy a professzor, mondván, hogy az egymással alig érintkező vélemények arra utalnak, „szétesett a társadalom, de legalábbis szétesőben van". De a cél nem lehet más, mint éppen e folyamat megfordítása, vagyis az integráció, amely mindenekelőtt együttműködést igényel, de persze helye van a vetélkedésnek, bár a kooperációt nem helyettesítheti. Tudja a szerző azt is, hogy ezt jóval egyszerűbb kimondani, mint megvalósítani, hiszen a faragatlanságot vagy a gyűlölködést – öltsön az antiszemita formát vagy keresztényelleneset – mégsem lehet szó nélkül hagyni, de egyáltalán nem mindegy, hogyan tesszük ezt.

Itt kapcsolódnék a magam megjegyzéseivel a professzor alapos és meggyőződésem szerint tartósan időszerű gondolatmenetéhez. Nemcsak problémamegoldó, hanem a másik felet meghallgató képességünk is a mélypontra zuhant. Hiányzik a politikai elit sok-sok tagjából, a holdudvarokból, az olykor pártkatonáknak álcázott médiatagokból vagy más szakértőkből, értelmiségiekből az a gadameri tudás, hogy befogadók legyünk a mienktől eltérő gondolatmenetre. Ezt a készséget a hiszterizálási hajlam szinte teljesen aláásta. Ha már most az elszabadult érzelmek s még inkább indulatok hátteréhez kanyarodunk vissza, akkor a huszadik századi magyar eszmetörténet egyik vezércsillagának, a negyedszázada elhunyt Bibó Istvánnak – a másiknak Hamvas Bélát gondolom – a fejtegetését idézem a *Rubicon* című folyóirat hasábjairól, amely az évforduló alkalmából Bibó-emlékszámot jelentetett meg. A közösségi hisztéria jellegzetes tünetei közé sorolja Bibó az elrugaszkodást a realitásoktól, a képtelenséget az élet által feladott kérdések megoldására, a bizonytalan és túlméretezett önértékelést és a környező világ behatásaira adott irreális és aránytalan reakciókat. Bármennyire más korban születtek is ezek a sorok, a bibói látlelet – már első olvasásra – nagyon sok mindenben érvényes ma is. Az ő szóhasználatával élve, ferde viszonyba került a magyar társdalom a realitással, hozzátenném, múltunk sokféleképpen értelmezhető és igen-igen bonyolult realitásaival. A Horányi emlegette hiszterizálási hajlam csökkentését és még inkább az integrációs tudat növelését nagyban segítené, ha készség mutatkozna ama kibeszéletlen dolgok megvitatására. Úgy vélem például, hogy a magyar mérsékelt jobboldalnak tisztáznia kell viszonyát a szélsőjobboldalhoz, s természetesen a holokauszthoz, a baloldalnak az ötvenhatos forradalomhoz, s természetesen a Gulág-világhoz, az egész közösségnek pedig, egyénektől az egyházakig, civil szervezetektől a pártokig, szembe kellene nézni azzal az amorf, tehát többféleképpen alakítható, nagyon összetett örökséggel, amelyet a Kádár-korszak jelent. Bűnbakkeresési és elégtételi ámokfutás helyett – ez utóbbi Bibó kifejezése – éppen az együttműködési készség jegyében kellene olyan gyötrelmes önvizsgálatokra vállalkoznunk, mint amilyenen a német társadalom esett át, a náci múlt eredőit és hatásait vizsgálva. Európai uniós tagságunk új dimenzióba helyezi a trianoni traumát – de a sebet nem teszi meg nem történtté, hogyan is tehetné? –, s általában véve: a brüsszeli intézményrendszer minden bizonnyal előmozdítja a nagyobb fokú párbeszédkészséget,

az európai keretbe helyezett integráció segítheti a hazai, Horányi emlegette társadalmi integrációt.

De ne tévedjünk, helyettünk nem fogják elvégezni, mint látjuk, éppen elég dolguk van, s közös ügyeink amúgy is arra vonatkoznak csupán, amit a közösségi joganyag előír. Akkor tudnánk előrelépni a megértés össztársadalmi ügyének erősítésében, ha az érintettek, vagyis mi mindannyian megfogadnánk Horányi jó tanácsait; közülük a legfontosabbnak talán azt gondolom, amelyről már szó esett: van olyan morális és intellektuális minimum, amelyet minden körülmények között mindenki önként tiszteletben tart, ha részese kíván lenni a magyar társadalmi kommunikációnak. Úgy látom, ebből az egyből már minden következnék: növekedne toleranciánk, megerősödne elkötelezettségünk a jogállamiság mellett, segítenénk egymásnak a kirekesztő irányzatok legyűrésében, és így tovább. Szőnyeg alól a felszínre így kerülhetne sok minden, amit külhoni szövetségeseink is örömmel nyugtáznának, akik olykor a maguk módján jelzik közéletünk elborulásának tüneteit.

Mindez, egyetértek Horányival, rajtunk múlik, s az út nagyon rögös. Még jó, ha csak botladozni fogunk rajta. De legalább induljunk el.

(Vasárnapi Hírek, 2004. május 16.)

Meddig gyűlöljük még egymást?

Bárhova nézek is, azt látom, hogy a jobb és a bal dichotómiája jóformán mindent fölfal, étvágyát a politika nem elégítette ki. A pártoknak éppen az a dolguk, hogy jobb és bal felé rendeződjenek, már amennyire ezeknek a hagyományos irányjelzőknek egyáltalán van még tényleges eligazító erejük. Ám immár nem csak „jobb-" és „baloldali" színházról, hanem – amint nem régen egy orvos ismerősöm mesélte – „jobb-" és „baloldali" kórházakról is beszélnek, s biztos vagyok benne, hogy ki-ki a maga szakmájából, ismeretségi köréből a megosztottság rémisztő példáit tudná elősorolni. Ez a leegyszerűsítő s a megvetésen át a gyűlölködésig fajuló szemlélet éppenséggel sehova sem vezet.

S kinek kellene ezt tenni, ha nem az elitnek: Vilfredo Pareto nyomán a szakirodalom – ahogy Kende Péter írja – azokat nevezi elitnek, akik az élet valamilyen területén vezető szerepet vívtak ki maguknak, illetve ilyen szerepet töltenek be. Ebben a kiterjesztő értelmezésben tehát a politikában, a gazdaságban, a tudományban, az oktatásban, a művészeti életben, a tömegtájékoztatásban és még sokfelé fokozottan fontos, sőt létfontosságú, hogy van-e elegendő mintaképző s kivált integrációs erő, valamint akarat – mert ha nincs, akkor a társadalom menthetetlenül a dezintegráció felé halad. Másként fogalmazva: a szolgalelkű és haszonleső mamelukok hadán felül tudnak-e legalább olykor-olykor kerekedni az önállóan és értékorientáltan gondolkodó elittagok? Állítom, hogy a beszéddel, a párbeszéddel senki emberfia egyik oldalon sem veszít(ene), viszont a társadalom csak nyer(ne).

Merthogy a párbeszédben senkinek nem kell feladnia a saját álláspontját: Aczél Petra *Új retorika* című kitűnő könyvében olvasom a dialógus értelmezéséről, hogy az nem a véleménykülönbségek feloldását jelenti, s nem is föltétlenül a megegyezést célozza, hanem „a másik olyan elfogadását, amelyet a közösen megteremtett szabadság érzete adhat. Nem egyszerű beprogramozás, hanem az új lehetőségének megteremtése." Ez még nem új minőség, még nem egyfajta új valóság, hanem csupán a „felek egymásrautaltságának és közös megnyílásának hajtóereje". Azt gondolom, hogy a mai magyar társadalomnak – kis retorikai túlzással – semmi másra nincs jobban szüksége, mint erre a „megnyílásra", erre a dialógusértelmezésre, ennek kreatív voltára. Hát nem vagyunk eléggé egymásra utalva? A társadalom ezernyi baja sem elég ahhoz, hogy áthatoljunk az ideológiai ködökön, s lássuk a valódi gondokat?

A mai magyar szellemi valóságban a „nem előítéletes kíváncsiság" szinte hiánycikk, pedig éppen a politikai centrumoktól távol eső elittagoknak fontos lenne – s így a társadalomnak is –, hogy a „dolgokat a legélénkebben és tisztán láthassák". Persze nem vagyok, nem lehetek naiv, már csak életkoromnál fogva sem. Amikor a dialógus mellett érvelek, akkor pontosan tudom, hogy az nem parttalan, mert vannak, akikkel nem lehet és nem érdemes diskurzusba elegyedni.

Mennyire örültem, amikor a *Magyar Nemzet* hasábjain Mohás Lívia – egy életút tapasztalatával – arra intett, hogy „legalább ne használjunk egymás ellen orgoványi stílust". Én valószínűleg indulatosabban helyteleníteném a megcélzott pályatárs stílusát és *mondanivalóját*, de a lényeg messze nem ez, hanem az, hogy a „jobboldali" nyilvánosság – lám, már engem is fogságba ejt a dichotómia – sem hagyja szó nélkül a minősíthetetlenül durva eszmefuttatást. Egy kormányzati berkekben járatos bennfentes személyiség – megjegyzését nem a nyilvánosságnak szánva – meghökkenten kesergett azon, hogy a filozófusok lejáratában részt vállalók mennyire tudatlanok, s mennyire nincs fogalmuk arról, hogy világhírű gondolkodókat illetnek méltatlan, alpári szemrehányásokkal.

Gadamerrel szólván, „ténylegesen nem közlésre kerül valami, hanem egy mögöttes érdeket nyilvánítanak ki, amelynek ürügyül szolgál". Nem mintha egy demokráciában ne lehetne megvizsgálni, hogy egy adott közegben miként bánnak közpénzekkel, de azt illő szakszerűséggel és türelemmel kellene tenni, s legfőképpen egyenlő mércével mérni, nem kiválasztani néhány személyiséget, akiket már-már bűnözőnek tekintenek a mindenkor jelen lévő magánszorgal-

múak. Megint csak örülök, hogy vannak jobboldali szellemiségű orgánumok, amelyek ehhez a rossz ízű kampányhoz nem csatlakoznak. Gondolkodásukban ők a függetlenek.

Ami más szavakkal azt is jelenti, hogy nem érdemes és nem szabad a jobboldalt egy kalap alá venni, még kevésbé az egész jobboldalt „gyűlölni". Az elfogultságok mélységes kútjából fölfakadó rettentő túlzások nem ismernek párthatárokat: a bal térfélen többen szinte sportot űznek abból, hogy a közállapotokat a lehető legrosszabb színben tüntessék föl, és akkor immár nem az a kérdés, hogy a médiaszabályozás kétségtelen hibái hol találhatók, hanem az, hogy Fehéroroszországhoz vagy a putyini centralizációt végrehajtó orosz modellhez kezdünk-e hasonlítani. Józserivel mindenre, amit a kormányoldal tesz, egy elutasító „nem" a válasz, a bal fél több hangadója a racionális gondolkodásnak még a csíráját sem hajlandó megtalálni a másik fél cselekedeteiben.

Az előítélet mindent megbénít, megakasztja a dialógust, lefojtja a beszélgetést, amelyben pedig „belső igazságlehetőség van". De a szinte elnémult párbeszéd miatt jobbára nem a másik tényleges nézeteiről, hanem annak egyfajta torzképéről folyik a diskurzus. Ez ellen kellene tennie az elitnek, a civileknek: hagyják ők csak a dagadt dumát a pártokra, végezzenek nagytakarítást az elkoszlott és eredeti értelmüket vesztett szavak padlásán, vagyis nekik maguknak nyitottnak és türelmesnek kellene lenniük.

De máris jobb- és baloldali fülzúgásom támad: sérelmek, hibák és bűnök tengerében hogyan lehetne „éppen most" dialógust folytatni? – vélem hallani a kétkedő hangokat innen is, onnan is. Vagy mégis nekik lenne igazuk: nem irreális-e a dialógus hiányát fölróni? Nem kell-e tárgyilagosan elismernem, hogy a magyar művelődés- és eszmetörténet bizony nincs híján ádáz, a kíméletlenségig menő szellemi csatározásoknak, zajos kultúrkampfoknak? Akkor most a közeli és távolabbi múlt dühödt vitáinak fölsorolása helyett álljon itt egy másik példa: a politikatörténet ritkábban emlegetett ténye, hogy Deák Ferenc, az 1867-es kiegyezés folyamatának konok és hűséges elindítója – húsvéti cikk a *Pesti Napló* hasábjain 1865-ben – nem ment el Ferenc József budavári megkoronázására. Ő, aki e történelmi kompromisszumot magyar részről létrehozta, a legszimbolikusabb pillanatban azokra is gondolt, akik a királlyá koronázást vitatták, helytelenítették. Deák ebben is bölcs volt: politikai csúcsteljesítményének ünnepélyes és jelképes megvalósulásakor is tudott másra, másokra figyelni, s nem pusztán elviselte a más véleményen lévőket, hanem távolmaradásával egyfajta közösséget is vállalt velük.

A másokra figyelés képességét eltanulhatnánk tőle mindahányan. Vagy inkább ökölbe szorítjuk a kezünket, most és mindörökké?

(hvg.hu, 2011. február 24.)

Cigányok vagyunk

Ha holtakat nem ébreszt: mit ér a trombitaszó? – kérdi Babits, s hétfő hajnal óta szüntelenül fújjuk véget nem érő kérdéseinket a tatárszentgyörgyi tragédia körülményeiről. De gondolunk-e arra, hogy az ötéves Robi, akinek hátában – ha igaz – nem kevesebb, mint 18 sörétet találtak, már nem megy többé sétálni, nem homokozik, nem hintázik, nem kéri ugyancsak halott apukáját, hogy meséljen neki, nem majszol egy darab csokit. A halott Robit nem támasztja föl semmiféle vizsgálat, s bármi derüljön is ki, az ő ártatlan életének vége. „Csak a könny, csak a könny, csak a könny hull, s nem kérdi, mire jó?" – mondja a *Cigány a siralomházban* szerzője, s mi sem tudjuk, mindez mire jó, de fölfogjuk-e, hogy Robi halála a mi halálunk, a mi csődünk, a mi tehetetlenségünk – és a mi pótolhatatlan veszteségünk. Egy kisfiúval kevesebb van közöttünk, mert intézményeink, szerveink, testületeink nem tudják garantálni polgártársaink biztonságát, mert Robi oda született – ahova. „Testvérem van millió / és a legtöbb oly szegény, oly szegény, / még álmából sem ismeri ami jó" – s mi kimondjuk-e, hogy testvéreink a szegények, törődünk-e velük eleget, közibük megyünk-e, ismerjük-e őket? Vagy csak a messzeségből lamentálunk, s mondjuk-soroljuk szentenciáinkat? Most például elmerülünk abban, hogy „etnikai" vagy nem „etnikai", de ettől Robi holnap nem bújik oda édesanyjához, csöppecske öt évének gyerekes lendületével nem rúg nagyot labdájába. Majd' egy hét telt el értelmetlen és gyalázatos halála óta, de a bűnüldözés technikai tennivalóin túlmenően nem látom az elemi szolidaritást, amely átölelné az itt maradt családtagokat, amely végre egyesítené a politikai elitet, amely a világi hatalmat és a lelkek gondozására hivatott egyházakat rádöbbentené a közös feladatra, nem látom a kétségbeesett elszántságot, amellyel odafordulnánk azokhoz a kevesekhez, akik mindennapi munkájukat velük s közöttük, a mélyszegények között, végzik – éppenséggel értünk is, hogy szép házaink és rendezett lakásunk, villánk és kertünk, garázsunk és virágos udvarunk ne legyen színhelye ilyen tragédiának, hogy a mi kis Robijaink, gyermekeink és unokáink, élhessenek, ha már az Élet, a Sors, a Gondviselés úgy hozta, hogy e napfényes-szutykos világra jöttek. Igen, mert mindannyian cigányok vagyunk, cigányok lehetünk, ha majd a settenkedő iszonyat a mi védettnek hitt környezetünkben ránk támad.

Lehet, hogy nekünk Tatárszentgyörgy nem elég – lehet, hogy nekünk tényleg Mohács kell? Ébresztő, uraim, ébresztő, bár a trombitaszó soha, de soha nem ébreszti már föl Robit.

(Vasárnapi Hírek, 2009. február 28.)

múak. Megint csak örülök, hogy vannak jobboldali szellemiségű orgánumok, amelyek ehhez a rossz ízű kampányhoz nem csatlakoznak. Gondolkodásukban ők a függetlenek.

Ami más szavakkal azt is jelenti, hogy nem érdemes és nem szabad a jobboldalt egy kalap alá venni, még kevésbé az egész jobboldalt „gyűlölni". Az elfogultságok mélységes kútjából fölfakadó rettentő túlzások nem ismernek párthatárokat: a bal térfélen többen szinte sportot űznek abból, hogy a közállapotokat a lehető legrosszabb színben tüntessék föl, és akkor immár nem az a kérdés, hogy a médiaszabályozás kétségtelen hibái hol találhatók, hanem az, hogy Fehéroroszországhoz vagy a putyini centralizációt végrehajtó orosz modellhez kezdünk-e hasonlítani. Jószerivel mindenre, amit a kormányoldal tesz, egy elutasító „nem" a válasz, a bal fél több hangadója a racionális gondolkodásnak még a csíráját sem hajlandó megtalálni a másik fél cselekedeteiben.

Az előítélet mindent megbénít, megakasztja a dialógust, lefojtja a beszélgetést, amelyben pedig „belső igazságlehetőség van". De a szinte elnémult párbeszéd miatt jobbára nem a másik tényleges nézeteiről, hanem annak egyfajta torzképéről folyik a diskurzus. Ez ellen kellene tennie az elitnek, a civileknek: hagyják ők csak a dagadt dumát a pártokra, végezzenek nagytakarítást az elkoszlott és eredeti értelmüket vesztett szavak padlásán, vagyis nekik maguknak nyitottnak és türelmesnek kellene lenniük.

De máris jobb- és baloldali fülzúgásom támad: sérelmek, hibák és bűnök tengerében hogyan lehetne „éppen most" dialógust folytatni? – vélem hallani a kétkedő hangokat innen is, onnan is. Vagy mégis nekik lenne igazuk: nem irreális-e a dialógus hiányát fölróni? Nem kell-e tárgyilagosan elismernem, hogy a magyar művelődés- és eszmetörténet bizony nincs híján ádáz, a kíméletlenségig menő szellemi csatározásoknak, zajos kultúrkampfoknak? Akkor most a közeli és távolabbi múlt dühödt vitáinak fölsorolása helyett álljon itt egy másik példa: a politikatörténet ritkábban emlegetett ténye, hogy Deák Ferenc, az 1867-es kiegyezés folyamatának konok és hűséges elindítója – húsvéti cikk a *Pesti Napló* hasábjain 1865-ben – nem ment el Ferenc József budavári megkoronázására. Ő, aki e történelmi kompromisszumot magyar részről létrehozta, a legszimbolikusabb pillanatban azokra is gondolt, akik a királlyá koronázást vitatták, helytelenítették. Deák ebben is bölcs volt: politikai csúcsteljesítményének ünnepélyes és jelképes megvalósulásakor is tudott másra, másokra figyelni, s nem pusztán elviselte a más véleményen lévőket, hanem távolmaradásával egyfajta közösséget is vállalt velük.

A másokra figyelés képességét eltanulhatnánk tőle mindahányan. Vagy inkább ökölbe szorítjuk a kezünket, most és mindörökké?

(hvg.hu, 2011. február 24.)

Cigányok vagyunk

Ha holtakat nem ébreszt: mit ér a trombitaszó? – kérdi Babits, s hétfő hajnal óta szüntelenül fújjuk véget nem érő kérdéseinket a tatárszentgyörgyi tragédia körülményeiről. De gondolunk-e arra, hogy az ötéves Robi, akinek hátában – ha igaz – nem kevesebb, mint 18 sörétet találtak, már nem megy többé sétálni, nem homokozik, nem hintázik, nem kéri ugyancsak halott apukáját, hogy meséljen neki, nem majszol egy darab csokit. A halott Robit nem támasztja föl semmiféle vizsgálat, s bármi derüljön is ki, az ő ártatlan életének vége. „Csak a könny, csak a könny, csak a könny hull, s nem kérdi, mire jó?" – mondja a *Cigány a siralomházban* szerzője, s mi sem tudjuk, mindez mire jó, de fölfogjuk-e, hogy Robi halála a mi halálunk, a mi csődünk, a mi tehetetlenségünk – és a mi pótolhatatlan veszteségünk. Egy kisfiúval kevesebb van közöttünk, mert intézményeink, szerveink, testületeink nem tudják garantálni polgártársaink biztonságát, mert Robi oda született – ahova. „Testvérem van millió / és a legtöbb oly szegény, oly szegény, / még álmából sem ismeri ami jó" – s mi kimondjuk-e, hogy testvéreink a szegények, törődünk-e velük eleget, közibük megyünk-e, ismerjük-e őket? Vagy csak a messzeségből lamentálunk, s mondjuk-soroljuk szentenciáinkat? Most például elmerülünk abban, hogy „etnikai" vagy nem „etnikai", de ettől Robi holnap nem bújik oda édesanyjához, csöppecske öt évének gyerekes lendületével nem rúg nagyot labdájába. Majd' egy hét telt el értelmetlen és gyalázatos halála óta, de a bűnüldözés technikai tennivalóin túlmenően nem látom az elemi szolidaritást, amely átölelné az itt maradt családtagokat, amely végre egyesítené a politikai elitet, amely a világi hatalmat és a lelkek gondozására hivatott egyházakat rádöbbentené a közös feladatra, nem látom a kétségbeesett elszántságot, amellyel odafordulnánk azokhoz a kevesekhez, akik mindennapi munkájukat velük s közöttük, a mélyszegények között, végzik – éppenséggel értünk is, hogy szép házaink és rendezett lakásunk, villánk és kertünk, garázsunk és virágos udvarunk ne legyen színhelye ilyen tragédiának, hogy a mi kis Robijaink, gyermekeink és unokáink, élhessenek, ha már az Élet, a Sors, a Gondviselés úgy hozta, hogy e napfényes-szutykos világra jöttek. Igen, mert mindannyian cigányok vagyunk, cigányok lehetünk, ha majd a settenkedő iszonyat a mi védettnek hitt környezetünkben ránk támad.

Lehet, hogy nekünk Tatárszentgyörgy nem elég – lehet, hogy nekünk tényleg Mohács kell? Ébresztő, uraim, ébresztő, bár a trombitaszó soha, de soha nem ébreszti már föl Robit.

(Vasárnapi Hírek, 2009. február 28.)

El egészen a határig!
Tűnődések Oplatka András Egy döntés története *című kötetéről*

Ha egyszer megírják a közép- és kelet-európai abszurditások teljes történetét – nem tudom, lesz-e ilyen valaha is –, akkor e képzeletbeli kötetben igen előkelő helyet kaphatnak a Magyarországon tárolt nukleáris robbanófejek. Németh Miklós, a még alig három hónapja hivatalban lévő magyar miniszterelnök öt kérdést kívánt megvitatni 1989. március elején, első hivatalos moszkvai látogatásán. Az öt közül kettő kifejezetten katonai jellegű: egyfelől a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok kivonásáról folytatandó tárgyalás, másfelől arra akarta rávenni tárgyalópartnereit, s persze mindenekelőtt Gorbacsov főtitkárt, hogy távolítsák el magyar területről a szovjet nukleáris fegyvereket. Az akkori magyar delegáció nem kis megkönnyebbülésére mindkét ügyön hamar átestek; Gorbacsov közölte, elképzelhetők tárgyalások a szovjet csapatok kivonásáról, de az ügy diszkrét kezelését kérte a magyar delegációtól. A másik – ennél jóval kényesebb – kérdésre a szovjet főtitkár ködös és meglehetősen apparátcsik-választ adott: megvizsgálják a dolgot, és a döntést a „megfelelő időben" közölni fogja. A „megfelelő idő" nagyjából fél év múltán érkezett el: a budapesti szovjet nagykövet, Némethnél járván, átadta a szovjet kormányfő levelét, amelyben ez utóbbi közli, meghozták a határozatot a robbanófejek visszavonásáról, mi több, ez meg is történt 1989. november 24-e és 26-a között. A meglepett és némileg bosszús miniszterelnök megkérdezte Kárpáti Ferenc honvédelmi minisztert, mit tud a dologról. Ő a levél olvastán először is alaposat káromkodott, s hangosan tűnődve kérdezte: hogy' történhetett meg mindez úgy, hogy az egészből a magyar elhárítás semmit sem észlelt?! A miniszternek még arról sem volt fogalma, hogy hol tárolták a fegyvereket, ezt is csak a levélből tudta meg: „Tótvázsony – Rajon Balaton." S amikor 1990 elején Kárpáti személyesen is fölkereste az immár elhagyatott, jórészt föld alatti támaszpontot, azt kellett tapasztalnia, hogy a környéken élők közül nem kevesen tudták vagy sejtették, hogy szovjet katonai létesítmény van a közelükben. Neki, a miniszternek viszont fogalma sem volt erről. Ha ehhez hozzávesszük még azt, hogy Németh kormányfő – röviddel beiktatása után – a magyar honvédelmi minisztérium egyik pincehelyiségében őrzött páncélszekrény titkos dokumentumából tudta meg, hogy egyáltalán szovjet nukleáris eszközök vannak magyar területen, a dokumentumot pedig úgy írták le különböző kézírással, vörös és fekete színű tintával, hogy a két másolónak fogalma se legyen a szöveg tartalmáról, s az újdonsült fiatal miniszterelnöknek nem kis megrendülést okozott, hogy Kádár és Grósz, illetve az ő hivatali elődjei után most neki kell ezt a szupertitkos szerződést aláírni – nos, ha mindezt összegezzük, aligha juthatunk más következtetésre, hogy a szovjet típusú szocializmusok ezúttal is már-már a hihetetlenségig abszurd, minden képzeletet felülmúló történetet hagytak a hüledező utókorra.

Pedig a történet igaz; Németh Miklós, Kárpáti Ferenc és mások beszélték ezt el Oplatka Andrásnak, vagyis Andreas Oplatkának, hiszen a *Neue Zürcher Zeitung* több mint harminc éven át volt külpolitikai újságíróját, elemzőjét és tudósítóját ez utóbbi néven ismerte meg a svájci s általában a német nyelvű olvasóközönség. De az *Egy döntés története*, amelyet Oplatka eredetileg a bécsi Paul Zsolnay kiadó számára németül írt, s maga fordított magyarra, nem erről szól. Hanem arról, hogy miként nyíltak meg a határok 1989. szeptember 10-én éjfélkor; a bécsi kiadó jóvoltából a magyar olvasó most előbb értesülhet a részletekről, mint a német nyelvű érdeklődő. Az elfogulatlan újságíró elemzőkészségével és kivételes nyelvtudásával Oplatka a határnyitásnak szinte minden szereplőjét megkérdezte Gorbacsovtól Genscherig, Horváth belügyminisztertől Vranitzky osztrák kancellárig, Palmer amerikai nagykövettől, mondjuk, Schabowskiig, az NDK nagy hatalmú „egységpártjának" politikai bizottsági tagjáig; a nagyjából ötven személlyel körülbelül 75 interjút készített, ezenkívül jó néhány levéltárban kutatott, s az 550 lábjegyzet minden adatnál jobban illusztrálja, hogy történészi alaposságú mestermunkáról van szó, amelytől távol állnak a napi zsurnalisztikában megszokott – s talán nélkülözhetetlen, ezért megengedett – esetlegességek, aktualitásra kacsintó felületességek. Ebből mindjárt fakad a munka másik lényeges vonása: a szemtanúk és dokumentumok irdatlan adathalmaza egyszerűen nem enged egyszerűsítést, s maga a szerző sem enged az oly gyakori csábításnak, hogy tudniillik az utókor szemüvegén visszanézve, az eseményeket valamiféle eleve elrendelt irányba terelje, egyenes úttá formálja a kanyarokat és zsákutcákat, kiegyenesítse és föloldja a kérdőjeleket. Mint a kötetből kiderül, a határnyitás minden volt, csak nem előre eltervezett, az „egységes európai ház" fölépítésére kigondolt döntéssorozat, ellenben jócskán találkozhatunk kétellyel, bizonytalansággal, habozással, félreértéssel, utóbb fölöslegesnek tűnő vitával, s persze különféle intrikákkal. Tudjuk ugyan – Arany Jánossal szólván –, hogy „vissza nem foly az időnek árja, / Előre duzzad feltarthatatlanúl", de hogy pontosan merre visz az útja, s „hajónk" miként megy előre, az jobbára csak utólag derül ki, különösen, ha olyan átmeneti időről, sőt korszak-, vagyis rendszerváltásról van szó, mint amilyenben a Németh-kormány cselekedett. Oplatka a legjobb időben rögzítette az eseményeket: valamennyi távlatunk van *már*, de többségükben *még* élnek az egykori főszereplők, *még* alig telt el húsz év, de *már* több változata is van annak, hogy a határnyitás nyomán miként távozhattak tőlünk a keletnémet menekültek. Egyetlen koronatanú utasította vissza a *Neue Zürcher Zeitung* nyugalmazott munkatársát: Kohl kancellár, akit különféle csatornákon éppen négyszer kért arra, hogy fogadja. Vajon mondhat-e ő olyasmit, ami

alapvetően befolyásolhatja vagy árnyalhatja a képet? Vajon milyen titkokat rejthetnek a magyar belügy és a titkosszolgálatok ezúttal is zárt levéltárai, s kivált a moszkvai testvérintézmények, főként a KGB dokumentumkötegei? Erre nincs pontos válasz, de amire van, az viszont eloszlat néhány legendát, cáfol közkeletű elképzeléseket, visszaidéz elfelejtett összefüggéseket.

Itt van mindjárt maga a döntés: a határozat a vasfüggöny fölszámolásáról. Az első ösztönzések – a kötet dokumentumai szerint – a nyolcvanas évek második felében nem politikusoktól származtak, hanem a helyszínen dolgozó határőröktől, akik váltig állították, hogy a nyugati határra kihelyezett akadályok szánalmas állapotban vannak, következésképpen igen sokba kerül „a határzár" vagy „műszaki zár" fenntartása. Erről Horváth belügyminiszter és mások is beszéltek a kötet szerzőjének. Magas politikai szintre akkor emelkedtek ezek a költségek, amikor 1988 végén a frissen kinevezett kormányfő a kritikus gazdasági helyzetben a költségvetés tételeit mérlegelte, fölismervén, hogy a büdzsé tervezete az eléje terjesztett formában – megvalósíthatatlan. Egy számottevőnek mondható kiadási tétel kódolt elnevezését nem ismerte, s kérdésére kiderült, ez éppen a határon működő „elektromos jelzőrendszer" évi költsége. Németh – mint Oplatka írja – egyszerűen kihúzta a tételt a tervezetből. A gazdasági kényszer irányította tehát a figyelem reflektorát a szögesdrótra, s emelte azt politikai szintre, ami találkozott a többpártrendszer bevezetésével, a demokratikus váltásra készülő ország emberi jogi filozófiájával. (Ismer a történelem ilyen szerencsés egybeeséseket; hogy csak egyet említsek: a második világháború utáni integrációtörténetben ehhez hasonlóan találta meg a német–francia megbékélés alapvetően politikai ihletésű gondolata a határokon átnyúló gazdasági együttműködés lehetőségét, amely először egy szűkebb gazdasági területen, a szén- és acélipari kooperáció intézményesítésében öltött testet.) De nemcsak a vasfüggöny fölszámolásának eredetében, hanem a megvalósítás folyamatában is arra kényszerülünk, hogy a már meggyökeresedni látszó ítéleteinken valamelyest módosítsunk: a kötet egyértelműen bizonyítja, hogy az „ötletgazda" és a kivitelezés legfőbb politikai irányítója Németh Miklós volt, s teszi ezt úgy, hogy nem bánik méltánytalanul Horn Gyulával, viszont fölfedi az egykori külügyminiszter emlékezéseinek fogyatékosságait és ellenmondásait, egyszersmind megfejti, hogy a közvélemény – mindenekelőtt a német közönség – előtt miért erősödött a Horn-kép, s halványult a Németh-portré. A kötet dokumentumaiban és a beszélgetésekben egyaránt az a változat kerekedik fölül, amely szerint a sorsdöntő augusztus végi megbeszéléseken – Budapesten és Bonnban egyaránt – Németh vitte a prímet, nem mintha akár ő, akár mások előre látták volna, hogy a drótok szétvágása miként visz a menekültek tízezreinek kiengedéséhez, ez pedig hogyan üti ki – Kohl szavaival – az első téglát a berlini falból, egyszersmind ledöntve a keletnémet államot is. Oplatka azt írja: „Tény mindenesetre, hogy későbbi hírnevével ellentétben [Horn] nem tartozott azok közé, akik már kezdetben a határnyitás mellett kardoskodtak." Az is tény, hogy az augusztusi budapesti és bonni találkozók után az előkészületek nemzetközi vonatkozású részeit Horn nagy önállósággal irányította, ideértve a keletnémet funkcionáriusokkal és diplomatákkal folytatott nem mindig fölemelő légkörű eszmecseréket. De ha így van, akkor mi magyarázza, hogy a magyar nagyközönség részben, a német pedig nagy többségében inkább Hornnak tulajdonítja a határnyitást? Döntően két (média)esemény: Horn osztrák kollégája, Alois Mock szorgalmazta, hogy vágjanak ki közösen egy darabot a drótkerítésből, ami meg is történt június 27-én, nagy médiakíséret közepette. Sokakban ekkor keletkezhetett a benyomás, hogy ezzel nyílt meg a határ; csakhogy ekkor már a vasfüggöny nagy részét lebontották, s a magyar hatóságok *még* tartották magukat ahhoz, hogy a határt más eszközökkel őrzik – ami néhány hét múlva az egyre elviselhetetlenebb torlódáshoz vezetett. De a drótvágás szimbolikus cselekedete hatott; mint Oplatka írja, kitűnő politikai érzékének és az effajta nagy fellépésekhez valóban szükséges bátorságának köszönheti Horn azt a hírnevet, hogy „a menekültek előtt egyes-egyedül ő nyitotta meg a határt". A másik föllépés is médiaesemény: a beavatottak már napok óta tudták, de magyarok és külföldiek a szeptember 10-i esti *A hét*ből értesültek arról, hogy néhány óra múltán valóban kiengedik a keletnémet polgárokat. Oplatka úgy tudja, tanácsadói megmondták Némethnek, politikai hiba volt az ő részéről, hogy a döntés bejelentését átengedte Hornnak.

Jól kivehető a kötetből, hogy van a határnyitásnak egy harmadik igen fontos magyar szereplője, akinek a szerepe végképpen megsápadt a közemlékezetben, holott beleegyezése nélkül sok bonyodalom keletkezhetett volna: ő Horváth István belügyminiszter, aki ebbéli minőségében az összes fegyveres testületet felügyelte. Érdeme annál nagyobb, mivel a német Stasival mindvégig jó kapcsolatot ápoló magyar elhárítás s annak vezetője – egyszersmind Horváth egyik helyettese – jól kivehetően mindvégig ellendrukker maradt. A legfelsőbb pártvezetésből egyébként csak Grósz főtitkár helytelenítette a vasfüggöny gyors fölszámolását, de az események alakulására a napról napra befolyását vesztő MSZMP már nem tudott hatni. A dokumentumokból Németh vitathatatlan primátusa világlik ki, de azt már nehéz lenne egyértelműen megállapítani, hogy kié a „második" hely, lehet Horváthnak, s lehet Hornnak „adni"; a kötetben Oplatka nem megy bele ilyen méricskélésbe, magam azt mondanám, hogy amit Horn végzett a külügyek terén, azt Horváth ellátta a belügyek viszonylatában, s akár balul is végződhetett volna a történet bármelyikük támogató közreműködése nélkül.

De mit tehettek volna ők mindannyian – Gorbacsov támogatása nélkül? Nyilvánvalóan szinte semmit, de a szovjet főtitkár az első perctől kezdve, ami-

kor Németh fölvetette a határzár fölszámolását, azt érzékeltette, hogy ez nem tartozik a Kremlre, a magyarok dolga. Mint utóbb kiderült, titkolózhattak a Duna partján bármennyit, a Kreml – a külügyi jelentéseknek és a KGB-beszámolóknak köszönhetően – mindent tudott, s bár az SZKP vezérkarában nem mindenki osztotta Gorbacsov véleményét, a peresztrojka irányítója még a testvérpártok áskálódásai ellenére is pártfogolta a magyarokat. Kutatásai legnagyobb meglepetésének az egri Bródy Sándor Könyvtárban rendezett találkozón Oplatka azt nevezte, hogy a magyarokat védelmébe vevő szovjet vezető elküldte Budapestre az erdélyi menekültek miatt magát találva érző és tiltakozó Ceausesçunak írt válaszlevele másolatát. Ennél erőteljesebb és a diplomáciában felettébb szokatlan bizonyíték nem kell a moszkvai magatartás szemléltetésére, igaz, a másolat eleddig nem került elő.

A szigorú logikával építkező, olykor egymással feleselő lábjegyzetekkel megtámasztott szövegben a határnyitás története mögött mindvégig ott a rendszerváltó magyar társadalom, s ha az érdemekről szólunk, akkor nem feledhető a nyolcvanas évtized végére kialakult közvélekedés, amelynek nyomása már akkora volt, hogy nehéz lett volna mást lépni, mint az emberi jogi szempontból egyedül helyes döntést. Egy „emelkedő nemzet" felelős vezetői – élükön Németh kormányfővel – akkor határoztak a keletnémet polgárok szabadsága mellett, amikor még itt tartózkodtak a szovjet csapatok, még létezett a Varsói Szerződés, s ennek tagja volt Magyarország is. Érdemüket nem kisebbíti, hogy szeptember elején még nem gyanították, hogy a határnyitással nemcsak a menekülteknek, hanem a német egyesítésnek is utat nyitnak, s végképpen nem számítottak olyan viharos gyorsaságra, ahogyan az bekövetkezett; döntéseikkel, olykor csak araszolva, de végül eljutottak – egészen a határig. Hadd idézzem még egyszer Aranyt, megint az 1861-ben írt *Magánybant*: „Támadni kell, mindig nagyobb körökben, / Életnek ott, hol a mártir-tetem / Magát kiforrja csendes földi rögben: / Légy hű, s bízzál jövődbe, nemzetem." A sok huzavona és olykor nem kis veszélyeket hárító lavírozások mögött végül az egyetemes szabadságot éppen megízlelő s bizakodó nemzet képe rajzolódik ki. (A mindvégig igen magas szintű tartalomhoz képest csekély jelentőségű az igénytelen, sőt már-már szegényes külső; úgy fest, ennyire futotta két kiadó – a Helikon és a Századvég – erejéből.) Ha abszurddal kezdtem, azzal is fejezem be, annál is inkább, mivel a kötet is így zárul: amikor a fal leomlása után az utolsó kelet-berlini magyar nagykövet a Checkpont Charlie-nál akadálytalanul átautózott Nyugat-Berlinbe, a tömeg fölismerte a háromszínű magyar zászlót, s ujjongva a magasba emelte a gépkocsit is meg a nagykövetet.

Akit Lakatos Ernőnek hívtak, s akit a magyar közönségnek aligha kell bemutatni. De Oplatka a német nyelvű olvasó kedvéért hozzáfűzi: Lakatost „az utolsó maradi, megcsontosodott ideológusok egyikeként" tartották számon Magyarországon, s a neki szánt ünneplés „volt az utolsó tévedés ebben a félreértésekben nem éppen szegény történetben".

(Élet és Irodalom, 2008. június 27.)

Bukdácsoló éltanuló

Tűnődő megjegyzések Pogátsa Zoltán tanulmányához

– Mi történt veletek – idézte föl tengerentúli ismerőseinek kérdését a minap egy jónevű diplomata, aki hosszú éveket töltött az Újvilágban, s megszokta, hogy Magyarországot inkább „bezzeg-diákként" emlegették. Olyanként, „aki" az egypárti diktatúrából a demokratikus piacgazdaságba váltó nebulók osztályában kitűnő előmenetellel rendelkezett. Most meg? „Megbolondultatok?" – kapta a tréfásan túlzó, de távolról sem viccnek szánt kérdést. Hogy is jutottunk idáig? – ezt feszegeti magvas közgazdasági elemzésében Pogátsa Zoltán, a Magyar Tudományos Akadémia ifjú kutatója, akinek az *Éltanuló válságban* című könyvét a közelmúltban adta ki a Sanoma. A közelmúltban, vagyis Pogátsa vizsgálódásaiban még nem lehetett szó a legfrissebb hitelpiaci válságról, az IMF-hitelről s arról, hogy a nemzetközi tőkepiacok megrendülése csődközeli helyzetet idézett elő a Duna partján. Ahol persze nem „bolondultak meg", de a rendszerváltozás nemzetközi osztályának eminense most kapkodva magyarázza, hogy nem és nem, az ő helyzete bizony nem azonos Izlandéval.

Mi történt? Pogátsa tudja, hogy az igazi gazdasági elemzés kiveti magából a fekete-fehér képleteket, és nem kedveli a bal–jobb szembenállás egyébként is túlburjánzó dichotómiáját. Hűvös mérlegeléseivel, racionális okfejtésével sokaknak ellentmond: azoknak például, akik a mából visszanézve már azt is kétségbe vonják, hogy valóban voltunk-e éltanulók; de azoknak is, akik a mostani bukdácsolást nem akarják igazán komolyan venni – mondván s szinte kacsintván, majd megoldjuk valahogy –, de legfőképpen talán azokkal vitázik a szerző, igaz, kimondatlanul, akik úgy vélik, a bal–jobb koordinátái közé minden belefér, s ezekkel – így vagy úgy – minden megmagyarázható. Tehát igenis volt „bezzeg"-időszak, amikor a magyar gazdaság joggal viselkedett osztályelsőként, mivel a rendszerváltozás időszakában – és utána még jó darabig – a passzív adottságokra építhetett. Behívta a külföldi beruházókat, akik örömmel vettek részt a magánosításban, mert a munkabérek nyugati összehasonlításban alacsonynak, az infrastruktúra, a képzettség, a piaci készségek keleti egybevetésben viszont kedvezőnek bizonyultak. Úgy tűnhetett – s az akkori látszat nem csalt –, hogy a magyar gazdaság bár kényszerpályán, de jó úton járt, a szocialista piacok összeomlása után és teljes forráshiánytól sújtva

nem nagyon kínálkozott más lehetőség, mint a külföldi tőke beáramlására alapozott fejlesztés.

S nem is az eredményekkel volt hiba. Hanem azzal, hogy a „tanulók" azt hitték, ennyi tudásanyag mindörökre elég, vagyis az adottságok passzív kihasználása is átvisz bennünket a túlsó partra. Pogátsa kimutatja: nem visz át, mi több, útközben olykor levegő után kapkodunk. A lassuló világgazdasági növekedés már a kilencvenes évtized végén, majd az ezredforduló tájékán jelezte, nem lesz elég a viszonylag kedvező adottságokat passzívan fel- és kihasználni, egyúttal kiütköztek a modell gyengeségei, mindenekelőtt a hazai vállalkozói világ alárendelt s a külföldi tulajdon domináns, uralkodó szerepe. Ily módon tovább öröklődött a közép-európai rendszerváltások egyik sajátossága, az igen nagyfokú hazai forráshiány, ami régiónkat megkülönböztette – s az összehasonlításban hátrányosan érintette – például az ibériai, a dél-afrikai vagy éppen a görög rendszerváltástól. Ezekben volt lehetőség folyamatos hazai tőkefelhalmozásra, Közép-Európában viszont nem.

Az éltanuló bizonyítványa fokozatosan romlani kezdett. Az alacsony bérekre épített, kevés hozzáadott értéket előállító, inkább az összeszerelésekre összpontosító multi-tevékenység kezdett elégtelennek bizonyulni a Kádár-kor alkonyán és a váltás hajnalán megszerzett versenyelőnyök megőrzéséhez. Mindenekelőtt nem változtatott olyan kedvezőtlen jelenségeken, amelyek ugyan korábban is léteztek már, de – ahogyan lenni szokott – válságos időkben a korábbinál jóval erőteljesebben mutatkoztak meg hátrányaik. Mindenekelőtt az összes foglalkoztatott romló s az új évezred közepére lassan katasztrofális aránya a teljes népességhez viszonyítva. Az Unióénál s az amerikaiakénál is rosszabb ráta – nem egészen négymillió foglalkoztatott a tízmilliós népességen belül – egyre nagyobb terhet rótt és ró a dolgozó kisebbségre, amely kénytelen-kelletlen eltartja a munkából kimaradt – kirekedt? kirekesztett? – többséget. Tárgyszerű elemzést olvashatunk ennek összetevőiről, a korkedvezményes nyugdíjazásról, a leszázalékoltak nagy arányáról. Vagyis a multik sok embert alkalmaztak ugyan, de kialakult egy nagy, legalább egymilliósra becsült passzív tömeg, amely a természetes biológiai folyamatokon túlmenően is bővítette azok táborát, akik immár nincsenek jelen a munkaerőpiacon. Magyarán nem tudnak, esetleg egyszerűen nem akarnak dolgozni. Ennek hatása akkor ütközött ki igazán, amikor az új évezred legelején egyértelművé vált a tőkevonzó modell megtorpanása, vagyis egyre kevesebb beruházó fordult hazánk, illetve a régió felé. A korábbi előnyök – ideértve a multiknak nyújtott adókedvezményeket – szinte elvesztek, miközben olyan nagyon különböző országok, mint az Ír Köztársaság, Nagy-Britannia, Hollandia, Finnország, megőrizték a beruházók bizalmát.

De mi a közös ezekben az egyébként meglehetősen különböző országokban? Pogátsa hipotézise kézenfekvő: a népességhez viszonyított jól képzett munkaerő. Mi viszont mit kínálunk a ránk már kevéssé figyelő beruházónak? Innen kezdve az éltanuló romló érdemjegyeit következetesen és tényszerűen indokolja a tudós szerző, okfejtéseinek lényege valójában ismert, de ilyen összeszedetten és kritikusan ritkán nézhet az egykori eminens diák a homályosodó tükörbe. Tudjuk, hogy demográfiai irányzataink rosszak, társadalmunk elöregedőben. Tudjuk, hogy rendkívül egészségtelenül élünk, mentális gondok sokaságával küzdünk; tudjuk, hogy nyelvi ismereteink hiányosak – mindössze a népesség egynegyede képes beszélni egyetlen idegen nyelven, miközben az EU-ban az átlag 40 százalék körül mozog. Tudjuk, hogy elégtelen az internet-felhasználás; tudjuk, hogy a felsőoktatásból kikerülők tömegei nem tudnak elhelyezkedni – s ezen, a szerző föltételezésével alighanem ellentétben, a kapkodva és a külföldi példákat kritikátlanul másoló bolognai folyamat sem segít; tudjuk, hogy a szakoktatást elhanyagoltuk, tudjuk…

A kötet, amelyhez Hankiss Elemér írt bevezetőt, a háttértényezők sokaságát sorolja elő, s a szerző megpedzi, amit Fukuyama világosan kifejtett a *Bizalom* című könyvében: „…a gazdasági élet spiritualizálódott (…), az emberek gyakran nem úgy cselekszenek, mint racionális jólét-maximálók, hanem a társadalmi helyzetükhöz tartozó erkölcsi értékrend számos elemét is érvényesítik gazdasági tevékenységükben." Vagyis az elemzés túlszalad a szoros értelemben vett gazdasági analízisen, s indokoltan taglalja a korrupció botrányát, az értékrendszerünket, a hit hiányát, az együttműködési készséget, illetve ennek hiányát, kulturális beállítódásunkat. A kép lesújtó, de Pogátsa szerint a passzív állam és a teljesen szabadjára engedett, „dogmatikus" piac között a fejlesztő állam visszatalálhat a felemelkedés felé, vagyis lehetünk éltanulók, ha olyan nemzeti fejlesztési programot tudunk elfogadni, amely széles társadalmi és politikai konszenzuson, egyetértésen, a rivális politikai erők együttműködésén alapul. S jönnek a napi hírek refrénjei: átalakítások, reformok az egészségügyben, oktatásban, közigazgatásban, adórendszerben, hogy csak a legfontosabbakról essék szó. Ám ha a magyar politikai elit képtelen lesz e „refrénszerű" változtatásokra, nem közelítünk a világgazdasági centrumhoz, tovább lassulhat a felzárkózásunk, s elmaradottságunkat konzerváljuk.

Vagyis megbukunk a vizsgákon, teszem hozzá, s az elmúlt időszakba visszarévedve, némi kétely fog el a tekintetben, hogy ez a politikai elit képes lesz-e mindezért – összefogni. Eszembe jut kiváló magyartanárunk a piaristák Mikszáth téri gimnáziumában, aki ha mindent föl akart adni, csak annyit mondott, „stul, stül", vagyis Adystul, Petőfistül, nyelvtanostul, tehát szőröstül-bőröstül. Mindenestül. Elitünkre, a rendszerváltókra és az őket követőkre visszatérve: velük kapcsolatban lehet-e olyasmit fölemlegetni, mint kompromisszumkészség, együttműködés, konszenzus? Ilyen erényeket az elmúlt időszakban bizony nem nagyon mutattak föl. S ha a sokféle indíttatású engesztelhetetlenség miatt

az egykori éltanuló osztályismétlésre kényszerülne, a mai regnáló elitnek nem lehet más dolga, mint fogni a kalapját, és lelépni.

Stul, stül.

(A Régi Nemzetesek Társaságának melléklete a Vasárnapi Hírek 2008. karácsonyi számában.)

Mentsvár és légvár

„Az államügyeket kell legfontosabbnak tartani minden egyéb között, hogy jól intéztessenek: nem szabad sem az illő mértéken túl becsvágyónak lenni, se a közjó ellenére magunknak hatalmat szerezni. Hiszen a jól kormányzott állam a legnagyobb mentsvár, s ebben minden benne van: ha ez egészséges, akkor minden egészséges – ha viszont ez tönkremegy, minden tönkremegy."

(Démokritosz)

Nem mondhatni tehát, hogy az állam és az államügyek fontosságát valamikor az újkorban fedezték föl. S az még kevésbé állítható, hogy a hazánkban lényegében a rendszerváltozás óta folyó vita az „erős" vagy „gyenge" államról, a „sok" vagy „kevés" piacról valamiféle magyar specialitás. Elméleti és gyakorlati síkon az egész fejlett világban véget nem érőnek látszik az idevágó érvek és ellenérvek csatája. Ami bizony teljesen természetes: a többpárti demokráciában ugyanis egyik a másikat feltételezi, s nem kell hozzá különösebb jóstehetség, hogy fölmérjük, állam és piac kettőse együtt marad, amíg világ a világ, vagyis amíg a politika megőrzi plurális kereteit. Együtt marad, de nem nő össze, mert külön-külön van szükség mindkettőre, már persze, ha kapitalista játékszabályokban egyezik meg a társadalom. Ebben az esetben soha nem lesz olyan állam, amely átveszi a piac szerepét, s fordítva, a piac sem lesz mindenható, mindig maradnak feladatok az államnak is. De arányos elegyítésükre nincs végleges recept, s gyanítom, hogy soha nem is lesz, ebből következően meglehetősen nagy a „rendetlenség" a kapitalizmus háza táján; kis túlzással akár azt is mondhatjuk, hogy ahány ház, annyi szokás, ahány ország, annyi állammodell. A helyzet persze nem ennyire rossz; Felcsúti Péter (*Figyelő*, 2010/22.) és a *Figyelő*ben zajló vita más résztvevői vázolták az elmúlt fél évszázad világgazdasági pályájának nagy ívét: vagyis az állam kiemelt gazdasági szerepét előtérbe helyező John Maynard Keynes gazdaságfilozófiáját és a Milton Friedman nevével fémjelezhető „szabadpiaci" modellt, amely az állam szerepét éppenséggel a minimálisra kívánta korlátozni. A legújabb válság nyomán ugyancsak elterjedt az a nézet, hogy a gazdasági inga megint az állam felé billen majd, ha tetszik, egyfajta „újkeynesiánus" modell irányába. Ám

ha jól meggondoljuk, az átlagember számára maga az állam felettébb elvont fogalom: a hétköznapok világában jobbára mindig azt feltételezzük, hogy az állam „ők", s nem mi. Az pedig bonyolítja a dolgot, hogy Keynes és Friedman idejéhez képest is tovább globalizálódott a világ, a hagyományos állam a végét járja, legalábbis a klasszikus nemzetállam formájában; egyre több a multinacionális vonás, mind nagyobbak az összefonódások, az egyes állam már régen nem úr a maga akárhány ezer négyzetkilométeres dombocskáján, mert a többi domb öröme és bánata is odahallatszik. Ilyen szempontból tehát vesztésre áll a klasszikus állameszme, viszont éppen az amerikai hitelpiaci roppanás mutatta meg, hogy a piac teljes szabadon engedése hová vezet. Pontosabban: az ingatlanpiaci buborék kipukkanása és a nyomában járó súlyos zavarok arra szolgáltak bizonyítékul, hogy nem egyszerűen maga „az" állam a fontos, hanem azok a szabályok, amelyeket az állam előír. Ezeket pedig a kormányok bocsátják ki: vagyis az átlagember számára az államot nem Keynes, Friedman és a többiek testesítik meg, hanem a kormányzati cselekvés. Ám a „helyes" cselekvési politikákat ugyancsak nehéz megtalálni, egyfelől azért, mert a politikában sokszor csak utóbb derül ki, hogy mit kellett volna csinálni. Másfelől azért, mert ami pillanatnyilag jónak látszik – vagy akár jó is, mondjuk, ilyen volt Görögországban a 14. havi nyugdíj –, az hosszú távon kifejezetten károsnak bizonyulhat. S a döntéshozók hajlamosak arra, hogy „illő mértéken túl becsvágyók" legyenek, mert a váltógazdaság erre ösztönzi őket. Márpedig – Simor András szóhasználatát kölcsönvéve – az „ingyen ebéd" általában több hívet szerez, mint a kitartó munkára épített lassú fejlődés ígérete. Ezzel az ellenmondással a kapitalista demokráciának együtt kell élnie; másokkal együtt én is úgy gondolom, hogy az autokrata ázsiai modellek – legyen szó akár a kommunista Kínáról, akár jobboldali autoriter rendszerekről – nem szolgálhatnak példaként a görög-római kultúrára és a keresztény örökségre épülő modern demokráciáknak. S itt a második nagy ellentmondás: nem elég, hogy a nemzetállamon túlnőtt a globalizmus gazdasága, de a nemzetállam, pontosabban a nevében cselekvők sokasága nem fér bele a rendelkezésére álló szűkre szabott időbe: a nagy rendszerek, különösen az egészségügy, az oktatás és a nyugdíjak átfogó változtatása – ez már közhely a javából – bizonyosan túllép egy kormányzati cikluson. A legnagyobb próba – három a magyar igazság – csak ezután következik a fölsorolásban: a demokratikus állam annál rosszabbul teljesít, minél többet markol, ez a helyzet az átmenet országaiban, ahol a szocializmus országlása szétrombolta az önkéntes társulásokat, magánközösségeket, civil szervezeteket. *Bizalom* című híres könyvében Francis Fukuyama a rendszerváltozás hajnalán bizakodva írta, a visegrádi országoknak jó esélyük van arra, hogy az erős és mesterséges szocialista állam széthullása után belátható időn belül újjászületnek a család „feletti", de az állam „alatti", az etnikai

közösség határaihoz nem feltétlenül illeszkedő civil egységek. Tehát a világcégek árnyékában is megmaradnak, sokasodnak és élni tudnak – például a kis vegytisztítók, vésnökök, esztergályos műhelyek, lakatos üzemek s általában a civil világ magánközösségei.

Nem biztos, hogy a rendszerváltozás óta eltelt két évtized igazolta ezt a reményt: „az" állam nevében cselekvők Közép-Európában nem siettek a kis konkurensek fölkarolásával, a feladatok „lepasszolásával". Mert hiányzott és – hiányzik – valami, ami voltaképpen nem közgazdasági kategória, sokkal inkább morális, pszichológiai, talán már-már transzcendens – ez pedig a Fukuyama emlegette bizalom. Hazánk is az alacsony bizalomszintű országok közé tartozik, pedig a démokritoszi értelemben az állam valóban mentsvár lehetne, ahol a bajbajutottakat összerántja a cselekvési kényszer, s bíznak egymásban – ez történt a svédeknél a kilencvenes évtizedben. A mai hazai kétharmados többségnek óriási a felelőssége: a víziók megvalósítása, a kitörési pontok megtalálása és hasznosítása csak úgy sikerülhet, ha illő mértéken túl nem becsvágyóak, a közjó ellenében nem akarnak maguknak hatalmat szerezni, s képesek a bizalomszint jelentékeny megemelésére. A mentsvárból így lehetne igazi vár; olyan erőd, ahonnan már csak valóban azokat a szabályozási politikákat és tevékenységeket irányítanák – honvédelem, közigazgatás, rendfenntartás stb. –, amelyek csakis az államra tartoznak, s ez a „legyengülten" erős állam gyűjt magának annyi erőt, hogy a szegényeket, az élet, a sors és a piac kitaszítottjait fölkarolja.

Ha nem így lesz, akkor a mentsvárban szőtt szép tervek légvárnak bizonyulnak, ahogyan ez már oly sokszor megtörtént, s megint egyszer tönkremegy – sok minden.

(Figyelő, 2010. augusztus 26.)

Zsákutcában

Az Orbán-kormány (kül)politikai próbatételei

„...aki egy korban, melyet mostohának tart, nem akarja ismerni a tényeket, s nem kíséri az események logikáját, az annyiszor iktatja képzelgéseit a létező adatok, sóvárgásait a lehetségek helyébe, hogy ha különben gyakorlati ésszel is bírt, haszonvehetetlen ideológgá válik, lelki tehetségei elsatnyulnak, s midőn később józan akarna is lenni, mámor- és krapulánál egyebet nem fog fejében találni."

(Kemény Zsigmond)

Keresve is alig találnánk jellemzőbb szimbólumot a harmadik Orbán-kormány nemzetközi viszonylatrendszerére, mint az Országház-zászló díszítését: tíz évvel európai uniós csatlakozásunk után az állam közjogilag legfontosabb épületén huzamosabb ideje nincs európai uniós lobogó, az észak és déli szárnyon ott leng a nemzeti zászló, rajta kívül a homlokzaton látható még Székelyföld szimbóluma. Mindezzel többrétegű mondandót sugall a parlamenti többség a Kossuth tér nem kevés magyar és külföldi látogatójának: Az uniós tagságot nem tartja olyan fontosnak, hogy a nemzeti mellé a kék alapú, tizenkét csillagos zászlót is kitűzze – amint szerte a városban és az országban megannyi középület gazdája teszi –, másfelől ország-világ tudtára adja, hogy egy másik, szuverén és szomszédos ország magyar többségű földrajzi-kulturális régiójának jelzését gondolja igazán lényegesnek, az Unióét viszont elhanyagolhatónak. Volt azonban kis uniós lobogó a Kossuth téren: ottjártamkor, néhány hete, pár lépésre a főbejáratot védő kordontól kis sátorban táborozott az Országgyűlési Mozgalom elnevezésű formáció szerény csapata, a bejárat előtt ott a magyar és Az uniós zászló, s több transzparensen is olvasható a program, amelynek sarkalatos pontja, hogy „Orbán takarodj".

Így kerekednek egésszé a tér közjogi jelzései – most az átépítés sokat tárgyalt esztétikájától eltekintve –, a rendszer tett egy félfordulatot nyugattól keleti irányba, de nem fordult át diktatúrába. Az éppen elmúlt esztendő krónikájában a három fölényes fideszes választási győzelemmel szinte egyidejűen zajlott az a folyamat, amelynek során – ezt sokan megírták már – az Orbán-kormány mind nagyobb lendülettel menetelt szembe a nyugati világgal, márpedig tájékozódási és igazodási pontként éppen ezt választotta a rendszerváltozás idején a magyar nemzet többsége. Az uniós zászlós elhanyagolása, illetve a brüsszeli intézményekkel folytatott, ideológiai hátterű szócsata – a hamis párhuzam Moszkvával, a „nem leszünk gyarmat" elképesztő jelszava – csak egyik állomása ennek az útnak. Mára legalább ennyire lényeges, de remélhetően nem végzetes, az amerikaiakkal folytatott vita, amelynek során már nemcsak a mamelukok, hanem maga a kormányfő is belecsúszott a tudatlanságról árulkodó huzakodásba a világ legerősebb hatalmával. Ezt tanúsította a nevezetes „fecnizés" és az a mód, ahogyan a szuperhatalom diplomáciai jelzéseit a kormányhatalom illetékesei tudatosan egy bírósági procedúrához próbálták hasonlítani.

Nem kevesen tapasztalhattuk kellően elképedve, hogy a beosztott hivatalnoksereg és a kormánypárti média jó része ki nem fogy a kemény – barna és vörös – diktatúrák Amerika-ellenes retorikájára emlékeztető jelszavaiból. Az aránytévesztésnek további példája a Norvégiával folytatott vita: a nemzetközi súlyok patikamérlegén pehelykönnyűnek minősíthető kérdésből – miként működik egy másik ország pénzét osztó alapítvány – tartós konfrontáció keletkezett Európa egyik leggazdagabb és igen befolyásos államával; elég legyen itt csupán arra utalni, hogy a NATO mostani főtitkára korábban az ország miniszterelnöke volt. Mindehhez még bízvást hozzávehetjük az ugyancsak ki-

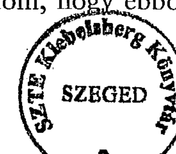
merítően tárgyalt és nem kevés nemzetközi ütközésre vezető holokausztvitákat, valamint azokat a látszólag magyar belpolitikai, belgazdasági szabályozásokat vagy eltervezett változásokat – csak utalásszerűen és a teljesség igénye nélkül: az RTL Klub újraadóztatása, a magyar bankok és üzletláncok helyzetbe hozása –, amelyek mind erős szállal kapcsolódnak a nyugati üzleti világhoz. Így tárul elénk a 2014-es év talán leglehangolóbb politikai tájképe: telis-tele diplomáciai viszállyal, ütközéssel, verbális csatával. Romokban a rendszerváltozás idején és utána még legalább egy évtizedig jól fölépített és az ország realitásainak a pártpolitikai szembenálláson túlemelkedő külkapcsolati rendszere. Horn, Jeszenszky, Kovács, Martonyi mérlegelő és újító, a szakemberekre és az apparátusra hallgató, a szövetségi elkötelezettséget komolyan vevő, nyilván botlásoktól sem mentes – de hol van ilyen?! – politizálását kapkodás, megalapozatlan keleti illúziókergetés, olykor ámokfutás vette át. A baltás gyilkos kiadatásától a tekintélyelvű rezsimekhez fűződő kitüntetett vonzalmakig sok mindent föl lehetne sorolni, de ezek közül elég egyet, a Moszkvával kötött nukleáris egyezséget kiemelni, ami, úgy gondolom, hosszú távon is stratégiai hiba. És nem a nukleáris energia miatt, mert nem kevés azon országok száma, amelyek az atomenergiát választják és megtartják, hanem azért, mert olyan elköteleződést tételez föl – bár a részleteket nem ismerjük –, amely egyfelől nehezen összeegyeztethető nyugati szövetségesi kötődéseinkkel, másfelől Oroszország félreismerésén alapul. Azt gondolni, hogy az orosz világra hosszú távon ugyanúgy lehet számítani, mint a többpártrendszerű liberális demokráciákra, súlyos tévedés, amelyre a röviddel a szerződés aláírása után kirobbant ukrajnai válság – a Krím bekebelezése, valamint az azóta kialakult donyecki állóháború – minden eddiginél élesebben és tragikusabban világított rá. És a tusnádfürdői dicséret ellenére az orosz gazdaság legalábbis „megsebzett" – a *The Economist* egyik vezércikke szerint –, miközben az ország modernizálása a putyini évtizedben elmaradt, az exportnak nagyjából a kétharmadát továbbra is az energia teszi ki, viszont az olaj ára az év eleji 110 dolláros barrelenkénti szintről az vége felé már az 50 felé tartott. A putyini tekintélyelvű rezsim, amelyben a haverok kapitalizmusa jelzi a „piacgazdaság" létét, nem önkorrekciós mechanizmusokkal megtámasztott, szilárd alapra épült plurális demokrácia.

Nem oroszellenesség vagy oroszbarátság, hanem a józan ész diktál – kellett volna, hogy diktáljon – óvatosságot egy olyan horderejű megállapodás mérlegelésekor, amilyen a Moszkvával kötött nukleáris egyezség. Ráadásul olyan benyomást kelthetett nyugati szövetségeseinkben, hogy a kormányzat valamiféle nemzetközi senkiföldjén téblábol, s kifelé tekint a nyugati elköteleződésből. Csakhogy nincs keresnivalónk a senkiföldjén, sem gazdasági szempontból az EU tagjaként, sem katonai-biztonsági viszonylatban NATO-tagként, Amerika szövetségeseként. A magyar külpolitikai szétzilálásának elemzésekor érdemes arra emlékeztetni, hogy történelmünkben mind a kapkodásnak, mind a kurucos, nemzeti pántlikás ellenállásnak mély hagyományai vannak, s az Orbán-kabinet – súlyosan félreértelmezve a kétharmados fölhatalmazás adta mozgásteret – a legrosszabb tradíciókat újította föl. Kezdjük a régebbivel: a mai magyar küzdőteret a bal térfélen gyakran hasonlítják a két háború közötti időszakéval, s van is ennek alapja; erre utal a fékek és ellensúlyok rendszerének megroppantása, bizonyos tekintélyelvű vonások ismétlődése, valamint az, hogy az egykori jobboldali gyűjtőpárt, a két évtized folyamán több nevet is viselő Egységes Párt arra törekedett, hogy igazi váltópárti szisztéma ne jöhessen létre. Fenntartva, hogy minden hasonlat sántít, és a szélesebb nemzetközi kontextust tekintve sokkal találóbb párhuzamok lelhetők föl a Monarchia időszakával. Akkor is egy nagyobb államalakulat része voltunk, méghozzá Európa egyik legfontosabb hatalmának egyik fele; külső erőszakkal hosszú ideig nem kellett számolnunk – ellentétben a két háború közötti korral, amelyben a mind nyíltabb német terjeszkedés és az igazságtalan trianoni rendezés nagyon beszűkítette Budapest mozgásterét –, így a XIX. század utolsó harmadában igen jelentős mértékben rajtunk múlott, mit tudunk kezdeni a kiegyezés nyújtotta lehetőségekkel. Ma is egy nagy, soknemzetiségű államalakulat – föderáció, integráció – tagja vagyunk, s 1990 óta megszűnt a külső nagyhatalmi nyomás. Annak idején a 48-asok nagyon tarka, pártpolitikailag sokszor változó táborát uralták a kurucos jelszavak; nem is Apponyi, az ifjú Andrássy, Kossuth Ferenc és más pártvezetők voltak a legvehemensebbek, hanem a párt- és képviselőtársak, akik gyakran a végsőkig feszítették a parlamentáris kereteket, az obstrukció, az agyonbeszélés nemtelen eszközével bénítva a törvényhozás és a szabadelvű párti kormány munkáját. A mai baloldali közbeszédből rendszeresen kimarad, hogy éppen ez indította Tisza István miniszterelnököt – rövid ideig házelnököt – kétségkívül vitatható cselekedetekre is, s a parlamenti obstrukció folyamatosan elterelte a figyelmet a választójogi reformról, a nemzetiségi ügyekről, a mind égetőbb szociális kérdésekről. Messze nincs szó arról, hogy Tisza hibátlan politikus lett volna – volt-e, van-e ilyen? –, de a mából visszanézve a függetlenségiek huzakodása Béccsel önállóságunk (újra) értelmezéséről, az újoncállításról vagy az állandósult parlamenti perpatvarok a vezényleti nyelv és a vezérszavak magyarítása körül nevetségesnek tűnnek ahhoz képest, hogy mi forgott kockán. A kurucos mentalitás, a nemzeti gondolat beerőltetése a piac és a verseny világába – lásd magyar cégek, termékek, bankok stb. fölkarolása – nem is távoli rokonságot mutat az egykor koalíciósnak nevezett pártok rövidlátó, a tényleges nemzeti érdeket szem elől tévesztő felfogásával. Van másfajta, talán mélyebb párhuzam is: a függetlenségiek sok kérdésben élesen bírálták Bécset, miközben éppen a Monarchia nagyon sajátos államalakulata itt nem részletezhető módon jelentősen járult hozzá a magyar

gazdaság egykori páratlan fölfutásához; ma az Uniót érő bírálatok hangzavarában sokszor elsikkad az a nem ismeretlen adat, hogy közberuházásaink elsöprő többsége, nagyjából 95–97 százaléka uniós forrásból származik. A harmadik összehasonlítási lehetőség: a nemzeti emlékezetbe „boldog békeidőként" bevonuló korszak közelebbről nézve valóban páratlan fejlődést hozott, másfelől teli volt korrupcióval, meghökkentő igazságtalanságokkal, boldogtalan szegénységgel. A mi korszakunk fölfutása messze elmarad a békeidőkétől, de a rendszerváltozást követő 25 év összességében mégis jelentős bővülést hozott, nézzünk akár az autópályákra vagy a kulturális beruházásokra. Viszont – a mai kormányzati propagandával ellentétben – boldogságnak nyoma nincs, a nagy társadalmi reformok ma is elmaradoznak, a mohóságát már-már véka alá sem rejtő, nemegyszer falánk és korrupt kormányzati elit országképe és a tényleges valóság között mind mélyebb a szakadék. A legszomorúbb párhuzam, amellyel visszatérünk a nemzetközi kontextushoz, hogy a XX. század elejére az értelmetlen belharcok, a hamis jelszavak, a függetlenségiek 1905-től 1910-ig tartó katasztrofális kormányzása, valamint a nemzetközi nagyhatalmi elgondolások együttes hatására fokozatosan csökkent, majd szinte elolvadt az 1867-től több forrásból táplálkozó presztízsünk a nagyvilágban. Ebben nem lebecsülendő szerepet játszottak neves – főleg angol – publicisták sokszor igazságtalan eszmefuttatásai, amelyekre kezdetben a Duna partján fitymálva legyintettek. Az egykori részleteket most elhagyva, a presztízs zuhanásszerű hanyatlásának vagyunk ma is szemtanúi: de a – baloldali közbeszéddel ellentétben – folyamat nem köthető kizárólag Orbánék 2010-es győzelméhez, bár kétségkívül fölgyorsult azóta; emlékezzünk csak: sem a 2006-os események, sem az a tény, hogy az egykori kormányfő és minisztertársa folyamatosan föltupírozott, tehát hamis előrejelzésekkel traktálta Brüsszelt, sem a Brüsszelben 2009-ben előadott gyurcsányi ötletelés arról, hogy a visegrádiak kapjanak egyfajta új „Marshall-segélyt", nem mozdította elő nemzetközi tekintélyünket. A nem kellően előkészített javaslat kivitelét a nemzetközi színtérre hamarosan követte a miniszterelnök lemondása. Az persze nem állítható, hogy csak ez vezetett a távozáshoz, de az már igen, hogy a nemzetközi környezet tartós barátságtalansága, a több fronton kialakult diplomáciai viszály katalizálni szokta a belső folyamatokat. Innen már csak egy lépés lenne az a következtetés, hogy a magyar kormányzat sokfelé ágazó nemzetközi vitái és ezzel egyidejűen a magyar politika megítélésében bekövetkezett zuhanás előrevetíti a kabinet és személy szerint Orbán Viktor bukását.

Már csak azért is, mert vannak kézzelfogható jelei a kormányzó párton belüli pozíciós küzdelmeknek, a különböző üzleti csoportok hatalmi vetélkedésének, a korábban nem tapasztalt utcai tüntetések pedig az utóbbi időben megszaporodtak, s fölbomlóban az a nagy kommunikációs összhang, amely

korábban a kormányzat munkáját kísérte. Csábít e forgatókönyv elfogadására az is, hogy az Orbán-kabinet antiliberális tradíciói és hamis nemzetieskedése jól érzékelhetően eltér szövetségeseink értékrendjétől. Mégis úgy látom, hogy elhamarkodottan következtet az, aki gyors bukásra számít. Először is azért, mert a miniszterelnök taktikai képességét nem szabad lebecsülni – ellenfelei gyakorta beleesnek ebbe a hibába –, hiszen Orbán számos alkalommal bizonyította már, hogy adott pillanatban gyors váltásra képes, képzett „harcosként" eddig mindig tudta, mikor kell visszavonulni. Másodszor azért, mert a devizahitelesek ügye és a rezsicsökkentés két olyan kérdés, amelyet a baloldal – kormányzása idején – messze elkerült, s igaz ugyan, hogy mostanában az első nem egészen úgy alakult, ahogyan sokan várták, a második esetében pedig több mint kérdéses, hogy hosszú távon az energiaszolgáltatók hogyan látják – vagy nem látják el – a hálózatokat, de eleve az a tény, hogy a jobboldal egyáltalán hozzányúlt ezekhez a súlyos dilemmákhoz, az átlagpolgárok százezreinek szemében továbbra is erős érvet jelentenek Orbánék mellett. A harmadik s talán legfontosabb szempont: a bukáshoz kell „buktató" is: e téren inkább csak önámítás tapasztalható. A baloldal tehetetlensége százszor megénekelt politikai közhely, magam úgy gondolom, hogy amíg Gyurcsány Ferenc mértékadó személyisége a bal térfélnek, addig hiábavaló a politikai erőlködés. Gyurcsányból éppen az hiányzik, ami Orbánból: a mértéktartás. Réges-régen, leginkább az őszödi beszéd nyilvánosságra kerülése után, azonnal hátra kellett volna lépnie, de jól láthatóan képtelen bármiféle visszavonulásra, s csak is önérdekű politikai számításai vezérlik tetteit. Aki pártpolitikai keretekben gondolkodik – s nem az utcára bízza a buktatást –, annak illúzió a baloldaltól kormánybuktatást remélni. Ők erre most és még sokáig képtelenek lesznek. Ám el lehet gondolkodni azon, hogy változott menetrenddel mégis befuthat Budapestre az a bizonyos varsói gyors. Mivel a mai kormányzat politikájából kiábrándultak tábora egyre nagyobb, itt lenne az ideje annak, hogy létrejöjjön egy mérsékelt jobbközép párt: piac- és versenybarát, olyan, amely helyteleníti az állam mértéktelen túlterjeszkedését, a független intézmények szétrobbantását és alárendelését a lojalitás elvének, a túlzott centralizációt, a civil szervezetek elleni túldimenzionált támadásokat, a rendszerszerű korrupció kialakulását és burjánzását, a hatalommegosztás csaknem teljes szétzúzását. Sólyom László érzékletes megfogalmazásában: „Csak abban bízhatunk, hogy az egyszer elgondolt gondolat elpusztíthatatlan. Hogy alkotmányos kultúránk folyamatossága még sokáig kitart." A volt államfőtől kezdve, Jeszenszkyvel folytatva, Ángyánig és Mellárig igen hosszú és tekintélyes az Orbán-kabinet működéséből kiábrándult tekintélyes szakemberek és politikusok listája, s bizony még az is elképzelhető, hogy a mai hatalom sáncain belül is találnának szövetségeseket. Nem tudom, hogy ebből a forgatókönyvből megva-

lósul-e valami, de azt igen, hogy a bizonytalanok nagyon széles tábora nem lép bal felé, amíg ott Gyurcsányt vezető beosztásban találja. Nem vitatható, hogy a Kemény Zsigmond-i idézetben emlegetett magatartásból százezreknek van elegük, s mára az ország sínyli meg azok működését, akik „nem kísérik az események logikáját", s egyre inkább csak „haszonvehetetlen ideológgá" süllyednek, ugyanis saját érdekük és hasznuk gátlástalan érvényesítése a fő ideológiájuk. Az ország mentális állapotának nagyon jót tenne, ha a kiábrándultak széles serege összhangot vagy közös nevezőt találna egyes baloldali formációkkal, mindazokkal a hiteles politikusokkal, akik tények és nem fantazmagóriák alapján bírálják az Orbán-kormányt. A kedvezményezettek, a lakájok, a mindenkori mamelukok körét leszámítva, sokunknak van főfájása – keményi „krapulája" – annak láttán, hogy a mértéktartás hiánya, a realitások figyelmen kívül hagyása, a nemzetközi környezettől vívott fölösleges harc, nemegyszer a józan ész hiánya, hova sodorta mára végletesen megosztott országunkat a '89–90-es rendszerváltás idején s utána még nagyjából tíz éven át élvezett nemzetközi tekintélyétől. A senkiföldjére s ráadásul zsákutcába: persze van – lehetne – visszaút, ha a romlás és bomlás virágai rádöbbentenék Orbánt, hogy nincs tovább, mert nincs semlegesség NATO-tagként, és nincs illiberális, etatista, piacellenes gazdaságpolitika EU-tagállamként. Az úton tehát vissza kellene fordulni, engedményeket kellene tenni. Akár így lesz, akár másként, körvonalazódni látszik a posztorbáni időszak, amelynek fő feladata a túlközpontosított állam visszametszése, a liberális tradíciók helyreállítása, az ország szétesett mentális állapotának javítása lesz: ezt kapjuk tőlük örökbe, amint Gyurcsányéktól az eladósodást, a gazdasági csődtömeget.

De kibírjuk-e, mi, az ország? Csak úgy ne járjunk, mint gróf Bánffy Miklós főhőse, Abády Bálint, aki száz éve, a világháború kitörésekor, előre látván a bekövetkező pusztulást, kétségbe esetten hiányol olyan politikusokat – Deák, Eötvös, Mikó, Andrássy –, akik a múltból tanulva „bölcs mérséklettel tudtak nagy kérdéseket megoldani". Szerencsére most nincs háború, nincs kataklizma, még túl nagy fölfordulás sincs, de vannak garmadával nagy kérdések, amelyeknek bölcs mérséklettel történő megoldása a pártpolitikai dichotómiákat meghaladó közös érdek – lenne. Bánffy-Abádi a „nemzetek talpkövének" mondta az erőt, az önbírálatot és az összetartást, a listához ma hozzákívánkozik a szolidaritás.

A mai magyar kormánypolitikában mindezekből isten igazából csak az erő van jelen, de az aztán minden mennyiségben.

(Rövidített változata megjelent az Élet és Irodalom 2015. január 23-i számában.)

II. ÚTKERESÉSEK SZÉCHENYITŐL SZABÓ ZOLTÁNIG

ÁLLAMFÉRFI ÁLLAM NÉLKÜL

Andreas Oplatka Széchenyi-monográfiájának sajtóvisszhangjáról

Olykor szívesen odaszólnék magyar barátainkhoz, hiába veszekedtünk évszázadokig egymással, semmit nem tudunk rólatok! – hányan mondhatnánk azt el itt, Közép-Európában, amit a *Wiener Zeitung* a magyar–osztrák viszonylatokra fogalmazott meg a közelmúltban egy kivételes szellemi erősségű könyv értékelő bírálatában. A bécsi Zsolnay Kiadónál tavaly ősszel jelent meg Andreas Oplatka Széchenyi-életrajza, azzal az olvasócsalogató alcímmel: „Der Mann, der Ungarn schuf", vagyis: „A férfi, aki megalkotta Magyarországot". (A kötetet azóta a szerző lefordította magyarra.) Oplatka munkája jelentős nyugati sajtóvisszhangot váltott ki, s a hivatalos bécsi lap kritikusa jó érzékkel a német nyelvű Széchenyi-biográfia egyik legfontosabb lehetőségére – küldetésére? ambíciójára? – mutatott rá. A szellemi el- és bezárkózás évszázados magyar hagyományának és a gyakran szerencsétlen történelmi fordulatoknak az együttes következményeként bizony szinte ugyanazt elmondhatjuk: magyarok, szlovákok, csehek, lengyelek, horvátok, szerbek és még sokan mások meglehetős keveset tudunk egymásról. Magyar–német vonatkozásban – s talán más nyelvterületeken is – mindamellett mintha oldódna ez az elszigeteltség, legalábbis a szépirodalmat tekintve: Walter Klier, a *Wiener Zeitung* kritikusa Nádas, Esterházy, Kertész német kiadásait emlegeti, s Márai „csodálatos feltámadását", de nyomban hozzáteszi, odaát még azt sem tudják, hogy a szerzők nevét egészen pontosan miként kell kiejteni. Amiként gyakran mi is bajban vagyunk közeli és távolabbi szomszédaink nyelvhasználatával.

A bécsi szerző „magyartudatlansága" Oplatka monográfiájának elolvasása után néhány ponton legalábbis enyhült: nem tudta például, hogy a XIX. század első harmadában a magyar arisztokrácia túlnyomórészt németül beszélt, a hivatalok, a közigazgatás nyelve pedig a latin volt. Német nyelvterületen – egyetemi hallgatótól az érdeklődő értelmiségiig – azért is kísérheti kiemelt érdeklődés az egyébként igen olvasmányos, a tudományos tolvajnyelvet messze elkerülő kötetet, mert a modern magyar állam kialakulásának előtörténetét hozza közelebb az olvasóhoz: igazat kell adni a bécsi kritikusnak, aki szerint a monográfia elolvasása után többet tudunk meg mai világunk gyökereiről, s kivált arról, amit 1989 után a napi politikában is érzékelünk, vagyis „a Közép-Európa-tudatról, ennek kialakulásáról, erről az utánozhatatlan és töré-

keny keverékről – és milyen jó, hogy annyi év után ismét tudunk egymással beszélni".

A müncheni *Süddeutsche Zeitung* ugyancsak megemlíti a feldolgozás „közép-európaiságát": Oplatka, aki a *Neue Zürcher Zeitung* tudósítójaként és szakírójaként évtizedeken át foglalkozott a térséggel, „érdemleges pillantást vet Közép-Európa történelmére", írja Hans Pleschinski, a tekintélyes német liberális lap kritikusa. Szerinte a monográfia „magával ragadó és tanulságos", s lélegzetelállítóan veszi számba mindazt, amit a léha élettől elforduló gróf alkotott, az Akadémiától a Tisza szabályozásáig, a lóversenyektől a Lánchídig. A müncheni napilap még azt az állítást is megkockáztatja, hogy a modern Magyarország születésnapja valójában 1825. november 3-ra tehető, vagyis arra a napra, amikor a pozsonyi diétán a „szegény, kicsi" hazáját szerető és feltámasztani igyekvő gróf felajánlja anyagi segítségét a magyar nyelv és a hazai kultúra ápolására, s később ebből a nagylelkű gesztusból nő ki a tudományos akadémia. Gondoltunk valaha is erre a „születésnap-lehetőségre"? Aligha, hiszen Széchenyi mítosza – ha tetszik: kultusza – messze elmarad nagy kortársa és ellenfele, Kossuthé mögött. Oplatka munkájának érdeme – engedtessék meg e szubjektív megjegyzés –, hogy művéből csaknem kirekeszti a XIX. század e két magyar óriásához fűződő történelmi, történészi, historiográfiai vitákat. Helyesen, hiszen a monográfia nem a német szaktörténésznek, hanem az érdeklődő német értelmiségi olvasónak szól. S ők persze nyilván nemcsak Széchenyiről olvasnak szívesen, hanem például a múlt századi európai történelem egyik kulcsfigurájáról, a Szent Szövetséget létrehozó, nagy hatalmú Metternich kancellárról. A müncheni újság szakírója úgy látja, Oplatka művéből az eddigitől egyben-másban eltérő Metternich-kép bontakozik ki: a birodalom irányítója „többé már nem reakciós szörnyeteg, hanem sokkal inkább az egoizmusok körmönfont megszelídítője", aki miközben Bécset a nyugati civilizáció utolsó bástyájának tekintette, gondolkodásában hajlott egy felülről irányított nyugalom és semlegesség megteremtésére: „Nemzet, nemzet, mi az? Az állam – az minden."

A könyvismertetésekben vissza-visszatérő motívum ennek az államnak, vagyis az utóbb sokak által nosztalgiával emlegetett Monarchia államának és a mai európai integrációnak a viszonya. A *Süddeutsche Zeitung* bírálója úgy látja, Oplatka fölteszi a szükséges kérdéseket, azt például, hogy „a régi Ausztria nem volt-e barátságos előképe az egyesült Európának", vagy azt, hogy „a nemzeti érzés mikor csap át önpusztító elvakultságba". A szaktörténészek – illenék egy magyarnak is – bizonnyal méltatni fogják a kötetben vázolt történelmi hátteret, a XIX. század olykor nagyon ismerős, máskor távolinak tetsző eseményfolyamát – a napóleoni háborúktól Solferinóig –, de az olvasó alighanem a kivételes egyéniség, a páratlan jellem közvetlen és nagyon

emberi rajzát élvezheti a legerőteljesebben. A *Süddeutsche* nem mulasztja el megemlíteni, hogy a kötetből megtudhatjuk, a gróf soha nem hordott kesztyűt, hogy a tárgyakat azonnal közvetlenül megérinthesse, a talán legtekintélyesebb német napilap, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* pedig „grandiózus portrét" emleget egy „konzervatív reformerről liberális eszmékkel". Wolfgang Sandner úgy látja, hogy Petőfit, a realista költőt jóval többen ismerik, mint a „költői realista" Széchenyit, akinek a magyar határokon jóval túlterjedő jelentőségéről vajmi keveset tudnak a Lánchídon átsétáló külföldiek közül. Az *FAZ* kritikusa is kiemeli, hogy miközben Oplatka árnyalatgazdag képet fest a magyar történelem kiemelkedő személyiségéről, akinek a hatása mind a mai napig érezhető, bepillantást enged a XIX. század technika- és gazdaságtörténetébe is. Ugyanez a kettősség más megfogalmazásban: aki nem tartja lehetségesnek, hogy Közép-Európa átfogó története egy főnemes eleven életregényében is elmesélhető, annak Oplatka „grandiózus-aprólékos ábrázolásmódja" bízvást ajánlható. Sandner meglehetősen aktualizál: érdekes gondolata, hogy az eszméit oly páratlan leleményességgel tettekre váltó Széchenyi talán az utolsó polihisztor és az első globális szereplő (Universalist és global player) volt Magyarországon. Abban azonban nem vagyok bizonyos, hogy a mai uniós agrártárgyalások szempontjából bármilyen érvényes tanulságot hordoznának azok a győzködő tanácskozások, amelyeken az akkori világ vezető hatalmait – beleértve az osztrák császárt is – rá kellett beszélni a magyar és a nemzetközi áruforgalom szempontjából oly fontos dunai gőzhajózás megindítására. De Sandner igen alapos bírálatának ez nem is lényeges pontja: a frankfurti lap kritikusa megjegyzi, hogy a korábban több magyar szépírót németre fordító Oplatka Széchenyi gróf izgalmas életéről és sokoldalú politikai művéről átfogó biográfiát tett le az asztalra, vagy – ha tetszik – a könyvesboltok és könyvtárak polcaira.

A modern Magyarország felé egyengette az utat a tragikus sorsú gróf, s portréjának ezt az alapvonását hangsúlyozza a hamburgi *Die Zeit* tartalmas írása. Csak aki a kákán is csomót keres, az tulajdoníthat nagyobb jelentőséget a tekintélyes hetilap két apró tévedésének – Széchenyi nem 1792-ben született, hanem egy évvel korábban, s a már említett, nevezetes pozsonyi országgyűlés idején I. Ferenc volt az osztrák császár és magyar király, nem Ferdinánd –, de az elírások mit sem változtatnak a szerző, Dalos György írásának lényeglátó megállapításain: a kivételes személyiségű Széchenyi több nyelvű, európai szellemiségű oktatásban részesült, s élhette volna a hozzá hasonló sorsú gazdag arisztokraták gondtalan életét, de harminc-egynéhány évesen úgy zuhan bele a politikába, mint ahogyan az első, szenvedélyes szerelembe szokás. Dalos is kiemeli Széchenyi modernizálási törekvéseit, hozzátéve, hogy reformjai végül is elviselhetetlennek bizonyultak Metternich számára, noha a gróf a Habsburg-

monarchiát gondolta biztos keretnek a közép-európai népek békés fejlődése számára. A döblingi évekről írván Dalos elbeszéli a német olvasónak, hogy az ötvenes évek második felében a betegsége nyomása alól átmenetileg felszabaduló gróf egyfajta szellemi ellenálló központot létesített a szanatóriumban, számos pamfletet, névtelen újságcikket írt, de öngyilkos hajlamát – amely már fiatalkorában is jelentkezett, amiként Oplatkánál olvashatjuk – végül nem tudta legyőzni, amiben persze az osztrák titkosrendőrök zaklatásai is közrejátszottak. „Hét évvel később, 1867-ben Magyarország és a súlyosan megtámadott dinasztia között létrejön a »kiegyezés«, a nagy halott álma, miként akarta, békésen megvalósult" – írja Dalos, aki az „Államférfi állam nélkül" című írásában hangsúlyozza: Oplatka „aprólékosan rekonstruálja a gróf többször megtört életpályáját, annak belső logikáját és lelki hátterét". Írásában a magyar történeti és szellemi közeg nagy kérdését veti föl: Kossuth már életében a magyar történelem egyik legnépszerűbb figurájává vált, míg a reformer Széchenyire, komplexitása és tragikus halála miatt, inkább egyfajta tisztelettel tekintenek, igaz, a nemzeti emlékezetben mégsem csak absztrakt módon van jelen; vessük csak pillantásunkat a Lánchídra vagy éppen az Akadémiára. Dalos fölvetése – Széchenyi jelenléte a magyar emlékezetben, történelmi viszonya az őt a legnagyobb magyarnak nevező, majd többször is élesen bíráló Kossuthhoz – hazai közgondolkodásunk egyik leglényegesebb intellektuális csomópontja. Oplatka azonban, mint már utaltam rá, nem ebben akart elmélyedni, s helyesen tette így. Miért?

A választ kicsit messzebbről kell kezdenem. A gróf páratlan – tettekben s nem retorikai remeklésekben – megnyilvánuló életművét 1996 óta tanulmányozta Andreas Oplatka, s nagyon sok munkát, írást, kötetet, monográfiát dolgozott föl, ráadásul mindent eredeti nyelven, magyarul, németül, franciául, olaszul, mikor miként kellett. E rengeteg munka, az újságírás legnemesebb hagyományaiból merítő elbeszélőkészség, a források tisztelete, valamint az elfogulatlan elemzési hajlandóság olyan munkát eredményezett, amely eleddig a kritikusok egyöntetű helyeslését váltotta ki. Oplatka csak műve utolsó fejezetében tekinti át a Széchenyi-recepció korszakait, azt is megemlítve, hogy melyik korszak és szerző – akad közöttük még zseniális történész is – miként próbálta a gróf politikai arcélét a maga ízlése szerint formálni. Ám ez csupán töredéke a gróf élettörténetébe ágyazott XIX. századi tablónak, amelynek középpontjában mégis a magyar élet és politika áll. Ebben az értelemben a monográfia a maga igen választékos eszközeivel éppen ahhoz járul hozzá, hogy hazánk múltjának egyik legfontosabb, mai szellemi és gyakorlati életünkkel máig szoros kapcsolatot tartó korszakával, e korszak tényeivel és eseményfolyamával – ne az erről szóló vitákkal – ismertesse meg az érdeklődő német olvasót, – s egyszer talán az angolt is. Nem lehet túlbecsülni az ilyen munkák értékét,

velük s általuk fogunk többet tudni egymásról. Jó lenne, ha szellemi-kulturális életünk mindenkori irányítói tudatában lennének annak, hogy ezek a művek ezerszer többet érnek sok-sok vitatható országpropagandánál. Különösen, ha – erőltetett aktualizálás nélkül – megszívlelendő tanulságok sorával szolgálnak. Közülük csak egy: művének utolsó mondataiban Oplatka utal arra, hogy a gróf 1848 nyarán végleg fölismerte, milyen veszélyeket rejtenek magukban a túlburjánzó nyelvi nacionalizmusok egy olyan térségben, ahol sok kis népet hatalmas szomszédok vesznek körül. Közép-Európa kataklizmái a huszadik századi történelemben szörnyű módon igazolták a gróf aggodalmait, ami éppenséggel bizonyítja nagyságát és tragédiáját, írja végkövetkeztetésében Oplatka, s hadd tegyem ehhez hozzá az 1847-ben keletkezett *Politikai programtöredékek* egy gondolatát: „Az elszigetelésnek barátja sem nyelvben sem nemzeti állásban én éppen nem vagyok, sőt elhatározott ellene; mert tulajdonképi elszigetelés e világon nem létezik más, mint halál és koporsó. De (...) azért nem átallom megvallani: még gyűlöletesb, sőt egyenesen émelygős előttem oly typus nélküli kevert lét, melyben minden nemzeti zománc kettétört."

Itthon van-e már nagyszerű halhatatlanunk? Az államférfi gondolatai otthonra leltek-e végre a mai államokban? Ha alaposan körülnézünk szűkebb és tágabb világunkban, még mindig nem válaszolhatunk magabiztos igennel.

(Élet és Irodalom, 2005. július 22.)

Amiért Bismarck megharagudott Jókaira

Egy korai interjúanyag nyomában

Aranyi Lipót (1855–1945), korának ismert újságírója, számos lap szerzője és szerkesztője cikkének bevezetőjében megjegyzi, hogy visszaemlékezésének van apropója. „Jókai és Bismarck" címmel írt több mint kéthasábos emlékező és elemző publicisztikát az *Ujság* 1938. április 10-i számába, s az alcím világosan jelzi a szerző indítékát: „Az Anschluss alkalmából". A cikk közzétételekor már egy hónappal vagyunk túl Hitler európai expanziójának első állomásán, amelyről Aranyi is tudja, immár kész tényként kell vele számolni. „A nagy világtörténelmi aktus: *Ausztria egyesülése Németországgal* a mai napon végbemenő népszavazással befejezését kapja"[1] – írja. Utólag visszatekintve is sorsdöntő „aktusa" ez a huszadik századi európai történelemnek, s a liberális

[1] Jegyzetek és részletes bibliográfia a tanulmány első közlésének kötetében. A szövegek idézésekor itt és a későbbiekben megtartottam az eredeti helyesírást és az adott újság tipográfiai jelzését a kurziválásra vagy ritkításra.

Ujság hasábjain, cikke első részében Aranyi jó érzékkel – mintegy a tragédiákat megsejtve – nyúl az antiszemitizmus témájához, föleleveníve a bécsi zsidóellenesség történetét. Egy meglehetősen váratlan átmenettel – „a jelzett bécsi közéleti események idejében Magyarországon a publicisztika terén a legnagyobb tekintély Jókai Mór volt" – tér át Jókai „interju-anyagára" Bismarck herceggel. Ha írástechnikailag kissé meglepő is a fordulat, a tematika szellemi hídja jól látható: az Anschluss – vagyis Ausztria bekebelezésének – árnyékában a bécsi antiszemitizmus történeti fölvázolása után Aranyi úgy idézi vissza Jókai 1874-es írását, hogy az 1938-as olvasónak világossá váljék, Bismarcknak semmilyen területi követelése nem volt az Osztrák–Magyar Monarchiával szemben: „...nekem annyi terület sem kell, amennyi ennek a plajbásznak a hossza, szélessége. Meg kell jegyeznem – fűzte hozzá Jókai – a hercegnek ekkor egy akkora plajbász volt a kezében, hogy ha az egyik végét a mappán Berlinre helyezte volna, a másik vége leért volna egészen Konstantinápolyig" – írta 52 év múltán a huszadik századi publicista, ám pontatlanul idézte Jókait. *A Hon* főszerkesztője nem ekkor emlegette Konstantinápolyt, s a plajbász nála „csak" Triesztig ér. De nem ez az egyetlen tévedés a Jókai-cikk visszaidézésében, ám nézzük először az eredeti írást.

A Hon első oldalán vonal alatt közölt írásnak pontosan ez a tartalma: Jókai elbeszéli, hogy barátja, Braun Károly birodalmi képviselő „szíves közbenjárása" folytán juthatott be a „nagy államférfiuhoz". Tudósítói pontosságú bevezetőben írja le, hogy Bismarck palotája a „legigénytelenebb külsejű az egész Wilhelm-strasséban", s ehhez hasonlóan a „dolgozó és elfogadó szobában" sincs semmi pompa, vas nyugágy, vasszekrény, „a szoba közepén egy nagy íróasztal, a mellett ül a vas ember". Ezután következik Bismarck aprólékosan precíz portréja, amely sokban emlékeztette az írót Deákra, s „általában az egész arcz tökéletes eszménye – egy régi magyar alispánnak". Jókai hiúságának nyilván hízeleghetett, hogy Bismarck megjegyezte, még főhadnagy korában olvasta vendége legelső munkáinak ismertetését az *Augsburger Allgemeine Zeitung*ban, „a mi »még akkor« okos lap volt". Még egy tudósítói pillanatkép a bálba induló „imposans szépségű" hercegnő és „ragyogó, eszményi alakú" leánya megjelenéséről, majd elkezdődik a „kihallgatás", amelyben Jókai jobbára hallgat, esetleg közbevet, netán „említésbe hoz" valamit, például a keleti kérdést. Ez tipikusan interjú-szituáció, még ha formális kérdések nincsenek is; ilyen helyzet – hogy ugyanis neves vagy éppen világhírű író nagy hatalmú, a maga korát erőteljesen befolyásoló politikus nézeteit teszi közkinccsé – sokszor adódott már a sajtótörténelem folyamán, ilyen volt például H. G. Wells interjúja Sztálinnal, Emil Ludwigé Mussolinivel vagy éppen Edgar Snow-é Mao Ce-tunggal. Ezek már mai értelemben vett lapinterjúk, ám 1874-ben még az újságfejlődésnek és a műfajtörténetnek egy korábbi szakaszában vagyunk, de

ettől még a „Jókai-kihallgatás" ugyanolyan informatívan számol be Bismarck aktuális világpolitikai nézeteiről, mint tették a maguk korában a Sztálinnal, Maóval vagy Mussolinivel folytatott beszélgetések.

Bismarck herceg előbb azt fejtegeti, hogy a „dualisticus államforma Osztrák–Magyarország között fenntartandó", majd a következő, az írás alighanem leghosszabb bekezdésében nagyon határozottan leszögezi, hogy a német diplomácia nem akarja „annectálni" az osztrák örökös tartományokat: „Isten őrizz! (...) S ugyan mit kezdenénk Béccsel mint határvárossal. Bécsnek és Budapestnek missioja van a keleten a civilisatio és a kereskedelem gazdag központjaivá alakulni." (Bő fél évszázad múltán ezúttal is kiderült, hogy a történelem legföljebb csak részben – vagy egyáltalán nem – ismétli önmagát, Hitler már nagyon is tudott mit kezdeni Béccsel mint határvárossal, s éppen ezért teljesen érthető, hogy Aranyi 1938-ban miért tartotta fölidézendőnek a Jókai-írást.) Bismarck két hosszabb monológja után a cikk második fele egyre inkább hasonlít az interjúhoz, a dialógus csíráit fedezhetjük föl benne: miután a herceg kifejtette, hogy „Oroszországnak nincs szüksége többé európai hódításokra", Jókai reményét fejezi ki, hogy „Magyarországon [az oroszok] föl fognak hagyni a nemzetiségi izgatásokkal". Ez bizony nem más, mint közbevetett megjegyzés, ha tetszik, ellenvetés, amint néhány sorral alább az az észrevétel is, amelyben Jókai „bátorkodik" „gyönge aggodalmát kifejezni netaláni uralkodó-váltás esetére". A rövidülő eszmefuttatások és az ismétlődő közbevetések sorában az érzékeny vallási téma következik; miután Jókai tisztázta, hogy ő „kemény nyaku" kálvinista, azt is elmondja, Magyarországon a katolikusok „fölvilágosodott emberek, s ott vallásháborura tábort keresni senkinek sem sikerülend", mire a herceg elmondja, hogy „mi véleménye van a pápának. Ez köztünk maradhat" – írja Jókai. A mai gyakorlatra lefordítva: amit Bismarck neki a pápáról elmondott, az „off the record" volt, csakhogy a modern beszélgetésekben ilyen esetben teljesen hallgatunk, a nem közlésre szánt anyagnak a témáját sem szoktuk megnevezni, tehát az olvasó nem tudja meg, hogy mi volt az adott tárgy, s azt meg végképpen nem, hogy arról mit fejtett ki interjúalanyunk. Jókai ennél őszintébb volt az olvasóhoz: elárulta neki, hogy beszéltek a vallási témáról, igaz, azt már nem, hogy mit. A találkozó záró szakaszában hangulatoldó, személyes hangvételű emlékezés következik a herceg magyarországi élményeiről, nevezetesen arról, hogy miként vásárolt lovakat, s ezenközben gyakran hallotta az isten szót. A kecskeméti főbíró világosította föl Bismarckot, hogy „ezt a szót nem annyira imádságképen, mint erőkifejezésül szokták használni erre mifelénk". Jókai válaszol: „Ez bizony még most is ugy van." Ekkor jött be a herceg titkára, s itt fejeződik be az egyórás „kihallgatás", de még nem a cikk. Az utolsó bekezdésben már a publicista Jókai szólal meg, s persze ennek lett a legnagyobb visszhangja. Az utolsó

bekezdés elején mintegy jelzi a szerző, hogy most ő következik: „Megjegyzem még – írja –, hogy beszéd közben folyvást két plajbász volt Bismarck kezében", akkorák, hogy neki – Jókainak – „sétabotnak" is elég volna, „s mikor azt mondta, hogy Ausztria tartományaira nem áhítozik, azzal demonstrált, hogy »ekkora darabot sem akarunk többé senkitől elfoglalni, mint ez a plajbász!« Az igaz, hogy »az a plajbász« a »térképen« egész Triesztig leérne."

Vagyis nem Konstantinápolyig, ahogyan Aranyi az *Ujság* hasábjain, 1938-as cikkében írta, ami azonban a lényegen nem változtat, a publicista Jókai a plajbász-hasonlattal kibújt a kérdező-hallgató bőréből. Aranyi a megjegyzést tréfának nevezi, amely szerinte „országszerte viharos derültséget keltett. De csakhamar kivették részüket az olvasóközönség felderítéséhez *a bécsi, a berlini és a párisi lapok is.*" Az *Ujság* szerzője úgy vélekedett, hogy a lapok a párbeszéd komoly részével „hasonló komolysággal foglalkoztak. De nem feledkeztek meg az interju végére helyezett *Jókai-aperszüről sem* és – főleg a párisi lapok – sokkal intenzív [sic!] kommentárokkal kísérték Jókai odavetett megjegyzését, mint amennyi a Jókai – és főleg Tisza Kálmán felfogása szerint – kívánatos volt." A kérdés már most az, hogy mennyire tekintsük mérvadónak Aranyi Lipót értékelését a Jókai-írás – s kivált a csattanós befejezés – európai visszhangjáról.

Ne hamarkodjuk el a választ. Egyfelől persze óvatosságra int, hogy a hitleri előrenyomulás időszakában a Monarchia – s így persze Magyarország – iránt tanúsított bismarcki visszafogottságot jó politikai érzékkel, s persze nem minden célzatosság nélkül, állította előtérbe Aranyi – eljövendő tragédiákat is megsejtve –, de elemzésébe több pontatlanság is csúszott. Azt írta például: magyarországi élményeiről szólván Bismarck elbeszélte Jókainak, hogy kadet korában egy rettenetesen forró nyári napon megfürdött a Tiszában. Ámde erről *A Hon* hasábjain egy szó nem sok, annyi sincs, csak – ahogy említettem – a lóvásárlást említi Bismarck. Azt is írja az *Ujság* szerzője, hogy „most már Jókai egyenesen áttért a Bécsben észlelhető »Anschluss« mozgalomra", s Bismarck szájába adja az alábbiakat: „Nézze kérem, soha nem titkoltam, hogy az osztrák–magyar monarchiának az én véleményem szerint a maga sulypontját *Budára kell helyeznie.*" Mondani sem kell, hogy az Anschluss kifejezés sehol nem fordul elő a Jókai-szövegben, s Bismarck nem Budáról, hanem Bécs *és* Budapest kelet-európai „missziójáról" beszélt. (Ami különben azt is jelenti, hogy – a Jókai-írás szerint – a birodalmi kancellár 1874-ben tudott már Pest, Buda és Óbuda 1873-as egyesüléséről.) Téved Aranyi abban is, hogy mikor közölte az írást *A Hon:* „A legközelebbi [a berlini hazaérkezés utáni] vasárnap a »Hon« első oldalán jelent meg a párbeszéd. A magánügyekre, a tiszai fürdésre vonatkozó rész szóról-szóra ugy, amint azt fentebb leirtuk." Aranyi tehát biztos volt abban, amiben – mint láttuk – tévedett, ráadásul Jókai írása

nem vasárnap, hanem keddi napon jelent meg. Az errátumok e sorát betetőzi a csattanó megmásítása: nála, ahogy már említettem, a plajbász Konstantinápolyig ért...

Jó okkal feltételezhetjük azt, hogy Aranyit, aki írása közreadásakor már 82 éves volt, memóriája hagyta cserben, nincs ugyanis nyoma annak, hogy az említett gyűjteményes kötetekben vagy Szabó László munkájában más szöveg jelent volna meg. Legföljebb a textus lényegét nem érintő ortográfiai igazításokra lelhet a kései olvasó – például a Jókai korában használatos cz-ket fölváltották a c-k –, de másra, lényegi másításra nem. Ennyi pontatlanság után könnyű kézzel lehetne legyinteni a plajbász okozta derű nemzetközi visszhangjára: hajlamosak lehetünk elhinni, hogy ez inkább csak az idős hírlapíró emlékezetében létezett.

De nem így van, ennyi legalább és bízvást állítható, noha a további kutatás még alaposabban alátámaszthatja ezt a vélekedést. Tény ugyanis, hogy Bécsben és Berlinben is viszonylag gyorsan leközölték a Jókai-írás német fordítását. (További búvárkodásnak kellene kiderítenie, miként történt ez Párizsban.) A budapesti megjelenést mindössze egy nappal követte a bécsi: a tekintélyes *Neue Freie Presse* március 4-i számának ötödik oldalán kisebb, a tartalmi mondanivalót nem érintő rövidítésekkel közölte a magyar író cikkét. Az osztrák napilapban az írás végén magyarul volt olvasható a forrás, igaz, névelő nélkül, vagyis így: Hon. Öt nappal a pesti közlés után 1874. március 8-án a berlini *Kreuz-Zeitung* betűhív fordításban hozza nyilvánosságra a Bismarckkal folytatott beszélgetés anyagát „A magyar író és képviselő Jókai Mór Bismarcknál" címmel. A bevezető bekezdésből kiderül, hogy a fordítást az újság egy másik német lapból vette át, a Karl Braun képviselő – vagyis Jókai barátja és a Bismarckkal történő találkozás előkészítője – kiadásában megjelenő *Spenersche Zeitung*ból. Tehát annyi mindenképpen elmondható, hogy napokkal a budapesti közlés után a német nyelvterület két legfontosabb városának néhány jelentős lapjában németül is olvasható volt Jókai cikke, s ennek alapján nyugodtan feltételezhetjük, hogy a budapesti írás valamennyire ismertté vált az európai sajtóban. Ezt látszik alátámasztani, hogy egy sziléziai lap is idézte a beszélgetés egyik legszórakoztatóbb passzusát: oroszországi vadászatai emlegetése közben Bismarck oroszul mondott valamit, amit Jókai „nem tudott megtartani", ezért a „példabeszédet" a herceg megmagyarázta németül: „ha az orosz lop, annyit lop, a mennyi neki magának egy napra elég; de ha egyszer a német lop, az anynyit lop, hogy a gyerekeinek is maradjon belőle, még holnapravaló is." A birodalmi kancellár ezt abban az összefüggésben mondta, hogy „Oroszországnak nincs szüksége európai hódításokra többé". Ám maga a kontextus valószínűleg kevéssé érdekelhette a *Deutsches Sprichwörter-Lexikon* szerkesztőit, akik ezt a passzust az oroszokkal kapcsolatos mondások közé már hat év múltán,

1880-ban fölvették, forrásként annyit jelölve meg, hogy ezt „közmondásként a német birodalmi kancellár, Bismarck herceg fejtette ki egy megbeszélésen, amelyet Jókaival, a magyar publicistával folytatott".

A nemzetközi visszhangot tekintve Aranyi emlékezete tehát valószínűleg jól működött, annál is inkább, mivel a *Neue Freie Presse* hasábjain március 5-én, tehát két nappal a pesti közlés után, megjelent egy ironikus hangvételű jegyzet is, -pp- aláírással. A csipkelődő és évődő, de nem bántó, még kevésbé sértő hangnemet az alcímben megjelölt fantázianév jelzi először: Bei Bismarck von *Jocus Maurai*. A *Neue Freie Presse* játékos kedvű jegyzetírója eltorzította Jókai nevét, de nem öncélúan, mert a latin „jocus" magyarul „tréfát" jelent. A csipkelődés folytatódik: Jocus Maurai mindjárt érkezése napján fölkeresi Bismarck herceget, akinek a munkaszobájában „minden vasból van, még a türelem is, ez a vastürelem jár az interjúvolóknak". Élcelődik -pp- az eredeti cikkben is említett, az asztal alatt fekvő bernáthegyi szelindeken is, az viszont nem vasból, hanem tiszta ónból van, ha „nem téved". Aztán a Deák-hasonlat következik: „Az évszázad minden nagy embere egy magyarhoz hasonlít", „a nagy Napóleon például szembeötlően hasonlít egy öreg táblabíróhoz, de erről majd később, egyik regényemben". Ha már minden vasból van, csak természetes, hogy Bismarck vasmarokkal szorítja meg vendége kezét, s megkérdezi közben: – Tud Ön magyarul? Jocus Maurai örömmel mond igent, mire a herceg csehül (!) biztosítja vendégét arról, hogy ő jól ért lengyelül és oroszul is. És végig ebben a stílusban; a kifigurázás némely fordulata olykor messze túlmutat a maga korán.

– Annektálja-e a herceg hamarosan Ausztriát? – így a kérdés, mire a válasz: – Ez „egyes-egyedül" Magyarországtól függ; ha a dualizmus tartós, akkor nem gondolunk Ausztriára, ha nem – akkor még kevésbé foglalkozunk vele... A mindenkori politikai titkokat feszegető, jól megszokott – s ezért szokványos – újságírói kérdés, illetve az arra adott válasz is egyfajta karikatúra: arra, hogy mit gondol Oroszországról, a herceg így válaszol: „Én most Önnek fenntartás nélkül azonnal elmondom titkos gondolataimat Oroszországról, Franciaországról, Angliáról, Olaszországról és Liechtensteinről"... Erre persze megijedt Maurai, hogy fogja mindezt megjegyezni, és ki hiszi majd el, hogy a herceg „ilyen nyílt szívűen" beszélt neki minderről egy hathasábos tárcára is elegendő mennyiségben. A jegyzetben most „szóhoz" jut a már említett bernáthegyi: egyszer csak elkezd ugatni. A herceg meg nevetni: elárulja vendégének, hogy mindig, amikor társalgás közben zavarba jön, diszkréten rálép a kutya farkára; az ugatás megzavarja vendégét, ő meg elmondhatja kedvenc vadász-anekdotáját. Végül a kancellár elővesz a szekrényből néhány titkos okmányt, s elnézést kér Jocus Mauraitól, hogy olyan sokáig vette igénybe drága idejét... Vendége kérdésére Bismarck azt válaszolja, hogy „annyit hozhat nyilvánosságra a beszélgetésből, amennyit csak akar". – De ugye ezt nem tréfából [zum Scherz] mondja? – tudakozódik udvariasan a vendég.

– Isten ments – így a válasz –, zum Hon.

Visszaadhatatlan szójáték -pp- részéről: a *Neue Freie Presse* jegyzetírójának német anyanyelvű közönsége Jókai lapjának nevében a Hohn német szót ismerhette föl, ami gúnyt jelent. „A herceg mosolygott, és mosolyogtam én is, remélhetően az olvasók is" – így végződik a jegyzet, de e csattanónál fontosabb nekünk az előző szójáték, amely – akár Jókai cikke – új életre kelt Aranyinál, 1938-ban az *Ujság* hasábjain. A hírlapíró szerint még „a Bismarckkal történt párbeszéd" napján a pesti kávéházakban megszületett az első vicc a találkozóról. Eszerint „a következő párbeszéd rekesztette be az interjut:

Jókai: Sprechen Sie das *im Ernst?*

Bismarck: Nein, ich spreche *zum Hohn!*"

Aranyi azzal zárja, „ilyen volt hatvan évvel ezelőtt Budapesten *a kávéházi szójáték. A mai sem sokkal különb.*" Vajon egykor, vagyis 1874-ben, a pesti viccgyártók olvasták -pp- jegyzetét a bécsi lap március 5-i számában? Netán Aranyi emlékezete formálta újjá a szócsavarintást? Csak találgatni tudunk, de a szórakoztatóan ironizáló jegyzet ismeretében kiinduló kérdésünkre nagyobb bizonyossággal tudunk válaszolni: Aranyinak alighanem igaza van abban, hogy a Jókai-írás nemzetközi visszhangot váltott ki. A további kutatás kiderítheti, hogy megfelel-e a valóságnak, amit Aranyi állít. Nevezetesen: Bismarck herceg, aki „a külföldi lapok révén tudta meg, hogy minő mulatságos szituációba került az ő, kivételesen történt párbeszéde egy idegen országbeli lapszerkesztővel, rendkívül megharagudott Jókaira". Aranyi úgy tudja, a Reichsrat folyosóján „szinte tajtékozva" mondta a kérdezősködő képviselőknek: „Jaj, csak költőkkel ne kezdjen ki az ember. Egy ötlet kedvéért keresztre feszítik a legszentebb igazságot." S bár Jókai íróként, költőként járt nála, alapos okkal föltételezhetjük, hogy a „plajbász-aperszü" nem növelte Bismarcknál az újságírók s általában a sajtó – amúgy sem túl nagy – presztízsét. Ami a cikk nemzetközi ismertségét illeti, Aranyi állítását valamennyire Mikszáth is alátámasztja: Jókairól és koráról írott művében megemlíti, hogy a „kihallgatás" „átment onnan [ti. *A Hon*ból] a világsajtóba; s azóta váltak ismertekké Bismarck eszméi e pontra nézve". Igaz, Mikszáth egy szóval sem említi a „trieszti" tréfát, pedig a találkozóról nagyjából három bekezdésben beszámolván, megjegyzi, hogy „Bismarck éppen beszélő kedvében volt s egyszerű nyíltsággal fejtette ki Németország jövendő magatartását s az osztrák–magyar monarchiára vonatkozó nézeteit". Ennél többet azonban Mikszáth nem ír a találkozó tartalmi vonatkozásairól.

Végül, de egyáltalán nem utolsósorban: mi is a műfaja a Jókai-írásnak, amely *A Hon*ban megjelent? Ahogy már jeleztem, a *tudósító*, a kérdező és

(ki)hallgató *riporter*, valamint a *publicista* egyaránt jelen van a szövegben, amelyet maga a közlő orgánum tárcának minősít, hiszen „A Hon tárczája" végig verzállal szedett cím alatt közölte a lap a sorozat címét (Utiképek), ez alatt a szerző következik (Irta: Jókai Mór), s végül az írás tulajdonképpeni címe, zsurnaliszta, tehát nagyon informatív módon kiemelve a leglényegesebbet: Bismarknál. (Így, c nélkül.) Hiszen mi lehet fontosabb annál az újságolvasó számára, mint hogy lapjának neves szerkesztője az akkori Európa egyik legbefolyásosabb politikusát kereshette föl?! Mégsem gondolom az opust tárcának, mert a szöveg túlnyomó terjedelmét a birodalmi kancellár nézetei foglalják el. Vagyis átfogó elemzések az akkori európai helyzetről: ezért nem riport, s ezért nem sorolható publicisztikai műfajok közé az írás. Amely tehát – tartalmát s nem formáját tekintve – a legközelebb az interjúhoz áll, s amelyet persze megemeltek az akkor már az ország határain kívül is ismert, nagynevű szerző szépírói kvalitásai: mind a bevezető szemléletes portréja, mind a publicisztikus csattanó tanúskodik erről. Számomra ez csupán annyit jelent, hogy Jókai szintjén a műfaji határok valamelyest elhalványulhatnak – az ő írásművészetét meg sem közelítő szinteken is gyakran megfigyelhetjük ezt –, de ettől az írás még interjú; mai terminológiával: függő beszédben közölt, elemző véleményt tartalmazó interjú. Mikszáth nem használja e műfaji megjelölést – Jókai „úti rajzaiban írta le ezt az érdekes kihallgatást" –, Szabó László viszont, alig három évtizeddel a szöveg közzététele s néhány hónappal Jókai halála után, *Jókai élete és művei* című könyvében egyértelműen amellett foglal állást, hogy „ez volt mindmáig a legérdekesebb intervju az egész magyar hirlapirodalomban".

Így látta ezt a vérbeli újságíró, Aranyi Lipót is, aki cikkében az „interjuanyag" közzétételéről, aztán „párbeszédről", végül „interjuról" írt. A sajtó felől közelítve – és a sajtóműfajok rendszerébe illesztve a művet –, ez a leglogikusabb besorolás, bár az író gyűjteményes köteteiben, a sajtóbeli megjelenéstől elszakítottan, kétségkívül könnyen minősíthető az írás az interjúnál jóval irodalmiasabban csengő tárcának, útirajznak. De azért van, ami e műfaji pontoskodásnál – meglehet: fontoskodásnál – sokkal lényegesebb: Aranyi, ha nem is filológusi pontossággal, a tragédiájához közeledő Európa közepén akkor nyúlt vissza a Monarchiát nem bántó, sőt szövetségesként bátorító porosz politikához, amikor Bismarck kései utóda a birodalmi kancellári poszton a bécsi bevonulással már megkezdte európai hódításait.

Nem kellett soká várni, s röviddel az Anschluss után, 1939 januárjában megszűnt létezni a liberális-konzervatív hagyományú osztrák sajtó egyik oszlopos tagja, a *Neue Freie Presse*. *A Hon* írását fölelevenítő, ugyancsak a liberális sajtóhagyományt ápoló *Ujság*nak még maradt néhány éve 1944 márciusáig, s néhány hónap múltán bekövetkezett az agg Aranyi Lipót erőszakos halála, sok millió társával együtt esvén áldozatául az intézményesített és kíméletlen, kéjjel ölő antiszemitizmusnak.

De ez már végképpen nem a műfajtörténet lapjaira tartozik.

(Az interjú mint sajtóműfaj és módszer. Tudományos konferencia az Eszterházy Károly Főiskola Médiatudományi Tanszékének rendezésében. Szerk. Martin József. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXVI. EKF Líceum Kiadó, Eger, 2009. 35–45.)

Ha Ausztriát kizárják Németországból...

Sajtóvita Berlinben Jókai Bismarck-interjúja nyomán

„A tizenkilencedik század utolsó két évtizedének olajsima szelleméből hirtelen egész Európában láz csapott fel, szárnyat adó láz. Senki se tudta pontosan, mi készülődik..."

(Robert Musil)

Milyen gyorsan terjedt egy magyarországi újságcikk híre Európában az 1870-es évek elején? Kiváltott-e, kiválthatott-e jelentős nemzetközi visszhangot egy budapesti hírlap írása 1874-ben? Az első kérdésre azt kell válaszolnunk, hogy viszonylag gyorsan (napok alatt), a másodikra pedig határozott igen a válasz, amiben oroszlánrésze volt a cikk írójának és főhősének, vagyis Jókai Mórnak és Otto von Bismarcknak, akit 1871-ben I. Vilmos birodalmi kancellárrá nevezett ki, utóbb hercegi rangra emelt, és ekkor már a korabeli Európa egyik legismertebb politikusa volt. Több győztes háborúval a háta mögött, az európai egyensúly-politika nagymestereként Bismarck ebben az időszakban úgy alakította a kontinens szövetségi kombinációit, hogy a Monarchia mindenképpen megőrizze önállóságát. A nagynémet ábrándok berlini kergetőinek eléggé határozottan mondott ellen *A Hon* hasábjain: „És a mely német miniszternek eszébe jutna Ausztriától valamit elfoglalni, az megvolna érve arra, hogy... (itt mutatta kézzel a „felakasztást«)."

A kancellár félreérthetetlenül mondta ki Jókai előtt, hogy mindenáron – még akár háború árán is – kész szavatolni az akkori Monarchia létét, és Berlinnek nincs mit kezdenie „Béccsel mint határvárossal". Ebből lett a leghevesebb sajtóvita, amelyet döntően a *Germania* című napilap kezdeményezett. Az újság március 9-én még csak az ötödik oldalon, a – mondjuk így – Színes hírek („Vermischtes") rovatában foglalkozott az interjúval, pontosabban részletes tartalmi kivonatot közölt a *Neue Freie Presse* március 5-ei jegyzetéből, amely alapvetően politikamentes, Jókainak címzett kedélyes bécsi csipkelődés. Egy

nap alatt nagyot fordult a berlini szerkesztőség viszonya a Jókai-interjúhoz. Március 10-én, tehát egy héttel az alapcikk megjelenése után, az első oldalon, az első hasábot teljesen megtöltő vezércikk szerzője – bizonyos C. – lendületes elemzésben élesen vitázik a kancellár Monarchia-álláspontjával: „A mi felfogásunk szerint Németország nem létezik Ausztria nélkül. Ez nem valamiféle nagynémet »ábrándozás«, hanem politikai szükségesség."

Ha Ausztriát kizárják Németországból – így a *Germania* szerzője –, akkor az így fölépített Németország elveszíti nemzeti jellegét; ha tehát Bismarck szilárdan elhatározta, hogy nem támadja meg Ausztriát, és akasztásra érdemesnek tartja azt a miniszterét, aki annektálni szeretné Ausztria egy részét, akkor nem tudja megingatni azt a meggyőződést, hogy „az ő Németországa nem más, mint egy nagy Poroszország, amely alkalmazkodik a viszonyokhoz és egy ideig »Németországnak« nevezi magát".

A cikk szerzője szerint ebben az esetben Bismarck (azaz Németország) egész politikája kifejezetten partikulárisnak mondható, és eddigi háborúi elveszítenek minden eszmei jelleget, a szokásos „hódító és rabló hadjáratok" közé sorolhatók. C. így indokolja véleményét: Poroszország a bismarcki állameszme alapján jöhetett létre, növekedhetett és lehetett naggyá. A kitűnő közigazgatás, a terhek lehetőség szerinti arányos elosztása, a határozott jogalkalmazás lehetővé tette, hogy az egymástól különböző elemekből egy egész szülessék, amelyhez az egyes részek – ha nem is mindig szeretettel és lelkesedéssel, de megértéssel és jól megfontolt érdekből – alkalmazkodtak. Így léphetett be a történelembe egy hatalmas porosz állam, és növekedhetett a porosz nép egy mindenki számára közös dinasztia uralma alatt, de „porosz *nemzetről* eddig egyetlen értelmes ember nem beszélt". Itt fordul a gondolatmenet, amely a nemzeti eszmét elszakíthatatlannak véli Németországtól, kivált azóta, hogy az 1871. január 18-ai, versailles-i koronázási aktussal Poroszország királya német császár lett. Ebből következően – így a *Germania* szerzője – az állameszmét a nemzeti idea váltja föl. A cikkíró úgy teszi föl kérdését, hogy nyilvánvaló a válasza: talán ezt a nemzeti ideát adják most föl, esetleg ez nem is létezett, és ehelyett a hatalom növelésének igyekezete vagy valami ehhez hasonló lesz döntő a jövőben? A szerző egyértelműen ez utóbbira gondol, szemére vetve a kancellárnak, hogy 1866 után, vagyis a königgrätzi győzelmet követően, nem lépett a „fokozatos annexiók" útjára. A napilap elemzője állítja, hogy a hangsúlyozottan jogos és elismert nemzeti eszme nem adható föl, éppen ezért azt feltételezi, hogy Jókaival beszélgetvén Bismarck csak „az elkerülhetetlenül fenyegető háborúk kellemetlen távlatát akarta elleplezni".

Íme, a lap vezércikkírójának legfontosabb politikai mondanivalója, amely mögött eltörpülnek a bevezető bekezdések, ahol a *Germania* szerzője is kitért a Jókai-interjú publicisztikus csattanójára, a „Triesztig érő plajbászra". C. ezen a ponton mintegy „lesajnálja" Jókait: „Ez az összbenyomás, amit a magyar regény- és tárcaíró a kihallgatásról magával vitt".

Az elemző úgy találta, hogy az a mód, ahogyan Bismarck a különböző politikai kérdéseket kezelte, arra utal, a kancellár éppen jó hangulatban volt, és olyan eszméket adott elő, amelyek a diplomáciai körökből megfelelő visszhangot váltanak majd ki. Franciák, osztrákok, oroszok, törökök – mindannyian megkapják a magukét, és az csak természetes, hogy a pápa kapja a „nagy mazsolákat. A német birodalmi kancellár megengedheti ezt magának."

C. itt arra utalt, hogy az interjúból egyértelműen kiderül, a beszélgetés idején meglehetősen feszült volt a viszony Bismarck Poroszországa és az akkor a pápai trónon ülő IX. Pius között. A vaskancellár nem kevesebbet állított Jókainak: „az egyetlen ember, a ki jelenleg az európai békét megzavarhatná, a pápa", majd gyorsan megkérdezte vendégétől: „Ön nem katholikus ugy-e bár?" A pápai tévedhetetlenség dogmáját élesen bíráló és a katolikus egyház befolyása ellen kérlelhetetlen kultúrharcot hirdető Bismarck azt a benyomást keltette a szöveg szerint, hogy semmibe veszi IX. Piust („nem tudjuk, ki az a pápa").

A berlini sajtó nagyobb része kevéssé figyelt a „plajbászra", hanem arra reagált – ugyancsak lendületesen és érvelőn –, ami a *Germania* cikkének vezérszólama volt, vagyis a német szövetség és Ausztria, illetve a Monarchia viszonyára. Vitázó kedvvel, szinte élesen válaszolt március 11-ei számában a *Germaniá*nak a Bismarckhoz közel álló *Spenersche Zeitung*. A bevezető sorokból kihallik az ingerültség: „Mit akar hát a »Germania« Németország és Ausztria viszonyát tekintve?" A szignó nélküli vitacikk szerzője úgy vélte, hogy az a német államférfi, aki Ausztria német elbitorlására spekulál, igenis megérdemli a kötelet. Ezután egy kis történelmi lecke következett a laptársnak: egyetlen „becsületes ember" sem csodálkozna ezen, hiszen „egész nemzeti fejlődésünk kiindulópontja Ausztria kizárása [a német szövetségből], amelyet a nikolsburgi és prágai béke valósított meg. Ennek nyomán alakult meg az Észak-német Szövetség, és Dél-Németország egyszerű csatlakozásával ebből jött létre a Német Birodalom."

A szerző megismételte kérdését: mit akar tehát a *Germania*? Talán arra spekulál a szerző, hogy szétesik az Osztrák–Magyar Monarchia? Vagy Ausztria–Magyarország maradjon meg a maga integritásában, és csatlakozzék a Német Birodalomhoz, amely így „Ausztria nélkül nem lehet igazán német, és a magyarokkal, horvátokkal, szlávokkal még német nemzeti (deutsch national) maradna"?

Az összegző értékelés lesújtó: „Az egész érvelésben nyoma sincs az őszinteségnek, csak negatív és polemikus éle van." A szóáradat csak a bosszúságot fejezi ki a szövetségi kancellár politikája felett, amely egyszerre német-nemzeti

és osztrákbarát – írta a *Spenersche Zeitung*, amelynek cikkében fölbukkan a feltételezés, hogy a *Germania* elemzését egy bizonyos „Windthorst úr" írta. (Az értesülést utóbb is fenntartással emlegették a lapok, így az idézett cikkek alapján teljes bizonyossággal nem dönthető el, tényleg a nagynevű és Bismarckkal élesen szemben álló politikus rejtőzött-e a „C" betű mögött.) A vita rávilágít arra, hogy miként kavarta föl a Pesten közölt Bismarck-interjú a berlini sajtóvilágban a „kisnémet" és „nagynémet" egység híveinek történelminek mondható, az 1870-es évek elejére elcsitulni látszó, később új irányba forduló nézeteltéréseit. És tegyük hozzá, hogy a *Germania* szerzőjének Bismarck voltaképpen már az interjúban „válaszolt", kijelentvén: „Szükséges, hogy Európa közepén egy olyan consolidált állam létezzék, a minő az Osztrák–Magyar Monarchia. Ezt beláttam már akkor, mikor 1866-ban a békét megkötni siettem; *a mi sok barátunknak nem tetszett.*" (Kiemelés – M. J.)

Az előbbiekben részletezett pengeváltáshoz már nem sok újat tett hozzá a *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* március 15-ei száma. Önálló vélemény helyett minden idők sajtójának egyik kedvenc – s ezúttal is informatív – műfaját láthatjuk viszont, nevezetesen a lapszemlét. Megtudhatjuk, mit válaszolt a *Germania* a *Spenersche Zeitung*nak, olvashatunk két bécsi állásfoglalást, s még egy londoni elemző nézetével is megismerkedhettek a lap egykori olvasói. A Bismarckkal rokonszenvező *Spenersche* megkapta a magáét a *Germaniá*tól: ez utóbbi „nevetséges túlzás"-nak nevezte azt a vélekedést, hogy „Ausztria kizárása (...) egész nemzeti fejlődésünk kiindulópontja". A továbbiakban a *Germania* megismételte korábbi érveit.

A bécsi szemleírók – a korábbi csipkelődés helyett – a berlini szópárbajok nyomán a vita politikai elemére összpontosítottak: az osztrák fővárosban megjelenő *Deutsche Zeitung* fölidézte, hogy a *Germania* „egészen zavartalanul a német-osztrák tartományok annexiójáért lép föl". A következő mondat a vita körét az egyházi állam irányába bővítette: *„A Vatikán ügynökei nyilvánvalóan azért ügyködnek, hogy a viszály magvait hintsék el a berlini és a bécsi kabinet között."*

A hivatalos bécsi nézetekhez hagyományosan közel álló *Neue Freie Presse* megjegyezte, hogy a *Germania* általunk részletesen idézett cikkéről „jelenleg sokat beszélnek". A lap valószínűleg nem méltatta volna figyelemre a *Germania* cikkét, ha nem azt tapasztalta volna, hogy az írásra élénken reagáltak a berlini laptársak. A bécsi újság is egyházi körökre, mégpedig a „jezsuitákra" hárította a felelősséget, akik Franciaország és Olaszország után most a német–osztrák viszonyban szítanak „folyamatosan gyűlöletet és kételyt". Ezt az igyekezetet „kárba veszett fáradságnak" minősítette a bécsi lap, és azt a véleményét fejtette ki, hogy elmúltak azok az idők, amikor a jezsuitákat „ügyeskezűnek" minősítették, mert ők már „nem tudják lerombolni Ausztria–Magyarország és

Németország érdekközösségét (...). Elég sokszor elmondtuk, hogy nem valamiféle szentimentalizmus, hanem jól felfogott, kölcsönös érdek képezi a barátság alapját közöttünk és a Német Birodalom között."

A *Norddeutsche Allgemeine* szemléjéből az is kiderül, hogy a vita túlterjedt a német nyelvterület határain. Aranyi Lipót 1938-ban – Bécs és Berlin mellett – Párizst is emlegette, míg a német lap a már megnevezett március 15-ei számában egy londoni laptársat is idézett, mégpedig a *Daily News*t, amely szerint Bismarck hercegben „tökéletesen megtestesül" a harmónia az ember és az államférfi, illetve ez utóbbi és a műve között. Megjegyezte azt is, hogy Londonban Bismarck és Jókai találkozója „nem kevesebb érdeklődést váltott ki, mint másutt", vagyis Aranyi Lipótnak igaza volt abban, hogy az „intervju" valóban széles nemzetközi visszhangot keltett az *egykorú* napisajtóban. Annak már kisebb a valószínűsége, hogy a Jókainak adott válaszok, „a ceruza-tréfa", illetve a sajtópolémia *hosszú távon* is emlékezetes maradt Bismarck számára.

Bismarck a sajtóról

A kancellár *Gedanken und Erinnerungen* című visszaemlékezéseiből az derül ki, hogy – megelőlegezve a 20. századi politikusok ebbéli gondolkodását – tudatában volt a sajtó fontosságának, bár tartózkodott annak túlbecsülésétől. Idéz olykor lapokból, tudja, hogy a sajtó fontos lehet a politikában: „Hivatalból kezdeményezett eljárásomat Arnim [párizsi német nagykövet] azzal provokálta ki, hogy vonakodott végrehajtani a hivatalos instrukciókat. Bírósági eljárásokon soha nem hagytam érinteni azt a tényt, hogy azokat a pénzeket, amelyeket azért kapott, hogy a mi politikánk képviselve legyen a francia sajtóban, 6000-től 7000 tallérig, arra használta föl, hogy a német sajtóban támadja a mi politikánkat és az én álláspontomat".

Másutt az orosz, az angol és a francia sajtót emlegette, minden esetben a nagypolitikai mozgásokkal összefüggésben, sőt össze is hasonlította a francia és az orosz sajtót, kifejtvén, hogy „Oroszországban a sajtónak nincs akkora befolyása a közvéleményre, mint Franciaországban". Beleillesztette a sajtót saját működésének kereteibe is, anélkül hogy minősítette volna a berlini lapokat, a *Berliner Tageblatt*ot, a *Berliner Zeitung*ot és a többieket: ezek az újságok azt a benyomást keltették, hogy Bismarck és az éppen trónra került, gégerákja miatt alig száz napig uralkodó III. Frigyes császár között nézeteltérés alakult ki kormányzati, személyzeti kérdésekben. Ezekben a bismarcki eszmefuttatásokban a sajtó rendre mellékszereplő volt, a fő szerep mindig a politikáé, a kül- és belföldi kombinációké lett. Amikor az oroszokhoz és a franciákhoz fűződő viszonyt elemezte, meg is jegyezte, hogy „ami a sajtót illeti, nem tudok neki döntő jelentőséget tulajdonítani", és mind az oroszok, mind a franciák

esetében *„a sajtó az én számomra papírra nyomtatott feketeség*, ami ellen nem viselünk hadat". De szinte modern politikusként – ahogyan már szó volt róla – fölismerte a sajtó fontosságát, és leköszönése után egyik 1892-es beszédében így fogalmazott: „A jövőre nézve oda kell hatnunk, hogy erősödjék a politikai meggyőződés a közvéleményben, a sajtóban és a parlamentben."

Ugyanez a kép bontakozik ki Hermann Hofmann *Fürst Bismarck* című könyvéből: a szerző megállapítása szerint a herceg azt vallotta, hogy semmilyen kormányzat – legyen monarchikus, parlamenti, demokratikus vagy másfajta – nem mondhat le a sajtó közreműködéséről politikája megvalósításakor, vagy ha mégis, akkor ennek kárát a saját bőrén érzi, és veszélyezteti országa érdekeit. A tanulmány nem említette a Jókai-interjút, holott a szerző több külföldi publicistát is szóba hozott a kancellár és általában az újságírók kapcsolatáról szólva. Az viszont látszik: Bismarck általában megadta a publicistának a rangjához illő tiszteletet, és nemegyszer előfordult, hogy magas beosztású diplomatákat is megvárakoztatott, mert egy publicistát fogadott. Hofmann visszaidézte a kancellár egyik megnyilatkozását, amely szerint egy szorgalmas szerkesztőből könnyebben farag külügyi vagy belügyi államtitkárt, mint egy tucat titkos tanácsosból rátermett és használható vezetőt egy politikai napilap élére. (A mondás, amelyet a feltétlen Bismarck-hívő Hofmann mintegy a szem- és fültanú hitelességével idézett föl, nagy pályát futott be a sajtóban, a többi között – például Móra Ferenc jóvoltából – a magyar újságvilágban is.) Ha a „ceruza-affér" hosszú távon is emlékezetes maradt volna a kancellár számára, akkor Hofmann alighanem megemlítette volna név szerint is Jókait, de ez nem történt meg – ellentétben például a maga korában nagyon neves de Blowitzcal, a londoni *Times* párizsi tudósítójával. Blowitz, aki híres volt egészen kivételes hiúságáról, 1878-ban járt a birodalmi kancellárnál, tehát csak négy évvel később, mint Jókai. Hofmann szerint Bismarckhoz sokan akartak bejutni, és olyan interjúk is megjelentek, amelyek valójában soha nem jöttek létre. Mai szemmel is érdekes, hogy többen kifogásolták: túl sok francia publicistát fogad, s ezzel veszélyezteti Németország érdekeit. Bismarck persze visszautasította a vádakat, általában pedig nehezményezte, hogy a német sajtó „túl sokat" foglalkozik a külfölddel, és keveset a hazai ügyekkel. Mind saját visszaemlékezéseiből, mind Hofmann munkájából az a kép rajzolódik ki, hogy a kancellár alaposan ismerte a német sajtó világát, és az európai nagyhatalmak újságjai – a franciák, az angolok, az oroszok – voltak számára igazán fontosak. E források más országot csak egyszer említettek, mégpedig a lengyel lapokat. Hofmann állítása valószínűleg közelített az igazsághoz, s így a mi kérdésünkre is válasz, bár csak hozzávetőleges. Ezt írta: „Szocialista, klerikális, lengyel és más hasonló lapok – eiusdem farinae – támadásaival és rágalmazásaival szemben legtöbbször tartózkodóan viselkedett, vagy ezeknek a dühkitöréseiben annak bizonyságát látta, hogy pártjaikkal és birodalomellenes törekvéseikkel szemben kialakított politikájával ő a helyes úton jár."

Márpedig a Triesztig érő plajbász inkább amolyan szükségképpen túlzó csattanónak, csipkelődő publicisztikai fordulatnak minősíthető, mintsem személyes támadásnak vagy rágalmazásnak. Egyes hírlapírókkal persze lehettek konfliktusai, de nem csupán elméletben ismerte el a sajtó fontosságát, hanem a gyakorlatban is, aminek kézzelfogható bizonyítéka, hogy halála napjáig rendszeres újságolvasó maradt, naponként több órát szánt arra, hogy megismerkedjék a hírlapok tartalmával.

Három fontos német történelmi monográfia is megerősíti, hogy maga az interjú, illetve a korabeli európai sajtóban folytatódó élénk utóélete a későbbi évtizedekben már nem volt számottevő érdeklődés tárgya. Heinrich August Winkler *(Németország története a modern korban)* megerősíti, hogy a *Germania* a Centrum „legfontosabb lapja", és nemegyszer idéz különböző lapokból, de a kancellár sajtópolitikájára és kivált egyes megnyilatkozásaira egyáltalán nem tér ki. Közvetve derül ki soraiból, hogy a bismarcki Németországban emelkedő szerepe lett a sajtónak: „...a Bismarck, Poroszország és uralkodóháza körüli, a német birodalmi nacionalizmus félreérthetetlen részét képező kultuszt és mítoszokat professzorok és politikusok, papok és publicisták hozták létre".

Golo Mann *Geschichte des neunzehnten und zwanzigsten Jahrhunderts* című lebilincselő monográfiájából a sajtóra vonatkozóan két passzust érdemes idézni: hivatali idejében Bismarck szívesen időzött szellemes emberek, például zsidó újságírók társaságában, lemondása után pedig, miután egész életében a politikának és a politikáért élt, belevetette magát az újságolvasásba és újságírásba, évente százával írta az újságcikkeket, interjúkat adott, és átszervezte „újságírói segédcsapatát". A külpolitika szempontjából pedig Mann Bismarck-portréjának azon megállapítása fontos, amely szerint a herceg „csak azért alapított egy konzervatív Kisnémetországot, hogy megakadályozzon egy radikális Nagynémetországot". A „vaskancellár" *ennek* – vagyis a nemzetközi viszonyokban óvatosan korlátozó politikájának – *ellenére* még életében, és halála után különösen, „jelképévé vált a kifelé terjeszkedő, a mértéktelenséget hódító pánnémet népközösségnek".

A „kisnémet" bismarcki álláspontot – amely tehát meglehetősen ellentétes a jóval később kialakuló mítosz „nagynémet" Bismarck-portréjával – ugyanilyen hangütéssel jellemzi *Bismarck and the Development of Germany* című átfogó monográfiájában Otto Pflanze, aki azt hangsúlyozta: „1866-tól kezdve, amikor a kérdés először fölmerült, Bismarck élete végéig következetesen fenntartotta, Berlin nem engedheti meg magának, hogy bármilyen hivatalos érdeklődést áruljon el a Habsburg Birodalom német népességének sorsa vagy az Oroszországban és az Újvilágban élő német diaszpóra iránt." A Jókainak

adott interjúról Otto Pflanze sem ír, pedig az interjú megszervezésében közvetítő Karl Braunt többször is említi mint ügyvédet, újságírót és a Reichstag vezető nemzeti liberális képviselőjét.

Mindent egybevetve: *A Hon*ban a hagyományos tárca-formában, vagyis „vonal alá" tördelt Jókai-cikk, amelyen lényegében fölismerhetők a mai értelemben vett interjú karakterjegyei, az akkori nemzetközi napisajtóban jelentős polémiát váltott ki, ám hosszú távon aligha gyakorolt mély benyomást Bismarckra.

*

Jókai Mór interjúja Bismarck kancellárral szép pályát futott be a korabeli nemzetközi sajtóban, bár jelentősége csak az adott korban volt. Pontosabban az Anschluss idején újra fontos lett, „üzenete" okán. Az interjút felidéző Aranyi Lipót nosztalgiával, szinte sóvárogva írt a régi időkről:

„A másik cél pedig visszasóhajtani ama 67-iki kiegyezés utáni korszak *istenáldotta lelki nyugodtságára* és példanélküli higgadtságára, amellyel még az olyan sorsdöntő, új létet formáló problémát, aminő az úgynevezett »Anschluss« is a *humor és a jovialitás* hangsúlyával kezelte."

(Médiakutató, 2012. tavasz)

Két író, két nekrológ és a sajtó

Így köszönt el Móricz Mikszáthtól, Mikszáth meg Jókaitól

A *Hét krajcár* című novella 1908-as megjelenése után egy évvel került az akkori olvasók kezébe a hasonló című novellás kötet. Az első sikere és korszakjelző szerepe Móricz írói pályáján közismert, a másodiké kevésbé, de az irodalomtörténet számon tartotta. Czine Mihály az 1965-ös irodalomtörténeti kézikönyvben – népszerű becenevén: a „spenótban" – így írt: „Nagyobb sikere nem volt még novellás kötetnek (...) Szerzőjét eddig jóformán senki sem ismerte. A kávéházak legtájékozottabb újságírói is csak hallomásból tudtak róla: anynyit, hogy Gajári lapjának, Az Ujságnak, legtehetségtelenebb riportere. S némi mesét: a vidéket járja pörge kalapban és debreceni tájszólásban írogat." Móricz tehát éppen pályája elején áll, amikor egy évvel később a *Nyugat* hasábjain ő búcsúztatja nagynevű pályatársát, Mikszáth Kálmánt. A nekrológ kivételes – kissé elkoptatott jelzővel: szenzációszámba menő – vonását tárta föl Szilágyi Zsófia az *Élet és Irodalom* hasábjain, előbb csak meglepőnek nevezve Móricz cikkét, néhány sorral alább viszont jóval határozottabban fogalmazva: „Lehet ezt az írást úgy is értelmezni, mint a XX. században aztán egymás után sorjázó irodalmi apagyilkosságok közül az elsőt..." Érdemes tehát a *Nyugat*ban közölt, ötoldalas, több mint 11 ezer karakteres cikket még egyszer szemügyre venni. Az benne a legföltűnőbb, amiről szó sem esik: nevezetesen az, hogy Mikszáth író is volt. Móricz ugyanis csak és kizárólag a hírlapírótól búcsúzik: „Mikszáthnak minden újsága, eredetisége, nagy sikere és nagy értéke itt van: a tárcában (...) Csak azon a téren kell keresni a hatását, ahol ő maga is nagy volt: a hírlapirodalomban." Sajtótörténeti érdekessége és máig ható érvényessége van annak, amiként Móricz körülírja a tárcát mint újságműfajt, de témánk szempontjából fontosabbnak tűnik, hogy Móricz kizár minden félreértést, amidőn a nekrológban a fentieket – az irodalom felől nézve – tagadó formában is megerősíti: „És ha Mikszáth Kálmánt igaz érdeme szerint akarják elsiratni, ne beszéljen senki »nagy mesemondóról«, a »magyar élet nagy meglátójáról s megörökítőjéről«, a »világhírű humoristáról s a páratlan szatirikusról« – vagy ha ezekről beszél, mert van joga rá, tegye hozzá, hogy »egy tárca keretében«". Vagyis senki ne említse sem Noszty Ferit, sem a *Beszterce ostromát* vagy *A fekete várost*, sem az *Új Zrinyiászt*, és még sok-sok könyvét és novelláinak seregét sem, legföljebb egy „tárca keretében". Nyugodtan kimondható, hogy ebben tévedett Móricz, mint ahogy abban is, hogy idősebb pályatársának elhunytát milyen szélesebb összefüggésbe – kontextusba – helyezi: „S lehet, hogy nálunk a Mikszáth Kálmán halála irodalomtörténeti dátuma lesz az új magyar irodalom s a hírlapirodalom külön való újjászületésének." Nem lett, irodalom és hírlap, művészet és sajtó nem úgy fonódott egybe, ahogyan Móricz gondolta, gyümölcsöző együttélésük – az olvasók nagy örömére – még sok évtizedig fennmaradt. Teljességgel csak a totalitárius rendszerek láttak neki e szép és eredményes szimbiózis lerombolásának, de ez a gondolatmenet más sajtó- és irodalomtörténeti, műfajelméleti tájakra vezetne. Visszakanyarodván Móricz nekrológjához, annak életrajzi hátterétől alighanem elválaszthatatlan, hogy a XX. század első évtizedében Mikszáth valóban újságírói virágkorát éli elsősorban *Az Ujság* szerkesztőségének egyik főmunkatársaként. Gajári Ödön lapjának egyik legnépszerűbb szerzőjeként valóban – ahogyan mondani szokás – „teleírta" az újságot. Eközben a pályáját éppen hogy csak elkezdő, de sajátos hangját még meg nem találó Móricz – bár munkatársa volt a lapnak – egyáltalán nem dicsekedhetett ilyen sikerekkel, például az alapítástól 1904 végéig tárcát nem írt, *Az ostor* címmel egy elbeszélése jelent meg ebben az időszakban, viszont sokszor publikált gyerekverset vagy mesét a lap vasárnapi mellékletének gyerekrovatában. A móriczi – nevezzük így – aránytévesztés egyik oka talán éppen az lehetett, hogy „legügyetlenebb riporterként", ami alighanem túlzás, és mesék, gyerekversek szerzőjeként közvetlen közelről láthatta és tanúja lehetett az idősebb pályatárs sikersorozatának. Csak föltételezni tudom, Móricz már befutott íróként sem tudta teljesen elfeledni, hogy

Az Ujság szerkesztőségében jóval kevesebb fény esett rá, mint idősebb és nagynevű pályatársaira, így Mikszáthra is. Ezt látszik alátámasztani egy 1924-ben leírt és utóbb nagy vihart kavart mondata: „...Mikszáth már pénzért pucolta a rozsdás ideálokat, de közben leköpködte, kicsúfolta, kinevette őket." Ezért a mondatért a Mikszáth család pert indított Móricz ellen.

És a Móricz-nekrológ után lássuk, miként búcsúzott hat évvel korábban Mikszáth az ország vitán felül álló első számú írójától, sőt írófejedelmétől, a 79 éves korában elhunyt Jókaitól. A kortárs, aki három évvel később *Jókai Mór élete és kora* címmel alapművet írt, az állítólag legmulandóbb szellemi termék, a napilap *(Az Ujság)* hasábjain meglehetősen biztos történelmi érzékről és távlatos gondolkodásról tesz tanúbizonyságot: „A negyvenes évek nagy nemzedékéből (...) három hegycsúcs emelkedik ki: Petőfi, Arany és Jókai. Most az utolsó is eltünik, árnyéka elvonul a halhatatlanság fönséges boltívei alatt, ahova csak azok léphetnek, akik vagy olyat cselekedtek, a mit érdemes megirni, vagy olyat irtak, a mit érdemes elolvasni." Harminchat órával Jókai halála után a kortárs lényegében időtlen érvényességgel jelölte ki az írófejedelem helyét a magyar irodalom pályáján, méghozzá úgy, hogy megemlékezett a hazai elbeszélés, regényírás mestereiről is, olyanokról, mint Kemény Zsigmond, Eötvös József, Jósika Miklós, a mára már alig ismert Kuthy Lajos és Degré Alajos. A „titán krőzusi gazdagságának" egyikük sem ér a nyomába: „Csak úgy dőlnek tolla alól a kincsek, az eleven emberek rajokban. Török világ, Erdély aranykora, A nábob, Kárpáthy Zoltán és ki ki [sic!] győzné elszámlálni. Ha minden alakja megelevenednék, a mely fényes fantáziájából kihasadt és a koporsója előtt menne, el volna állva az út a Muzeumtól a kerepesi temetőig daliákkal, pánczélos hősökkel, spáhikkal, janicsárokkal, tündérekkel, najádokkal, nimfákkal, gnómokkal, apró leatoungi emberkékkel. Az volna az igazi, szinekben gazdag fejedelmi temetés!" A vonal alá, tehát tárcaszerűen, az első és második oldalra tördelt nekrológ csakis az írót ismeri, egyetlen szót nem ejt a publicista, a szerkesztő és laptulajdonos Jókairól s arról a – művei szempontjából egyáltalán nem elhanyagolható – körülményről, hogy regényeinek nagy többsége folytatásos tárcák formájában napi- és hetilapok hasábjain jelent meg először. Jókai-monográfiájában így ír Szajbély Mihály: Gyulai Pál „hírlapírói tulajdonságnak tartja Jókai sokoldalúságát, kiváló érzékét az aktualitás, mi több a szenzáció iránt. Regényeiben gyakran számol be elemi csapásokról, tömegszerencsétlenségről, bűntettekről. Leírásai esetenként a napilapok riportjaira emlékeztetnek. A zsurnalizmus hatásának tulajdonítja, hogy munkáin képes volt napi rendszerességgel dolgozni, és azt is, ahogyan jegyzetfüzeteit használta: számtalan ötletet skiccelt fel, majd közöttük lapozgatva, a kiválasztott elemeket összekapcsolva hozta létre társadalmi regényeit." Móricz írása nem méltatta Mikszáth regényírói munkásságát, Mikszáth cikke nem szól Jókai kiterjedt kapcsolatairól a sajtóval; Móricz a tárcaírásban emelte az egekbe Mikszáthot, Mikszáth viszont a „mese folyamatjában" Jókait. Az első újságoldalról a másodikra „átmenő" tárca szerzőjét talán ezen az egyetlen ponton ragadtatja túlzásra a nekrológokban nemegyszer tapasztalható feltétlen tisztelet az elhunyt iránt: „Nem csak, hogy első volt itthon, de alkalmasint az egész világon is", s e téren csak az idősb Dumas mérhető vele össze, írja Mikszáth. De még a halál közvetlen közelsége, az ilyenkor természetes mély megrendülés sem iktatja ki *Az Ujság* főmunkatársának, az ekkor már ismert írónak a kritikai érzékét. A maga hamisítatlan leleményével és fogalmazási bravúrjával kétszer is sort kerít a „halhatatlanság fenséges boltívei" alatt lépkedő nagy elõd írói gyengéjére: először a „mese folyamatjában", mert „megy, megy a mese, mint a folyam és viszi az olvasót, nem lehet a könyvet letenni. Látod, hogy csupa valószínütlenség, bosszankodol is, ha realista, naturalista vagy, de hasztalan, nem birsz megválni tőle, elbüvöl, lebilincsel, nem ereszt", akár idősb Dumas-nál. De éppen a nemzetközi ismertség, pontosabban a fordítások okán bukkan föl a második említés a Jókai-alkotások gyengéiről. Mikszáth szerint Jókai a „fülével írt", de „nyelvének zengzetessége, édessége nem megy át idegen nyelvekbe", s a fordítás miatt „csak a gyengeségei jutnak ki teljesen, a szerkezet, mely sokszor pongyola, a mese, mely valószinütlen, a jellemek, melyek se nem mindig igazak, se nem mindig következetesek. Egy gyengeségeiből összeállitott Jókait ismer a külföld. S még igy is nagy irónak tartja." Gyulai Pál és nemzedéke óta ezek a kritikai megjegyzések visszatérően ismétlődnek, a kor- és írótárs, a Jókainál bő húsz évvel fiatalabb Mikszáth egy mulandó napilap hasábjain nyugtázta saját korának kritikai megjegyzéseit, egyszersmind sok évtizedre megelőlegezte a Jókai-oeuvre-t érő irodalmi kifogásokat.

A búcsúztató egészét azonban feltétlen tisztelet és elismerés jellemzi, és persze az immár kiforrott és utánozhatatlan mikszáthi írásművészet. A nekrológ egyetlen megrendült főhajtás Jókai páratlan öröksége előtt, amelynek tárgyiasult formája a könyv: ő maga hiába tűnt el az emberek szeme elől, azok számára, „a kik őt bámulták, szerették, a földkerekség minden részében", de vele nem találkoztak, „minden a régiben maradt, csakugy megvan nekik Jókai, a hogy megvolt. A mit érzett, nyolczvan hosszú éven keresztül, az ott van a könyvszekrényeikben. Mindenki örökölt az öregtől. S bár millió részre szakadt szét az örökség, mindenki megkapta az egészet." Mikszáth még sokszor írt Jókairól; a temetés napján, május 10-én *Az Ujság* nem kevesebb, mint 12 (!) oldalt szánt a tudósításoknak, méltatásoknak, jegyzeteknek: az írásfolyam élén, az első oldalon Mikszáth valamivel több, mint egy hasábot szentel „az utolsó pompának, a mivel a nemzet utjára kiséri legédesebb költőjét". A kedélyesség és a finom irónia elegyéből szőtt, a melankólián derűvel felülkerekedő s persze anekdotázó, szeretetteljes hangvétel a sajátja annak a tárcának,

amelyet egyik ismert álnevén – Scarron – jegyzett Mikszáth *Az Ujság* május 22-i számában. A terjedelmes írás részletezi, hogy a nagy író mennyire nem értett a pénzhez, hogy egy Wekerle kormányfőnek tulajdonított megjegyzés miatt miként hagyta abba a *Koronás gyermekek* című regényét, s visszaidézi az őáltala és sokak által megírt híres tarokkpartit, amelyben hét kibic – köztük Mikszáth – társaságában Tisza Kálmánnal, Nedeczky Istvánnal és Sváb Károllyal kártyázik Jókai. Mikszáth sorra veszi, ki mindenki hunyt már el a kártyaparti résztvevői közül, majd Jókait is említve így ír: „...tehát a fele partnerek most már odaát vannak a fele gibiczekkel, mi, a másik fele, még itt vagyunk, minélfogva a parthie felbomlott ideiglenesen, míg a költözködés folyik, de innen-onnan együtt lesz egészen. Csak a sorrend bizonytalan még."

De a sajtóról, a XIX. század második felének sajtós világában betöltött kimagasló és szerteágazó tevékenységéről – bármilyen összefüggésben – itt, ebben a terjedelmes tárcában sem esik szó. Másokra bízom annak megfejtését, hogy akár Móricz esetében (Mikszáth szépírói működését illetően), akár Mikszáthnál (Jókai „médiasztár" szerepének – Szajbély Mihály kifejezése – a dolgában) miről is van pontosan szó: tudatos elhallgatásról – és ha igen, milyen okból –, feledékenységről vagy egyszerű véletlenről? Amit bízvást állítani lehet, hogy a nekrológ mint a búcsúzás műfaja éppen olyan alapos vizsgálódást érdemel, mint a többi igazi írásmű. S ha olyanok írják, mint Móricz és Mikszáth, akkor ez a vizsgálódás nem csekély szellemi izgalmat és élvezetet kínál.

(Klió és a médiagalaxis. Tanulmányok a 70 éves Buzinkay Géza tiszteletére. Corvina-Eszterházy Károly Főiskola, Budapest–Eger, 2011. 205–211.)

Tízmillió miniatűr Churchill

Szabó Zoltán ébresztése

Illyés Gyula joggal nevezte Szabó Zoltánt „ajtónyitónak". Az 1912-ben Budapesten született író még harmincadik évét sem érte el, amidőn rányitotta az „ajtót" a magyar falu szegénységére, s két szociográfiájával, a *Tardi helyzet*tel és a *Cifra nyomorúság*gal a falukutató irodalom alapmunkáit teremtette meg. És micsoda ambícióval: annak megállapítását tűzte ki célul, hogy „a társadalmi funkciók az egyes magyar részeken milyenek, és irányuk merre mutat".

A műfaj e korszakos remekeit valószínűleg egyetlen későbbi könyve sem szárnyalta túl, még ha a *Szerelmes földrajz* gyönyörű esszévallomás is a hazáról, a szülőföldről. Kinyitotta az ajtót e fiatalember Pethő Sándor lapjában, a *Magyar Nemzet*ben is, melynek hasábjain 1939-ben néhány hónapon át hetenként egy oldalon közreadta a svájci mintára elgondolt „Szellemi honvédelem" rovatot. A lap monográfusa, Vásárhelyi Miklós okkal jegyezte meg, soha „újságellenesebb" újságoldalt: hiszen a magyar klasszikusok – Zrínyi, Pázmány, Széchenyi, Ady és a többiek – ébresztése, egykorú metszetek újraközlése vagy néhány népmese és régi dal kinyomtatása igazán nem újságszerű, látszatra nélkülöz minden aktualitást. Persze, mert Szabó az idegen áfium ellen akart küzdeni szellemi eszközökkel, miközben már azt is eltervezte, hogy a magyar maradiság ellen is föllép, s nem csak szellemi eszközökkel. Ma idegen hatalmak nem fenyegetik társadalmunkat, az értékvesztés és az erkölcsi válság annál inkább. Talán akkor lennénk igazán hűek Szabó örökségéhez, ha szellemi muníciónkat nem honvédelemre, hanem értékvédelemre összpontosítanánk.

A történelmi helyzet gyökeres változásai ellenére is érdemes figyelni arra, milyen tanácsokat adott egykoron a fiatal író „Reform" című híres cikksorozatában: a politikai gondolkodás kiindulópontja „a magyar helyzet felismerése, követeléseink végrehajtása és az általa szabott korlátok tiszteletben tartása legyen". A *Magyar Nemzet* hőskorszakának karakteres arcélű publicistája az újságírásnak szinte minden műfajában otthonosan mozgott, amiről a mai olvasó is meggyőződhet, ha felüti a Héttorony Kiadó gondozásában megjelent életműkiadás második kötetét.

Az író a háború után belevetette magát a közéletbe, de a fellobbanás szinte csak pillanatokig tartott, a Rajk-per idején a hazugsággal szemben mindig a kérlelhetetlen igazmondást vállaló Szabó már nem tért haza a párizsi külszolgálatból. A Kádár-korszak puhuló időszakában az egykori cserkész- és szerkesztőtárs, az időközben a magyar irodalom utazó diplomatájává előlépő jó barát megpróbálta rávenni, jönne haza, néhány könyvét kiadnák, de nem mindegyiket. Szabó azonban kérlelhetetlennek bizonyult, mindent vagy semmit, mondta, s maradt emigrációban; 1984 óta Bretagne festői falujában, Josselin tenyérnyi temetőjében alussza örök álmát.

Negyven éve a forradalom híre Londonban érte. A Szabad Európa Rádió tudósítójaként küldte haza írásait. „Küszöbről" címmel ezeket gyűjtötte kötetbe Szabó Zoltán magyarországi szószólója és hű kutatója, Kenedi János. A kék fedelű, vékonyka könyv 1988-ban jelent meg Párizsban és New Jersey-ben. Kenedi Jánosnak és az író Párizsban élő özvegyének szíves engedelmével ezekből a tudósításokból közlünk részleteket.[2] A telefonba diktált híradások azt taglalják, miként fogadták a magyar szabadságharcot Angliában. A publicista Szabó legszebb erényei izzítják e sorokat: a mértéktartás, a szépen formált mondatok, a történelem mély ismerete, az a mindenkor előbukkanó elemzőigény, hogy forradalmunkat a világ nagy összefüggései közé helyezze. Napi aktuali-

[2] Ezt az írást tárcasorozat követte a *Magyar Hírlap* hasábjain.

tásuk ellenére e tudósítások politikai publicisztikánk maradandó alkotásaivá nemesedtek. Olvasóink azt követhetik nyomon Szabó kalauzolásában, hogy a magyar szabadságharc hullámverésének mértéke és ereje mekkora volt Nyugaton, és miként formálódott az a londoni lapvélemény, amely szerint Európában „van egy nemzet, amely tízmillió miniatűr Churchillből tevődik össze".

(Magyar Hírlap, 1996. október 24.)

Szabó Zoltán és a Szellemi Honvédelem

„On l'appelait tous par son prénom, et tous amaient tendrement le »personnage« qu'il fut aussi, contradictoire et fascinant: séductuer pudibond, croyant agnostique (ou inversement), idéalista pratique, indolent énergique, gentleman collectionneur..."

(Gyula Sipos)

Egy Budapesten rendezett, 2012-es kora nyári konferencia egyik résztvevője kétszer is határozottan leszögezte, Szabó Zoltán „baloldali" volt. Elgondolkodtam, majd – ahogy szoktam – nálam okosabbnál tartott embereket is megkérdeztem. Ha a Horthy-korszak koordináta-rendszerébe helyezzük az 1912-ben, Budapesten született, a népi irodalom falukutató mozgalmába két ismert művével huszonévesen berobbant szerzőt, akkor ez kétségkívül igaz. Ezt be kellett látnom, de a kétely ott maradt bennem, s nem csak azért, mert eleve ódzkodom a megfellebbezhetetlen s kizárólag a politikai hovatartozást rögzítő ítéletektől. A továbbiakban a *Szellemi Honvédelem*[3] példáján és az életkora szerint ifjú, ám különben lélegzetelállítóan érett és bölcs Szabó megnyilatkozásain keresztül azt próbálom bemutatni, hogy mai politikai kategóriáink érvénytelenek az 1938. augusztus 25-én megindult *Magyar Nemzet* fiatal publicistájának értékelésekor, s ha érvényeset próbálunk róla mondani, akkor érdemes felhagyni ezekkel a tisztán politikai besorolásokkal. Igyekszem azt is világossá tenni, hogy a Szellemi honvédelem nem pusztán egy napilap – a *Magyar Nemzet* – rovata volt, hanem ennél jóval szélesebb elgondolás, s ennek a szolgálatába állította az alapító Pethő Sándor az egész újságot, illetve az ezen a címen kiadott, ma már könyvészeti ritkaságnak számító 1940-es naptárt.

[3] A kifejezés írásmódjáról. A források háromféleképpen jelölik; a lapban a rovatcím mindig: Szellemi *h*onvédelem; amikor a mozgalomról esik szó: Szellemi *H*onvédelem (amint például Márciusi Front); amikor pedig a fogalomról köznévként, mintegy általában írnak, akkor többnyire szellemi *h*onvédelem.

A *Geistige Landesverteidigung*, vagyis a *Défense Nationale Spirituelle* olyan idea, amelynél keresve sem találhattak jobbat, pártolnivalóbbat mindazok, akik röviddel az Anschluss és a Szudéta-vidék bekebelezése után aggódni kezdtek a fokozódó német nyomás és a magyar nyilas mozgalom térnyerése miatt. A szellemi honvédelmi mozgalom a harmincas évek elején Svájcban bontakozott ki: hatóságok, intézmények, tudósok, a sajtó és mindenekelőtt civilek, polgárok indították meg a svájci politikai sajátosságok, szokások, hagyományok, valamint a szellemi függetlenség védelmére. Központi elgondolása olyan népközösség megteremtését célozta meg, amely áthidalja az osztályellentéteket és egyfajta zárt svájci identitást hoz létre; ebben a „sorsközösségben" a kulturális különbségek és a svájci négynyelvűség egyaránt megmaradna. Hitler hatalomra jutása, valamint a Harmadik Birodalom terjeszkedése nyomán a svájci mozgalom határozottan antináci, németellenes jelleget öltött. Kevéssé köztudott, hogy a *Geistige Landesverteidigung*nak nem vetett véget a nácik bukása, a mozgalom a hidegháború körülményei között újjáéledt, s ekkor markánsan kommunistaellenes éllel védte az alpesi ország demokratikus értékeit. Vagyis Tell Vilmos országának karakteres politikai és szellemi irányzata nem egyszerűen antifasiszta, hanem antitotalitárius alapon védelmezte a sokoldalú, több évszázadra visszanyúló hagyományokat. A hidegháború oldódásával a szellemi honvédelem hanyatlásnak indult, de nem teljesen tűnt el a svájci politikai mentalitásból, egyes elemei főként az európai integrációról hullámzó vitákban itt-ott máig feltűnnek.

Az a néhány emlékezés és tanulmány, amely a svájci mozgalom hazai átplántálásával foglalkozik, rendre megemlíti, hogy a *Magyar Nemzet* olvasói a lap egyik harcosan nyilasellenes, egyszersmind mélyen katolikus munkatársa, Katona Jenő révén értesültek a svájci eszméről. Egyik első oldalas vezércikkében maga a főszerkesztő így írt 1939. november 26-án: „Erről a szabad svájci szellemből kibontakozó eszmei harcról először levelezőink számoltak be lapunk olvasóközönségének. Magának a mozgalomnak eszmei fogalmát vagy inkább vignettáját Katona Jenő írta le a Magyar Nemzet hasábjain, hogy azután Szabó Zoltán gondos kertészkedése alatt ez a palánta erős gyökeret eresszen és magas szárba szökkenjen a magyar földben." Mint más helyütt 1939. szeptember 1. óta, ebben a vezércikkben is nyoma van a szigorodó háborús cenzúrának; nem tudjuk, hogy az „az ősi kantonok szellemi légköre" után mi következett volna, de azt igen, hogy a Rütli-mező „termését", vagyis a svájci rendszert a „világ legeszményibb és legtökéletesebb paraszti és polgári demokráciája"-ként Pethő igen nagyra becsülte. Azt írta a főszerkesztő, hogy „levelező*ink*": Katona Jenő ugyanis csak alkalmi – mai szóval: kiküldött – tudósító volt, ám működött Zürichben P. szignóval állandó tudósító is (a *Magyar Nemzet* saját adata szerint Zürichen kívül még kilenc [!] külföldi

nagy-, illetve fővárosban volt saját tudósítója a lapnak). Ennek köszönhetően ezekben a hónapokban Svájc – a korabeli nagyhatalmakat nem számítva – az egyik legtöbbet szereplő ország a lap hasábjain.

Egy példamutatóan védekező kis ország képe bontakozhatott ki az egykori olvasók előtt, vagyis Pethő mintegy előkészítette az újsághasábokat a „Szellemi honvédelem"-nek mint rovatnak a befogadására. Valójában még lapjának nyilvánossága előtt is bevallotta 1939. augusztus 13-i vezércikkében: „A szellemi honvédelem, *amely e lap hasábjain indult el közel egy esztendeje*, s amelyet ma rendszeresen és hivatottan Szabó Zoltán rovata is művel, kétségkívül nagy értelmi felvilágosodást és lelki tisztulást hozott." (Kiemelés – M. J.) Pethő tehát jószerivel a csaknem egy évvel korábban megindított lapot teljes egészében egyfajta „szellemi honvédelemnek" szánta, s ebben lelt kiváló szövetségesre a fiatal, de már országos hírű, művelt íróban, Szabó Zoltánban. Aki 1939. április 9-én mutatkozik be a *Magyar Nemzet* olvasóinak egy szinte szerelmes vallomással a magyar tájak iránt; későbbi könyvének, a *Szerelmes földrajz*nak előképét fedezhetjük föl ebben a terjedelmes írásban. (Thomas Mann „Lübeck als geistige Lebensform" című tanulmányát idézve írt arról, hogy vannak magyar városok is, amelyek „nem is oly régi, de szépen kialakult életformát" őriznek; s a befejezés: „...a táj nemcsak hegy, fa s füvek együtt. Hanem haza is, magyarság is és élet is.") A lapba ettől kezdve rendszeresen publikáló Szabó „Jámbor szándék" címmel három cikket tett közzé a szellemi honvédelem szükségességéről. Kiindulópontja az Anschluss, noha magát a kifejezést nem írta le: „A becsületes magyar 1938 márciusában a forradalmas reformkövetelés állapotából a szabadságharcos nemzetvédelem állapotába jutott." Egy lelki szabadságharcos és önvédelmi mozgalomra van szükség, amely felszabadítja a magyart a magyarban, Zrínyi, Széchenyi és Ady példájával. Az értelmiségi rétegben „az idegen alapozású nacionalizmust" át kell építeni a „magyar hagyományok és magyar emlékek talajára". Szabó a „népről" már most sem felejtkezik el – pár hónap múlva jóval konkrétabbá válik e fogalom –, kifejtvén, hogy tudatosítani kell a hazát, a magyar magatartást, geopolitikai helyzetünket, és teendő még a nép „pártfölöttiek által való politikai kiművelése". És hogy mindezt miként lehet elérni? Íme, a mozgalom meghatározása: „Mindezek egy »szellemi honvédelem« megszervezése útján érhetők el, mely alatt a magyarság »nemzeti tulajdonságainak« védelmét, felszabadítását és propagálását értem." Képletes zárójelben csak annyit jegyzek meg: ebből a „szellemi leltárból" is kitűnik, hogy Pethő és Szabó mozgalma lényegesen különbözik az 1937. március 15-én zászlót bontó és nagyjából 1938 végéig tartó Márciusi Fronttól, amelyben főként a népiesek balszárnya és centruma, valamint a hazai kommunista mozgalom néhány tagja egészen konkrét politikai követeléseket – a sajtószabadságtól a dunai népek önrendelkezésén alapuló revízióig – fogalmaztak meg a nevezetes 12 pontban.

Alapos előkészítés egyengette tehát az utat a „Szellemi honvédelem" első oldalának a megjelenése előtt 1939. július 9-én. A tematika már nemegyszer szerepelt a lapban, a zsurnalisztikai módszer sem volt teljesen idegen: többször előfordult, hogy neves személyiségek idézeteit kötötték egy csokorba a szerkesztők. A „Szellemi honvédelem" rovatcím alatt megjelent oldalak ennek jegyében készültek: amint az első oldalt bevezető rövid jegyzetében Szabó megjegyzi, az egész lap is a *„tisztultabb, hagyományosabb magyarságnak ad hangot"*, a rovatban pedig *„közöljük mindazt, ami magyarabb ítéletekhez és a magyarabb magyarság kiművelésébez segítheti az olvasót"*. Aki ámulva tapasztalhatta az első hetek oldalait böngészve, hogy milyen gazdag és sokszínű ez az irodalmi örökség: Szabó biztos ízléssel válogat a magyar klasszikusoktól, Zrínyi Miklóstól, Széchenyi Istvántól, Berzsenyi Dánieltől, Ady Endrétől, Kemény Zsigmondtól, Petőfi Sándortól vagy a kortárs Illyés Gyulától, Tamási Árontól és másoktól, például ismeretlen szerzőktől magyar népdalt vagy éppen a *„tót kuruc dalát"*. Milyen vezéreszmék köré csoportosulnak ezek az idézetek? Az önjobbítás, önmagunk megerősítése vezető gondolat, amint Zrínyi híres mondása is, hogy *„egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók"*; szinte egymást kérdezik az idézetek, hogy például mi a szükséges: a nemzeti öndicséret vagy a magyar önvizsgálat; a kuruc versek és dalok a *„két pogány közti"* helyzetet idézik föl; Petőfitől azt olvashatta a *MN* vásárlója, hogy *„Borzasztó vasárnapi nép vagyunk! Nekünk mindig ünnep kell..."*, Petőfi országáról viszont Ady azt írta, hogy abban *„volt lélek, alap és szilárdság"*, hagyomány és rend.

Az első hónapok oldalai kifejezetten szépek, változatos tördelésűek, de a „Fejezetek a Magyar Nemzet múltjából" című neves munkájában Vásárhelyi Miklós okkal jegyzi meg, hogy ezek az oldalak valójában antizsurnaliszta jellegűek: idézetek sorjáznak egymás mellett, többnyire nagyon ismert szerzők veretes szövegei. A hírlapírói mentalitás azt kérdezi: mi ebben az újdonság? Éppenséggel a szerkesztés, a csoportosítás és persze a politikai szándék, amelyet a kezdeti időkben nem nagyon tudott megkérdőjelezni a cenzúra, hiszen mi lenne kifogásolható az egy-egy gondolat köré rendezett idézeteken, korokon átnyúló bölcsességeken? A gondolat maga azonban a második világháború kitörése után, a cenzúra szigorodásával és a lapterjedelem jelentékeny megnyirbálásával egyre gyanúsabbá vált. Szeptember 3-án találkozhatott az olvasó először fehér foltokkal, később ez többször is megismétlődött. Kevesebb szó esik arról, hogy a cenzúra nem csupán az esetleges náciellenes megjegyzésekre vonatkozott, maga Szabó 1962-ben az *Új Látóhatár*ban azt írta, hogy *„utódom még a rovattal is kudarcot vallott. A cenzúra miatt. Ez Wesselényi szózatának a pánszláv veszélyről szóló passzusait húzta ki a legkövetkezetesebben, a maga fasiszta mivoltában. A német-szovjet meg nem támadási egyezmény korát éltük. Különös idők voltak."* Még a természettudományos hasonlatokra

is volt szemük a cenzoroknak; aktualizálható politikai tartalma miatt kifogásolták például, hogy *„a nagy halak megeszik a kis halakat"*.

Ez azonban már 1940 nyara, vagyis a rovat megszűnésének ideje. Most ugorjunk vissza 1939 világrobbantó őszéhez. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy az emlékezet romlása egy ízben magát Szabót is megtévesztette; előbb idézett cikkében megemlíti, hogy a háború kitörése *után* (kiemelés – M. J.) rovatot indított a *Magyar Nemzet*ben „Szellemi honvédelem" címszó alatt: a lapszus nyilvánvaló, éppen szeptember elseje hozott fordulópontot – mint egyébként annyi másban is – a rovat életében. Szent István ünnepén a teljes oldalt betöltő rovatban még arról írt Szabó – „A Szellemi Honvédelem" aláírással –, hogy a *„nagy magyar halottak fénylő szavainak"* fölidézése immár nem elég, nem elég csupán idézni őket, hanem cselekedni is kell. A cselekvés irányát – nem először, de most már nagyon határozottan – úgy jelöli meg, hogy a *„belső ellenállás frontjába"*, a *„belső szabadságharcra"*, *„a magyar rezisztenciára"* a szellemi honvédelem hívja *„a parasztot és a munkást, a fiatalt és az öreget, az értelmiségi embert és a kétkezi dolgozót"*. Azt a gondolatot fogalmazza meg, amellyel többször, egyre erőteljesebb megformálásban találkozhatunk Pethő Sándor és Szekfű Gyula írásaiban: a parasztság, a munkásság, valamint a középosztály azon részének összefogása, amely az ő pártjukon áll. S hogy a „magyar ellenállás" meg a „magyar reform" kifejezésekben mit jelent a „magyar", vagyis ki és mi a magyar? Átadom a szót Szabónak: *„Nekünk az a magyar, aki nem tud élni másutt, mint egy állami különállásában szabad, lelkileg minden idegen hódítástól független, népét jogaihoz juttató és szegénységét emberséges életbe emelő jövő Magyarországon."* Nincs mit hozzátenni több mint hetven év múltán sem: ez a magyarságértelmezés túllép minden pártpolitikai és osztálymegosztottságon, mentes a fellengzős nacionalizmustól, még inkább a kirekesztő gondolatoktól.

A cselekvés Rubiconját azonban nem tudta átlépni a rovat, ezt az 1939. szeptember 3-i számban maga a szerkesztő vallotta be, azt írván, hogy *„a szellemi honvédelem céljait szolgáló szövetség forma szerint való megalakítását az európai válság miatt még, reméljük rövid ideig, el kell halasztanunk"*. Ez a remény, mint tudjuk, nem vált be, a rovaton túllépő szerveződésből nem lett semmi, hiába akarták az eredeti terveket – nyilvánvalóan a háború hatására – módosítani. Azt azonban többen tévesen állítják, hogy a rovat nyomban a szeptember elsejei harcok kirobbanása után zsugorodni kezdett, majd meg is szűnt. Ennél azért bonyolultabban alakult a sorsa: szeptember három vasárnapján még teljes oldalt foglal el a „Szellemi honvédelem" – 3-án Kossuth portréja néz az olvasókra, 10-én Juhász Gyula híres versének címe adja a központi gondolatot: *„Magyar táj magyar ecsettel"* –, de a szeptember 24-i szám visszavonhatatlanul jelzi, hogy a rovat túl van a delelőjén, ezúttal csak három hasábon jelenik meg, bár új elgondolással: *„a jövőben a Szellemi Honvédelem új feladataira és a változott viszonyokra való tekintettel nem a magyar múlt több nagyjának írásaiból szedett antológiát fogunk közölni, hanem a magyar politika és irodalom* egy-egy [kiemelés az eredetiben] *nagyjának politikai koncepciójából, magyarságról írt nézeteiről és a magyar hivatásról szóló tanításából fogunk összeállításokat közölni..."* – írta a bevezetőben a szerkesztő, hozzátéve, hogy nem az időszerűség szempontja lesz a döntő, hanem az, hogy a koncepciókat híven állítsák az olvasók elé. Ezt meg is teszik: akár Zrínyiről van szó (ezernyi vétkünk között ott sorjázik a részegség, a tunyaság és az egymás gyűlölése), akár Széchenyi tudományos emberfőiről vagy arról a gondolatáról, hogy a magyarnak az előítélet és az *„elbízottság"* a két fő ellensége, akár például Mátyás királyról (*„mindent inkább elszenvedünk, semhogy a magunk és országunk szabadságát elveszítsük"*). 1939 karácsonyán Szabó fontosnak tartja, hogy rovatában emlékeztessen arra, hogy Rákóczi, amikor a magyar szabadságért harcol, *Mária országának* (kiemelés az eredetiben) szabadságáért harcol. Az egykori és mai olvasó számára két sajátosság jellemzi októbertől januárig a „Szellemi honvédelem"-összeállításokat: a korábbinál rövidebbek; terjedelmük háromhasábos, sőt olykor csak kéthasábos vagy annál is rövidebb. Tartalmi sajátosság, hogy a rovatcím alatt az irodalmi összeállítások helyett többször találkozni beszámolókkal a Szellemi Honvédelem ankétjairól, olvasói levelekkel, munkások, parasztok, tanárok véleményével, ami egyszersmind azt is bizonyítja, hogy a rovat és a benne rejlő gondolatok meglehetős társadalmi visszhangot keltettek. Ennek értékéből mit sem von le az, hogy az év utolsó „Szellemi honvédelem"-ében, 1939. december 31-én megjelent háromhasábos értékelésében Szabó igen kritikus a nagyjából fél év anyagával: *„A megszaporodott korlátok és a megszűkült keretek"* miatt nem sikerült a *„legfontosabb feladat"*, *„a jó magyar erők egyesítése"*, a Szellemi Honvédelem eszméinek és tanításainak *„a mai formákon túllépő"* szervezése, és a rovatot is csak *„szegényesebben és sok tekintetben halványabban tudtuk folytatni, mint annak előtte"*. De nem hallgatja el a szerkesztő *„az esztendővég e pillanatában"*, hogy a különböző oldalakról érkező politikai támadások, s az emiatt érzékelhető elbizonytalanodás mellett a *„szokásos magyar hibák is fölmerültek"*, vagyis érzelmi alapon sokan álltak a kezdeményezés mellé, de a szervezést ebben vagy abban a városban *„mindig csak tőlünk várták"*, ahelyett hogy maguk megtették volna. Az írást akár egyfajta mérlegnek és búcsúnak is lehet tekinteni, Szabó ugyan minden bizonnyal szerkeszt még néhány „Szellemi honvédelem"-összeállítást, de az új évben elkanyarodnak az utak: az övé januárban Észak-Olaszországon át Párizsba vezet, az akkori francia kultúrattasé által fölajánlott ösztöndíjjal – erről terjedelmes cikksorozatban számol be a *Magyar Nemzet*ben –, a rovat pedig tovább él nélküle. Ha már az

utaknál tartunk, hadd említsem meg, hogy a *Holmi* egyik tavalyi számában Szabó Zsuzsa érdekes adalékkal szolgál a „Szellemi honvédelem" történetéhez: az író özvegye szerint Szabó 1939-től 1944-ig Budán, a meredeken kanyargó Gül Baba utcában lakott, s életének ebben a nagyon gazdag periódusában *„itt írta a Szellemi honvédelem"* rovatot, s ugyancsak innen utazott el Párizsba.

Még egy búcsúpillantás a Szabó Zoltán nélküli rovatra; a tematika, sőt olykor a terjedelem is bővül: például négyhasábos összeállítás finn testvéreinkről (1940. január 21.), Erdélyről *(„Kicsiny vagy – mégis nagy"*, 1940. február 4.) vagy éppen olasz barátainkról (1940. március 31.). Ez utóbbi nem pusztán idézetgyűjtemény, hanem idézetekkel megtűzdelt magyarázó kisesszé, s ekkor már bizonyossággal tudni lehet, hogy ezeknek az oldalaknak a szerkesztője a tanári végzettségű, mélyen hívő és élesen nyilasellenes Kunszery Gyula. A bizonyosságot az adja, hogy a március 24-i, egész oldalt betöltő (!) „Szellemi honvédelem"-összeállítást – témája a vallásos magyarság – Kunszery Gyula aláírta. Szabó utódaként ő nagyjából fél évig adja nyomdába a rovat írásait, ám 1940 kora nyarán a politikai nyomás végül eléri célját: június 9-én jelenik meg utoljára a rovat – „Magyar Baedeker" az összeállítás címe –, két nap múlva két hétre betiltják a lapot. Az ismét megjelenő újságban már nincs „Szellemi honvédelem" rovat, s néhány hét múlva már Pethő Sándor sincs a lap élén, július 23-án írja meg lemondó levelét. Az alapító főszerkesztő és az általa kitalált és szorgalmazott rovat szinte együtt távozik a laptól – úgy is mondhatnám – a sajtótörténeti halhatatlanságba. Franciaországi hazatérése után Szabó, a publicista viszont újra és folyamatosan publikál a lapban, egészen 1944. február 27-ig. Ekkor jelenik meg utolsó cikke, s nem egészen négy hét múltán, három nappal a német megszállás után végleg betiltják a *Magyar Nemzet*et.

A napilap rovatával, ahogyan a bevezetőben utaltam rá, nem merül ki Szabó és a szellemi honvédelem kapcsolata: a rovat mellett az író igen fontosnak tartotta a *Szellemi Honvédelem* címmel megjelenő 1940-es Magyar Nemzet-naptárt. A szerény kivitelű, de annál gazdagabb tartalmú, 160 oldalas kötet az ő gondozásában és szerkesztésében jelent meg, s 22 év múltán, a Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferencián adott interjújában erről jóval többet beszélt, mint a rovatról, méghozzá érzékelhető büszkeséggel. Volt is mire büszkének lenni! A 28 éves fiatalember Babitstól, az akkor már nagybeteg költőfejedelemtől verset, mégpedig *„vezér-verset"* kért és kapott a Naptár számára. A történetet Szabó így beszéli el: Pethő Sándor bízta meg a Naptár szerkesztésével, ő pedig nem akart vezércikket közölni, ezért döntött a *„vezér-vers"* mellett. Az ötlet tetszett Pethőnek, s megegyeztek abban is, hogy csak Babits írhatja. Csakhogy Szabó megrémült: *„Hogy kérhet az ember ilyen nagy költőtől, aki nagybeteg is, 1940 címmel alkalmi verset egy kalendáriumba?"* A terv mégis sikerült: a költő meghallgatta, azt ígérte, elgondolkozik az ötleten, s ha eszébe

jut valami, akkor megírja, ha nem – akkor nincs vers. A december 5-i határidő előtt egy nappal kapott Szabó egy kézzel írt lapot Babitstól, hogy 6-án küldi a verset, s reméli, hogy a késés nem okoz fennakadást. Így született meg az *Ezerkilencszáznegyven* című költemény, valóban *„vezér-vers"*, ha nem anakronizmus ilyen műfajról beszélni: a költemény szerelmi vallomás az édes haza iránt, amely *„most kősziklám és erős váram"*, *„bástya az omló világban"*, s a haza sorsa egyben a költő sorsa is. A verseknek is megvan azonban a maguk sorsa, akár a könyveknek: a harmadik versszak évtizedeken át áldozatául esett a különféle ideológiai fogantatású cenzúráknak. A Naptárban még a teljes vers jelent meg, s utóbb is kitalálható, hogy mi okozhatott fokozott gondot a cenzoroknak. Például ez a sor: *„... nemzetek halálát engedte az Isten"*, vagy az, hogy *„gonosz, szomszéd szelek"* borzasztják a hazát. A rendszerváltásig csak az 1945-ös kiadású Babits-kötet – felesége, Török Sophie rendezte sajtó alá – bírta el a harmadik versszakot, amely a háborús évek és a későbbi szocialista-kommunista idők cenzorainak neheztelését egyaránt kivívta. (Minderről Kelevéz Ágnes ír kutatói alapossággal az 1999-es Babits-összes utószavában.)

A vers mintegy foglalata, költői esszenciája a Szellemi Honvédelem Naptárában összegyűjtött prózának. A népi kalendáriumok bizonyos formai jegyeit magán viselő Naptár egészen bravúros szerkesztői teljesítmény: a magyarságban és minőségben feltétlenül hívő, a pártkapcsokon felülemelkedő Szabó tudhatott csak fölsorakoztatni ilyen szerzőgárdát, amelynek tagjai között népit és urbánust, baloldalit és jobboldalit, parasztot, munkást, értelmiségit, papot egyaránt találunk. A mai szemmel is imponáló lista ismertetése előtt helyénvalónak tűnhet tisztázni, hogy a „pártokfölöttiség" Szabónál azt is magában foglalta, hogy politikai horizontjára pályája során soha nem kapaszkodott föl a szélsőjobboldal, sem a nyilas szólamok a két háború között, sem a hosszúra nyúlt emigráció sokszor élesen antikommunista légköre nem közelítette egyetlen centivel sem a jobboldali szélsőség felé. Visszatérve a Naptár szerzőinek névsorára: ebben Babits mellett az akkori rendszerről kritikusan gondolkodó szellemi élet színe-java szerepel; a már elismert nagy író Móricz és Szabó Dezső mellett a náluk fiatalabb, de ugyancsak neves Márai, és persze a népiesek, élükön Illyéssel és Kodolányival, a munkásokról író, konzervatív szemléletű Szekfű Gyula, korának alighanem legnagyobb történésze, az akkor fiatal, tehetséges, erősen balra hajló és még tiszta erkölcsi úton járó Boldizsár Iván, Darvas József, Erdei Ferenc, Ortutay Gyula és Veres Péter. De ott a szerzők között a piarista papköltő Sík Sándor, a munkások költőjeként Kassák Lajos, Erdélyből a fiatal, de már ismert Tamási Áron, a kommunista elköteleződésű Markos György, majdan a gazdaságföldrajz neves professzora, a kitűnő esszéista Cs. Szabó László és az ifjú kritikus Molnár Antal, aki Kodály és Bartók művészetét pártolva zenei honvédelmet sürget. S ha mindehhez hozzávesszük,

hogy a Naptárba írtak az akkori *Magyar Nemzet* legjelentékenyebb publicistái, a főszerkesztő Pethő Sándorral és Szabó Zoltánnal az élen, hogy a magyar társadalom előtt tornyosuló gondok szempontjából francia, lett és dán példákról értesülhetett az olvasó, és hogy az akkori idők technikája színvonalának megfelelő karakteres fotókat és grafikákat is láthatott a Naptár olvasója – nos, mindezeket összegezve bízvást megállapítható, hogy a Naptár egészen különleges, mondhatni, páratlan szellemi csemege, hetven év távolából is. Csaknem százhatvan oldalon sűríti azt, amit az újságoldalak egy éven át tettek: idézetekkel és tanulmányokkal, esszékkel, magvas cikkekkel járja körül a magyar jobbítás programját. A szerkesztő Szabó Zoltán a Naptárban olyan célokat sorol, amelyek – mutatis mutandis – ma is időszerűek: ami a múltat illeti, az emlékezésre és a régiek példájának követésére biztat, a jelenben a könyörtelen önismeretre, a jövőre nézve pedig az a teendő, hogy megmutassuk Európa többi népének, mit tudunk, és a népek nagy családjában mennyire fontos hely a miénk. E célok nem kecsegtetnek gyors eredménnyel, itt nem politikáról van szó, figyelmeztet Szabó, nem választási sikerről, nem parlamenti beszédről, nem könnyen pontokba szedhető programról. Ebben a pártpolitikai felülemelkedésben a fiatal Szabó nem változott; ugyanezt vallotta már két évvel korábban, 1937-ben a *Pesti Napló* hasábjain, kifejtvén, hogy ő és barátai becsülik az értékeket, bárhol is jelenjenek meg, s azért nem veszik fel sem a jobboldal testi, sem a baloldal lelki formaruháját, mert ez azt követelné, hogy *„elnézzük az értéktelenséget és tudatlanságot, csak azért, mert a mi oldalunkon van"*. Maradandóságot, sőt halhatatlanságot éppen ez a szemlélet biztosít Szabónak és a Szellemi Honvédelemnek – a költő és barát Cs. Szabó László nem tévedett, amikor Szabó halála után azt írta az özvegynek: *„Zoltán a halhatatlanságé"*. Mert a világ ugyan többször is kifordult sarkaiból 1940 óta, de ki legyintene könnyedén a Szabó-cikk záró mondatára a Naptárban: a Szellemi Honvédelem ma – vagyis 1939-ben – idegen áfiumok ellen való függetlenségi harc szellemi eszközökkel, de ebből a harcból a magyar nép szabadságharca lehet a magyar maradiság ellen, s nem csak szellemi eszközökkel.

Szabadságharc ugyan nem lett, de ki állíthatná, hogy ezek a sorok ma egyáltalán nem aktuálisak?!

(Holmi, 2013. március.
Ez a szerkesztett szöveg szolgált a párizsi Magyar Intézetben az író születésének centenáriumi évében, 2012. október 9-én rendezett konferencia francia nyelvű előadásának alapjául.)

III.
KALANDOZÁSOK MISZLÁTÓL AMERIKÁIG

Kilátás Valdostából

Autó nélkül nem megy

Na, akkor telefonálunk valamelyik egyetemi kollégának, mert vásárolni kellene, amerikai tartózkodásunk első tíz napjában ez többször elhangzott. Beletelt ugyanis egy kis időbe, amíg sikerült autót bérelni, anélkül pedig szinte sehova nem jutunk el. Ez így azért túlzás, mert például az egyetem kisboltja ott kínálta áruit a közelünkben, csak hát kis választékban – és méregdrágán. Vagy: fél óra alatt el lehetett sétálni két nagyobb élelmiszerüzlethez, itt a választék már nagyobb volt, az árak sem szöktek az égig – sőt, minthogy a két üzlet a belváros közvetlen közelében lévő, inkább lepusztult s ma jobbára színesek lakta körzet közelében helyezkedett el, a drágaság itt egyáltalán nem volt jellemző, ám a minőség és a választék kívánnivalót hagyott maga után. Arról nem szólva, hogy félórás gyalogúton nem olyan kényelmes nagy szatyrokkal ballagni. De azért ha elfogyott a kenyér, akkor egy viszonylag közeli benzinkútnál az Indiából származó, ám már Zambiában született s két éve Valdostában élő kutas készséggel kisegített. De igaz, ami igaz, azok a nagy áruházak – mindenekelőtt a Wal-Mart –, amelyek a városi középrétegeket szolgálják ki, nagyjából tíz kilométerre estek lakásunktól. Ehhez mindenképpen autó kellett, s az amerikai tanár kollégák természetesen segítettek. Nálam járatosabb „amerikanisták" elmondták, hogy Valdosta e tekintetben koránt sincs egyedül, sok-sok amerikai település létezik, ahol semmilyen tömegközlekedés nincs. A gyakorlatban és közelről így tapasztalja meg a látogató az ismert közhelyet, hogy az amerikai társadalom az autóra épül. A Dél-Georgiában lévő Valdostában ez olyannyira igaz, hogy sok helyütt még járdát sem építettek. De éppen ősszel írt az egyetemi lap arról, hogy a városi hatóságok ismét tárgyalnak buszjáratok indításáról. No, de ezek majd a jövőben fognak száguldozni – ha egyáltalán –, nekünk pedig ott és akkor kellett autó, amikor az egri Eszterházy Károly Főiskola jóvoltából vendégtanárként megérkeztem, vagyis 2006 szeptemberében. Így hát nagy megkönnyebbüléssel ültünk bele az itthon is jól ismert, patinás márkájú gépkocsiba, amikor a Miamiból származó s itt dolgozó Lee-től átvettük a bérelt autót. Lee-ről lesz még szó, most csak annyit róla, hogy lengyel ősöktől származik, de igazi amerikai, annyira, hogy meglehetősen nehezen értettem gyors pörgésű, erősen délies lejtésű akcentusát. Ő viszont elmondta, hogy ifjúkorában csehszlovákok laktak a közelükben, s ugyanolyan akcentus-

sal törték az angolt, mint én. Így van ez a mi Közép-Európánkkal – gondoltam magamban –, s bizakodva beültem a kocsiba. Autózni nagyon jó Valdostában, s a legtöbb helyen, ahol megfordultunk. A dolog nagyon egyszerű; ha hiszik, ha nem, pusztán annyi a „titok", hogy az emberek nyugodtak és udvariasak, gyalogosok és autósok egyaránt. Az autós megáll, előreengedi a gyalogost, a parkolóban előzékenyen hagyja a másikat manőverezni, s általában sem az autós, sem a gyalogos nem rohan.

De azért a helyzet nem mindenütt ilyen harmonikus.

Találkozunk a seriffel

Vezetni tehát Valdostában és sok más kisvárosban igen kellemes volt. Élveztem az előzékenységet és a mosollyal is nyomatékosított autós köszönést. Előnyösnek gondolom, hogy a nálunk oly sok galibát okozó jobbkéz-szabály odaát nem létezik: a kereszteződésben mindenkinek meg kell állnia. Tiszta sor, nem várok a másikra, nem mérlegelem a másodperc tört részéig, hogy most éppen kinek van előnye. Senkinek, mert mindenki megáll és körülnéz. Azért nem festem idillire a közlekedést – sem –, mert rám fogják, hogy elfogult vagyok, pedig még meg sem említettem, hogy egy teli tank odaát az itthoninak nagyjából csak a felébe kerül. Tehát Valdostában s a hozzá hasonló kisvárosokban valóban öröm az autózás, a pályákon nincs olyan mértékű száguldozás, mint idehaza, hanem azért a nagyvárosokban s azok közelében már nem ilyen harmonikus az autós világ. Miamiban például olykor itthon éreztem magam – de csak ezért... –, mert néha rám dudáltak; de a legmérgesebbek azok lehettek ránk, akik a Jacksonville mellett húzódó öt-hat pálya valamelyikén mögöttünk jöttek, mivel a tűző nap miatt alig láttam az eligazító táblákat, s bizony alaposan lelassítottam a forgalmat. Mit mondjak, nem volt hiány dudálásban...

Az egyetlen igazi úti kaland akkor esett meg velünk, amikor a többek szerint a „legszebb amerikai város" címére is esélyes Savannah-ból tartottunk hazafelé Valdostába. A körülbelül kétszáz mérföldes út – tehát amerikai mértékkel kis távolság – elején tartottunk, amikor hátulról tartós hangjelzésre lettünk figyelmesek. A seriff autója követett minket, s szólt ránk hátulról – mint utóbb megtudtam, a közlekedési rendőrök odaát általában nem előzik meg a megállítani kívánt gépkocsit. Egy pillanatra fölrémlettek emlékezetemben az ehhez hasonló helyzetben végrehajtott egykori moszkvai megállók, na most meglátjuk, hogy megy ez az Újvilágban. Adjuk meg a közegnek az illő tiszteletet: a kölcsönös üdvözlés után megkérdeztem, elkövettem-e valami szabálytalanságot. Minden rendben, mondta, csak a „tag"-gel van valami baj. Na, ezt aztán nem értettem. Hosszabb magyarázat következett, majd a papírjaimat kérte. Megtudtam, hogy a „tag" a rendszámtáblán lévő kis matrica, amelyen kicsiben is látható a rendszám. Csakhogy a mi matricánk betű- és számsora egy ponton különbözött: a rendszámban szereplő három betűből az utolsó „q" helyett a „tag"-en „r" volt olvasható. Nem derült ki számomra teljes bizonyossággal, mire is való a „tag", de a dolgot a seriff annyira figyelemreméltónak találta, hogy visszaült az autójába, s telefonálni kezdett. Néhány perc után kiszállt, visszaadta az iratokat, s annyit mondott, hogy bizonyára fölcserélték a matricát, mindenesetre lelkemre kötötte, hogy az autóbérlő cégnek mondjam ezt el, különben máskor is megállíthatnak. Minthogy még sokat akartunk autózni – de már eddig sem keveset „száguldoztunk" Georgia és Florida útjain –, így is tettem. A már említett Lee a történet hallatán inkább azt nézte meg, hogy hány mérföldet tettünk meg eladdig a bérelt autóval. Elszörnyedt, mivel közelébe értünk a tízezer mérföldnek. S miért baj ez – csodálkoztam, mert azt sem értettem, miért nem inkább a matricával törődik.

Így tudtam meg, hogy autóbérléskor mindig meg kell állapodni, korlátlan (unlimited) vagy csak meghatározott mennyiségű kilométer-használatra (limited) kap-e jogot az autós. A derék alkalmazottat most már csak ez érdekelte: 450 dollárt kért tőlem a többletfogyasztásért, különben mehetek új autóért. Aztán némi alkudozás után háromszázban állapodtunk meg, s a szép járgány az enyém maradhatott.

A matrica pedig úgy és ott maradt, ahol volt. A maradék öt hét alatt senkinek sem szúrt szemet.

Amikor megfagy a levegő

Az amerikaiak is szeretnek „shoppingolni", ahogy mostanában pestiesen mondogatják. A nagyvárosnak távolról sem nevezhető Valdostában az volt a tapasztalatunk, hogy mindig minden üzletben vannak valamennyien, de nagy tömeggel vagy hosszabb sorban állással a három hónap alatt szinte sehol sem találkoztunk. Három hónap alatt egy nagyáruház nyílt meg a városban, s a nem tudom, hány benzinkút mellé épült egy újabb is. Hogy e hatalmas ország nemzetgazdasági méretekben mennyit vásárol, habzsol a fogyasztási javakból, azt egy tavaly őszi, a *Time* magazinban közölt összeállítás jól érzékelteti: a 300 millió amerikai napi átlagban a 2005-ös év folyamán 125 ezer Barbie-babát vásárolt, a Burger King 2,4 millió szendvicset adott el, a dobozos Pepsiből 50 milliót ittak meg, az Apple – különösen a fiatalok körében népszerű – iPod-jából több mint 88 ezer talált gazdára, s például a Toyota egyik típusából 628-at, valamelyik Porschéből meg 34-et vettek meg. Az adatok szinte vég nélkül sorolhatók lennének, s a számok szédítő magasságokba akkor emelkednek, ha ezt az egynapi átlagot kivetítenénk az egész évre. Ám huppanjunk vissza a makrogazdasági magaslatból az egyéni fogyasztás alacsony

szintjére. Hova is járhattunk volna máshova vásárolni, mint a Wal-Martba? Egyik első kirándulásunkon, a dél-georgiai Valdostától több száz kilométerre lévő Tuscaloosában – Alabama államban – összeszaladtunk néhány kint élő romániaival, túlnyomórészt románokkal. A már vagy húsz éve kint élő mérnök azt mondta: „Hát tudja, mi Amerika? Hétközben munka, hétvégén a Wal-Mart..." Egy percig sem gondolom, hogy így lenne, de a tömör jellemzés arra azért rávilágít, hogy ez a hatalmas kereskedelmi lánc, amely több mint 300 milliárd dolláros forgalmával – a *The Economist* kimutatása szerint – a világ második legnagyobb cége az Exxon Mobil után, kulcsfontosságú az amerikai polgárok fogyasztási igényeinek kielégítésében. Beálltunk e sorba mi is, s tíznaponta, kéthetente fölkerestük a város két Wal-Mart áruházának egyikét. Itt jószerivel minden kapható, ruhanemű, élelmiszer, virág, gyógyszer, elektronika. Minthogy sajnos diabetikus készítményeket is kell rendszeresen vennünk, első alkalommal buzgón kérdezgettük az eladókat, hol is „rejtőznek" ezek az áruk az olykor végeláthatatlan polcrengetegben. Nem tudták, de mi földerítettük. Hasonló természetű vásárlási gond okozta a három hónapos amerikai tartózkodás egyik legfeszültebb, legkínosabb pillanatát. A család tizenéves tagja iPod-ra vágyott; van, fedeztem föl, de hát egy kicsit bővebb magyarázatra lettem volna kíváncsi, már amennyit egy ilyen technikai analfabéta – mint amilyen én vagyok – föl tud fogni, különösen angolul. De korábban már kiderítettem, hogy valahol a komputerben létezik egy magyar nyelvű leírás is. Most tehát kicsit részletesebb tájékoztatót kértem, de az osztályon lévő négy-öt eladó lényegében semmit nem tudott arról, amit – árul. Csak az árát, persze. Azt a magyar nyelvű tájékoztatót sem tudták a gépből elővarázsolni, bár pár napja kollégájuk azt mondta, létezik ilyen. Tehát semmi bővebbet nem tudnak? Mondjuk úgy, mérges lettem: – Önök mind egyformák, replikáztam, s úgy folytattam volna, hogy idehaza is számos alkalommal volt ilyenben részem, a nagyáruházak eladói közül soknak fogalma sincs arról, amit el akar adni... Csakhogy négyen-öten szinte egyszerre fortyantak föl: „Egyformák...? Azért mert feketék vagyunk?"

Ezt persze csak ebben a pillanatban vettem észre. Leforrázva álltam, s hebegve magyarázkodni kezdtem. A megfagyott levegő csak lassan engedett föl, de már nem érdekeltek a paraméterek.

Csak a vásárláson akartam mielőbb túlesni.

Látogatóban Miki egérnél

Ahogyan közeledünk a floridai határhoz, úgy szaporodnak a hatalmas hirdetések, amelyek a déli állam szórakoztató paradicsomait népszerűsítik. Közülük az első persze maga a Disney-világ, s az alapító, a zseniális rajzoló és filmes

Walt Disney igazán elégedett mosolyoghat magában ott a főbejárat közelében, hiszen talán maga sem gondolta volna, hogy birodalma ekkorára növekszik röpke 35 év alatt. Mert a Disney World 1971-ben kezdte pályafutását, ma már 104 négyzetkilométeren terül el, s nagyjából hatvanezer alkalmazottat foglalkoztat. Hát hogyne, szükség van az emberekre, hiszen mindjárt, amikor megérkezünk az óriási parkolóba, segít egy alkalmazott, hol is rakjuk le a kocsit. Hófehérke Kukája jelzi a mi helyünket, s aztán ugyancsak „Kuka" elnevezésű nyitott kocsikon robogunk a főbejárat felé. S persze ezeket a kocsikat is vezetni kell, a pénztárakban pedig pénztáros szükségeltetik, hogy a magyar viszonylatban nem kevés belépti díjat leszurkolhassuk (személyenként hetven dollárt). A legrégibb és talán legnépszerűbb a négy park közül a Magic Kingdom, s a név most igazán találó, itt aztán tényleg sok a varázslat: Hamupipőke kastélya fogad bennünket, de erről is meg minden másról kiderül, hogy elsősorban egy célt szolgálnak: üzleteknek adnak helyet, ahol a fel s alá hullámzó tömeg nyugodtan tud vásárolni. Itt van Csipkerózsika, Hófehérke és törpéi, csodalámpájával Aladdin, pagonyában köszönti a látogatót Micimackó, Dumbó elefánt meghintáztatja a kedves vendéget, és a Hamupipőke-palota előtt nagy show-műsorban mutatkozik be Miki egér és párja, Minni, hiszen – ugye – párosban szép az élet... Fölsorolhatatlan a sok látványosság, és kifogyhatatlan az embertömeg, rengeteg az apróság, tudni- és látnivaló, hogy ez amolyan nagy családi program, nem kevesen akadnak olyanok, akik évenként fölkeresik Miki egér országát. De azért a Magic Kingdom minden korosztályt iparkodik magához vonzani. A valdostai egyetem, amelynek az egri főiskola jóvoltából tavaly ősszel vendégtanára voltam, rendszeresen szervez buszjáratokat a diákoknak, s gondolom, a többi egyetem sem tett s tesz másként. Az esti látványos felvonuláson, egy szökőkút szélén ücsörögve idősebb házaspárral elegyedtem szóba. Kiderült, hogy nem éppen a szomszédból, hanem Dél-Afrikából jöttek ide, a feleség már járt itt egyszer, most a férjének is meg akarta mutatni a Disney-országot. Elképzelni is nehéz, hogy ebbe a közép-floridai városba mennyien özönlenek, csak hogy megnézzék a Disney-világ hatalmas parkjait, amelyekben tulajdonképpen semmi sem valóságos, kivéve a boltokat és az éttermeket, ahol a fogyasztás természetesen nagyon földhözragadt keretek között történik. A Disney nincs egyedül Orlandóban: a Universal stúdiónak, a világ másik filmes, kommunikációs, szórakoztatóipari óriásának a birodalmában a belépődíj lényegében ugyanannyi, mint a Disney-ben. Itt aztán az összes filmes trükköt átélheti a kedves látogató – már ha van hozzá kedve és idegrendszere –, sétálhat New York-i és hollywoodi díszletek között, s utazhat a csillagos ég alatt, úgy ahogyan E.T., a kedves mosolyú földönkívüli lény tette, sőt megnézheti, hogy a filmen félelmetes faóriások milyen műanyagból vannak összegyúrva ebben a műerdőben.

A művíség azonban nem riasztja el a látogatókat, sőt mintha éppen az illúziók vonzanának naponként ezreket, tízezreket. Talán éppen a valódi, az igazi elől menekülnek gyermekek és felnőttek a mesék, az álmok, az andalító és harsogó slágerek, a díszletvárosok és papírmasé kastélyok világába? Ki tudja, de talán mindegy is.

Miki egérrel mindnyájan találkozunk – valahol, valamikor.

Ahogyan a tégely olvaszt

Azt mondja egyetemi kollégám, hogy úgy látja, a spanyolajkú bevándorlóknak is asszimilálódniuk kellene, ahogyan egykor az ő családja esetében történt. M. ugyanis francia hátterű – de gall eredetét már csupán a neve őrzi. Ő maga csak angolul beszél, egyetlen szót sem tud franciául. Az Egyesült Államok lakosságát viszont csakis az angol kötheti össze, vélekedik, s ebben – gyaníthatóan – nagyon sokan egyetértenek vele. A vizák hullámai a politika csúcsait is elérik, nem olyan régen Bush elnök úgy foglalt állást, hogy a bevándorlók tanuljanak meg angolul, s az amerikai himnuszt is ezen a nyelven énekeljék. Az őszi kongresszusi választásokon is nemegyszer szóba került, hogy angolul márpedig tudjon az, aki az Egyesült Államokban telepedik le. Másik tanártársam nyelvi kultúrában és nemzeti identitásban valamelyest különbözik M.-től: persze ő is teljesen amerikai, de J. mindmáig kiválóan beszél olaszul, s szívesen visszajár Itáliába. Amerikai énjével jól megfér európai háttere. Mindenesetre negyven éve, amikor az országban 200 millióan éltek, a külföldi születésűek közül a legnagyobb részarányt (47 százalék) az olaszok képviselték, viszont tavaly, amikor a népesség lélekszáma immár meghaladta a 300 milliót, a külföldi születésűek legnépesebb csapatát a spanyolajkúak alkották, 53 százalékuk született Latin-Amerikában, legtöbbjük Mexikóban. Hogy pontosan hányan vannak, arról különböző számításokat lehet olvasni, becslések szerint hozzávetőlegesen negyvenmillióan. A bevándorlónemzet megjelölésre ma is rászolgál Amerika, hiszen a teljes népességnek 12 százaléka érkezett külföldről, sőt, ha az országban élő 11 millió (!) illegálisan betelepedett polgárt is beszámítjuk, akkor az arány immár 14,6 százalék. A *Time* adatait az amerikai Délen utazó lépten-nyomon megtapasztalhatja: a benzinkutakon szinte mindenütt olvasható spanyol nyelvű felirat; a miami szállodában a portások többnyire törve, néha nehezen érthető akcentussal beszélték az angolt, ami különösen akkor volt zavaró, amikor a medence mellett békésen sütkérező vendégekkel közölte a hangosbeszélő, hogy tűz ütött ki... A bejelentés, szerencsére, vaklármának bizonyult, a tűz elektromos zárlattá szelídült, ami azonban nehezen feledtette, hogy a zavarodott futkosásban a szállodaportások nyelvileg sem álltak a helyzet magaslatán. Akkor most van olvasztótégely, vagy nincs? S lesz-e? Hiszen a jóslatok szerint 37 év múlva újabb százmillióval bővül az amerikai lakosság, s a majdani népesség felét a bevándorlók, illetve gyerekeik teszik majd ki. A kérdésre – természetesen – többféle válasz adható. Tégely bizonyosan van, s az persze olvaszt is, a bevándorlók jobbára a harmadik generációban vesztik el eredeti nyelvüket. Ám mindig akadtak olyanok, akik a tégely létét kétségbe vonták, s azt mondták, hogy inkább az egymás mellett élő etnikumoknak egyfajta „mozaikjáról" lehet beszélni. Nagy – talán növekvő? – a tábora azoknak, akik szerint a „multikulturális" jelleg valamilyen új válfaja van kialakulóban. A valóság minden teóriánál sokszínűbb: egy tuscaloosai (Alabama állam) gyorsétteremben kis vitám támadt egy családdal; két különböző oldalról álltunk be a sorba. Kérdésükre megmondtam, hogy honnan jöttünk, de repliкáztam: „Maguk is külföldiek, hallom, hogy spanyolul beszélnek."

„De mi amerikai állampolgárok vagyunk!" – mondta az egyik hölgy, bizonyos rátartisággal és legalább olyan erős akcentussal, mint amilyennel én beszélek angolul.

Mégis, kinek a háborúja?

Ez a szép fiatal hölgy akár Scarlett leszármazottja is lehetne, amott a termetes asszonyság talán Mammy oldalági utóda, az utcai szemét összetakarításán szorgoskodó tagbaszakadt fekete pedig Petert, „az öreg niggert" vallhatná elődjének – így fantáziáltam olykor Valdosta utcáin járva. No és hol van Ashley Wilkes meg Rhett Butler képzeletbeli rokona? A játék csak fölerősödött, midőn egy hétvégére Atlantába kirándultunk. Az 1996-os olimpiai játékok színhelyére, a Coca-Cola központjába és mindenekelőtt Martin Luther King meg persze Margaret Mitchell városába. Az írónő lakásmúzeumában az idegenvezető elmondta, az *Elfújta a szél* ma is a legtöbbet olvasott amerikai könyv a Biblia után. Meg azt is, hogy bizonyos „Kukor" kezdte forgatni a harmincas évek végén parádés szereposztással világhírűvé vált filmet; a turistákat kalauzoló múzeumi informátor nem tudta, hogy magyar származású a nagy nevű rendező, akinek a forgatás közben vitái támadtak a producerrel. George Cukor után a filmhez még két rendező „kellett". A Mitchell-sztori igazi rendezője azonban az élet: egy fiatal, 26 éves asszony, második házassága idején nekifog egy regény írásának, három év alatt elkészül vele, utána hosszú esztendőkig keres kiadót, aztán a véletlen segítségével, hét év után talál egyet. Világhódító pályára indul a majd' ezeroldalas, a rabszolgaellenes Észak és a rabszolgatartó Dél négy évig tartó s legalább félmillió áldozatot követelő polgárháború idején játszódó, sok szerelemmel és kalanddal átszőtt történet. Az eseményeket a déliek szempontjából ábrázoló, lebilincselő cselekmény minden kritikusi elutasítás és fanyalgás ellenére megtette a maga hatását. Olyannyira, hogy a fiatalasszony

világhírű lett, egy-két esztendő múltán már csak egy kis nyugalmat óhajtott magának, s a továbbiakban már nem írt semmit. Az igazi egykönyves szerző élete tragikusan botor módon ért véget: közel a lakásához, Atlanta egyik fő utcáján elütötte egy autó. Mindössze 49 évig élt. Meglehet, könyvével szemben több esztétikai kifogás fölsorolható, de az nem állítható róla, hogy unalmas lenne. Az, hogy Atlantában lakásmúzeumot rendeztek be az írónőnek, hogy a regényhez kapcsolódva Georgia városaiban emléktárgyak sokasága kapható, a levelezőlaptól, az esernyőig, a hűtőszekrényre rakható mágnestől a zenélő dobozon át a naptárakig – nos, mindez teljesen érthető. Ami meglepett – és ami bizonyosan nem újdonság az Újvilágot jól ismerőknek, a tudós kutatóknak, amerikanistáknak –, hogy a csaknem másfél évszázada lezajlott polgárháború mennyire elevenen él a köztudatban. A Valdostai Egyetem kitűnően fölszerelt könyvtárában láttam olyan folyóiratot, amelyet kiadója csak a konföderáció és Észak küzdelmének szentel. Könyvesboltokban, múzeumok könyves kínálatában mindig jó néhány új könyvet fedeztem föl a háború kiemelkedő személyiségeiről, legpusztítóbb csatáiról. Hogy is van ez, hiszen vagy öt-hat nemzedék élte le azóta életét? – kérdeztem az egyetem könyvtárában a másik mikrofilmes másológép mögött ülő idősebb férfitől. Aki, mint kiderült, nyugdíjas tanár, s könyvet készül írni a polgárháborúról. – Ami kérem, nem polgárháború volt – magyarázta. – Mert államok harcoltak az ütközetekben, sem az északiak, sem a déliek nem küzdöttek egymással. Belelendült a magyarázatba, s olyan komoly elkötelezettséggel magyarázta igazát, helytelenítvén a „polgárháború" kifejezést, s ajánlván helyette az „államok háborúját", hogy először nagyon elcsodálkoztam.

Aztán eltűnődtem, s már nem voltam annyira meglepve: Kossuth és Széchenyi, Kossuth és Görgey vélt vagy valós igazságai talán nem hozzák lázba másfél évszázad múltán a kései utódokat? A francia forradalom bicentenáriuma nem vezetett kiélezett eszmetörténeti pengeváltásokra gall földön? Bennünk is él a történelem, ha akarjuk, ha nem.

Miami vonzásában

Oda bizony el kell menni, még akkor is, ha a 440 mérföld szinte egész napos utazást igényel; igaz, az autóbérlő cég alkalmazottja maga is miami születésű, öt óra alatt gyűrte le a bő 700 kilométert. Nekünk persze nem ment ilyen gyorsan, de a hálaadás napjához kapcsolódó tanítási szünet jóvoltából november második felében csaknem egy hetet lehettünk távol Valdostától, e nyugodt, szelíd dél-georgiai kisvárostól. Miami viszont óriási metropolisz, négymillió lakosa van, s a világ második legnagyobb kikötője Rotterdam után. Az óceán – mi más is lehetne – mindent háttérbe szorító, lenyűgöző élmény, a november végi fürdőzés nem különben. De unatkozni akkor sem kell, ha történetesen hűvösebbre fordul az idő: a szállodasor és az óceán közé falábakon álló ácsolatot, vagyis „utcát" varázsolt az emberi találékonyság, amelyen sétálhat, kocoghat, futhat a kedves vendég, miközben alig győz betelni a víztömeg lenyűgöző s mindig a végtelent sejtető látványával. Beláthatatlanul sokszínű – van-e ennél agyongyötörtebb jelző? – ez a fél szemmel már Közép- és Latin-Amerikára kacsintó város: említsem a „havannai" városrészt? Ahol már szinte Kubában érzi magát a látogató, de azért hál' istennek csak szinte. Vagy a milliomosok villacsodáit? Amelyeket hajóról lehet megcsodálni, amelyek azonban – legalábbis nekem – a messzeségből idefénylő luxusukkal inkább valamiféle zsákutcás pazarlást és elembertelenedett gazdagságot sejtetnek, semmint igazi boldogságot, gondtalan örömöt. Vagy azt a régiségboltot az üzletekkel zsúfolt Lincoln Roadon, amely előtt földbe gyökerezett a lábunk? Merthogy életnagyságban Sztálin fehér márványszobra nézett ránk.

– Tényleg eladásra szánják?

– Uram, amit ebben a boltban lát, az mind vevőre vár – nyugtatott meg az eladó, aki szerint a nemes munka egy szovjet-orosz külképviseleti iroda raktárából – gyaníthatón New Yorkból – került ide, s vár új tulajdonosára. Amint egyébként mindenféle kacat, régiség és bóvli a kétszintes áruházban. Az egyik sarokban régi pesti utcatáblákba botlottunk, meg egy szépen faragott XIX. század végi népi ornamentikával díszített padba, székekbe. Az egyik alkalmazott elárulta, hogy a főnökasszony három városba megy évente bevásárolni: Párizsba, Kairóba és – ha hiszik, ha nem – Budapestre. Több hónap múltán Miami hihetetlen – és sokáig sorolható – tarkaságával szinte egyenértékűen helyezkedik el emlékezetemben az egyik legmegrendítőbb holokauszt-kompozíció, amit valaha is láttam. A Szeretet és a Fájdalom Emlékművén az ég felé emelkedő kar, a végén kinyújtott tenyérrel, egy dokumentatív és az elhunytakra gyászolva emlékező környezetben kap helyet. A haláltábor sorszámát viselő, nagyjából 12 méter hosszú bronzkaron, a tenyéren és körülöttük a földön életükért küzdő alakokat – összesen százharmincat – mintázott a szobrász, a kompozíciót félkör ívben nagy fekete gránitlapok fogják körül. Rájuk vésve sok ezer név; az egyik fényképen megjelölték a tizenéves Elie Wieselt. A Máramarosszigeten született, az Egyesült Államokban világhírűvé vált írót jó négy évtizeddel csaknem halálos végű utazása után Nobel-békedíjjal tüntették ki. Ez az emlékhely valóban olyan köztéri konstrukció, ahol a világból idelátogató ezrek és tízezrek a pillanat egy tört része alatt a személyesség hitelével szembesülnek a modernkori történelem egyik iszonyatával. A félkör alakú sétáló tér, a fényképek s mindenekelőtt a nevek fölsorolása teszi ezt: a név megjelöl, kiemel és a történelemkönyvek halál-absztrakcióját a látogató számára karnyújtásnyi realitássá változtatja. Ebben a megrendítő időutazásban a szeren-

csés utókor teljesítette kötelességét: olyan emlékező kompozíciót teremtett, amely lehetővé teszi a gyász egyénítését, a szubjektív emlékezést, az őszinte sóhajt vagy fohászt – tehát az idő és a tér áthidalását az egykori áldozat és a mai látogató között.

Köszönet érte Miaminak s a művésznek, Kenneth Treisternek.

Újság a kávéházban

– Kávét kérnek? Az nincs – mondta udvariasan az orlandói étterem pincére –, de szemben, a sarkon, ott a Starbucks. Érezhetően olyan hangsúllyal adta ezt tudomásunkra, hogy a nevet bizonyára ismerjük. De hát ugye egy újszülöttnek minden vicc új, s mi majdnem azok voltunk Amerikában, éppen egy hónaposak. Így aztán becsöppentünk valamibe, ami szinte mindenben különbözött az eladdig látottaktól. Nem ön- és nem gyorskiszolgáló, kényelmes fotelek, CD-k a polcokon, s persze újságok, nem is akármilyenek. Hamar beletemetkeztem a *New York Times*ba, amelyet eladdig csak a Valdostai Egyetem kitűnő hírlaptárában forgattam. Ha eltekintünk a nagyméretű papírpoharaktól, a hangulat és a választék igazi európai kávéházakat idézett: habbal, hab nélkül, koffeinmenteset, röviden, hosszan, tejjel vagy tej nélkül, melegen vagy hidegen, s ha ez utóbbit, kevés vagy sok jéggel? A kínálat tehát elképesztően nagy, s ha presszókávét kér a kedves vendég, akkor abban az örömben van része, hogy nem papírcsészéből hörpölheti a frissítő koffeint. Száz szónak is egy a vége, nyomban házi sztárrá avattuk a Starbucksot, s amikor tehettük, meg a pénztárcánk is engedte, beültünk egy kávéra, szendvicsre, netán reggelire, például Atlantában vagy éppen Valdostában. Elárulhatom a kedves Olvasónak, hogy a burkolt reklámot nagyon nem szívlelem, így most joggal szememre vethetik, akkor meg minek ez a tiráda.

Fölkészültem a védekezésre. Először is a New York Times egyik hétvégi melléklete egész oldalas összeállítást közölt a kávéházláncról, s ebből sok minden kiderül, másodszor pedig idehaza egyelőre nem tudunk betérni egy Starbucksba. Hírlik, hogy az érdekeltek már többször tárgyaltak erről, de eleddig eredmény nélkül. Ha hinni lehet a Wikipédiának, akkor Bukarest e téren megelőz minket, ott a jövő hét közepén nyitják meg az amerikai lánc első üzletét, s utána a többit. De akad fejlett európai ország, ahol csak egyetlenegy akad, ilyen például Hollandia. Ha az amerikaiak a mi nagy kávéházi kultúránk versenyétől félnének, akkor – szerintem – megalapozatlanul aggodalmaskodnak. Hol vagyunk már a XIX. század végétől, amikor a budapesti Nagykörúton – Saly Noémi kitűnő könyvéből tudom – nem kevesebb mint 64 (!) kávéház működött!! A mai főváros ebből a szempontból is csak halovány árnyéka régi önmagának, itt minden gond nélkül elférne egy Starbucks, annál is inkább, mivel az 1971-ben, egy angol- és egy történelemtanár, valamint egy író által alapított hálózat ma már Japántól Londonig erőteljesen fölfuttatta külföldi üzletágát. De ami miatt a kávéháznak itthon feltétlenül helye lenne, az nem magyarázható pusztán a számokkal meg a tradícióval, hiszen a lánc mai vezére egykoron Milánóban szerzett tapasztalatokat az ottani kávékultúráról. Ám hozzátett valami jellegzetesen hazait, vagyis amerikait: a lánc beszállt a zeneüzletbe, a könnyű, de nívós szórakoztató muzsikát játssza is és kínálja is CD-n, Ella Fitzgeraldtól Bing Crosbyig, vendégeinek filmeket és könyveket ajánl, s alighanem már belépett a DVD-üzletágba. Vagyis a Starbucks – mai vezetői szerint – jóval több kíván lenni, mint a kávé áhítatos fogyasztásán alapuló üzleti vállalkozás. Egyfajta kulturális intézmény, amely a közösség dolgait „ötletesen, gondolatprovokálóan" közelíti a maga eszközeivel a vendégeihez. Zenében, filmen, a világhálón egyaránt a minőség a fontos, mondja az egyik főnök, „haladj az átlagemberrel" a nívós szórakoztatás jegyében.

Van-e hát szükségünk Starbucksra?

Importáljunk szerénységet

Milyennek is látszik a világ Valdostából nézve, ebből a georgiai léptékben is kicsinek mondható, alig százezres városból? Néhány nagy hírű szépirodalmi alkotás alapján – lásd Miller, Williams és mások műveit –, akár azt is gondolhatnánk, hogy e nem túl népes közösség horizontja lezáródik a városhatáron. Semmi ilyesmiről nincs szó. Az iraki amerikai beavatkozás természetesen első számú beszédtéma, annál is inkább, mivel sajnos a háború már a valdostai fiatalok közül is választott magának áldozatot. De nem mondható az sem, hogy a település lapja különösen bezárkózó lenne; elég talán annyit említeni, hogy a magyar forradalom ötvenedik évfordulóját a lap is megemlítette október 23-i számában. E világra nyitottságot bizonyára motiválja az is, hogy a spanyolajkú közösség is „behozza" a tágas nemzetközi környezetet, s hat-nyolc órai autózással elérhető Florida déli csücske, ahonnan már Közép-Amerika felé az út. A magam tapasztalatai is azt tanúsítják, a kisvárosban figyelnek a világ rezdüléseire, ha ezzel a finom kifejezéssel akarjuk megjelölni mindazt, ami ősszel a budapesti tévészékház körül történt. Másnap két tanár társam is érdeklődött, kérdezvén, mi zajlik felétek, s reggel az ajtóra függesztett „üzenődobozban" az AP beszámolóját találtam a budapesti fejleményekről. Persze újdonsült dominikai és kolumbiai ismerőseink is megkérdezték, mi történik a magyar fővárosban, ami nyilván abból is fakadt, hogy az egyik kereskedelmi csatornán megjelentek a képek ostromlott televíziónkról.

Nem szeretném persze azt a benyomást kelteni, hogy az egyetemi város lakói naprakészek a világpolitikából, erről természetesen nincs szó. Mint min-

denütt a világon, elsősorban helyi közösségük dolgai érdeklik őket, de – mint alighanem Amerika településeinek elsöprő többségében – olyan sok helyről származtak ide, Lengyelországtól Indiáig, Latin-Amerikától Olaszországig, hogy a sokféle kötődés önmagában is jelez távolabbi tájékozódási pontokat. De nem föltétlenül európai integrációs iránytűt. Fehér és színes hallgatóimnak – túlnyomó többségük Georgia államból érkezett az egyetemre – igen nehezen sikerült elmagyarázni, ha egyáltalán, hogy az európai és a magyar médiában mekkora helyet kap az integráció hírvilága. Csoportom tagjai magát a dilemmát, az Unióhoz kapcsolódó viták mibenlétét egy idő után persze megértették, de teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a kérdéskör számukra teljesen idegen. De hát végül miért is ne lenne az?! Vajon az Egyesült Államok belső viszonylatairól – néhány általánosságon túlmenően – mit tud egy magyar főiskolás, s hát Lincoln és Jefferson hazája egy kicsivel mégiscsak nagyobb és kivált jelentősebb a világban, mint a mi 93 ezer négyzetkilométerünk.

Persze tanárok, értelmiségiek, újságírók ott is szeretnek panaszkodni, milyen keveset tudnak „a" fiatalok. A *Valdosta Daily Times,* az egyetlen mérvadó helyi lap beszámolt egy fölmérésről, amelyet ezernégyszáz Connecticut állambeli főiskolás és egyetemista körében végeztek. A diákok elképesztően tájékozatlannak bizonyultak – a háború ellenére – iraki ügyekben: 45 százalékuk nem tudta például, hogy mi fán terem az egykor Szaddám Huszein fő hatalmi bázisát adó Baath Párt, mi több, hat százalékuk valamiféle izraeli (!) politikai mozgalomnak vélte; hetvenöt százalékuk nem tudott mit kezdeni a Monroe-elvvel, s a megkérdezetteknek éppen a fele nem ismerte föl a Függetlenségi Nyilatkozat első mondatát.

Kicsit óvatosabb lennék ezzel a túlzó általánosítással. Aki a magyar felsőoktatás intézményeit látogató diákság köreiben járatos, jól tudja, hogy az olvasáson alapuló, hagyományos műveltség a hazai hallgatók jelentős részének – hm, hm, árnyaltan fogalmazva – sem sajátja... Azért sem szeretem ezt a „mit vársz tőlük" magatartást, mert a statisztikák szerint a világ legjobb egyetemeinek jelentős része található Amerikában, s a tudományos kutatás újvilági műhelyei, minden jel szerint, nagy szellemi teljesítmények sorára képesek; elegendő végignézni, mondjuk, a Nobel-díjasok névsorát. Szóval, hogy „ők" ott nem tudnának semmit?!

Azt gondolom, hogy ilyenkor egyfajta európai fölényeskedés, bizonyos felsőbbrendűségi tudat beszélhet belőlünk. Pedig hát erre sem okunk, sem alapunk nincs. Ellenkezőleg, olykor bizony egy kis szerénység-importra szorulunk.

Múzeumi meglepetések

Ahhoz, hogy kiállításokat lássunk, ki kellett mozdulnunk Valdostából, amit persze szívesen megtettünk. Orlando, Florida egyik legismertebb városa természetesen elsősorban a Disney-világról meg a Universal-parkról híres, pedig múzeuma is fölkeresendő. A gyűjtemény az indiánok, az angol és a spanyol hódítók, a polgárháború korát, majd a vidék legújabb kori történetét tekinti át, a szakmai szempontokhoz nyilvánvalóan nem merek hozzászólni, ám a laikus látogatót is megragadja az anyag világos tagolása, nagyon gyakorlatias tálalása, érzékelhetően pedagógiai céllal. Több iskoláscsoporttal találkozunk látogatásunk folyamán, a tárlat megszervezésekor, összeállításakor föltehetően rájuk is gondoltak, erre vall a sok térkép, tábla, szemléltető eszköz. Olyan lehet ez, mint egy kihelyezett történelemóra.

Egészen más az atlantai múzeum, igazi nagyvárosi intézmény Georgia állam fővárosában, amely megépítését tekintve a híres New York-i Guggenheimre emlékeztet: a látogató emelkedő csigavonalban kaptat fölfelé, s ebből a spirálból ágaznak ki az emeleti kilépők a tárlatok felé. Ottlétünkkor nagy-nagy hírveréssel kísérték a pillanatokon belül rendkívül népszerűvé vált vendégkiállítást a Louvre-ból. Az Újvilág lakói kíváncsian és mohón vetették magukat a párizsi múzeum-legenda egy töredékére, amin akár mosolyogni is lehet, a klasszikus kultúrán felnőtt európai kissé sznobisztikus fölényével. Jó sorsomnak hála, sokszor járhattam a Louvre-ban – még a piramis nélküli változatában is –, ám ezúttal sem gondolom szerencsésnek az effajta lekezelő magatartást. Őszinte érdeklődés és megismerési vágy vezérli újvilági társaink múzeumi vándorlásait is, az persze már az ilyen vendégkiállítások természetéből következik, hogy a Louvre legremekebb darabjait – a kockázat, a nagy biztosítási költségek miatt – nem vitték át az óceán túloldalára. Egyiket-másikat mégis látni lehetett, például a Mona Lisát is. No, nem az eredetit: megint csak gyakorlatias érzékkel és persze egy kis újvilági hazafias öntudattal olyan művet is láthattak az amerikaiak, amelynek szerzője világhírű ugyan, de korántsem képzőművészeti munkássága révén. A fiatal Samuel Morse az 1830-as években nagy tablót festett Párizsban a Louvre galériájáról: sok más kép mellett látható a Mona Lisa is, kicsiben. Olyan az egész, mintha egy egész tárlat előtt állnánk: sok-sok kép egyetlen nagy tablón. Morse úgy képzelte, így népszerűsíti az Újvilágban Európa kincseit, ám próbálkozása nem váltott ki nagy visszhangot. Föl is hagyott a festéssel, s a világ a távíró, a róla elnevezett jelrendszer feltalálójaként ismerte meg.

Aki külföldön jár, tudja, milyen nagy örömet tud szerezni, ha otthoni kapcsolatot fedezünk föl. Így jártunk Miami múzeumában: már az is feltűnt, hogy osztrák mesterek képeit nézegethetjük, amikor hirtelenében egy nagyméretű

Benczúr-vászonra bukkantunk. XVI. Lajos és családja elfogatása, ez a történelmi témájú kép címe, amely híven tükrözi a határozatlan, szerencsétlen sorsú – a forradalom során, 1793-ban a Concorde-téren felakasztott – uralkodónak és hozzátartozóinak a rémületét. De hogy kerülhetett ez a festmény Miamibe, a Bass házaspár által 1964-ben alapított múzeumba? Erre ott senkitől nem kaptam választ – pusztán annyi derült ki, hogy az alapító valamelyik felmenője Ferenc József udvarában szolgált –, s itthon a Magyar Nemzeti Galéria munkatársát és Benczúr-szakértőjét, dr. Bellák Gábort is meglepte az információ; mert úgy tudta, hogy egy ilyen című kép kaliforniai magántulajdonban van. Benczúr ugyanis, mondja a szakértő, két képet festett ebből a tematikából az 1870-es évek elején, a München közeli Schleissheimben. A Benczúr-életmű „elsőrangú, fontos műveiről" van szó, amelyek közül egyik amerikai, a másik angliai gyűjtő tulajdonába került, anélkül hogy valaha is Magyarországon lettek volna. Hogy a miami Bass-múzeumban látható képnek pontosan mi a története, s valóban eredeti-e – erre a kutató egyelőre nem tud választ, mindenesetre már fölvette a kapcsolatot a kinti múzeummal.

Lám, a képeknek is megvan a maguk sorsa, nem csak a könyveknek, ami persze közhely – hogy ne lenne az –, de attól még igaz.

Világból világba

Három hónap jóval több egy turistautazásnál, és lényegesen kevesebb, mint egy hosszabb, több évre szóló kiküldetés: az egri Eszterházy Károly Főiskola jóvoltából annyi időt tölthettünk Valdostában, amennyi éppen elég a bepillantáshoz egy ország mindennapjaiba. Egy országéba, amely maga is államok sokasága, kisebb-nagyobb eltérésekkel. Például egy ízben Savannah mellett – elragadó turistaparadicsom közel az Atlanti-óceánhoz, amelyet néhányan az államok „legszebb városának" neveznek – magyar bort láttunk meg egy benzinkút üzletében. Hazai bor, olasz nyelvű címkével: annyira megörültünk, hogy azonnal megvettük volna. – Sajnos, nem lehet – hangzott az eladó válasza –, mert vasárnap van. De menjenek át a közeli Floridába, ott a hétvégi pihenőnapon is árusíthatnak alkoholt.

Három hónap alatt sok mindent megtapasztaltunk: például az alaposan megtámasztott bürokrácia működését. Láttam, amint a Valdostai Egyetemen tanárkollégáim mennyire szorgalmazzák, hogy mielőbb kapjam meg a társadalombiztosítási számomat; e nélkül nincs személyazonossági kártya, s még nem vagyok „működőképes". Amikor viszont megkaptam, akkor a kártya és a magyarországi jogosítvány együtt már mindenütt elégnek bizonyult az ügyek intézésére. Egy szó még az itthoni „jogsiról": a bank alkalmazottja alaposan átnézte, forgatta, majd ártatlanul megkérdezte: – Ezt melyik országban adták

ki? Az itthon ráírt „HUN" rövidítésből ugyanis a világ túl felén nem kötelesek kikövetkeztetni az országot: nem kellene azzal a néhány betűvel spórolni. Megtapasztaltuk a kisvárosi lét, ha lehet mondani: a „vidék" életmódját: újdonsült ismerőseink sokat utaznak, sokat vásárolnak, rendszeresen sportolnak – vagy a szabadban, sportpályákon, vagy a szabadidőközpontokban –, az ünnepnapon közülük sokan mentek templomba, s a különféle szertartású istenházákban egy valami közösnek bizonyult: a hívek aktív részvétele, az arcokon is tükröződő örömteli áhítat. Nem szenteskedés, hanem valamiféle felszabadult és gyakorlatias összefonódottság egyházzal, ceremóniával, imádságos istenkereséssel. Szomorúságnak, levertségnek nyomát nem láttuk ezeken az összejöveteleken.

Az utazás – a szó legtágabb értelmében – a kinti életformának talán egyik legsajátosabb jellemzője. Nem csak arra gondolok, hogy a módosabb családok két autót tartanak: az egyik a „truck", elöl a gépkocsivezető mellett legföljebb két ember fér el, hátul viszont telipakolható, mert olyan, mint egy teherautó; a másik a családi autó, olyanok, mint nálunk, csak rendszerint nagyobbak. A kontinensnyi országban szinte állandó népvándorlás zajlik, a levegőben és az utakon egyaránt. Egyetlen kis példa: egy hosszú hétvégén négy óra alatt elautóztunk a Mexikói-öböl partján lévő Panama City Beachre. Ejtőzés közben rövid beszélgetés a mellettünk sütkérező hölgyekkel: mint kiderül, anya és lánya, s ez utóbbi az esküvőjére készülődik. Ezt beszélik itt meg ezen a háromnapos víkenden, s nem kevesebb, mint nyolc órát autóztak valamelyik északi államból, hogy leérjenek a napsütötte délre, ahova pénteken érkeztek, s ahonnan vasárnap kora délután már hazaindultak.

Tapasztaltunk három hónap alatt nagyon sok segítőkészséget. Egyet emelnék ki: nyolcórás autózás után valamikor éjféltájban kimerülten érkezünk egy konferenciára az alabamai Tuscaloosába. Irány a benzinkút, ott talán tudják, hol a szálloda. A kutas magyarázni kezd, a felét nem értem, „tudja, ott a kórháznál balra". Mondom neki, honnan tudnám, életemben először vagyok itt, s különben is sötét van, amúgy meg híresen rossz a tájékozódási készségem, de ezt már nem mondom neki, csak tudom magamról. Téblábolás, térképböngészés, aztán két fiatal fekete fiú megszán: – Jöjjenek utánunk, kövessék a mi autónkat! Tíz perc múlva a szállodában vagyunk.

Gyakorlatiasságukról már ejtettem szót e hasábokon, az oktatástól a kulturális létesítményekig, a kereskedelemtől a tudományos kutatásokig, az életnek szinte minden területére jellemző pragmatikus magatartásuk. Az emlékezetesen szép, életre szóló élményt adó atlantai Martin Luther King-múzeumban olvasható egy idézet az 1968-ban meggyilkolt lelkész, polgárjogi harcos szellemi hagyatékából: „Használjuk föl az időt alkotó módon, abban a tudatban, hogy az idő mindig érett arra, hogy helyesen cselekedjünk." Csaknem negyven éve az erőszakmentesség mélyen hívő szószólója elérkezettnek látta az időt

arra, hogy „a faji megkülönböztetés futóhomokja helyett az emberi méltóság szilárd sziklájára építsék Amerika nemzeti politikáját". Az ország lényegében megfogadta King tanácsát, de az intés első fele tettre buzdítóan gyakorlatias szellemű, általában is érvényes, és szerintem mindörökre az marad: a jó, a helyes cselekedet megtételére az idő mindig érett.

Amerikából jöttem, s kérdésem lényege éppen ez: nem lehetne-e King biztatása idehaza kötelező jelmondat – mindenki számára?

(Vasárnapi Hírek, 2007. február 25. – május 6.)

Szent Ferenc kabátja magyar királylányon

Párizsi találkozás Bozsóky Pál Gerő ferences történésszel

Könyvek, kéziratok, jegyzetek – minden mennyiségben, igazi dolgozószoba az 1948-ban Párizsban rekedt s diplomáját így a Sorbonne-on szerző Bozsóky Pál Gerő otthona a francia főváros ferences rendházában. Túl a hetvenen, Bozsóky fiatalokat megszégyenítő aktivitással dolgozik: több könyve után hamarosan megjelenik a keresztes háborúkról írt monográfiája, s már készül egy összefoglaló elemzés Kapisztrán Szent János életútjáról. Most azonban egy magyar szempontból kivételesen becses párizsi ereklyéről beszélgetünk; a XIV. kerület félreeső, kis utcájának forgalma alig hallatszik fel ide a magasba, s tudós partnerem segítségével pillanatok alatt hátat fordítunk a modern világnak.

Bozsóky Pál szavaiból évszázadokon átívelő, kalandos történet bontakozik ki. Élete vége felé Assisi Szent Ferencnek elmondták, hogy él a messzi Thüringiában egy tisztelője, aki nem volt más, mint II. Endre királyunk lánya, a későbbi Szent Erzsébet. A hercegasszony belépett a világiak számára alapított harmadik rendbe, s Hugolino bíboros – aki később IX. Gergely néven lett pápa – azt tanácsolta a szegények oly sok legendával övezett szentjének, ajándékozná meg valamivel a thüringiai hercegasszonyt. A Poverello – meséli Bozsóky atya – levette köpenyét, átnyújtotta barátjának, a bíborosnak, és kérte őt, juttassa el Erzsébethez. Több mint hét évszázad sok-sok franciaországi viharát vészelte át ez a szürke szövetből készült, selyemmel bélelt körgallér, amelyet Erzsébet asszony számára kabáttá alakítottak át, merthogy Thüringiában hűvösebb, szelesebb idők jártak, mint Itáliában. Mint a tudós kutató elmondja, a főúri kábátoknak akkortájt mindig volt bélésük, s ezt az átalakított, úgynevezett másodlagos ereklyét őrzik 1865 óta egy tizennegyedik kerületi párizsi kapucinus kolostor könyv- és irattárában, ami nem kis teljesítmény, hiszen a ruhadarabot nemcsak a történelem viharai sodorták veszélybe, hanem a tisztelők is: most is jól látható, hogy piros férccel át van fűzve, s több helyütt püspöki pecséttel látták el egykori őrzői, hogy ugyanis buzgalmukban a hívők ne vagdalhassák tovább a kabátot. De hogyan került a Vavin és a Raspail metróállomások közé, a rue Boissonade kapucinus kolostorába Szent Ferenc körgallérja, amit Erzsébet számára ujjas, „belebújós" kabáttá alakítottak át?

Amikor az imádságos lelkületű, a szegényeket önzetlenül, tiszta szívvel segítő Erzsébet közeledni érezte végóráját, a kabátot legkedvesebb barátnőjének, Bozsóky atya kutatása szerint Isentrudnak adományozta; tőle pedig a becses ruhadarab visszakerült Erzsébet családjához, mégpedig egyik sógorához, Thüringiai Konrádhoz, aki 1239 és 1241 között a német lovagrend nagymestere volt. Konrád szövetségesének tudta IX. (Szent) Lajos francia királyt, aki segített is neki, amikor lovagrendi ügyekben politikai és anyagi gondjai támadtak. A francia király szenvedélyesen gyűjtötte az ereklyéket, maga is Szent Ferenc tágas szellemi családjához tartozott, szívesen vette magát körül ferences és domonkos barátokkal. Párizs történelmének ismerői nem lepődnek meg Lajos király gyűjtőszenvedélyén, hiszen ennek köszönhetően gazdagodott a világszép Sainte-Chapelle kápolna a krisztusi töviskoszorút tartalmazó ereklyetartóval.

De Erzsébet kabátjánál maradva: a ruhadarab Szent Lajos jóvoltából kerül francia földre, a király a ferencesek párizsi nagy kolostorára bízza az ereklye megőrzését. Lobineau tudós Párizs-monográfiájából tudható – mondja Bozsóky atya –, hogy amikor 1538-ban pápai közvetítésre békét kötött I. Ferenc francia király és a német császár, a város rendeletére megszervezett hálaadó körmeneten több száz ferences kísérte azt a guardiánt, aki Szent Ferenc és Erzsébet kabátját vitte.

Viszonylag nyugalmas kétszáz esztendő következik a ruhadarab történetében, hiszen egy 1752-es leltárföljegyzés arról tanúskodik, hogy még mindig a ferences nagykolostor sekrestyéjében őrzik a „zöld szaténnel bélelt, zárral ellátott, kulcs nélküli dobozt". A forradalommal azonban a köpeny-kabát „életében" is új szakasz kezdődik: egy bizonyos Nicolas Auguinnek köszönhető, hogy az ereklye megmenekült a fosztogatóktól. Auguin gyermekkorában a ferences nagytemplomban ministrált, így jól tudta, hol rejtőzik a kabát. Kimentette, hazavitte, majd családról családra adták, de végül az egykori ministráns megőrizte az ereklyét, a párizsi érsekségen az általános helynök előtt tanúsíttotta eredetiségét, s öregedvén egy ferences apácarendre bízta a becses kabátot. Csakhogy 1844-ben különféle egyházjogi viták miatt föloszlatták a rendet, az utolsó elöljáró nővér magához vette a kabátot, majd halála előtt az évreux-i egyházmegye egyik kistelepülésének plébánosára bízta.

Itt akadt rá egy bizonyos Pater Bonaventura, s az azonosítás után 1865 júniusában létrejött az egyezség arról, hogy az ereklyét végleg a párizsi kapucinusok templomában helyezik el és nagy ünnepeken bemutatják a híveknek.

De a kalandok ezzel még nem értek véget. Alig száz évvel a forradalom után a párizsi kommün elől kellett biztonságba helyezni az immár több mint hatszáz éves kabátot. Egy ifjú szerzetes kieszelte, hogy sötétkék munkaruhát ölt, és reggel hatkor útnak indult egy nagyjából másfél méteres deszkaládával a hátán, amit egyként lehetett szüretelő puttonynak vagy a szeneslegények „kasztnijának" is nézni. Ezt a kifejezést használja az eredeti francia szöveg – szabadkozik szinte Bozsóky páter. Nos, a leleményes szerzetes ebbe a faládába rejtette az ereklyét, s az amúgy meglehetősen éber camerade-oknak nem jutott eszébe, hogy föltartóztassák a kora reggel munkába induló öntudatos citoyent... Így jutott ki a városból a kabát 1871. április 3-án, hogy a kommün bukása után visszakerüljön a kapucinus kolostorba, ahonnan mar csak egyszer kel útra: a század eleji antiklerikális törvények idején elzavarták a szerzeteseket. A barátok a ruhadarabot ezúttal Belgiumba menekítették. Assisi Szent Ferenc hétszázéves jubileumán, 1926-ban ünnepi külsőségek közepette vitték vissza Párizsba a magyar királylány kabátját és helyezték el a kapucinusok új központi házában, a már említett rue Boissonade-on. Ma is ott van a könyvtárban, kis tartó rejti a széthajtható kabátot, megcsodálhatók a szép pecsétek.

Az Árpád-házi királylány franciaországi „jelenlétéről" Bozsóky atya még annyit mond, hogy a Marais negyedben lévő Szent Erzsébet-templom az egyetlen olyan párizsi templom, amelyet magyar szentről neveztek el. A franciák egyébként mindig magyarországinak emlegetik Erzsébetet, míg a németek „thüringiainak", Bozsóky Pál úgy tudja, Sainte-Elisabeth nevű falu nincs franciahonban, van viszont plébánia, Elzászban valószínűleg több is. Többen mondták már az egyetemes, a magyar és a francia egyháztörténetben egyaránt járatos történészkutatónak, hogy a szegényeket istápoló nagylelkű szentünkről kép, szobor, mellékoltár vagy oratórium formájában sok párizsi templom őrizhet emléket, s lehetne búvárkodni katolikus kórházakban is. Nem megvetendő kutatói feladat lenne annak kiderítése, hogy a múlt századi francia katolikus mozgalmakban nagy szerepet játszó, a mi Eötvös Józsefünkkel levelezésben álló Montalembert gróf miként állította össze Erzsébet leánya, Zsófia leszármazottainak a sorát; maga a tudós, máskülönben lapalapító gróf nagy ívű monográfiát írt Erzsébetről. A századokon átröppenő beszélgetés – óhatatlanul – egy nagyon is gyakorlatias kérdéssel zárul: vajon az egyetemes és a magyar történelem két kiemelkedő szentjének, Szent Ferencnek és Erzsébetnek a kabátját megnézhetnék-e egyszer itthon az érdeklődők, a hívők? Bozsóky atya úgy gondolja, ennek különösebb elvi akadálya nincs, de az ereklyéket – még ha másodlagosak is – szigorú előírások védik, szállításuk csak pontosan meghatározott körülmények között mehet végbe, ahogyan mondjuk egy értékes képet sem lehet egyszerűen leakasztani egy múzeum faláról. Talán található olyan – Erzsébet vagy Szent Ferenc életéhez kacsolódó – nevezetes jubileum, amely méltó keretet adhatna a körgallérkabát magyarországi kiállításához. II. Endre és Meráni Gertrud leánya, aki húszéves korában már megözvegyült, és mindössze huszonnégy évet élt, alighanem az egyik legismertebb magyar szent, hiszen a szegények szószólójának tiszteletére világszerte vagy hetven templomot építettek. Oly sok kalandot átvészelt kabátjának hazai kiállítása jó alkalmat kínálna Erzsébet példás életének és önzetlen jótetteinek alaposabb megismerésére.

(Magyar Nemzet, 1995. március 21.)

(Párizsi) búcsú Rilkével

Gyűlnek, szép sorjában, a kartondobozok, s miközben megállás nélkül csomagolok, pihentetőül olykor kilépek az erkélyre. A tél vége még bűvös, s mint mindig, gyakran esik, az emberek fázósan sietnek a piac felé. Itt van a házunk mellett, heti háromszori megjelenésével, árusaival és áruival, szabályos működésével és a takarítás pontos menetrendjével valóságos és tipikus párizsi jelenség. Megunhatatlan, akár jobb kéz felé a két torony, közelebb a Montparnasse, amely jó három évtizede ékteleníti a bal partot, és kissé távolabb az Eiffel, amely a maga idejében ugyancsak vihart kavart. Mára azonban beleszelídült a városképbe, nélküle már el sem tudjuk képzelni Párizst, amely oly sokakat vonzott és néha taszított a történelem folyamán.

Mint például Rilkét, akinek a századforduló körül írt leveleiből vegyes Párizs-élmény bontakozik ki. A német költőóriás egyszer „gályarabnak" érzi magát a metropoliszban, ahol „kimondhatatlan ellenszenvvel" ődöng, máskor a katonaiskolához hasonlítja: akár ott, a Szajna partján is „szorongó nagy ámulat" kerítette hatalmába, s megrettent attól, amit „valami elmondhatatlan zűrzavar közepette" életnek neveznek; aztán meg – éppen kilencven éve – ki kell lépnie a Quai Voltaire nevű, természetesen ma is üzemelő szálloda erkélyére, hogy el ne mulassza a szép szürkület látványát, a keleti egekbe intarziaként illeszkedő St. Jacques-tornyot, a városházát, a Tuileriák lombkoronáját: „Ma voltam először a Notre-Dame-ban, kis énekes misét tartottak, olyan volt mint mindig, csak az ablakrózsák virágoztak még élénkebben."

Szívesen végigjártam volna a német költőóriás párizsi helyszíneit, amiként az is a tervek között szerepelt, hogy képzeletbeli sétát teszek Bartókkal, akit itt előbb nagy csalódás, aztán sok-sok siker várt. Ám lényegtelenné zsugorodott minden szakmai szándék, tervezett beszélgetés és kutakodás a régmúlt emlékei között, hiszen a családunkra rátört súlyos betegség megrövidítette a párizsi tartózkodást. Egy pillanat alatt kiderül, semmi sem fontosabb a minket körülvevő legszűkebb közösségnél! Rilke egy ízben éppen Párizsból írta feleségének: ha

történnék valami, csak magával és kislányukkal törődjön, az ő firkálmányai nyugodtan eléghetnek. Lefegyverzően emberi a költőóriás szerénysége: ritka kincs az „önmegvalósítástól" olykor fölfuvalkodott álegyéniségek lármás korában.

A tervek pedig hadd várjanak, hiszen a veszély múltával eljuthatunk még Párizsba. Ezt mondják itteni jó ismerőseink, akik nemegyszer faggattak, miként foglalnám össze az itt eltöltött szűk két évet. Szabódom, az általánosításoktól félve, de eszembe jut egy anekdota; ha nem tévedek, egy német nyelvű vicckönyvben olvastam. Megteremtette az Úristen a francia hatszöget, és dicsérték az angyalok; majd folyókat, hegyeket varázsolt az Úr, aztán következtek a szántóföldek, a városok, s az angyalok kórusa mind hangosabban zengte a dicshimnuszokat. Ez az ország tökéletes, mondták az ég lakói. Rendben, felelte az Úr, ha eddig minden tökéletes, akkor most megteremtem a franciákat – hogy helyrebillenjen az egyensúly... Valamifajta alapos mérlegvonásra túlontúl kevésnek bizonyult az idő, de elegendőnek sok-sok maradandó élmény gyűjtésére, befogadására és arra a már-már banális következtetésre, hogy történetesen a franciák maguk sem gondolják tökéletesnek saját társadalmukat. A nyugatiak nem idealizálják önmagukat, legföljebb őket – a keletiek.

Éppen most, több héttel a hazaköltözés után kaptunk egy levelet a Szajna partjáról. Írója már alig várja, hogy vége legyen az egyébként elég „üres elnökválasztási hadjáratnak". Egy vélemény a millió közül, de azért eltűnődöm, mennyire igaza volt Jászinak, amidőn azt írta, hogy a politikában „az akusztikai ingerek nagyobb szerepet játszanak, mint az elvont gondolatsorok logikája". Ám a radikális gondolkodó tévedett is, mert mindezt inkább a „fejletlenebb népek" politikájára vonatkoztatta. Márpedig a franciák nem ebbe a kategóriába tartoznak, s éppen a minap írta a *Le Figaro*, hogy a kampány „mocskos" szakaszába érkezett, háttérbe szorult az érvek párbaja, túltengenek a személyeskedések. Ebből is látható, hogy nem szakadok el Párizstól, amint-hogy ezután is sok-sok szál fűz majd a *Magyar Nemzet*hez, amelynek jóvoltából eljuthattam a Szajna partjára. De – a dolgok pillanatnyi állása szerint – e cikk írójának a nevét a jövőben e hasábokon nem találják meg azok az olvasók, akik figyelmükkel eddig megtisztelték. Magam, olvasóként, mindenképpen hű maradok, hiszen lapunk az elmúlt fél évszázad kimeríthetetlen magyar (sajtó) történelme. A régi fénymásolatokat mindig szívesen böngészem – egy-két tucatnyit Párizsba is magammal vittem. A minap például a hőskor egyik kevéssé ismert szereplőjének, Joó Tibor történetfilozófusnak egy svájci könyvről írt bírálatában bukkantam ezekre a sorokra: „Egy ország csak annyiban marad erős és szilárd, csak akkor újul meg, ha többet véd, mint önmagát: a szellem jövőjét, hol az ő csírái is serkedeznek." Az egész oldalas írás 1942. augusztus 25-én jelent meg. Kell-e hozzá kommentár?

Mint az életben mindig, e váláskor is érdemes fölidézni: soha nem tudhatjuk, mit hoz a jövő – milyen kiszámíthatatlan fordulat teszi képletes idéző-vagy zárójelbe mai, tegnapi vagy tegnapelőtti kudarcunkat, várakozásunkat, megpróbáltatásunkat, vélt vagy valós sérelmünket, esetleges sikerünket. Lehet vitázni Victor Hugo híres mondásával, vajon tényleg visszatérünk első szerelmünkhöz? S az első szerelem mire vonatkozhat, szenvedélyre, városra, műalkotásra, talán egy újságra is? Meglehet, arra gondolt Hugo, hogy hűtlenül is lehetünk hűek, távozva is maradhatunk? Megint Párizs jut eszembe: a kinti magyarok közül jó néhányan soha nem mentek innen el – lélekben. Mások úgy vertek ott gyökeret, mintha itthon soha nem jártak volna. Hagyjuk hát a meddő okoskodást, s lapozzunk bele még egyszer Rilkébe, aki Párizsban ismerkedett meg Rodinnel, hogy egy életen át tisztelője, csodálója maradjon. Mit szűrt le az ég felé oly gyakran pillantó, rengeteget kínlódó és töprengő költő a szobrász sikereiből: „Nem szabad megrekedni, írta, az álmodozásnál, a tervezgetésnél, a fölhangolódásnál, hanem mindig mindent – akár erőszak árán – dologgá kell avatni." S „a dolog" kinek-kinek más; a krónikásnak csakis az írás, az újság lehet – amely néha akár még évtizedek után is föllapozható. De nekünk nem ezzel kell elsősorban törődni, mert ez a „mi dolgunk" alapvetően jelen idejű.

Tehát nagyon is halandó.

(Magyar Nemzet, 1995. április 1.)

Szabadkai képeslap

Debrecen messzebb van Pesttől, mint Szabadka, de a távolság ezúttal sem csak kilométerekben mérhető. Állunk a gimnázium előtt, ahova Kosztolányi járt, de az intézmény nem az ő nevét viseli. Erre még várni kell, teszik hozzá az itteni kollégák. Nézem a huszadik századi magyar írásművészet egyik legnagyobb egyéniségének mellszobrát, amely alatt a koszorú rég elszáradt. Néhány lépésre a gimnáziumtól Csáth Gézának, az író tragikus sorsú unokatestvérének szülőháza, a falon szerb és magyar nyelvű tábla. Örülünk neki, belül hangulatos erkély, veranda: talán az itt eltöltött ifjúi viháncolásokra is emlékezett később a „bús férfi", aki a már halott unokatestvérnek ezt írta: „...Szíved még egyszer megszakad tán, ha hosszan bolyongasz a cirill betűs Szabadkán, s nem értenek." Ma a szerb feliratok olykor cirill, máskor latin betűsek, s van jócskán magyar nyelvű is; a gyönyörűen helyreállított, a századvégi szecesszió „monarchiás" hangulatát árasztó városháza előtt s mellette a sétálóutcán is hallani magyar szót, az üzletekben is találni eladókat, akik tudnak magyarul. De hát ezt igazán nem kell fölfedezni: Szabadkának nagyjából a negyven száza-

léka magyar. Ispánovics polgármester szerint a milosevicsi tíz év a várost húsz évre vetette vissza, megdöbbentő a polgármester adata a 30–40 százalékos munkanélküliségről. Ebben a helyzetben fokozott szerepe lehetne a magyarországi segítségnek: vezető vajdaságiak éveken át kilincseltek Budapesten, hogy valamelyik kereskedelmi bank nyisson fiókot Szabadkán. Nem történt meg, de a jelek szerint a francia Société générale-nak megéri, ami a magyar pénzintézeteknek nem. Másfajta csalódottság is érezhető, amikor a Vajdasági Magyar Szövetség mértékadó politikusaival beszélgetünk: augusztusban a szomszédos Palicsba – „Lombok, virágok és színes kavics / a sínek mellett. Hullámos Palics", írta volt Kosztolányi – várták a magyar kormányfőt; készültek a találkozóra, tízezer embert toboroztak össze, de a miniszterelnök helyett csak a lemondó fax érkezett meg. Az előző kormányt kiszámíthatóbbnak gondolják, bár kritikai észrevétel nekik is jut; a szocialisták egyik fő szakértője hevesen ellenezte a VMSZ megalakítását, aztán mégis ez lett a legsikeresebb formáció. De a szerb többségű Vajdaságban nem ez, hanem az autonómia visszaszerzése az első számú politikai kérdés. E téren a magyar és az etnikailag „vegyes" pártok – így a Nenald Canak vezette szociáldemokraták vagy a reformisták – egyetértenek, és fokozódik ingerültségük, amiért a belgrádi központi hatalomnak egy esztendő sem volt elég a milosevicsi időkben elveszett autonómia helyreállításához. Hogy ez a viszonylagos önállóság pontosan milyen legyen, arról több elképzelés is forgalomban van, de a lényeg: maga az autonómia. Várady Tibor volt miniszter, a nemzetközi jog professzora is ebben látja a tartomány jövőjét, semmiképpen nem az elszakadásban. A pontosan kimunkálandó autonómia jobb lehetőséget nyújt a kisebbségi igények érvényesítésére; példa erre, hogy az újvidéki egyetemen az idén először lehetett magyarul felvételi vizsgát tenni. Igaz, az összjugoszláv politikai rangsorban Koszovó vagy Crna Gora jóval fontosabb a Vajdaságnál, s így még érthetőbb, hogy a tartomány magyar kisebbsége nem nagy szavakat, hanem inkább kis tetteket – de tetteket – vár, várna az anyaországtól. Hátha csökkenthető a távolság, persze nem földrajzi értelemben.

(Népszava, 2001. november 14.)

Szigetiek Isten háta előtt

Gondolnánk-e, hogy a máramarosszigeti líceum törvénytudományi tanszékén oktatták először magyarul a jogi tudományokat? Gondolnánk-e, hogy Máramarosszigetről indult Leövey Klára pályája, aki Teleki Blanka hű barátnőjeként sokat tett a fiatalok neveléséért, s a szabadságharcban vállalt szerepe miatt öt évig raboskodott Kufstein várában? Itt, az Iza partján született a XIX. század ünnepelt színésznője, Prielle Kornélia, aki egy múló pillanat erejéig Petőfit is lángra lobbantotta, s a későbbiekben Leöveyvel jó barátságot ápolt. Ha azt írom, Sechter József is itt látta meg a napvilágot, akkor bizony csak alig néhányan kapják föl a fejüket: mert e valóban nemzetközi hírű és rangú művészt Szigeti Józsefként ismerte meg a nagyvilág, s szülővárosát annyira szerette, hogy neve is a város rövidített becenevét őrzi. A zenetörténet nemcsak megannyi lemezfelvétele miatt, hanem Bartókhoz fűződő barátsága miatt is számon tartja Szigeti művészetét. A nagyvilág ugyancsak jól ismer egy Nobel-békedíjast, aki nyolc éve díszpolgára a városnak, és szülőházán már ma is emléktábla adja tudtul az itt sétálónak, hogy ebből a szerény épületből indult el Elie Wiesel, vezető politikusok nagy hírű barátja, bostoni filozófiaprofesszor, számos könyv szerzője. Máramarossziget szomszédságában, a magyar festőművészet történetéből is ismert Nagybányán járva hét évvel ezelőtt ezt mondta Wiesel: „Úgy gondoljuk, hogy ha létezik veszély, amely a XX. századot fenyegeti, akkor a gyűlölet az. A vallási, az etnikai, a gazdasági, a politikai gyűlölet soha sem lehet válasz, hiszen elpusztítja a gyűlölködő személyt ugyanúgy, mint a gyűlöltet is." Ideje elárulnom, honnan veszem ezeket az adatokat: egy szerény külsejű, de gazdag tartalmú könyvből: a *Máramarossziget az évszázadok tükrében* abban a városban jelent meg, amelynek a történetét földolgozza, s a Mazalik Alfréd szerkesztésében közreadott kötet egyfelől híradás egy elfeledett, ám nagy múltú s mint láttuk, a magyar szellemi-kulturális élethez erős szálakkal kapcsolódó településről; másfelől kétségkívül pontos regisztrálása annak, hogy Trianon óta miként módosult a város – román nevén Sighet – jelentősége („csinos város, szép középületei vannak, 1930-ban 25 539-en éltek itt, írja az *Új Idők* 1940-es kiadású lexikonja), de emellett fölveti a sok adatot sorjázó összeállítás azt is, hogy mifelénk, a „centrumban" nem kellene-e többet gondolnunk a „végekre"? Azokra a vidékekre, amelyeket a történelem rajtunk és rajtuk kívül álló okokból egyszeriben a perifériára sodort, hiszen a Monarchia idején – megint csak: ki hinné? – ezen az Iza-parti városon keresztül vezetett az osztrák–magyar birodalom egyik leghosszabb vasútvonala. (Kívülről, vagyis Varsóból indultak a szerelvények, Máramarosszigeten áthaladva Budapest érintésével szelték át az országot, s egészen Fiúméig vitték az utasokat.) Fölveti azt is e kötet, hogy centrum-pozícióink babérjain ülve nem kényelmesedtünk-e el túlságosan, s miközben hangzatos politikai jelszavakat mondogatunk a határokon túliak megsegítéséről, nem becsüljük-e alá a szélek és végek világát, s tudjuk-e még igazán értékelni az önzetlen munkát, a lokálpatrióták lelkesedését, őszinte hitét? Önhittség, nem kevés cinizmus és sok-sok kényelmeskedés nem rontott-e el bennünket annyira, hogy kitáruló és ablaknyitó figyelmünk és fegyelmünk elzárja az utat a végek felé, ahol pedig szép s a mi számunkra is nélkülözhetetlen értékek lappanganak? Akkor jutott eszembe mindez, miközben fontos

adatok sorára, a magyar művelődéstörténet szempontjából lényeges ismeretek sokaságára bukkantam a város történetét a kezdetektől napjainkig áttekintő kötetben, s a tanári pályáját itt kezdő, borongós Juhász Gyula szép sorai csak aláhúzzák, hogy Máramarossziget világa nem tűnhet el horizontunkról: „Milyen lehet most a bús Iza part, / Hol Arany János nyomait kerestem, / S ki ballag a vén líceum alatt, / Hol hírről szőttem álmot esti csendben?"

Ezen a „bús Iza-parton" – tudhatjuk meg a könyvből – már a bronzkorban is folyt sókitermelés; a magyar állam kezdeti időszakának tanúja a XI. századból származó, mai református templom, amely egyszersmind a város legrégibb épülete; a középkorban alakult ki s a XIX. század végéig az egyik legelterjedtebb mesterség a tutajozás volt a ruszinok és a románok között. Máramarossziget és persze a környező városok abból húztak hasznot, hogy a közeli Tisza révén akár Szegedig is szállíthattak konyhasót, faanyagot, fűrészárut. Mint dr. Badzey Zsigmond alapos tanulmányából kiderül, jól fizetett, de nem veszély nélküli volt ez a mesterség, útjuk végeztével a tutajosok 4–6 hétig gyalogoltak haza, s egy kis pihenés után készülődni kezdtek a következő expedícióra. Az ősi szállítóeszköz „karrierjének" a vasút vetett véget, a szigetet és környékét 1872-ben hálózták be a sínek. A Monarchiában a legvirágzóbb városok között tartották számon Máramarosszigetet – mint arra oly sokszor rádöbbenhetünk, sok település tartozott ebbe a kategóriába, volt mit tönkretennie a háborúnak és a békekötéseknek –, a világégés után pedig a város egy másik ország peremére került. Átalakultak az etnikai viszonyok, mára a 45 ezres lakosú város legnagyobb népcsoportja a román anyanyelvűek közössége, a második helyen mintegy húsz százalékkal a magyarok állnak, s élnek itt ukránok, cigányok, németek, nagyon kis számban zsidók is. Sok mindenről olvashatunk még a kötetben: Bartók szigeti gyűjtéséről, az örmény származású Hollósy Simonról, a századforduló egyik nagy festőművészéről, a család háza ma is dísze a város főterének, vagy éppen arról, hogy a megyeháza levéltárában hogyan dolgozott a későbbi regényíró Surányi Miklós, aki bizony írói, újságírói hajlamai kedvéért szívesen elhanyagolta hivatali teendőit.

Tudnivalókkal, történetekkel és anekdotákkal ismertet meg ez a könyv: híradás egy olyan világból, amely mindössze 120 kilométerre van a határ mögött, mondanánk tehát, hogy már az Isten háta mögött, hiszen a rossz utakon körülményes oda eljutni. Hova tűnt már a Monarchia vasútja – jó, ha találunk kisbuszt, amely Szigetet összeköti a fővárossal. De ha onnan nézzük, meglehet nem ők, hanem mi vagyunk Isten háta mögött. S ők sokszor könnyebben gyűrik le a távolságot, mint mi nagy-nagy centrum-kényelmünkben.

(Népszava, 2002. február 16.)

Eleven emlékezet

Mielőtt a máramarosszigeti börtönmúzeumról írnék, előre kell bocsátanom valamit. Soha nem tudtam megérteni – s most már nem is fogom tudni – azt a szemléletet, amely az emberi szenvedések szempontjából mechanikusan kettéosztja, elválasztja vagy egyfajta „adok-kapok" felfogás jegyében osztályozza a huszadik század mérhetetlen megpróbáltatásait. Mindig értetlenül álltam az előtt, miért kell szinte versengeni, melyik rendszer követelt több halottat, majd alig leplezett elégedettségtudattal nyugtázni, na hát mégiscsak a kommunizmus volt a nagyobb gonosz, vagy fordítva, a nácizmus. Nem tudom osztani azt a – szerintem – téveszmét sem, hogy Trianon meg Recsk fájjon a magyaroknak, a holokauszt meg a zsidóknak. Egy és oszthatatlan az emberi szenvedés, tehát ha egy kommunista rezsim áldozatairól beszélek, akkor nem becsülöm le a nácik „Endlösung"-jának gyalázatát, az elhurcolt milliók iparszerű megsemmisítését. Minden fájdalmat meg kell érteni, minden igazságtalanságra emlékezni kell, az viszont természetes, hogy a hozzánk valamiképpen közelállók megpróbáltatásait jobban átéljük, mint a tőlünk távollévőkét. Ha ezt fölfogjuk, akkor nem kisebbítjük az elődök szenvedéseit – bárhol történtek is azok.

Ezért nagyon találó a romániai Máramarossziget börtönmúzeumának két falán elhelyezett szentírási idézet. János evangéliumából ez a részlet olvasható harminc nyelven: „Megismeritek az igazságot, és az igazság szabaddá tesz titeket." Jézus szavai nagyon illenek XXI. századi, sokszor értelmetlenül megosztó vitáinkhoz: ez a börtön is része volt a múlt századi kínoknak, s ha bepillantunk a cellákba, a másodperc tört részéig szemtanúnak érezhetjük magunkat. Beleborzongok a sötét zárkába, s elnézem a vallatószéket, amelyben sok szerencsétlen áldozat kínlódott. Az Észak-Erdélyben lévő, a Tisza partján, a román–ukrán határ közelében fekvő Máramarossziget börtönét még a Monarchiában, 1893-ban építették. Akkor és még sokáig köztörvényeseknek. A második világháború után a hozzánk hasonlóan sztálini útra kényszerített Romániában lett a fegyintézet a kommunista rendszer ellenfeleinek különlegesen őrzött börtöne, ahol nagyjából 250-en raboskodtak, s közülük több mint ötvenen itt haltak meg; aztán a viszonyok valamelyes enyhültével 1955-ben ismét a köztörvényeseket költöztették ide. Ana Blandiana, a Herder-díjas írónő volt az egyik kezdeményezője annak, hogy az 1989-es rendszerváltozás után a börtön épületét alakítsák múzeummá és szervezzenek köré kutatóintézetet. Az Európa Tanács egyetértésével és támogatásával 1993 májusában már meg is rendezték az első történelmi tárgyú tanácskozást, amelyet az évek során sok hasonló eszmecsere követett, a cellákban rendezett kis kiállítások pedig a szovjet típusú diktatúrák történetét elevenítik föl. Itt halt meg például Maniu egykori román parasztpárti kormányfő, aki – finoman szólva – nem magyar-

barátságáról volt híres, vagy éppen Gheorghe Brătianu politikus, történészprofesszor; nekik éppúgy meggyűlt a bajuk a Securitatéval, mint a hajlíthatatlan Márton Áron gyulafehérvári püspöknek, aki raboskodott ebben a börtönben is, bár a háború alatt bátran szót emelt a zsidóüldözések ellen. Blandianának igaza van: az erdélyiek együtt szenvedték el az üldöztetéseket, de nem csak ők, mind a közép-európaiak és persze mások is. S ha együtt szenvedtek, utódaik hadd legyenek együtt az örömben, az igazság közös keresésében. Ez pedig mi másból táplálkozhatna, mint az eleven emlékezetből.

(Metropol, 2014. augusztus 18.)

Kiruccanni márpedig jó

Akkor irány a Katona József-emlékház! Hadd lássunk minél több dokumentumot a *Bánk bán* szerzőjéről, akiről oly sok mindent tanultunk az iskolában, hogy aztán oly sok mindent el is felejtsünk. Szép nyáridő, három óra körül jár. Az író szülőháza azonban zárva, csak tíztől kettőig van nyitva. Kecskemét persze sok mindennel kárpótol, szépséges belső terei, templomai, színháza, udvarias pincérei arra biztatnak, hogy újra keressük föl a várost. Már csak azért is, mert a helyi képtár gyűjteményét nem sikerült megnézni a magyar szecesszió egyik pompás házában, a Márkus Géza tervezte Cifra Palotában. Az anyag ugyanis ottjártunkkor éppen a balatonfüredi Vaszary-villában vendégeskedett, igaz, láttuk helyette Orosz István lebilincselő tárlatát. Azon viszont szinte bosszankodni sem érdemes, hogy egy turisztikai irodában két ifjúnak fogalma sem volt a képtárról.

S ha már erre járunk, Lajosmizsén betoppanunk egy tanya-múzeumba. Szabadtéri időutazás a múlt agráriumába: kolbásztöltő, mosódeszka, jancsibak – és ki tudja, még mi minden. Több száz ezren élnek még ma is tanyasi módon, bár a szakemberek vitáznak azon, hogy mi számít tanyának, mi egy nagyváros „külterületének". Akárhogyan is, belesünk egy teljesen más világ rendjébe, szokásaiba.

Kiruccanni tehát jó a fő- vagy nagyvárosból, akárcsak egy-két napra is. S hát akkor ne szennyezzük a levegőt, három unokám közül ketten úgyis rosszul vannak az autóban, menjünk tehát vonattal Balatonfüredre – hangzott bölcselkedésem. Megbántam: a vonat hatvanöt perces késéssel indult – a kijelzőn öt percenként (!) adtak hírt a további késésről –, majd a két és fél órás (!) menetidő még harminc perccel meghosszabbodott. Csattanó: a kalauz azt mondta, megállunk Csopakon. Nem álltunk meg, s kis híján fent maradtunk a vonaton. No, de amint magunk mögött hagytuk a MÁV-ot és az ő világronda füredi épületét, mindjárt az ismert és kevéssé ismert kellemességek sorozata várt a szépséges fürdővárosban.

Nem sikerült elrontani a kiruccanások örömét. Ha hosszabb kül- vagy belföldi nyaralásra nincs időnk vagy pénzünk, villámkirándulásokkal is pihenhetünk. Csak humorérzékünket ne feledjük otthon.

(Metropol, 2011. szeptember 19.)

Miszla közel és távol

Nézem a tájat, a lágyan ölelkező dombokat, erdősorokat és cserjéket, az emelkedők és lejtők vonalát követő parcellákat, a parányi patak idesejlő vonalát s azon túl a csodásan megszépített egykori uradalmi kastélyt, s arra gondolok, hogy a Teremtő derűs kedvében lehetett, amikor a tolnai Hegyhátat megalkotta. Bárhogy forgatom is, egyetlen jelző jut folyton-folyvást eszembe: „szelíd". Itt Miszlán nincsenek nyaktörő szirtek, sziklás hegycsúcsok, de nincs végtelennek tetsző rónaság sem. Megejtő a sokféleség ezernyi árnyalata, de azért az idilli tájban is észreveszem, hogy a parcellát magas drótkerítés veszi körül, akár sok helyütt az erdő szélét is.

Itt az ideje, hogy eláruljam, miért kerültem ebbe a kicsiny tolnai faluba, vagy háromnegyed órányi autózásra a nagy balatoni út enyingi elágazásától: azért, mert okmányaimban születési helyként ez a falu szerepel. De bármennyi béke és szelídség árad is a harmonikus tájból, tudom, hogy a nevében valószínűleg az orosz „szmüszl" – gondolat – kifejezést őrző Miszlát egyáltalán nem kímélte a történelem. Miszlai „tudományomat" elsősorban egy kiváló helytörténésznek, Nagy Istvánnénak levéltári kutatásokon alapuló, *Miszla olvasókönyve* című munkájából merítem, no meg persze a legújabb kori hányattatásokat megőrző családi legendáriumból. A honfoglalás előtti időktől kezdve hosszan bolyonghatnánk a magyar évszázadok kanyargós útjain el egészen a huszadik századi fordulatokig, amelyek sokszor hoztak az itt lakóknak megpróbáltatást, szenvedést és pusztulást. De igaza van minden magyar költők egyik legnagyobbikának, József Attilának, hogy „a harcot, amelyet őseink vívtak, békévé oldja az emlékezés". Nagy kortársa, egyben-másban vetélytársa, Illyés Gyula éppen a tolnai dombok közül, a puszták népe fiaként indult el magasba vivő pályáján, s bármennyire különbözött is a városi és a pusztai költőóriás, abban egyeztek, hogy a szegénység, a nincstelenség emésztő bugyrait igazán jól ismerték. De most nem róluk s nem a múltról, hanem a jelenről meditálnék inkább: a nagyjából 300 lakosú községben már csak egy bolt működik, az italbolt évekkel ezelőtt bezárt, az óvodásokat és iskolásokat

buszok viszik a környező nagyobb településekre, s a kesernyés falusi mondás szerint a temetőkben lassan többen vannak, mint a faluban. Sok esztendeje már, hogy a hatvanas évek elején megnyitott strand bezárt, a megejtő szépségű halastó iszapolásra szorul, pályázni is fognak, ígérik a község vezetői, Boza Ferenc polgármester és Bodor István alpolgármester. S nincs kétségem, nem rajtuk múlik a siker, csakhogy az igazán nagy gond a fiatalok elvándorlása. Mert, ahogy mondják, itt nincs munka, s bizony el kell ismernem, hogy táji harmóniából vagy a természet derűjéből nem lehet megélni. De az új időknek vannak új dalai is, olykor régi kottákból: az egykori Lányi-kúriában – a „főső kastélyban" – az idén már negyedszer rendezik meg a „Miszla art" elnevezésű komolyzenei és képzőművészeti programot, ami a tulajdonos Makay Tamás és felesége ízlését, anyagi erejét és vállalkozó kedvét dicséri. De a helyiekét is, hiszen ők meg tudják és felismerik, hogy a művészeti turizmus sokat lendíthet a falun; ha belegondolok, egy mesterkurzus hallgatójaként a jövendő Ucidája, Schiff Andrása vagy Perényi Miklósa bolyonghat itt, a Miszla patak mentén. Rászolgálna a nagyobb ismertségre a gazdag helytörténeti gyűjtemény, de országos fontosságúak lehetnének a község talán leghíresebb szülöttének, Nemeskéri Kiss Pál (1799–1863) fiumei kormányzónak a tevékenységét őrző emlékek. Kétségtelen, hogy a falu jövője és túlélése a tét, elmélkedünk hazafelé, amikor egy kanyarban hirtelen két szempár villan elénk: a fék működött, s a két őzike is megtorpant. A vadállomány elszaporodása, mesélték a falubeliek, nagy gond, ezért a kerítések. Szokatlan volt ezt hallani, hiszen a Nagykörúton ritkán botlok őzekbe vagy szarvasokba.

Nincs közel Miszla, de azért olyan messze sincs, mint gondolnánk.

(Metropol, 2014. április 16.)

BRÜSSZEL, 543 NAP

Kitűnő az ötlet, de szidom magam, hogy nem tudok flamandul. Kitalálták a brüsszeliek, hogy egy hosszú színházi estén a legkülönbözőbb nézőpontokból kell elemezni, mit is jelent egyszerre világvárosnak, egy ország fővárosának és az európai intézmények székhelyének lenni. Úgy fest, magukat a brüsszelieket nagyon is érdeklik a szociológusok, politológusok, újságírók, szakértők eszmefuttatásai, szép számmal érkeznek a különben változatos repertoárral rendelkező Kaai Színházba. Feltűnik, hogy a hangulat teljesen kötetlen, semmi ünnepélyesség, sem az öltözékben, sem a „műélvezetben", a negyedórás előadások közben a nézők-hallgatók szabadon járnak ki, be. Nem színház ez, a szó hagyományos értelmében, de háromnegyed óránál nem bírom tovább.

Merthogy a bizonnyal igen nívós este önmagában is bizonyította, hogy az Európai Unió nem a tagállamok és kultúráik olvasztótégelye, hanem olyan sajátos és eleddig egyedülálló szövetkezés, amelyben a közösségek megőrzik identitásukat. Ez esetben az említett negyvenöt perc alatt csak egy előadás hangzott el franciául, a többi bizony flamandul, amiből szinte egy szót sem értettem. Úgy kell nekem, az elmúlt évtizedek folyamán miért nem vettem magamnak a fáradságot, hogy belekóstoljak a nagyobbik belgiumi közösség nyelvébe?! Így aztán kioldalogtam, amint néhány más kolléga is tette. Ők később visszamentek, s utóbb örömmel mesélték, hogy a témáról eleven és sokszínű kerekasztal-beszélgetést hallottak – franciául. Hát erről lemaradtam.

Tudom, „jobb" körökben illik Brüsszelt, a város leszólni: hányszor hallottam már, „nincs ott semmi, legföljebb a Grand Place". Meg aztán átvitt értelemben sincs „divatban" az Unió, a gondok fái – legalábbis látszatra – az égig nőnek, az elképesztően sokszínű erdőt, ahova még mindig sokan akarnak eljutni, alig látni. Naponta hallani híreket arról, hogy a jövő tavasszal esedékes európai parlamenti választásokon előretörhetnek azok a pártok és mozgalmak, amelyek az integrációt megállítanák vagy akár fölszámolnák. De jelentkeznek azok is, akik éppen az ellenkezőjét vallják, s követelik mind hangosabban, hogy térjenek vissza az „Európai Egyesült Államok" régi jelszavához. Egy holland kolléga az Európai Újságírók Szövetségének évi közgyűlésén azt magyarázta, hogy „Európa" nagyon önközpontú, el van foglalva saját gondjaival, miközben a világ – Kínától Brazíliáig – elhúz mellette. Ő is „egyesítést" szeretne. Mindkét nézőpontot értem, de egyikkel sem értek egyet, mint ahogy azokkal sem, akik Brüsszelt, a várost előszeretettel lesajnálják. Szerencsénk van, a jó szervezésnek köszönhetően egy kitűnő idegenvezetővel vethetünk felfedező pillantásokat a sokszor látott városra. Például a XI–XII. században épített városfalra, amelynek a környékét a közelmúltban hozták rendbe: „Tizenöt éve még nem mertem volna ide vendégeket hozni" – mondja. A szecesszió, az „art deco" remek épületei, az egykori berlini falnak a Párizst idéző Place Luxembourg sarkára kiállított részlete, a Sablon egyik terének ínycsiklandó csokoládéboltjai más és más oldalról mutatják az ismerni vélt metropoliszt, de idegenvezetőnk sajátos patriotizmusa legalább ennyire megragadó. Visszafogott pillantást vet a történelemre, Habsburgok, spanyolok, franciák, hollandok és még sokan mások hódítottak errefelé, de valódi büszkeséggel azt emlegeti, hogy a közelmúltban országának éppen 543 napig nem volt kormánya. Minden közösségnek, flamandnak és vallonnak, régiónak, városnak, közigazgatási egységnek van vezető testülete, így a kormánynélküliség „itthon semmi gondot nem okozott", csak a külkapcsolatokban támadt olykor zavar. „Képzeljék csak el, hogy egy 543 napos kormányválság milyen felfordulást okozna például Franciaországban, az angoloknál vagy a németeknél!"

Nem folytatja a sort, pedig a fölsorolásnak koránt sincs vége. Lám, a teljes széttagoltságnak, a hihetetlenül bonyolult országszerkezetnek is van előnye.

(Metropol, 2013. november 28.)

Mi újság Párizsban?

Tényleg mi újság a Szajna partján? Számít-e egy ilyen városrengeteg életében bő másfél évtized? – ennyi ideje nem jártam ott, bár ez inkább csak nekem fontos. Párizs láthatóan jól megvan nélkülem, ahogyan annak idején jól elbírt engem másfél évig, amikor jó sorsom laptudósítóként odavetett. Kevés metropoliszról írtak annyi frázist, mint Párizsról, a „fény városáról", „a divat fővárosáról", Ady „Bakonyáról", ahova, ugye, „beszökött az ősz". Most amikor újra ott sétálhattam a Luxembourg-kert és a Tuileriák környékén, eszembe jutott a kolléga egykori telefonhívása: – Te, Jóska, már láttam az Eiffel-tornyot és a Szajnát. Van itt még valami látnivaló?

Azt hittem, viccel, de komolyan gondolta... Nos, mi újság Párizsban? Szinte semmi, minden ott van, ahol volt, a Madeleine, a Concorde, a Louvre, a Notre Dame, a Rue Cujas a Quartier Latinben, ahol lejt a járda most is, talán éppen úgy, mint Radnóti korában. Helyükön az emléktáblák, József Attiláé meg Illyésé és a többieké is, s az egyik aranyüzlet bejárata mellett díszes plakett hirdeti, hogy ebből a boltból látták el 1830-ban Lajos Fülöp „aranyos" igényeit. S bizonnyal mindaz a helyén van, amit nem láttam, sok más mellett a Montmartre kanyargós utcái, a „nem szeretem" Trocadéro, a Place des Vosges lenyűgöző tere. Abban sincs változás, hogy rengeteg a „nép", időhiány miatt az impresszionista paradicsomba, a világszép Musée d'Orsay-be nem jutottunk el, mert a sort nem győztük kivárni. Hogy hány luxusüzlet volt régen és hány ma – azt nem tudom, de abban sincs nagy változás, hogy a Dior és a Gucci között mindjárt ott egy hajléktalan, s ritkán lehet hosszabban metrózni anélkül, hogy egy kéregető ne közeledjen felénk. Még az eső is úgy esik, mint 16 vagy 116 évvel ezelőtt, szitálva, el-elakadva, aztán újrakezdve, hogy a felhők egy óvatlan pillanatban elillanjanak, s végre lejárhassuk a lábunkat. Az állandóságban persze minden változik, talán éppen attól maradandó ez az ember- és házrengeteg, hogy szüntelenül – változik. Például a Louvre alig egy hónapja gazdagodott egy lélegzetelállító iszlám kiállítással, amelynek teteje távolról a mohamedán világ fátylára utal, de az építészeti bravúrt szerintem felülmúlja az a csaknem 3000 tárgy – kerámia, szőnyeg, fémedények, üvegtárgyak, mozaikok és még sok más –, amely 1300 év iszlám kultúráját mutatja be: színek, formák, anyagok végtelen gazdagságú világában szinte eltörpülünk tudatlanságunk miatt. S egy fémállvány magnójából Firdauszí versét hallgathatjuk eredeti perzsa nyelven, a táblán ott a fordítás vagy három nyelven. Ez a találékonyság és ötletesség jobban jellemzi „a" párizsiakat, mint az inkább a legendák közé utalható udvariasságuk. Igaz, Robert Merle is megírta, hogy a vidékiek már a középkorban nagyképűnek vélték „a" párizsiakat. De hagyjuk a sehova sem vezető általánosításokat, helyettük a szépségekben merüljünk el: a Luxembourg-kert múzeumában arról rendeztek kiállítást, hogy Le Havre kikötője milyen képekre ihlette az olyan művészeket, mint Pissarro, Monet, Bourdelle, s az alig hároméves Pinacothèque-ben van Goghot „új" oldaláról – mint a japán kultúra szerelmesét – ismerjük meg, és hozzá Hiroshige japán mester műveit is láthatjuk.

Hosszan folytathatnám, s most mégis egy Párizs-frázis következik: ez a város kimeríthetetlen, nemhogy öt nap, de alighanem öt hónap vagy akár öt év alatt is. Az eső- és könnycseppek, emlékek, szitáló ködök szépséges és szomorú varázsában minden ugyanaz és mégis egy kicsit más: be kell látnom, hogy az idő csak rajtam fog, Párizson nem. Hát ez a nagy újság Párizsban...

(Metropol, 2012. november 7.)

Egy darabka London

Messziről nézve Lechner Ödön csodapalotájára, vagyis a budapesti Iparművészeti Múzeumra, azonnal szembeötlik a nagyon is figyelemfelkeltő cím: Művészet mindenkinek! Ez a nemes cél, ez a számtalanszor, a legkülönfélébb formákban és korokban felbukkanó törekvés mindig is ölelkezett azzal az ősi álommal, hogy kiművelt emberfők sokasága legyünk, nemzeti vagy akár globális értelemben, s a „kiműveléshez" mi is tartozna jobban hozzá, mint a beláthatatlanul gazdag művészet. De éppen itt a dilemma: lehet-e mindenkié Bartók zenéje vagy Kodály *Psalmus*a, Brueghel, van Gogh, netán Dalí? Petőfi, Pilinszky vagy éppen Shakespeare, pláne Joyce vagy Szentkuthy? Itt vagyunk az elit kultúra meg a populáris művészet dilemmájánál, ennek a nem is mindig könnyen meghúzható határán – ez lenne a témája a június közepén megnyitott és szeptember derekáig nyitva tartó kiállításnak?

Odabent azonnal megtudom, hogy félreértelmeztem a nagyon szembeötlő címet, s perceken belül elfelejtem az okoskodásaimat, ellenben olyan benyomásom támad, mintha egy darabka Londont hoztak volna ide az Üllői út és a Nagykörút sarkára. Egyszeriben a Victoria & Albert Museum tárlatán vagyunk, visszarepülünk a viktoriánus korba, a XIX. század közepére, a fővárost alakítók és szervezők elképesztően aktív korába, amikor Viktória királynő és

férje, Albert herceg a mai múzeumi gyűjtemény alapjait is lerakja. Itt az 1851-es világkiállítás makettje és itt a kor sok-sok használati tárgya, olyannyira, hogy egy szép tonettszékbe a látogató akár szívesen bele is ülne. Merthogy a használati tárgyak is lehetnek művésziek, a különben Bonnból érkezett kiállítás angol címe ezért jelöli meg a művészet mellett a dizájnt is. A hétköznapok tárgyain keresztül tehát mindenki – vagy bárki – találkozhat a művészettel; de hát tudjuk-e egészen pontosan és mindig, hogy „kivel" találkozunk? Ahogyan a való életben, úgy a tárgyak világában is előfordul, hogy később fedezzük föl, „kivel" is találkoztunk. A korabeli vélemény olykor alaposan eltér a későbbi állásponttól: a tárlat egyik finom mívű darabjától, az 1848-ban, aranyozott bronzból és üvegből készült birminghami gázlámpától egykori kritikusa – finoman szólva – nem volt elragadtatva, mert tervezési elveit „védhetetlennek" minősítette, bár elismerte, hogy igen népszerű. Méltán, teszem hozzá, mert igazán kecsesen ívelt a harangvirág szára, amelyből a világító gázláng egykor előlobbant. Jó néhány tárgyat soroltak a kortársak a „borzalmak kamrájába" – szabadon Dickens után –, ám a mai látogató a sómázas kőcserépből készült kancsón, a perspektivikus építészeti motívumokkal díszített tapétán vagy éppen a kenyeres tányéron egyáltalán nem találja meg azokat a kifogásokat, amelyekkel a korabeliek illették a szecesszió alkotásait.

A világ első számú iparművészeti múzeumának páratlanul sokszínű anyagát a berlini és a budapesti gyűjtemények darabjai egészítik ki, de nézzünk bár teáskészletet, szobabútorokat, esetleg díszpajzsot vagy az 1900-as évek Párizsának hangulatát őrző fényképeket, a bámulatos tárgyparádé szinte a Temze partjára vezeti a budapesti látogatót, amire a szó szoros értelemben „rájátszanak" a tárlaton hallható Händel- és Elgar-zenék. Most, amikor Londonról az olimpia, no meg a szintén páratlan gyémánt jubileum miatt oly sok szó esik, a kiállítás valódi telitalálat. A tárgyak potenciálisan mindenkit elérő művészetének lenyűgöző hatásához londoni hangulat társul. Laikus tárlatlátogatónak ennél több aligha kell: londoni műélvezet Budapesten.

(Metropol, 2012. július 19.)

Minden, ami hang

Milyen hang ez? – tűnődöm a nem mindennapi múzeum egyik termében. Nem találom ki, de felvilágosítanak: a magzat az anyaméhben ilyen hangokat „hallat". Aztán tovább újabb ámulat következik: ki-ki beütheti a klaviatúrába a keresztnevét, s a számomra természetesen nem érthető elektronikus szerkezet meghatározott szótagokhoz különböző Mozart-ütemeket rendel hozzá. Egy-

két perc, s a keresztnév átalakul valamilyen „kompozícióvá", természetesen Mozart stílusában.

A világunkat és életünket övező sok-sok rejtély egyike az én számomra gyakorta az, hogy egy-egy ötlet útja miként vezet el az első kreatív pillanattól a teljes megvalósulásig. Egészen nyilvánvaló, hogy ezt az utat igen ritkán tudom bejárni, egyszerűen azért, mert a technika és az elektronika csodáit csak bámulom, ámde nem értem. Most sem tudom megmagyarázni, hogy pontosan miként jutott eszébe ennyi – divatos, de találó kifejezéssel – interaktív ötlet azoknak, akik Bécs belvárosának egyik szép palotájába belevarázsolták a „zene házát". A patinás épület valaha a maga korában népszerű Habsburg-főrendé, Károly főhercegé (1771–1847) volt, aki a napóleoni kor egyik sikeres hadvezéreként szerzett érdemeket, de a vereségek után volt ereje visszavonulni, a családjának és a katonai szakírásnak élt, ez utóbbiban mind a mai napig számon tartják nevét. A XIX. század közepén ebben a házban élt egy neves komponista, Otto Nicolai, aki nemcsak *A windsori víg nők* című operájával írta be magát a zene aranykönyvébe, hanem azzal is, hogy megalapította a filharmonikusok együttesét, vagyis a bécsi Operaház zenekarát. Azt hihetné ezek után a látogató – én is így voltam vele, amikor beléptem –, hogy itt, a zenevilág fővárosában egyfajta hagyományos zenemúzeumot látogat meg. Ilyesmi is van ebben a négyemeletes, 2000-ben alapított muzsika-házban: a harmadik emeleten a bécsiek legnagyobb zeneszerzői kapnak egy-egy szobát: Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert, Johann Strauss, Mahler, s a legújabbak Schönberg, Berg és Webern. Filmek, hangbejátszások, képek, tárgyak pompás elrendezésben és pontos, rövid szövegekkel, de bármilyen jó és tetszetős is ez a néhány szoba, nem ettől válik valóban páratlanná a Haus der Musik, hanem a már említett interaktív ötletektől. Például attól, hogy a vásznon megjelenik Zubin Mehta, a múzeum tiszteletbeli elnöke, s arra biztatja a kedves látogatót, hogy a világhírű bécsi zenekarral kezdjen bele valamelyik népszerű zenekari mű dirigálásába. Fiatalok, idősek várnak sorukra – micsoda lehetőség! –, s Mehta még hamiskásan hozzá is teszi, bizonyára jól megy majd, jó szórakozást! Hát ez utóbbi meg is volt, csak kicsit másként: a technika azonnal jelezte, hogy a késésnek, rossz beintésnek, bizonytalan mozdulatnak milyen következménye van, s a jól ismert részletek nyomban fals hangzavarrá torzultak. Ha bárki azt hinné, hogy a karmesterség könnyű mesterség, hogy a dirigens csak kalimpál s hadonászik a levegőben, akkor itt most csattanós választ kap, aki meg nem ezt hitte, az az eddiginél is többre becsüli minden mesterségek egyik legnagyszerűbbjét. És nem ez az egyedüli varázslat: lehet dobókockával Mozart-„műveket" összeállítani, mozdulatokkal operát „rendezni" – szinte kifogyhatatlan a ház az ötletekből, olyannyira, hogy elindítja a fantáziámat. A mi Dunánk partjára is elképzelnék ilyen zeneházat, hang-birodalmat, csak egyetlen épületet,

amely anyagi adottságainknak sokkal jobban megfelelne, mint a Városligetbe álmodott sokmilliárdos megamúzeum. Amatőrként még egy névsort is „hevenyésztem": Liszt, Bartók, Kodály, Lajtha, Ligeti, Kurtág – a szakemberek majd kiigazítják a névsort, de a lényeg nem is ez, hanem a sziporkázó ötletek, a játékos varázslatok, a látogatót úgy lekötni, annyira partnernek tekinteni, ahogyan ezt a bécsi Haus der Musik teszi.

Álom, álom, édes álom? Meglehet, de legalább nézzük meg, mit mulasztunk.

(Metropol, 2013. szeptember 24.)

Ukránok a sztyeppén

„Ez nem ugyanaz az Európa" – mondta a magas rangú kijevi diplomata az Európai Újságírók Szövetségének közgyűlésén egy osztrák kisvárosban, Neusiedl am See-ben. A magyar határhoz nagyon közel eső település láttán a névtelenséget kérő tisztségviselő szinte kétségbe esett: itt, a Fertő tó partján mérte föl az osztrák világ gazdagságát és fejlettségét, az itt lakók nekünk is elérhetetlenül magas életszínvonalát. Úgy hozta a szakmai sorsom, hogy nagyon sok diplomatával találkoztam már, nyilvános és magánbeszélgetéseken egyaránt. A kijevi vendég meglepett: szinte kérlelte „a" Nyugatot, hogy ne hagyják sorsára országát, mert minden különbözőség ellenére – a tanácskozást a legutóbbi, az Európa-párti erők jelentős győzelmét hozó ukrán választások *előtt* rendezték meg – hazája Európához szeretne tartozni. Ritkán hallani diplomata-politikust ilyen őszintén, keresetlenül és ilyen erős érzelmi töltéssel beszélni: engem azokra a szónoklatokra emlékeztetett, amelyekben az '56-os forradalom leverése után a többnyire már külföldre kényszerült magyar vezetők szóltak a nyugatiakhoz.

Elképzelni is nehéz, hogy miként jutottak el addig, hogy ukránok és oroszok – lőnek egymásra! Csehov egyik elbeszélésében Jegoruskát, a kisdiákot kíséri nagybátyja és ennek pap ismerőse egy távoli város jó hírű iskolájába. Útjuk a hőségtől gyötört sztyeppén át vezet, sokféle emberrel találkoznak, közöttük a magas termetű, „hosszú orrú, hosszú karú, hosszú lábú" ukrán Konsztantyinnal, aki így köszön az orosz kompániának: – Adjon isten, testvéreim. – A félszegen induló, de alapvetően baráti beszélgetés egyik epizódja a sztyeppei menetelésnek, a felesége után áhítozó Konsztantyin tovább áll a következő tábortűzhöz, így várja ki a friss házas, amíg imádottja hazaér, mert „otthon nem bírja ki". Csehov aligha gondolta volna az orosz életet, a hiábavaló vágyakozásokat pompásan tükröző elbeszélés megírásának évében, 1888-ban, hogy százhúsz év múltán a novellahősök leszármazottjai háborúba keverednek egymással. De még húsz évvel ezelőtt sem rémlett föl ez a lehetőség, amikor a nukleáris Ukrajna lemondott az atomfegyverekről, és az öt nukleáris hatalom – közöttük Moszkva – vállalt felelősséget a független Ukrajna területi sérthetetlenségéért. A legkevesebb, ami elmondható, hogy Moszkva ezt az egyezséget de facto nem tartja be, s a legdöbbenetesebb, hogy a viszály egymás ellen sodorta az embereket. Szinte hihetetlen a történet: egy családról hallunk, ahol olyan tragédia történt, amely – szerintem – a legsúlyosabb azok közül, ami embert érhet. Meghalt az anya kiskorú gyermeke, s a nő a friss gyász napjaiban veszett össze tulajdon leánytestvérével. Egyikük Moszkva, a másik Kijev pártján: az a „kényelmetlen igazság", hogy ahol ilyen pusztító konfliktus zajlik, ott sokan luxusnak minősítik a demokráciát, s csodálva tekintenek a vágyott gazdag és békés világra, de mindezt messzinek és elérhetetlennek érzik.

Miközben a Fertő tó őszi hangulatát élvezzük egy kellemes hajóúton – bár ez a víztükör „szépségben" aligha versenyképes akár a Balatonnal, akár osztrák társaival, például a Wörthi-tóval – a híres amerikai politológusprofesszor megjegyzésére gondolok. Brzezinski, egykori elnöki tanácsadó néhány évvel a Szovjetunió széthullása után azt írta, hogy Moszkva számára a legsúlyosabb és legfájóbb veszteség – nem a baltiak, nem az üzbégek vagy grúzok, hanem – az ukránok kiválása. Lehet, hogy erre a megjegyzésre akkor senki sem figyelt oda?

(Metropol, 2014. november 3.)

IV.
A GONDOLKODÁS ÖRÖME

Csonkig

„Tudni kell, miért történt mindez? S hol a határ ember és ember között? Az árulás határa? Ezt kellene tudni. S még azt is, mi az én bűnöm mindebben?"

Lélektől lélekig kíséri az olvasót *A gyertyák csonkig égnek* című regényében Márai Sándor, s ez az út megejtően szép, sőt varázslatos. A szó, az ábrázolás erejével bűvöl el ez a Márai-munka, amely először 1942-ben jelent meg Budapesten, most pedig a torontói Vörösváry Publishing Co. Ltd. és a zürichi Ferenczy-Verlag jóvoltából kapható a budapesti könyvesboltokban. A méltatlanul elüldözött és írásművészetével lassan hazataláló író ebben a vékony, alig százharminc oldalas regényében egy barátság keletkezésének és széthullásának történetét beszéli el, az emberi lélek mélyen rejtőző és olykor megfoghatatlan titkait faggatva. A súlyos betegségen átesett magyar testőr-gyermek és a lengyel származású, szegény hivatalnokfiú tízéves korukban ismerik egymást meg egy bécsi intézetben, és az első pillanattól tudják, hogy ez életre szól.

Kettejük szinte közös életére, a barátság megbicsaklására pillantanak vissza hetvenhárom éves korukban, amikor a trópusokról hazatérő, szűkszavú, a zenét a rajongásig értő és szerető Konrád fölkeresi több évtizede nem látott barátját, a tábornokot, aki ódon családi kastélyában fogadja a vendéget, s arra kéri az agg dajkát, hogy minden úgy legyen, mint hajdanán, a bőrszék jobboldalt legyen, s a virágos francia porcelánnal terítsen. A lényegtelenek látszó apróságok, mint oly sokszor az életben, nagyon is fontosak: a tábornok így adja tudtul Konrádnak, az évtizedek óta nem látott barátnak, hogy a beszélgetéstől a kettejüket elválasztó titkok fölfejtését várja, az igazat akarja megtudni, nem a valóságot, mert az még nem az igazság. De azon a hosszúra nyúlt éjszakán, mialatt a gyertyák csonkig égnek, szinte mindvégig a tábornok beszél. A szavak kifejezőerejével is birkózva a tábornok végül nem azt a két kérdést teszi föl, amely a történet nyomán rutinszerűen szakad ki az olvasóból. Nem, a tábornok nem azt kérdezi Konrádtól, hogy azon az emlékezetes hajnalon, a vadászaton, valóban meg akarta őt ölni, s nem is azt, hogy elcsábította-e a feleségét? Krisztina nyolc évvel Konrád távozás után halt meg, anélkül hogy férje a vadászat óta egy szót váltott volna vele. Nem, a történet meghallgatása után ezek már fölösleges, mondhatni, banálisan egyszerű kérdések, de a tábor-

nok ott öregen, negyvenegy esztendő múltán tisztán akar látni, vajon Krisztina tudott-e arról, hogy Konrád netán meg akarta ölni a barátot – és férjet.

A vendég megtagadja a választ, de bólint a tábornok eszmefuttatására: az emberi szenvedély mégis személynek szól, örökké és mindig csak annak az egy és titokzatos személynek...? Szavakkal kimondhatatlan lélekrezdüléseket követ. Márai kutatja, aggódón vizsgálja, miként fordul zsákutcába a legnemesebb emberi érzés, a barátság, hol húzódik az árulás határa, ki, mikor, mivel követ el bűnt...? A barátság széthullását elsüllyedő történelmi korszakok fogják keretbe; Márai kevés szóval is azt fejezi ki, hogy a politika nem csak díszlete, színhelye is életünknek. Amint a két barátnak volt a századforduló tájékán Bécs, a Birodalom, ahol magyarok és németek, horvátok és rácok, csehek és olaszok, és ki tudja, még mifélék laktak, s „a nagy családon belül mindenki érezte titokban, hogy e kalandos vágyak, hajlamok és indulatok közepette csak a császár tud rendet tartani, aki egyszerre volt továbbszolgáló őrmester és felség, lüszterujjas közhivatalnok és grand seigneur, bugris és uralkodó"; a politika gondoskodott a tábornok első világháborús szolgálatáról, s a politika üzenete jutott el műszerek és telefon nélkül valahova Singapore-ba, ahol Konrád végül kikötött, és ahol a robotoló kulik egyszer csak valahogyan tudomást szereztek az orosz '17-ről; s a politika robbantotta a világra a második nagy háborút, amely már elkezdődött, midőn a két öreg a világtól elzárt ősi kastélyban, a régi ebédlőben leül az utolsó közös vacsorára, a hajnalig nyúló beszélgetésre.

Aki e könyvet írta, mindent tudhatott az emberről, és nyelvművészete – mostanában sokan elmondták róla – csak a legnagyobbakéhoz, meglehet, elsősorban Kosztolányihoz mérhető. A lapokról áradó nyelvi tökéletesség alighanem filozófiája lett Márainak, hiszen, röpiratában, amelyet a *Vigilia* hasábjain Habsburg Ottó idézett az emigrációba kényszerült ró megrázóan tragikus halála után, így fogalmazott: „Tiszta fajú nép nincsen ma Európában, ahol évezredek történelmi kalandjai kevertek vért és fajtákat, de tiszta nyelvű nemzetek vannak, s nemzet csak ott van, ahol él a nemzeti nyelv öntudata." Ez a nyelvi tisztaság szinte vakít Márai oldalain, elkápráztat és elgondolkoztat; mit szólna a nyelvi és szellemi piszkokhoz, gondolati hulladékokhoz, faji szónyomorokhoz, sunyi szótévesztésekhez, igaznak kikiáltott hangoskodó mondattorzókhoz?

Ne találgassuk, felejtkezzünk bele olvasásába, miközben a gyertyák égnek. Csonkig.

(Magyar Nemzet, 1990. november 17.)

Mint a kanál meg a kerék

Szívem-lelkem örül, amikor a kisvárosi könyvtárban megpillantom a kisiskolások csapatát, viszik-hozzák az olvasnivalókat. S hogy dicsekedjek, legkisebb unokám, Luca hatévesen betűzi az „Annapetigergőt", a nyolcéves Magdolna bár lassan, de már igazából olvas, s rákapott a 11 éves, árván maradt Pollyanna bájosan megható történetére, legnagyobb unokám, a tízéves Zsófia Sára viszont nagyjából egy éve szinte habzsolja a könyveket, Berg Judit egértörténetei vagy éppen Balázs Anna aranyos tinijeinek sorsa úgy megragadta, hogy az iskolából hazaérve elhelyezkedik valamelyik fotelben, s beleveti magát kedvenc olvasmányába.

Hát akkor még sincs vége a papírkornak? Gutenberg találmánya nem a múlté? Szívem-lelkem örülne, ha teljességgel így lenne, de a helyzet nem ilyen egyszerű. Szemünk láttára nőnek föl nemzedékek, amelyeknek az életében az olvasás már megközelítően sem játszik akkora szerepet, mint az internet előtti világ generációinak életében. Aki kicsit közelebbről ismeri a tegnapi és mai tizen- és huszonéveseket, tudja, hogy körükben nem feltétlenül divat könyvet, újságot vagy folyóiratcikket olvasni. A felsőoktatásban dolgozók ki nem fogynak az idevágó rémtörténetekből: hogy például egy évvel az érettségi után csak némi fejtörés után bukkan elő az emlékezetből egyetlen huszadik századi magyar költő, vagy némely diákok büntetésnek tartják, ha – mondjuk – Ady-verset kell olvasni; regényekről meg szó se essék, *A Pál utcai fiúk* vagy a *Légy jó mindhalálig* nehezen vagy csak a szelíd tanári ráhatás eredményeként kerül kamaszkezekbe, és így tovább, és így tovább. A szörnyülködőknek viszont tudomásul kell venniük, hogy bezzeg a *Harry Potter*t nem kell előírni kötelező olvasmányként, s „ezek a mai fiatalok", tetszik nem tetszik, ezerszer jobban értenek a technikai találmányok sokaságához, mint szüleik meg nagyszüleik korosztályának számos tagja. Másként nő fel a Facebook-világ apraja, mint egykoron mi, amibe bizonyos mértékig bele kell nyugodni.

De csak bizonyos mértékig.

Mert úgy gondolom és remélem, hogy az olvasást semmi sem pótolhatja, s a könyvek túlélik a mai, nem papír alapú szöveghordozókat, a CD-ROM-ot, a tabletet, az e-bookot – ha valamit kifelejtettem, elnézést. Bő száz évvel ezelőtt, Verne Gyulától Kosztolányiig, sokan találgatták, vajon az egyre gazdagabb terjedelmű újságok végül kiszorítják-e a könyveket. Nem szorították ki, s ma már inkább az újságokért szurkolunk, hogy találják meg helyüket a különféle válságoktól sújtott internetes világban. És most itt az újabb fenyegetés? Vége a könyvvilágnak? Umberto Ecóval értek egyet, aki úgy véli, hogy számítógép ide vagy oda – inkább ide, mert nélküle szinte élni sem tudunk már –, a könyv kiállta az idők próbáját, meglehet, lapjai nem mindig lesznek

papírból, de mint találmány, a Gutenberg-galaxis ötszáz éve alatt funkciójában és felépítésében nem változott igazán, mert olyan tökéletes találmány, mint „a kanál, a kalapács, a kerék vagy a véső". Márpedig nincs szükség „kanalabb" kanálra vagy „kerekebb" kerékre. Így az idő halad, de a könyv marad, s persze a számítógép is. Hiszen a művelődésnek, a tanulásnak és az igényes szórakozásnak egyik pótolhatatlan eszköze az olvasás, ami időtöltés, szórakozás, kötelesség és életre szóló szenvedély egyszerre. Nem hiába írja Márai, hogy figyelemmel és kérlelhetetlenül kell olvasni, „mintha a siralomházban olvasnád az utolsó könyvet, melyet még beadott celládba a porkoláb".

Hajlok arra, hogy azt gondoljam, a könyv halhatatlan, megállja a helyét a webes világban is, s visszatalálnak hozzá azok, akik ideig-óráig elpártoltak tőle. Netán éppen a Facebook segítségével...

(Metropol, 2013. március 20.)

Kant csillagos égboltja

Egy filozófus a címlapon? Nem az egészségügy, nem az elöregedés, nem a kormánypártok és az ellenzék viszonya, nem valamelyik korrupciós botrány, nem a bajkeverő kisebbségiek vagy valamilyen sztár pikáns magánélete? Bizony, nem a sajtó örökzöld – bár megunhatatlannak korántsem mondható – témáit emelte címlaptörténetébe a mindmáig legnagyobb példányszámú német hírmagazin, hanem – egy filozófus életművét. Persze nem akárkiét, hanem Immanuel Kantét, aki a Voltaire-t vitapartnerként felfogadó Nagy Frigyes korában a kelet-poroszországi Königsbergben élte le látszólag eseménytelen, ám korszakos filozófiai munkákban nem szűkölködő életét. Egy kézműves fiaként kezdetben falvakban, birtokokon kényszerült tanítóskodni. A hamburgi *Der Spiegel* szerint szülei korai elvesztése miatt házasságra sem nagyon gondolhatott, s jóval később állítólag azt találta mondani, hogy amikor szüksége lett volna asszonyra, nem volt rá módja, amikor pedig az anyagiak már nem korlátozták, akkor meg már nem kellett neki oldalborda. De aligha ez a kanti életmű leglényegesebb eleme, hanem – mi?

Valószínű, hogy már a kérdés ilyetén föltevése is elképesztően leegyszerűsítő, s talán még a hamburgi lap bevezető mondatai is csak a felületet karcolják, amidőn azt adják tudtul az olvasónak, hogy a kétszáz éve, 1804 februárjában elhunyt Kant forradalmasította gondolkodásunkat az emberről, a világmindenségről és Istenről. Az idén születésének éve is kerekedő, ha nem is annyira, mint haláláé, hiszen áprilisban lesz 280 éve annak, hogy a ma orosz enklávénak számító és Kalinyingrád névre hallgató Königsbergben Kant meglátta a napvilágot, tehát az évfordulóknak meglehetős szerepük van az emlékezésben, amelynek csak egyik megnyilvánulása a *Der Spiegel* összeállítása, hiszen több könyv és összeállítás jelent meg a filozófus munkásságáról, amelyet a német szellemi elit különféle összefüggésekben elemez. Gondolom, az is számít, hogy önnön szellemi kincseikre szívesen gondolnak vissza a nemzetállamok elitjei. Ezt a kiterjedt emlékezést más keretek közé helyezi Tóth Tamás, a gödöllői Szent István Egyetem tanszékvezetője, aki szerint „a megrendült identitású" társadalmakra az emlékezés és a felejtés ellentmondásos kettőssége jellemző, s a megelevenedő Kant-idézésben benne van a mai német társadalom azonossági és értékválsága. (Innen nagyon messzi esik, de kikívánkozik az a megjegyzés, hogy egyfajta emlékező válság és válságos emlékezés az a szánalmas huzavona, ami az elmúlt hetekben mifelénk zajlott Teleki Pál körül.) De vissza Kanthoz: a königsbergi tanár a háztanítóskodás után lassan katedrát is kapott, bár állami fizetést nem, de a tanítványok óradíjából egész jól megélt; Tóth azt hangsúlyozza, hogy a kanti életmű a filozófiának mint eszmetörténeti folyamatnak integráns részét képezi. Munkái, így a három Kritika – a tiszta észé, a gyakorlati észé és az ítélőerőé –, valamint más művei stabil alapértéknek számítanak, függetlenek divatoktól, ilyen értelemben Kant mindig időszerű, mert benne van „a nagy gondolatok megalkotóinak kis csapatában".

Ha viszont a filozófiát nem folyamatként, hanem erőtérként fogjuk föl, teszi hozzá Tóth, akkor kétségkívül Kant lehet az egyik pólus – szellemi eredete alighanem Platónig nyúlik vissza. S más pólust, pólusokat – Arisztotelészt, Hegelt – csak futólag említve, azt is érdemes megjegyezni, hogy persze a kanti életmű sem volt mindig egyformán népszerű, ami nem csoda, hiszen utána, Schellingtől Hegelen át Schopenhauerig, filozófusóriások sora következett, ám amikor a XIX. század vége felé a neokantiánusok kiadták a jelszót – „vissza Kanthoz" –, akkor már igyekeztek például Hegelt, Marxot lerázni. Ami a mostani visszapillantásokat illeti, a rendszerint mindig társaságban ebédelő, de legtöbbször egyedül sétáló Kant munkái közül inkább a könnyebben olvasható s a mai politikai helyzetekre jobban ráilleszthető, ezért felületes mozdulattal aktualizálható gondolatait idézik vissza. Hiszen például *Az örök békéhez* című művében a republikánus alkotmányok, az államok föderalista békeszövetsége és egyfajta világpolgárjog mellett tett hitet, s ezeken a gondolati alapvetéseken a mai kor embere könnyedén vagy legalábbis könnyebben veti meg a lábát, mint, mondjuk, a világról alkotott antinómiák, vagyis ellenmondások nehezen emészthető szövegén. A *Der Spiegel* utal is rá, hogy a világállam – civitas gentium – ötlete alaposan megelőzte az ENSZ létrehozását vagy az európai integrációs gondolatot, arról nem is szólva, hogy az értekezés az örök békéről éppenséggel a nem pacifista porosz abszolút monarchiából érkezett. A hamburgi hetilap a békeelmélet és a vallási fanatizmus kritikájának az összekapcso-

lódását egészen zseniálisnak és időszerűnek gondolja, kifejtvén, hogy Irakban vagy Afganisztánban ugyancsak egy világi jogrendszer segítségével, a világi és egyházi szféra világos szétválasztásával próbálnak békét teremteni. Nem tudom, hogy a filozófus politikai fejtegetései ennyire aktualizálhatók-e, de Tóth Tamás rámutat egy másfajta Kant-hatásra: a königsbergi gondolkodóra utóbb árnyékot vetettek azok, akik a Kant által részletesen kidolgozott kötelességfogalomban ürügyet láttak arra a diktatúrákból ismert mentegetőzésre, hogy „parancsra tettem"... Kantnak a német történelem szörnyűségeihez nem volt, nem lehetett semmi köze, de a mai német irodalom egyik óriása, Günter Grass – meséli Tóth a *Die Zeit*re hivatkozva – az egykori szemrehányást immár megfordítva arra figyelmeztetett, hogy például az alkotmányban is rögzített kötelesség elhanyagolása, a szabályok, normák lebecsülése vagy semmibevétele mennyi kárt okozott – és okoz manapság is.

Szakemberekre és szakfolyóiratokra tartozik annak boncolgatása, hogy a kanti életmű mely elemei korszerűek vagy korszerűtlenek. A tapasztalatot illető szkepticizmusa – kopernikuszi fordulatnak nevezte, hogy a tárgyak igazodnak a megismeréshez, s nem fordítva – valószínűleg kevéssé illik korunkhoz, de az emberi individuum megvédése mindenféle diktatúrával szemben igencsak világunkhoz illő gondolat, s úgy gondolom, a híres kategorikus imperatívusz is az, hiszen van-e időszerűbb annál, semhogy mindig úgy cselekedjünk, hogy akaratunk vezérelve – viselkedési szabálya, maximája – egyszersmind az egyetemes törvényhozás vezérfonala is legyen?! Ennél a nagyon sokszor megszegett, ám a filozófiai szöveg elvontságát is magán viselő szabálynál szebb mondatot, sőt költői *és* filozófiai magasságokba egyaránt emelkedő kanti idézetet találtak a megemlékezők: lelkünket két dolog tölti el mindig új és növekvő csodálattal és félelemmel, a fölöttünk magasodó csillagos égbolt és az erkölcsi törvény bennünk. A kozmoszt már gyerekkorától tanulmányozó Kant ezeket látta maga előtt, és létezése tudatával közvetlenül kötötte össze őket.

A kétszáz éves évfordulón a königsbergi kastély falán, nem messze a filozófus nyughelyétől, olyan emléktáblát helyeztek el, amely németül és oroszul örökíti meg ezeket a mondatokat. Merjünk, merhetünk hát bölcselkedni, ha fölöttünk a Kozmosz csillagvilága és bennünk a belénk írt erkölcsi törvény? Azt hiszem, csak ezt tehetjük, hiszen korokon és ideológiai, teológiai szakadékokon ível át ez a megrendítő eszmevallomás. Éljen tehát a filozófiai bölcselkedés.

(Vasárnapi Hírek, 2004. február 29.)

A szellem és a lélek lendületével

Hamvas és Bibó: a huszadik századi magyar szellemi életnek két olyan óriása, akiknek nem sok közük volt egymáshoz. Az 1897-ben született, az első világégésben harcoló, majd Pozsonyból kiutasított és Budapesten tanári diplomát szerző Hamvas Béla valószínűleg mind a mai napig kevéssé ismert. Irodalmi és bölcseleti munkássága az egyetemes emberi lét univerzális kérdéseit vizsgálja, a transzcendencia vonzásában kutatja létezésünk egymásnak feszülő ellentmondásait; páratlan gyűjteményének előszavában, az *Anthologia humaná*ban ötezer év bölcsességeire vonatkoztatva fogalmazta meg összemberi dimenzióinkat: „E gondolatok szavában együtt van Isten a szerelemmel, az életöröm az erkölccsel, a közösség a magánnyal, a keserűség a mámorral, a vallás a bűnnel, a kétségbeesés a derűvel." Bibó István ugyancsak páratlan életművét valószínűleg szintén kevesen ismerik, de nevét alighanem sokkal többen: ennek oka, hogy a jogfilozófust és jogtudóst – Hamvastól eltérően – egész életében közelről kísérte a politika, s tanulmányírói munkássága is közelebb áll az úgynevezett politikai valósághoz. Hiszen az 1911-ben született, a szegedi egyetemen jogot tanuló Bibó már a harmincas években megtalálta a Márciusi Frontot, s a világháborús vérzivatar megszűntével a Nemzeti Parasztpártban lelt politikai otthonra. Az 56-os forradalomban vállalt szerepe szinte közismert; a Nagy Imre-kormány egynapos államminisztereként ő „fogadja" a szovjet katonákat a Parlament épületében november negyedikének tragikus hajnalán; börtön, életfogytiglan, aztán amnesztia következik, s haláláig mellőzés az osztályrésze. A statisztikai hivatal könyvtárában dolgozott, s itt mégis akad már egy hasonlóság Hamvassal: a *Scientia Sacra,* a *Patmosz* és sok más mű írója már 1948-ban elvesztette könyvtárosi állását, 1951-től 1964-ig segédmunkásként, majd raktárosként dolgozott. Hamvas Csehszlovákia megszállásának évében, Bibó tizenegy évvel később hunyt el: a Kádár-rendszer egyiküket sem tudta és nem is akarta befogadni. Bibónak sem bocsátottak meg sok mindent, például azt, hogy a briliáns elemző készséggel fogalmazott Emlékiratot '57-ben Londonba juttatta el. A forradalom kitörésének ötvenedik évében érdemes visszaidézni, amit néhány hónappal a bukás után írt: „A magyar népnek pedig (...) az a dolga, hogy (...) továbbra is utasítson vissza minden együttműködést azzal, ami hazugság és erőszak. Az nem feladata, hogy új felkelést kezdjen és új visszatorlást provokáljon ki. De feladata, hogy minden rágalommal, feledéssel és elszürküléssel szemben tisztán őrizze meg a maga forradalmának a zászlaját, mely az emberiség jövőjének a zászlaja is." Rágalom, feledés, elszürkülés: mindegyik szónak fedezete, jelentése, súlya van ma is.

Egyiküket sem kell felfedezni; a Google keresője Hamvas nevére több mint százezer, Bibóéra valamivel kevesebb, kilencvenháromezer találattal kápráz-

tatja el a böngészőt. Mégsem mondható, hogy szellemiségük, enciklopédikus műveltségük, Hamvas transzcendens egyetemessége, istenkereső lélekkutatása vagy Bibó tévedésektől és illúzióktól sem mentes szenvedélyes igazságkeresése, erkölcsi zsenisége – Ungváry Krisztián emlegette ezt a kifejezést egyik tanulmányában – szellemi életünkben nagy súllyal szerepelne. Hogy a sztálinizmus, majd a Kádár-rendszer éveiben az elhallgatás lett osztályrésze a két szellemóriásnak, érthető, de az új Magyar Köztársaság intellektuális elitje másfél évtizede szintén nehezen boldogul velük. Ennek egyik oka szerintem, hogy nem férnek bele a skatulyákba, a politikai besorolások kategóriáiba. Igaz ugyan, hogy Hamvas talán inkább a konzervatív-keresztény, Bibó meg a baloldali-liberális eszmék vonzásában élt és működött, csakhogy műveltségük, intellektusuk, morális tisztaságuk és bátorságuk megmentette őket a napi politika követelte állandósult megalkuvásoktól. Amelyek szükségképpen egyszerűsítenek, torzítanak, könnyen emészthető, gyors magyarázatokra sarkallnak. És itt a másik ok: a pártoskodás fölé emelkedő műveik, tanulmányaik nem adják meg magukat egykönnyen, igazi szellemi erőfeszítés, egyszersmind élvezet olvasni őket. A gondolkodás közösségteremtő erejét azonban nem tapasztaljuk meg egyik pillanatról a másikra, ehhez idő kell; Kunderával szólva tehát, a lassúságot érdemes dicsérni, amely teret enged a meditációnak és az elmélyülésnek, a kutató szenvedélynek. A magyar elit akkor lesz felnőtt, ha elfogulatlanul és széles körben teszi magáévá a két páratlanul gazdag életművet, hiszen hogy' ne érdekelhetnék „a" baloldalt például Hamvas „meditációs objektumai", s „a" jobboldalt Bibó elemzései az antiszemitizmusról, a közép-európai kis nemzetek nyomorúságáról s persze még sok minden másról?!

Bármennyire különbözzenek is egymástól, abban mégis egyeznek, hogy messze fölébe nőttek a taktikai megfontolásoknak, erkölcsileg kimagaslottak kortársaik közül. A gondolkodás örömét üzenik nekünk: áldott történetünk végső célja – emberré lenni, írta Hamvas; hogyan alakult volna az egyház és a világ sorsa, ha a XV. században győz a zsinati mozgalom – kutatja egy helyütt Bibó. Igen, a lélek és a szellem ereje átlendít minden korláton.

Mai beszűkültségünk, egyszerűsítő műveletlenségünk antitézisei ők.

(A Régi Nemzetesek Társaságának melléklete a Vasárnapi Hírek 2005. karácsonyi számában.)

A TÖRTÉNELEM FORGÓSZÍNPADÁN

Mennyi hit, mennyi csalódás, mennyi szemfényvesztés, mennyi káprázatos gondolat és mennyi csalás! Beszéljen bár vélt vagy valóságos bűnöző, tömeggyilkos vagy polgári demokrata politikus, auschwitzi fogoly, Lady Di fivére vagy éppen a római pápa, mindenképpen a szó erejét, a retorika hatalmát sejteti meg *A XX. század nagy beszédei* című antológia, amely a neves brit Penguin kiadása nyomán jelent meg az Agave Könyvek sorozatában. A múlt század minden kínja, gondja, világra szóló törekvése és fényes illúziója megtalálható ebben a kötetben, amely a beszédek azonnali s kivált érzelmi hatását persze csak töredékesen tudja visszaadni. Ám ha kissé megerőltetjük képzeletünket, s belegondolunk abba, hogy – mondjuk – éppen az ír szabadságharcos Roger Casementet hallgatjuk 1916-ban, Londonban, vagy Lenin és Sztálin bombasztikus frázisait, Hitler dörgedelmeit, Gandhi és King erőszakmentes apoteózisait, esetleg Clinton bocsánatkérését nevezetes szerelmi ügye miatt, akkor úgy érezzük magunkat, mint egy elképesztő sodrású forgószínpadon, ahol a „színészek" a lehető legváltozatosabb jeleneteket adják elő, mi pedig, nézők, csak ülünk és hüledezünk, jé, ez mind ott történt, ahol elődeink és mi éltünk, élünk. Az már akár részletkérdésnek minősülhet, hogy a szövegeknek pontosan kik a szerzői: maguk az előadók vagy esetleg hivatásos beszédírók. Hány unalmas, nyögvenyelős szónoklat szerzője felejtkezett el arról, amit a brit kiadás szerkesztője, Brian Macarthur idézett Peggy Noonantól, aki Reagan elnök gondolatait öntötte írott formába: „A beszéd részben színház, részben politikai nyilatkozat. Személyes kommunikáció a vezető és népe között, ugyanakkor művészet, és minden művészet paradoxon, mert egyszerre nagyon erős és nagyon törékeny dolog. A beszéd költészet: ütem, ritmus, képzelőerő, lendület! A beszéd ismét eszünkbe juttatja, hogy a szavak, mint a gyerekek, elég erősek ahhoz, hogy táncra perdítsék a szívnek csúfolt legérzéketlenebb babzsákot is... A beszédek fontosak, mert ők politikatörténetünk nagy állandói." Frázispufogtatásért persze a huszadik századi elődök sem mentek a szomszédba. A maga módján mesterien bánt a jelszókkal, mozgalmának vezérszavaival a kancellárságra áhítozó Adolf Hitler, aki 1932-ben azzal büszkélkedett a német nagyipar vezetői előtt, hogy „egyedülálló pártjának" tagságában teljesen megszüntette az internacionalizmus és a demokrácia eszméjét, és annyi nagygyűlést szervez, „amíg megtanuljátok, hogy egy *német* Németország hitének gyakorlása nem provokáció!". A szómágia a náci vezér beszédében szakszerűen kimódolt varázslat, amelyben a nagypénzűeket megnyerni akaró vezér nem győzi hangsúlyozni, hogy mindent megtesz, hogy ne „törjön ki a bolsevik káosz", és hogy kiirtsák a „marxizmus írmagját", de ezt a döntést nem azért hozták, mert „szeretnek verekedni". Így lehet a racionális gondolatmenetbe égbekiáltó hazugságot beépíteni.

A bolsevik vezérek beszédei – Hitlerével összehasonlítva – jóval egysíkúbbak, hogy ne mondjam, primitívebbek. Itt van például Lenin október 25-i, szentpétervári szónoklata, amelynek a legvégén a felkelés vezetője a „mindent legyőző tömegeket" és „a világforradalom győzelmét" éltette. Mertek-e, tudtak-e, tudhattak-e a neki tapsoló szegények, csóró munkások, ágrólszakadt katonalegények arra gondolni, hogy mindez történelmileg rövid időn belül szertefoszlik és embermilliók életét követelő kísérletként roppan össze a történelem vagy inkább a gazdasági törvényszerűségek érzelemmentes nyomása alatt?! Addig azonban még sok minden történt, például Hruscsov elmondta híres és kalandos sorsú 1956-os „titkos" beszédét, amely valószínűleg az egyik legnevezetesebb szónoklat a múlt század politikatörténetében. A szovjet pártvezető, maga is diktátor, mint jól tudjuk, ekkor leplezte le Sztálint és az úgynevezett személyi kultuszt. Hruscsov mondataiban rengeteg az időközben elhervadt szóvirág, de még a mából visszanézve is jól érthető, hogy mekkora szenzációt jelentettek a világban titkosan terjedő leleplezések Sztálin brutalitásáról, türelmetlenségéről, hatalmi mámoráról: „Megrázom a kisujjam, és Tito nem lesz többé" – mondta állítólag egyszer a rettegett diktátor, és ez a művelet sok milliószor bevált ugyan, de Tito esetében hatástalannak bizonyult.

Ám a kötet nagyobb része szerencsére nem a diktátorok demagógiáját eleveníti föl, hiszen a beszédek többségében a valódi emberi érzelmekből, a demokratikusan megválasztott politikusok racionális, olykor persze ugyancsak sok illúziót kergető eszmefuttatásaiból kap ízelítőt az olvasó. Martin Niemöller evangélikus lelkész, akit a dachaui koncentrációs táborból a szövetséges erők szabadítottak ki, egy 1937-es istentisztelet alatt döbbenten vette észre a gyülekezetben a Gestapo ügynökeit. Prédikációjában a lelkész két nappal később nem tett lakatot a szájára: „Bárki, akinek ilyen élményben volt része, mint nekem tegnapelőtt este az úrvacsora alatt, amikor megláttam a templomban a titkosrendőrség három fiatal tagját, akik azért jöttek el hivatalos mivoltukban, hogy Jézus Krisztus imádkozó és éneklő közösségének tagjai után kémkedjenek (...), bárki aki ezt látja, nem bújhat el olyan könnyen az egyház szégyene elől; nem vonhat vállat egy jámbor imával és egy ihletett ellenkezéssel; az ilyen látvány miatt álmatlan éjszakái lesznek, és kétségbeesésében még fel is kiálthat: Uram, kegyelmezz nekem!" Ezek a mélyről fölfakadó kiáltások gyakran hangzottak el, mert álmatlan éjszakák nyomasztó sötétjében sokan és ártatlanul néztek szembe a gyalázatos halállal.

Megindultság nélkül nem lehet olvasni a Nobel-békedíjas Elie Wiesel mondatait az auschwitzi haláltábor felszabadulásának ötvenedik évfordulóján. Az egykori fogoly „a sötét és átkozott" helyen arra kérte hallgatóit, hunyják be a szemüket és hallgassák a néma sikolyokat: „Sok ember élt itt, a sötétség birodalmában. Európa összes megszállt országából jöttek. Aztán ott voltak még a romák, a lengyelek, a csehek... Nem igaz, hogy az összes áldozat zsidó volt. De minden zsidó áldozat volt. Most is, mint akkor, föltesszük a legnagyobb kérdést: mi volt az értelme annak, ami rutinszerűen zajlott az örök éjszaka birodalmában?"

Auschwitz után többé semmi nem lesz már ugyanaz, mondja a gyerekkorában magyarul még jól tudó Wiesel, s azon a helyen, ahol milliók fosztattak meg az eltemetéshez való joguktól, mert az ég vált temetőjükké, a kilencvenes évtized vérontásainak megszüntetéséért emelte föl szavát, a boszniai, a ruandai, a csecsenföldi áldozatokért, a Szentföldön élő zsidók elleni terrortámadások befejezéséért. A kétségbeesés bugyrai beláthatatlanul mélyek, s az emberi gyászt a szokásosnál is sötétebbre festi, ha a halál értelmetlen, ebből pedig éppen olyan sokféle akadt a század folyamán, ahány az elfecsérelt, elpusztított életekből. Diana hercegnő elhunytát fivére olyan lélekmarkoló őszinteséggel elemezte a Westminsteri apátságban, hogy az történt, ami temetéseken szinte soha: Earl Spencernek a ravatal mellett elhangzó szavait a gyászoló tömeg megtapsolta. Az összeverődő tenyerek egyszersmind jelképesen meglegyintették a némán és föltehetően meghökkenten figyelő királynőt, hiszen a testvéri búcsúztatóban a vér szerinti család megfogadta, hogy a két kivételes fiatalembert, vagyis a szeretett fiúkat, William és Harry hercegeket úgy nevelik, amiként édesanyjuk, hogy „a lelküket ne csak a kötelesség járja át, hanem tudjanak szabadon énekelni", ahogy Diana tervezte. S persze az ember kutató elméje itt is keresi a miértet. Diana – mondta a ravatalnál testvére – mindig arról beszélt, hogy elmegy Angliából, legfőképpen azért, amilyen bánásmódban az újságok részesítették: „Azt hiszem, nem értette, hogy a média miért fitymálta le őszintén jó szándékait, hogy miért akarták őt mindenáron tönkretenni. Érthetetlen. Én egyetlen magyarázatot találtam csupán: a valódi jóság veszélyt jelent az erkölcsi spektrum másik végén állókra." Íme, a nagy botrány: a polgári demokrácia sem tudta megvédeni az „együttérzés, a kötelesség, a stílus és a szépség esszenciáját", sőt Diana „a modern kor legűzöttebb alakja lett".

Szinte visszaköszönő szófordulatai, némi túlzással, „slágerei" is vannak a kötetnek: újraolvashatjuk Churchill maga írta, zseniális, 1940-es mondatait arról, hogy nem ígérhet mást, „csak vért, erőfeszítést, verítéket és könnyeket", és 1946-os fultoni beszédét a vasfüggöny leereszkedéséről; Martin Luther King gyönyörű álmát egy társadalomról, amelyből eltűnik a faji megkülönböztetés, s Kennedy beiktatási szónoklatát 1961-ből. Ezt viszont nem a Fehér Ház ifjú és szerencsétlen sorsú lakója írta, hanem közeli munkatársa, Theodor Sorensen, s egy-két megállapítása ugyancsak szállóigévé vált: a hidegháború csúcsidőszakában mondta ki Kennedy, hogy „soha ne tárgyaljunk félelemből. De ne féljünk tárgyalni." S nem veszített „aktualitásából" az a híres kérése sem,

hogy ne azt nézzék az amerikaiak, mit tehet az ország értük, hanem azt, hogy ők mit tehetnek – országukért. Mindkét világpolitikai oldalt fölszólította az elnök az igazi fegyverzet-ellenőrzésre, a tudomány csodáinak – s nem a borzalmainak – közös tanulmányozására, hogy a Föld minden pontján vigyázzák Ézsaiás próféta parancsát: „Az igának kötelei megoldassanak, és szabadon bocsáttassanak az elnyomottak".

A „másik oldal" eltűnése a múlt század második felének maradandó politikai és emberi élménye. Érthető, hogy sok beszédnek központi témája ez: Borisz Jelcin, az új orosz rendszer első elnöke a meggyilkolt Romanovok hagyományos nyughelyén nem csak a cári családra utalva mondta ki, hogy Oroszországban a huszadik század a vér és a törvénytelenség kora volt. A fiatal II. János Pál pápa 1983-as szónoklatai alighanem tovább tágították a repedéseket az egypártrendszerek egykor olyan szilárdnak vélt falán. A częstochowai kegyhelyen mindenki értette, amit mondott: „Egy nemzet gazdagsága mindenekelőtt az őt alkotó emberekben rejlik. Az egyes emberben. A fiatalokban. Minden egyénben, aki az igazság nevében virraszt, mert: valójában az igazság ölt testet a szeretetben." S ebben az emberben kezdődik a kiút, „akár gazdasági, akár szociális, akár politikai szempontból. (...) Az ember nem képes megmaradni bezárva, kiút nélkül."

Az ember, a közép- és kelet-európai, végül meg is találta a kiutat a diktatúrákból, igaz, az örökölt szennyezett erkölcsi környezetet, amelyről az új cseh elnök, Václav Havel beszélt a rendszerváltás hajnalán, máig nem számolta föl. Neki is volt egy álma a humánus, független, gazdaságilag prosperáló köztársaságról s annak kiegyensúlyozott polgárairól. Elmondta Comenius nyomán, szabadon: „Emberek, a kormányotok visszatért hozzátok!" Akkor és ott – *igen*, de máskor, másutt azért *nem mindig*.

Saját tapasztalataiból már Havel is régen tudhatja, meg mi is mindannyian, hogy – Ézsiást kissé profanizálva – az új demokráciákban különféle igák és különféle kötelek léteznek, amelyek lassítják az álmok beteljesítését. A diktatúráknak, szerencsére, végük ugyan, de a kínoknak és gondoknak nem.

(A Régi Nemzetesek Társaságának melléklete
a Vasárnapi Hírek 2007. karácsonyi számában.)

Schmidt Mária esete Németországgal

Miközben befolyásos személyiségek, neves és névtelen emberek a mai Európa egyik legdinamikusabb és legdemokratikusabb országának nevezik a több mint húsz éve újjáegyesített német államot, egy magyar történész (Schmidt

Mária) nem kevesebbet állított a minap, minthogy Európa vezető hatalma „kifosztva és elárulva" vergődik a hatvannyolcasok szorításában, s német földön „balliberális szellemi terrorbrigádok" garázdálkodnak, mi több „a magát demokratikusnak tartó Németországban sokkal rosszabb a helyzet a szólásszabadsággal, mint amilyen a kádári Magyarország utolsó évtizedében..." Ilyen sokféle és ennyire eltérő Németország létezik? Mintha nem ugyanarról az országról lenne szó.

Lapozzunk bele a világsajtóba, hallgassunk meg néhány véleményt. Németonban és a török világban egyaránt visszhangot váltott ki a már hosszabb ideje Berlinben élő Seyran Ates írónő döntése, amellyel lemondott török állampolgárságáról, mert – amiként mondja – Németországban a szabadgondolkodót az állam megvédi, viszont Törökországban a kritikus publicistára börtön várhat. Seyran Ates örül, hogy német állampolgárként nyugodtan kritizálhatja az állami vezetőket, ettől még nem bélyegzik meg, nem nyilvánítják ellenségnek. A Spree partján zavartalanul beszélhet törökül, de visszaidézi apja emlékét, akinek a szeme elhomályosult, amikor kurd szót hallott, mert régi hazájában ennek a nyelvnek a használatát szigorúan tiltották. Ez az írónő a szabadságot helyezi saját Németország-képének a középpontjába, így jó okkal feltételezhető, hogy nemigen sejti, körülötte „szellemi terrorbrigádok" grasszálnak. Érdemes felütni a *Neue Zürcher Zeitung* egyik februári számát, amelyben a nyugati világ egyik fontos gazdasági intézményének, a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezetnek (OECD) a főtitkára véleményezi Németországot. Angel Gurria „jól vezetett gazdaságról" (well managed economy) beszélt, amelyben a strukturális munkanélküliséget sikerült jelentékenyen csökkenteni, ahol körültekintő pénzügyi politikát folytattak, és szorgalmazták a „zöld növekedést". A laptudósító annyit jegyzett meg, hogy ezek az eredmények nem annyira a mostani kormányzatnak, hanem inkább a megelőző évek reformjainak köszönhetők. De persze van bőven tennivaló, a fejlett világot átfogó, párizsi székhelyű szervezet vezetője szerint az innováció és a beruházások feltételeinek a javításával föllendítésre vár a belgazdaság – nem elég csupán az exportra támaszkodni –, több nőt kell munkába állítani, az energiapolitikában a megújuló energiaágazatokat kellene fölkarolni.

Fukuyama és a bizalom

De mi köze ennek a „hatvannyolcasok „szorításához", ahhoz, hogy – amint a történész asszony elemzésében – olvashatjuk, Németországban a polgárok lelkét még mindig nem sikerült újraépíteni. Több mint gondolnánk: egy meghasonlott, önmagával állandóan perben álló, megbillent lelki egyensúlyú ország

(lásd Fukuyama: *Bizalom*) valószínűleg nehezebben képes átütő teljesítményekre, mint egy viszonylagos belső nyugalomban, a múlt traumáit kibeszélő társadalom. Fukuyama egyébként a német munkaadók és munkavállalók fejlett érdekegyeztetési képességét a középkorig visszanyúló céhrendszer hagyományával hozta összefüggésbe.

De lássunk másokat, miként is tekintenek erre a „súlyos identitásválsággal küzdő" gazdasági óriásra. Nicolas Sarkozy például mostani választási kampányának középpontjába Németországot állította mint példaképet. A megelőző voks-küzdelemben az Egyesült Államokhoz fűződő, sokszor megalapozatlan francia előítéletekkel igyekezett vitázni, most viszont a Rajnán túli államot s benne versenyképességüket, munkaerő-piaci hajlékonyságukat, termelékenységüket, a munkanélküliség csökkentésében elért eredményeiket nevezi sokszor mintaszerűnek. Tanácsadó stábjának egyik tagja, a párizsi think-tank világ egyik ismert személyisége, Alain Minc – vagy két tucat könyv publikálója – szemére veti a francia politikusoknak, hogy nem tudják, „a németeké a legdemokratikusabb ország Európában". De, mondja Minc, egy ideje Sarkozy már belátta ezt, ezért több olyan politikust vett maga mellé – köztük a régi-új külügyminisztert, Alain Juppét –, akik jól ismerik a keleti szomszédot. A politikai realitásérzék arra ösztönözte Sarkozyt, hogy a választási vitákhoz muníciót szerzendő, ne csak Merkel asszonyt hallgassa meg, hanem Schröder volt kancellárt is, aki bizony masszívan szociáldemokrata, tehát kétségkívül ahhoz a német „ballib értelmiséghez" tartozik, amely az origo.hu-n közölt Schmidt Mária-esszé szerint „rajongott a kettéosztott Németországért" és „a döntő pillanatban hátat fordított hazájának". Sarkozynek a jelek szerint – finoman szólva – nem ez a véleménye, sőt a bennfentes Minc úgy tudja, a két német kancellár véleménye sokat nyom a francia elnök választási stratégiájának kialakításában: a volt szociáldemokrata vezető tapasztalatait főként a bel- és gazdaságpolitikában tervezett reformokban szeretné majd fölhasználni, az európai víziók, Az uniós kilátások terén pedig a mostani, kereszténydemokrata kormányfő gyakorlatát tartja megfontolandónak.

Merkelzy

Vagyis a Szajna partján nem ördögtől való gondolat a másik pártcsaládba átpillantani és egybegyűjteni a politika, az országvezetés gyakorlatban hasznosult, ottani megfigyeléseit. És hogyan vélekednek a ballib ideológiai fogságában vergődő németségről a Temze partján? A BBC egyik 2011-es közvélemény-kutatása szerint a németeké világszerte a „legkedveltebb ország", noha az euróválság miatt némely brit lap arról fantáziált, hogy a németek „ismét háborút folytatnak Európa ellen". A BBC közvélemény-kutatása azonban – tudom – egy elfogultan pártos nézőpontból erősen szeplősnek minősülhet, hiszen az adatot Josef Joffe, a „ballibnek" kikiáltott hamburgi *Die Zeit* kiadója közölte lapja hasábjain, elégedetten állapítva meg Nagy Frigyes születésének háromszázadik évfordulóján, hogy a szövetségi köztársaság kancellárjai, Adenauertől Merkelig éppenséggel nem az egykori porosz uralkodó útján jártak. Nem folytattak háborúkat, nem váltogatták szövetségeseiket, nem bocsátkoztak kétes kimenetelű hatalmi játszmákba, hanem közösséget és önrendelkezést keresve olyasmiket találtak, amire elődeik sehogy sem leltek: ostromgyűrűk helyett nyugati beágyazottságot, sovinizmus helyett integrációt, vilmosi arrogancia helyett megegyezést a Nyugattal, aztán a Kelettel, expanzió helyett lemondást. És cserébe a „mesés" eredmény: a kisebb Németország „nagyobb" lett.

Úgy fest, a britektől sem idegen ez a Németország-kép. Timothy Garton Ash *Der Spiegel*ben néhány hete a – már megint egy „ballib" – írt esszét arról, hogy szerinte milyen is ez a nyolcvanmilliós állam. Hát bizony a legjobb Németország, ami valaha is volt nekünk – állítja a német folyamatokat közelről figyelő neves oxfordi tudós, térségünk igen alapos ismerője. És hogy miért? Mert „szabad, civilizált, demokratikus, a jognak elkötelezett, szociálisan orientált és környezettudatos", persze nem tökéletes, teszi hozzá gyorsan, én meg még gyorsabban: de ugye „tökéletes államok" legföljebb a mesékben meg némely egykori kommunista propagandakiadványokban léteztek. A hidegháború kellős közepén Thomas Mann arról beszélt hamburgi diákoknak, hogy nem „német Európát", hanem „európai Németországot" szeretne. Az idézett Németország-képek éppen ilyesmit sugallnak: a mai németek a nem túl dicső elődök módszereitől teljesen eltérően tettek szert vezető szerepre a válságoktól gyötört eurós Európában, maguk mögött hagyva a régi nagy riválist, Franciaországot is: a német–francia szövetséget Ash szerint már nem Merkozynek kellene nevezni, hanem „Merkelzy"-nek, éppen a túlsúly miatt. De a német elit – Ash így látja – már hozzászokott a visszafogottsághoz: tud(na) vezetni, de nem akar, míg a francia inkább hajlana egy európai irányító státusra, tehát akarna – de nem tud.

Gauleiterek csak voltak

Nem idealizálnám a képet, és a legkevésbé sem állítanám, hogy az az egyetlen Németország-imázs, amelyekből néhány mozaikrészletet az előzőekben kiragadtam. Még egyetlen emberről is hány lenyomat keletkezhet, hát még egy egész országról! Most például a görögöknél elő-előkerül a náci múlt, olykor gauleitereket emlegetnek, vagy éppen megróják a német pénzügyminisztert, amiért bele akar szólni a görög belpolitikába. A görög világot jól ismerők azonban azt mondják, hogy indulatos és általánosítható németellenesség nincs

hazájukban. Meg aztán ezek az országképek könnyen és viszonylag gyorsan változnak: a huszadik század elején például nagyjából másfél évtized alatt – sok tényező bonyolult összhatásaként – kedvezőből barátságtalanná, majd ellenségessé változott a hazánkról kialakított angliai kép (tudósi pontossággal követi végig ezt a folyamatot *Az elveszett presztízs* című ismert könyvében Jeszenszky Géza). Ha pedig sok országkép létezik, akkor kétségkívül helye lehet az olyan elemzésnek is, mint amilyen az idézett történészé. Csakhogy az elfogultan pártos, a mindent a 68-asok és általában a „ballib" nyakába varró, kizárólagosan ideológiai elkötelezettségű szemlélet óhatatlanul ütközik a valóság – amúgy különböző fénytörésű és eltérően interpretálható – tényeivel, hiszen például van olyan történész, Bernd Rother, aki szerint Willy Brandt már 1958-ban és 1962-ben is használta az újraegyesítéskor használt, mára szállóigévé vált mondatát arról, hogy „összenő, ami összetartozik". A réges-régen megbukott, álforradalmi hevületében rémesen romboló 68-as gárda befolyását mértéktelenül eltúlozza az a velejéig elfogult szemlélet, amely végül képtelen állításba sodorja bele a cikk szerzőjét, aki a késő Kádár-kor szólásszabadságát hasonlítja a mai német állapotokhoz. Az egybevetés végletesen ellentmond a sokunk által ismert tapasztalati tényeknek, viszont az a feltételezés, hogy „ha a ballibek lettek volna kormányon, nem lett volna soha német egység" – egyszerűen nem bizonyítható. Azt viszont tudjuk, hogy az újraegyesítés a keletnémet felkelések és a nyugatnémet szolidaritás mellett egy sor nagyhatalmi megfontolásnak része is volt, Gorbacsov és Reagan–Bush nélkül valószínűleg nem most valósult volna meg, és bizony a német egység első „látásakor" a tory Thatcher és szocialista Mitterrand is „zavarba" jött. Kár a higgadt elemzést túlzón pártos ideológiával helyettesíteni, mert így nehezebb hitelt adni az esszé néhány megfontolandó, nagyon is helytálló megállapításának (francia ellenállás, a cseh és lengyel bosszú).

Az előre gyártott ideológiához ragaszkodó szemléletet nagy távolság, sőt szakadék választja el az előbbiekben nagyon is töredékesen idézett Németország-képek gazdáitól. Mintha nem is ugyanarról az országról beszélnének! Ők nem gondolják, hogy Adenauer történelmi érdemeit kisebbítené a szociáldemokrata Brandt térdre borulása Varsóban, Kohl korszakos jelentőségét nem csökkenti Schmidt maradandó hatású keménysége a közép-hatótávolságú Pershingek ügyében, Schrödernek is lehetnek érdemei – Sarkozy miért is fogadta volna máskülönben –, és Merkel teljesítménye alighanem történelmi mércével lesz mérhető.

De utódaink ezt bizonyosan jobban fogják tudni, s azt is, hogy a jövőből visszatekintve a 68-as diáklázadások milyen hosszúságú szöveget – vagy netán csak lábjegyzetet? – érdemelnek a szövetségi köztársaság és az európai kapitalizmus történetében.

(hvg.hu, 2012. március 6.)

De a többség mi vagyunk. Mi vagyunk?

„De az író nem állhat be semmiféle szavalókórusba, mely vádat és bosszút szajkol; ha még oly jogos is a vád, s még oly indokolt a bosszúvágy... Az író ne énekeljen versenyt a szavalókórussal, mert könnyen lehet, hogy a közös szöveget gajdolva olyant is kénytelen mondani, ami nem föltétlenül meggyőződése."

„Csupa műkedvelő; szakember, újságírónak és diplomatának való, alig akad közöttük; s én ugyan nem hiszem, hogy bárki is jobb békét tudott volna kötni odakünn, de bizonyos, hogy jobb tudósításokat lehetett volna írni. Az újságírás nem éppen nemes, de nagy, izgalmas műfaj volt valamikor. Ezek sorokat írnak, sorpénzért, melyet a nemzet kasszájából aranyra váltanak be."

(Márai Sándor)

Most, hogy közeleg az idő, amikor fölsorakoznak a párt-seregek a nagy megmérettetésre, és majd megfújják a (párt)eszmék harsonáit, ideje újra elgondolkodni azon, hogy ebben a küzdelemben hol is a mi helyünk. A mienk, vagyis a médiumok munkatársainak – ha tetszik, a médiamunkásoknak – a helye. Annál is inkább, mert az előőrsök már eregetik vészjeleiket. Emitt, a bal féltekén se szeri, se száma a katasztrófa-jóslatoknak, a weimarosodás (kényszer) képzete csak egy a sok közül, a holdudvar elemzői nem fukarkodnak más látomásokkal sem, a demokratikus intézmények kiüresedésétől vagy éppen eltűnésétől, a valóban szélsőjobboldali – levitézlett nyilas szólamokkal operáló – párt-sereggel történő Fidesz-lepaktáláson át a harmadik magyar köztársaság lényegi végvonaglásáig vezet némely hangadó politikusnak, elemzőnek a vészforgatókönyve. No, persze ezek a tényleg *bal*jós jelzések szinte válaszolnak a *jobb* felől érkező, s olykor nem jobb, még csak nem is jó tervek beharangozására. De hát miként is lehetne mást előrevetíteni, ha egyszer ez itt már maga a sivatag?! Az ország szinte a végét járja, a második világháború pusztításával is fölér, amit *ezek* itt véghezvittek, hallhatjuk a jobboldal híveinek köréből. Márpedig ha a kár ekkora, akkor kell lennie felelősnek is, s egyes előzetes megnyilatkozásokból úgy tűnhet, hogy többen arra készülnek, méghozzá kérlelhetetlennek mutatkozva, nem fogadják meg Traianus bölcs tanácsát, amely szerint a keresztények „puniendi sunt, conquirendi non sunt". Büntetendők, ha vétenek, de nem üldözendők.

Már most is tombol köztársaságunk – hitem szerint – legnagyobb baja, a szellemi ideg- és hidegháború, de a helyzet „fokozódására", vagyis rosszabbodására számíthatunk. Most nem ennek az állapotnak a kialakulását kísérlem meg elemezni, inkább azt kívánnám körvonalazni, mi lehet ebben a média szerepe, s hogyan is állunk ebben az ütközetben mi, a média munkásai.

De hát miért kérdés ez? – értetlenkedhet a kívülálló, vagyis a médiafogyasztó publikum. Egyfelől azért, mert *jobb*felől és *bal*felől egyaránt olvashat elemzéseket a balliberális és a jobboldali médiáról, s hát az ő helyük éppen ott van, azon a térfélen, ahova besoroltattak – okoskodhat bárki kívülről. S értetlenkedését az is fokozhatja, hogy mindkét térfélen már-már fülsüketítők a hangadók: a *bal*felőliek minden baj okát OV-re vezetik vissza, ki nem fogynak az orbánozásból, bárhonnan indulnak is el, mindig itt kötnek ki. A *jobb*felől érkezők meg vadul komcsiznak. A gyurcsányozók dühkitöréseit a bajnaizók folytatják, most majd jönnek a mesterházyzók, miközben a legszélen akad olyan is, aki néhány magyar író kiátkozására, sőt műveik elégetésére szólít föl. Mondhatja a kívülálló publikum, ugyan már, miért lenne itt bármi kétség, elég csak felütni az újságokat, kinyitni a rádiókat, tévéket, ránézni a híroldalakra és a hírműsorokra, s máris kiderül, ki hol áll.

Ki is? Maga a médium vagy a hírkészítő, az elemző? A kettő ugyanis – minden látszat ellenére – nem mindegy, s nem is ugyanaz, bár kétségtelen, hogy a szakmában is terjedőben a szemlélet, amely szerint valójában az számít igazán, hogy „ki hol focizik". A közelmúltban egy neves kolléga éppen azt tudakolta tőlem harmadik társunkról, hogy „ő most melyik térfélen játszik?". Vagyis az kevésbé fontos, hogy mit és hogyan ír, milyen műsort készít, milyen műsorvezető; arról már nem is szólva, hogy a kérdésben eleve ott az eldöntött válasz: nekünk valamelyik csapat mezét föl *kell* húznunk, vagy Márai hasonlatát az újságírókra alkalmazva, valamelyik szavalókórusba be *kell* iratkoznunk. S a közönség bizony sok mindent megtesz azért, hogy a térfél-kötelezettség látszata realitássá szilárduljon: a mérsékelteket langyosnak nevezni könnyű és hálás tevékenység, csakúgy, mint a magunk igazságát azonnal számon kérni, ha a másik véleményéből túl sok jutna a papírra, képre, éterbe. Így a „mieinknek" mindent szabad, nevezhetik a másik vezért minden bajok fő okának, ősgonosznak is, ha tetszik. Ez mindkét oldalon így van, s ebből a szempontból csak másodlagos, amit sokan megjegyeznek – már hallom is –, hogy azért a jobb tájékán rosszabb a helyzet, mert a leghangosabbak ott durvábbak, alpáribbak, mint kollégáik a túloldalon. És ez alighanem igaz is, Gyurcsányról például – bármennyit hibázott is, hivatalban tartóival együtt – abban a hangnemben civilizált országban nem illik írni és beszélni, ahogyan tette és teszi némely jobboldali fórum. De számomra az is elfogadhatatlan, ha a balvilág egyik legfinomabb tollú tagja leírja, hogy – „gyűlöli a jobboldalt".

Csak úgy, mindenkit? E sorok íróját – immár hosszú pályája során – inkább jobbfelől érték suhintások vagy pofonok, olykor minősíthetetlen mondatok is célba vették, no, de ettől még semmiféle globális kiátkozásra nem hajlandó, mi több, még mindig úgy gondolja, hogy nem a mez a legfontosabb. Hanem éppen a szakmai és emberi kvalitások összessége: bármennyi vita legyen is köztünk – s

miért is ne lenne –, egykori kollégáim, Gabi és Gábor(ok), Kinga és Béla, Attila és Ildikó, Noémi és Tibor, s még sokan mások, szakmai életemnek, s jobbára magánéletemnek is, maradandó részei. Erősen hiszem, hogy nem állok egyedül azzal a gondolkodásmóddal, amely nem hajlandó abszolutizálni a politikai dichotómiát, pártkatonának tekinteni a magyar médiasereg tagjait, s akként is megítélni. Megjelent a közelmúltban egy igen figyelemreméltó könyv *A szakadék szélén* címmel. Szerzőjét nem kell bemutatni: Pálfy G. István a rendszerváltás, -változás és -változtatás időszakának ismert televíziós személyisége. Kötetében számos olyan megállapítás található, amellyel adott esetben megpróbálnék vitázni, de összességében nagyon is megfontolandónak gondolom Pálfy G. őszinte és kritikus hangvételét s azt a magatartását, amellyel éppen az előbb vázolt szemléletmódon – hogy ugyanis mindent a mez határoz meg – felülemelkedik. S miközben több észrevétele ellentmondásra ingerel – például a nemzeti elkötelezettség értelmezése –, könnyű helyeselnem, amikor többeknek fölrója, hogy „az újságírókat talán nem politikai oldalak szerint kellene minősíteni, hanem a valódi minőségük és tetteik alapján". S maga példát is ad erre, amidőn a magyar televíziózás két kiemelkedő személyiségének – Bálónak és Friderikusznak – a szakmai teljesítményét messzemenően elismeri, miközben nyugtázza a politikai felfogásbéli különbségeket. A könyv megerősít abban, hogy a váltás időszakának médiaküzdelmeit valamiképpen föl kell dolgoznunk, tán föléjük is kellene emelkednünk – húsz év után ki-ki elismerhet valamennyit a másik fél igazságából, s ezt is megbeszélhetnénk indulatok nélkül, szelídebben, mint egykor. Pálfy G. értékelését a mai viszonyokra felettébb izgalmasnak tartom: többek között azt írja, „a nem balliberális újságírás ma mindennek mondható, csak konzervatívnak nem, s ezzel igen nehéz szembenézni, pláne elismerni azt, hogy a jobboldal nagyobbik része eléggé furcsa újságíró-figurákkal kötött szövetséget. A jobboldalinak tekintett tollforgatás eggyé vált a pártszolgálattal."

Eggyé vált? – én talán nem mennék ennyire messzire. A jelző nélküli újságírás mellett érvelek, s miközben mindkét térfélen akadnak olyanok, akik a sereg részeként, pártkatonaként járnak el, azt állítom, hogy csak a hangjuk nagy – hiszen kiváló tehetségűek is akadnak közöttük, és harcos elkötelezettségük a közönség pártos részére nagy vonzerőt gyakorol –, de a többséget mégis azok alkotják, akik nem csőlátásúak, akik a kiegyensúlyozottság szakmai éthoszát tisztelik, akik a józan mérlegelést, a mértéktartást és a stílus eleganciáját előbbre valónak tartják a kíméletlen vagdalkozásnál. Igazi bizonyítékom persze nincs, de ha alaposabban körülnézünk az új média tájékán, figyelmesen követjük a legfontosabb televíziós és rádiós hírműsorokat, s a minőségi napi- és hetilapokból nem csak a hangadók írásait olvassuk, akkor mégis az lehet a benyomásunk, hogy ők, vagyis mi vagyunk többségben, akiknek elegünk van a falépítésből és a végsőkig leegyszerűsített gondolatmenetekből.

Ami persze nem jelenti az álláspontok feladását, s végképpen nem a „népfrontos" összeborulást. De azt igen, hogy a szakmai kritériumok és az etikai normák tiszteletben tartásában legyen közöttünk együtt munkálkodás, s ha már empátia nélkül újságíró nem nagyon létezhet, ne csak riportalanyainkkal gyakoroljuk ezt, hanem a magunk szűkebb világában is. Ne legyen illúziónk, a médiavilág belső szétszakítottságát a kívülálló is sejti; nem olyan régen egy neves felsőoktatási intézmény egyik vezetője azt kérdezte tőlem, „s mondd, Ti beszéltek egymással?".

Úgy gondolom, itt lenne az ideje, hogy a többség tagjai minél többet beszéljenek egymással. Nagyobb és még izgalmasabb – sőt akár nemes – műfaj is lehet(ne) az újságírás, ha nem hagyjuk, hogy a politikai szembenállás szakmánkban is fölhúzza a maga áthághatatlannak hitt falait. De a mai szakmai tisztesség és józan belátás mellett ezt diktálja jól felfogott jövőbeli érdekünk is. Meglehet, ma nagyon időszerűtlen, amit megpedzek, mégis úgy gondolom, egyszer el fog jönni a magyar politikában is a compromesso storico, a történelmi kompromisszum ideje, amikor is a feneketlen gyűlölködést az érvekre alapozott, korlátok közé szorított szembenállás váltja föl. A gyűlölködés mítoszait a konszenzuskeresés kultúrája. S akkor azok a médiakatonák, akik az igazi seregnél is harcosabbak és hangosabbak, hoppon maradhatnak. Valahogy úgy, midőn a Kádár-korszakban némely túlbuzgó, „magánszorgalmú" kollégánk teljes magabiztossággal odaállt valamely politikus mellé, mígnem az illető – „magasabb érdekből" persze – távozni kényszerült a színről. Bármilyen időszerűtlennek tűnik is most a szekértáborok közeledésének ideája, mégis azt gondolom, hogy segítsük elő a majdani „új magyar kiegyezést" a magunk szerény eszközeivel, ne engedjünk a falépítés csábításának, ne szálljunk alá a lövészárkokba, viszont adjunk minél nagyobb jogot az árnyalatnak – Illyést idézve távolról –, vegyük észre a „másik fél" valódi teljesítményeit. A különféle bosszúvágyakat gajdoló szavalókórusokba ne álljunk be, fújják, ha akarják, a hangadók a maguk állandó nótáját – egyiket is, másikat is kívülről tudjuk szinte –, de nekünk más legyen a kottánk. Ragaszkodjunk minél többen ahhoz, hogy szakmai berkekben ne a mez számítson. Még ha a látszat most nem is ezt mutatja, reményeim szerint a közönség előbb-utóbb hozzánk csatlakozik, a gyűlölködés ugyanis fárasztó, energiaszívó, ráadásul ezerarcú szakmánk így kerülheti el azt a szakadékot – az erkölcsi és politikai nihilt –, amelyről könyvében Pálfy G. sokat ír, bár e tekintetben nem osztom szerintem túlzó borúlátását. Ne gondoljuk, hogy a mi berkeinkben találták föl a zsurnaliszta populizmust: vagyis a csőlátást, a pártérdekekre alapozott receptírást: Walter Lippmann már a húszas évek elején észrevette, hogy a dolgokat nagyrészt inkább először meghatározzuk, s aztán nézzük meg, ahelyett hogy előbb néznénk, vizsgálódnánk, s utána definiálnánk. Való igaz, hogy messzire jutottunk

attól, amit Kosztolányi még korábban, a XX. század elején írt, hogy ugyanis a hírlapírás egyszerre *művészet* és *tudomány*, ráadásul nem tudjuk, milyen lesz a holnap meg a holnapután médiavilága. De *mai* eszünkkel, lelkiismeretünkkel és szakmai fölkészültségünkkel mégsem tudunk mást tenni, mint hogy az írott sajtó rég letűnt aranykorából származó mércét állítjuk magunk elé: ha munkáinkban fölfedezhetők a művészetnek meg a tudománynak akárcsak a legcsekélyebb nyomai is, ami csak úgy lehetséges, ha az igazmondást előbbre soroljuk a pártérdeknél, akkor önmagunknak, a szakmának s talán ezer sebből vérző *tágabb pátriánknak* is jót teszünk.

Kell ennél több?

(Élet és Irodalom, 2009. november 30.)

A középosztály történetei, másként

Lukácsy András Lex Gerenday. Egy polgárcsalád 150 éve *című könyvéről*

Ahol az eszmék és habitusok világa hasonlít, ahol a forrásvidékek közel esnek egymáshoz, a törekvések egy irányba mutatnak, ott az utak olykor találkoznak, lehetnek közös pontok és a mégoly különböző részekből mégis valamiféle egész benyomását kapja a kívülálló. A magyar polgárosodás kezdetének, a megvető hangsúllyal is emlegetett „úri" középosztály kialakulásának, fejlődésének és virágzásának időszakát eleveníti fel a Gerenday család történetén keresztül Lukácsy András, s a másfél évszázados – mindjárt hadd írjam le: kivételesen színes és eleven – tabló egy-egy részlete nagyon sokaknak ismerős lehet, akiknek a felmenői ebben a társadalmi közösségben éltek és munkálkodtak. Jómagam például örömmel fedeztem föl a nagyszámú epizodista között az egyik legfontosabb szereplő, Béla nagyapa barátai között az evezős társ és jeles bankár tisztséget betöltő „martinpistá"-t, aki történetesen apai nagyapám testvére. De még nagyobb volt a meglepetésem, amikor Lukácsytól megtudtam, hogy egyik oldalági felmenőjének Mikszáth Albert udvarolt, majd el is vette feleségül. Nálunk őt csak Berciként emlegette apai nagyanyám, merthogy Mikszáth Kálmán fia történetesen neki is udvarolt... És még valami: II. Gerenday Antal – családi és könyvbéli nevén Totó – a romhalmazzá vált, egykor nagyvonalúan kiépített piszkei kúriát már nem akarta látni, szépnek és működőképesnek akarta megőrizni emlékezetében. A romos küszöböt tehát nem lépte át: erre a reflexre van példa az én családomban is.

Mindezt éppen nem valamiféle hencegésből, hanem azért elevenítem föl, hogy érzékeltessem, Lukácsy könyve széles érdeklődésre tarthat számot, noha nem történelmet írt, mi több, az sem biztos, hogy mindig írt. Elbeszéli a történelmet, kulturális és kommunikatív emlékezetéből – Assmann után szabadon

– hívja elő az ükapától, Gerenday Józseftől és feleségétől, Johanna mamától kezdve a família életének eseményeit, az 1847-ben megnyitott kőfaragóműhely gyarapodásának főbb szakaszait, majd az államosítással bekövetkező véget. Ez az (el)beszélő forma megengedi, hogy a mesélő parányi ingerültséggel akár azt sóhajtsa ki magából, hogy ennek vagy annak most nem néz utána. És együtt jár ezzel a formával a visszatérő, jószerivel körkörös mesélés, vagyis a történetek nem föltétlenül kronológiaszerűen kapcsolódnak egymáshoz, ami olykor megnehezíti az olvasást, mert mi, a kívülállók nem emlékezhetünk olyan pontosan a családtagokra, mint a mesélő. Ez a beszélő forma gyanúnk szerint nagy szerepet kínált a szerkesztőnek, s ebbéli vélekedésünket megerősíti a szerző köszönetnyilvánítása, amely a segítségnyújtók között az első helyre teszi Széchenyi Ágnes szerkesztői gondoskodását és közreműködését, amely nélkül „a kötet nem jött volna létre". De az (el)beszélés csak egy része a kötetnek, a néha fölismerhetően szóbeli közléseket a dokumentumok igen gazdag választéka segíti abban, hogy a történetek végül a történelem felé közelítsenek, s ugyanezt mozdítja elő az újságíróként és kritikusként is ismert szerző lenyűgöző tudásanyaga – a márványcsiszolástól a kerti fenyők szaporításáig –, tárgyszeretete, rendszerező kedve. Így gazdagodik, színesedik a tabló, amelyről végül egy nagyon sokfelé ágazó család tagjai s kivált vezéregyéniségei – Antal dédapa, Béla nagyapa, felesége Alice, s a nagybácsi, Antal II., alias Totó – tekintenek az olvasóra. Képzeletbeli és valóságos – az igényesen válogatott, sokszínű képanyag jóvoltából – arcuk kérdőn tekint ránk: miért vagyunk mi „úgynevezett" középosztály? Mi lennénk a dzsentrik, a tékozlók, a vagyont elverő duhajkodók társasága? Mi, akik közül egyikünk-másikunk még énekelni sem tud?!

Lukácsy könyve azért fontos, sőt megkerülhetetlen munka, mert a művelt és művelődni akaró középosztály, a köznépből így-úgy kiemelkedő patríciusok anyagi és szellemi gyarapodását, szilárd erkölcsi alapjait beszéli el. Antal és fia, Béla országosan ismert egyéniséggé váltak: kőfaragók, sírkőkészítők és -tervezők, mesterek és művészek – amolyan Hans Sachsok –, akiket éppen erkölcsi-vallási fogódzójuk óvott meg attól, hogy beleessenek a fölvirágzó XIX. századi kapitalizmus üzleti csapdáiba vagy a XX. század politikai szélsőségeinek kelepcéibe. Ha elolvastuk e munkát, megint egyszer rájövünk, mi minden ment itt veszendőbe. Mert mi jellemezte őket? Józan gyarapodás, tulajdonszerzés és szolidaritás egyidejűen, pontosság és kitartó igényesség, nem hajbókoló rendtartás, kiegyensúlyozott életmód, igény szabadságra és rendre, családszeretet és kiterjedt társasági élet, s talán mindenekelőtt és -fölött becsület és az adott szó tisztelete – nézzünk csak körül, s megriadunk. Gyerekeink vagy talán unokáink világa fogja utolérni déd- és nagyszüleinkét.

Ha egyáltalán.

(Élet és Irodalom, 2011. október 9.)

A magyarok rászolgáltak Bartókra

Varsói beszélgetés Yehudi Menuhinnal

Londoni titkárnőjével jó előre rögzítettük a beszélgetés időpontját: szeptember 24-én, vasárnap délután 6 órakor a varsói Bristol Szállóban találkozhatom Lord Yehudi Menuhinnal. Szombaton délelőtt a legelegánsabb varsói szálló alkalmazottja zavartan mormogja: „Menuhin, Menuhin" – nincs ilyen foglalásunk. Aztán a számítógép mégis kiadja a világhírű hegedűművész és karmester teljes nevét. A maestro tehát megérkezett. Jó negyedórával a tervezett találkozó előtt 79 évét meghazudtoló fürgeséggel jön le szobájából. Mire odaérek, két hölgy „elrabolja", máris bent ül egy luxuskocsiban. Kopogok az ablakon, s eldadogom, hogy miről is lenne szó. A hölgyek mondják, most kiállítást nyit meg, este a brit nagykövet várja. A mester először nem tudja, miről van szó: „Talán játszani akar?" – kérdez vissza. Megismétlem, Bartók halálának 50. évfordulóján szeretném őt faggatni. Tekintete földerül, beszédes szeme biztat: „Várjon itt, félóra múlva visszajövök." Így is lett. A 403-as szobában, Menuhin lakosztályában egy pillanat alatt fölülünk H. G. Wells időgépére, s visszaröpülünk a '40-es évek Amerikájába.

Menuhint kérdezni sem kell Bartókról:

– Talán egész életemben két kivételes személyiséget tiszteltem a legjobban: Bartókot és Enescut. Mindketten Európának abból a részéből származtak, ahol az emberek szinte együtt élnek a zenével. Beleszülettek egy világba, amelyben a parasztok megőrizték a maguk hagyományait, és amelyben az emberek az élet minden eseményét valamilyen zenével kapcsolták össze. Amikor először találkoztam a zenéjével, valamikor 1943 nyarán, két nagy halom kortárs zenei partitúrát néztem át. Ekkor bukkantam rá hegedű-zongora szonátájára és hegedűversenyére. A fölfedezés akkora volt, hogy minden mást félretettem, kidobtam.

– Amikor tehát egészen fiatalon, csodagyerekként 1930-ban Budapesten járt, még nem hallott Bartókról?

– Egyáltalán nem. Később Doráti Antal vezetett be Bartók zenéjébe. Egy este különböző Bartók-műveket játszott zongorán, s akkor fedeztem föl, hogy ebben a muzsikában minden benne van, a szenvedélyes földközeliség és az erős intellektualitás egyaránt. Mert ő minden volt, tudós, akadémikus, egyszersmind szárnyalóan teremtő alkotóművész. Így vettem föl repertoáromba hegedűversenyét, és játszottam el 1943 októberében Mitropoulos vezényletével a New York-i Carnegie Hallban.

– És ekkortájt zajlott le nevezetes személyes találkozója Bartókkal.

– Igen, New Yorkban egy ismerős asszony lakásán találkoztunk. A zenekedvelő hölgy jól ismerte Toscaninit, barátságban volt sok más zenésszel. Egy

novemberi délután érkeztem a Park Avenue-n lévő lakásba, Bartók már ott ült. Egy hosszú teremben, amelynek a végén ott állt a zongora az ablak előtt. Ott volt tehát, egyik kezében kottával, a másikban egy ceruzával. Úgy, mint egy igazi professzor. Szinte egyetlen szó sem hangzott el találkozásunkkor, ő egyébként sohasem mondott feleslegeset, olyasmit, hogy jó napot!, hogy van? stb. stb. Elkezdtünk játszani. Az első tétel után felállt a székből, és a lehető legelegánsabb angolsággal ennyit mondott: „Azt hittem, hogy ilyen szépen egy művet már csak akkor lehet játszani, ha a szerzője régen halott..."

(Mintha egy pillanatra kiléptünk volna az Időből: Menuhin elhallgat, hosszú szünet következik. Szép, nyílt tekintetét egyfajta időtlenség lengi körül, több mint fél évszázad után is érezhető megilletődöttsége.)

– Ennél csodálatosabbat nem hallhattam. És képzelje, varázslat történt. Bartók egyszeriben megértette, hogy én már teljességgel megismertem őt, hiszen egy előadóművész valósággal behatol a zenébe, amelyben a szerző a lelkét is feltárja, egész kapcsolódását az élethez, kirakja elénk gondolatvilágát, szenvedélyeit, haragját, érzékelteti integritását, nyelvét – szóval mindenét. Így amikor székéből fölállt, tulajdonképpen azt is mondta, tisztában van azzal, hogy lelkéből semmit nem tudott elrejteni előlem. Én pedig azóta is úgy gondolom, hogy muzsikája olyan, mint egy fa, amelynek minden sejtje szervesen kapcsolódik a többi sejthez; zenei génjei egytől egyig magukban hordozzák a melódiát, a ritmust és a harmóniát.

(Menuhin most a hegedűverseny egy kromatikus futamát énekli, többször megismételve emlékszik vissza arra, hogy mit is mondott ezekről Bartók.)

– Mindegyik kromatikus skála tartalmazza a 12 hangot. Bartók meg akarta mutatni Schönbergnek, föl lehet használni a 12 hangot úgy, hogy közben tonálisok maradunk, dodekafónia nélkül. És, tudja, mindegyik hangsor olyan, mint egy ékszer, tökéletesen kiegyensúlyozott, szerves és nem művi, ha tetszik, egyszerre absztrakt és szenvedélyesen természetes – hiszen köztudott, hogy Bartók mennyire szerette a falvakat, a régi dalokat éneklő idős parasztokat, az állatokat, a növényeket. És ha arra gondolok, hogy New Yorkban kellett laknia, ez számára nagy kín, egyfajta agónia lehetett. Hiszen eltávolította mindattól, ami oly szorosan hozzátartozott.

– Ezen a találkozón, ebben a New York-i lakásban még valami fontos történt...

– ...Igen, miután a hegedűversenyt megbeszéltük, úgy gondoltam eljött az én pillanatom. Szerény akartam lenni, hiszen Bartók már túl volt a hatvanon, betegeskedett, úgy döntöttem tehát, hogy nem nagyzenekari mű megírására biztatom. Szólószonátát kértem tőle, és azt hiszem, ez volt a legkevesebb, amit kérhettem. A részletekről levelet váltottunk egymással, s amint végleg megállapodtunk, elküldtem egy ezerdolláros csekket. De addig nem nyúlt hozzá, amíg nem lett kész a szonátával. Enescu is ugyanilyen személyiség volt: teljes intellektuális integritás, abszolút belső bizonyosság abban, hogy mi a jó és mi a rossz – csodálatos volt együttműködni vele. Természetesen eljött a zsúfolt Carnegie Hallba, amikor 1944 novemberében bemutattam a művet. Nagyon izgultam, mert mindössze két hónapot készültem rá. Magam csak a félhangos változatot tettem közzé, a negyedhangos alternatíva nem szerepelt a kottán, ezt soha nem játszottam. Ma is úgy gondolom, hogy Bach óta szólóhegedűre nem írtak ilyen tökéletes muzsikát.

– Korai halálával ön szerint mit veszítettünk?

– Ismerjük azt a mondását, hogy teli poggyásszal kellett elmennie. De azt hiszem, másfajta veszteség is érte az egyetemes kultúrát. A washingtoni egyetem megbízta volna azzal, hogy 2-3 évet töltsön el az indiánok körében, s dolgozza fel folklórjukat. Valójában ő egy igazi rézbőrű indián volt, „magyar indián": érzékenysége, természetszeretete rokonította őt e népcsoporttal. Meg tudta volna teremteni az indiánok műzenei nyelvét. Minden törzsnek, minden nemzetnek, minden kultúrának kellene egy Bartók. Magyarország nagyon szerencsés. Azért, mert volt Bartókja, és azért lehetett, mert a magyarok megszolgálták őt, előkészítették a terepet számára.

– De a '40-es évek elején Yehudi Menuhint talán jobban ismerték, mint Bartók Bélát...

Az előadóművésznek nagy szüksége van a közönségre, a zeneszerzőnek nem annyira. De a komponista az előadótól függ, és a művészek – természetes módon, de nem megérdemelten – olykor híresebbek lehetnek, mint szerzőik. Ám ha egyszer mindketten meghalnak, akkor már a komponista lesz „híresebb".

– Beszélt vele valaha is politikáról, háborúról, Közép-Európáról?

– Nem, soha, de nincs és soha nem volt olyan érzésem, hogy mi nem beszéltünk. Mert szavak nélkül is pontosan tudom, tudtam, hogy mit gondolt. Azt, hogy soha nem tudott volna diktatúrában élni, nem vetette volna magát alá semmilyen erőszaknak, brutalitásnak és semminek, amiből hiányzik a teljes értékű kommunikáció. Mert egy ilyen ember – mint Bartók – azért él a Földön, hogy lelkével kontaktusokat keressen és találjon más emberekkel. És mihelyt megérezte a zsarnokság hűvösségét, elhagyta Magyarországot. Egyszerűen képtelen volt otthon maradni.

(A beszélgetést most ismét éneklés szakítja meg, Menuhin a Concerto *második tételének egy ismert dallamát dúdolja, és máris kiderül, miért kellett a zenei illusztráció.)*

– Olyan ember volt, aki minden környezetre rendkívül érzékenyen reagál. Bizonyosan hatott rá az a tény, hogy New Yorkban sok zsidó élt; ezt a dallamot eredeti formájában alighanem az East End utcáin szedhette föl. Meg vagyok győződve róla, hogy ezek a futamok zsidó dalok átírásából keletkeztek, rész-

ben igaziak, részben egyfajta karikatúrák. Ezt szinte fölszívta New Yorkban. Ez sem fanatikus zene, hanem pontosan kiegyensúlyozott, ez a muzsika az én számomra hívő, tapasztalt, talán cinikus és mégis jó embereket sejtet. Tudom, hogy ez így igaz, hiszen jól ismerem ezt a New York-i környezetet.

– *Beszélt-e önnek valaha is faji előítéletekről, zsidókról?*

– Levelezésünk teljességgel a szólószonátára szorítkozott; első találkozásunk után egy ízben eljött New York-i otthonomba vacsorázni – már nem emlékszem, hogy hol laktam –, négy másik vendégem is volt, de semmilyen beszélgetés nem alakult ki közöttük. A szó köznapi értelmében vett társalgás nem érdekelte őt. Egyáltalán nem volt szentimentális, viszont teljes függetlenséget mondhatott magáénak, mert nem kereste más emberek tetszését vagy elismerését. Azt hiszem, a személyiségét egy börtöncellában éppúgy teljességgel megőrizte volna, mint mondjuk a hatalomban.

– *Egy helyütt az „utolsó nagy romantikusnak" nevezi őt. Miért?*

– Mert megvalósította az absztrakt és az organikus teljes fúzióját. Bach ugyanilyen volt, Casals mondogatta egykoron, Bach magyar is lehetett volna. Tudja, ha világunkat olyan emberek vezetnék, mint Bartók és Kodály, akkor glóbuszunk talán jobb lenne. A politikusokkal az a baj, hogy nincsenek nagy céljaik. Bartók a nagy B betűsök vonulatához tartozik: Bach, Beethoven és Brahms sorába. És zenéjét mindaddig játszani fogják, amíg ember él a Földön.

– *És mi lesz a zene jövője?*

– Úgy gondolom, a dodekafónia, a folyamatzene, a konkrét zene, az elektronikus zene mind-mind megannyi hasznos kísérlet, amit végig lehet próbálni, és az rendben is van. Mindegyik ad egy kis hozzájárulást fantáziánkhoz, hat az inspirációk új forrásaira. De Bartók az örök vonulathoz tartozik, amely talán Monteverdivel, Purcell-lel és másokkal kezdődött.

– *Mit tenne és mit szólna, ha ma élne?*

– Azt gondolom, hogy néha mérges, sőt nagyon haragos lenne, máskor reménytelen vagy magába zárkóznék, és gyönyörű zenéket írna. És fölfogná, hogy borzalmas világban élünk, amelyben tombol az erőszak és a luxus, a pompa olykor elrejti a kegyetlenséget. Őszintén szólva, nem tudom, hogy van-e, lesz-e kiút, de ha lesz, csak akkor, ha fölemeljük szavunkat, ha méltósággal és tisztelettel képviseljük az értékeket. Tudja, elképesztő bűnöket követtünk el a természet, az emberiség ellen, s ha van igazság, akkor nagyon nagy árat kell fizetnünk. És sajnos félő, hogy egyes esetekben már túl késő lesz, hiszen a természet teremtményeinek egyes fajtái kihalófélben vannak. De emlékezzünk csak arra, hogy hány millió embert pusztított el Sztálin, Hitler, Bokassa és mások, milyen kegyetlenkedéseket követtek el Kínában, Indiában vagy Pakisztánban, Iránban és sok helyütt.

– *Egyesek szerint az utóbbi években Lord Menuhin többet foglalkozik az igazságtalanságok orvoslásával, bekapcsolódott a nemzetközi közéletbe, és a muzsika mintha háttérbe szorulna.*

– Vannak terveim, például az európai kultúrák parlamentjének életre hívására, hiszen Európának nagy szüksége lenne olyan emberekre, akik szellemi tekintélyükkel akadályozzák meg a rosszat, mert minden más tekintély erőszakhoz vagy akár zsarnoksághoz vezet.

– *És ha Európát mond, ebbe Kelet-Európa is beletartozik?*

– Az én Európám Dublintól az Urálig terjed. Valójában a zenészek megelőzik a politikusokat, hiszen iskoláinkba Európa minden államából hívok kiváló előadókat, és igyekszem segíteni az elmaradottabb zenei intézményeket. Szerintem Nyugat-Európa nem lenne képes a túlélésre Kelet-Európa kultúrája nélkül. S mondok magának valamit: az egykori vasfüggöny a feszes ritmust éltető keletieket választotta el a nyugatiaktól, ahol a ritmus tisztelete elhalványult. Talán csak a spanyolok kivételek.

(Ismét zenei illusztráció következik, egy kihegyezett ritmust érzékeltet „keleti" és „nyugati" tolmácsolásban: most már a „politikus" Menuhin beszél akadémiatervéről, az oktatás szükségességéről szelíden és mégis megkapó szuggesztivitással. A héten kétszer is beszédet mond Brüsszelben az Európai Parlament előtt, s pénteken Japánba indul koncertturnéra a varsói filharmonikusokkal. Ezekre a hangversenyekre készült a hétvégén a lengyel fővárosban. Búcsúzáskor arra kér, „adjam át szeretetét" Budapestnek, a magyaroknak.)

(Magyar Hírlap, 1995. szeptember 26.)

Bartók időszerűsége

Kodály Zoltán, a „példamutató nagy ikerpár" másik tagja írta alig egy évvel halála után: „Mozart harmincöt éves korára teljesen felőrölte szervezetét. Ha tovább él, aligha írt volna már valamit. De Bartókban volt még egy évtizedre való munka- és életerő. Halálát csakugyan szerencsétlenségnek tekinthetjük és fájlalhatjuk..." Igazi szellemi csemegének gondolom, hogy – Bartókról szólván – Kodálynak éppen Mozart jutott az eszébe; azt persze, hogy a salzburgi zeneóriás mit és mennyit írt volna még, ha szívbemarkoló *Rekviem*jével nem kellett volna elbúcsúznia a zenétől és az élettől, teljes bizonyossággal senki sem tudhatja, de hogy a fehérvérűségtől szenvedő Bartók „teli poggyásszal" volt kénytelen távozni világunkból, maga a zeneköltő vallotta meg, s semmi okunk ebben kételkedni. Ám az is igaz, hogy így is hatalmas életművet hagyott maga után – műveinek száma kisebb ugyan, mint a 250 éve született nagy elődé –,

de a szellem és a művészet világában nincs értelme méricskélni, versenyfutást rendezni. Az évfordulók egybeesése miatt ebben az esztendőben mégis nagy kísértést érezhetünk kettejük összehasonlítására, s az egy hete zárult Tavaszi Fesztivál plakátjáról is az osztrák és a magyar géniusz portréja nézett a közönségre. Születésének százhuszonötödik évfordulóján kétségkívül nagyon sok koncert és rendezvény eleveníti föl a bartóki remekműveket, s persze az emlékévnek még koránt sincs vége. Korai lenne mérleget vonni, arról nem szólva, hogy ez aligha egy zeneszerető zsurnaliszta dolga. Túl nagy jelentőséget nem tulajdonítok annak, hogy az ünnepi koncert éppen nem Bartók születésnapján hangzott el, mint ahogyan azokat az egybevetéseket sem kedvelem, amelyek szerint az osztrák szomszédoknál a kirakatok mindenféle Mozart-csecsebecséktől és -édességektől roskadoznak, miközben nálunk... Amennyire a visszaemlékezésekből, a kortársak és a tanítványok írásaiból kivehető, semmi sem állna távolabb tőle – a „jó orvostól", aki muzsikája ujjaival tapintotta lelkünk, amiként Illyés írta legendás Bartók-versében –, mint az ilyesfajta ünneplés vagy lelkendezés. Azt persze jó lenne elérni, hogy színpadi műveinek felújításait ne kísérjék örökös viták, viszont tiszta szívből örülhetünk annak, hogy a jogörökös jóvoltából megújult a zeneszerző utolsó budapesti lakása, s ismét várja azokat, akik ily módon is szívesen tisztelegnek életműve előtt.

Ha tehát az emlékévnek ezekre az egyedi megnyilvánulásaira pillantunk – s persze a felsorolás nagyon is esetleges –, akkor egyelőre billeg a mérleg, de a tisztelgés esztendeje még javában tart, várjuk ki a végét. Beszélhetünk azonban arról, hogy valóban oda jutottak-e a bartóki művek, ahova, „szánva voltak: az emberek szívébe", írta volt 1946-ban Kodály. S ha egészen őszinték szeretnénk lenni – miért ne lehetnénk, hiszen éppen az emlékév kötelez erre –, akkor erre a kérdésre aligha válaszolhatunk egyértelmű igennel. Holott halála óta több mint fél évszázad telt el, s az amerikai emigrációban elhunyt zeneköltő hamvait időközben hazahozták. De végleg „hazatért-e" életműve? Tudom, akadnak olyan hozzáértő, a hazai művészet világát jól ismerő szakértők és tudósok, akik erre kétkedve válaszolnak. Velük értek egyet: úgy látom, hogy a művei között az ifjabb és idősebb zeneértő nemzedékeknek sokkal otthonosabban kellene mozogniuk. Hogy e hiányosságnak mi az oka – azt elemezzék a nálam hivatottabbak, magam csak kérdéseket teszek föl: talán hosszúra nyúlt a valaha a *Kékszakállú*tól, a *Csodálatos mandarin*tól, a zongoraversenyektől, a *Cantata profaná*tól s a többi műtől ideológiai és zeneesztétikai szempontból idegenkedők árnyéka? E téren a konzervatív ízlés és a marxista ortodoxia egyaránt óriási károkat tett. Talán az „otthonosság" hiánya része annak, hogy a komoly – inkább: klasszikus – muzsika vonzereje csökkent a pop-, rock- s egyéb zenék javára? Vagy azzal is magyarázható, hogy a népzene fölfedezésének és zenei feldolgozásának eufóriáján túljutott a világ szellemi-kulturális élete?

Esetleg nem kellően ágyazódott bele a zenét kóstolgató ifjabb és a koncertjáró idősebb nemzedékek muzsikavilágába, hogy Bartók művei a csúcsokról nem egyedüliként ragyognak le ránk, hanem a többi huszadik századi óriás, Debussy, Sztravinszkij, Sosztakovics, Prokofjev, Orff – s a sort hosszan-hosszan folytathatnók – alkotásaival együtt? Vagy inkább arrafelé keresgéljünk, hogy Mozart időszakában éppen kivirágzásnak indult egy zenei stílus, míg a múlt század első évtizedeiben lezárulóban látszott a romantikát követő korszak, ahonnan az út már egészen más irányba, a schönbergi atonalitás felé vezetett?

Csak abban vagyok biztos, hogy ezeket a kérdéseket, sok mással együtt, nem lehet elégszer megvitatni; mindig újra kell kezdeni a törődést és az igyekezetet, hogy a bartóki művek nyelvét minél többen értsék – persze most a nem hivatásos, csupán zeneszerető, koncertjáró nagyközönségre gondolok. A magyar kultúra és zeneélet irányítóit sok más mellett erre kötelezi a bartóki példa és az életmű legjobb értelemben vett időszerűsége. A személyiség példája nagyon közismert; hadd idézzem Paul Sachert, a bázeli kamarazenekar egykori vezetőjét – felkérésükre Bartók több művet is szerzett –, aki így írt róla: „Lénye fényt és világosságot árasztott. Szemeiben fenséges tűz világított. Kutató tekintetének sugarában semmi sem állta meg a helyét, ami nem igaz és nem tiszta." S ez persze nem csupán a zenei szakszempontokra vonatkozott – Sacher szerint Bartók gyermekes huncutsággal nevetett föl, ha például egy nyaktörő futam jól sikerült, s ennél nagyobb dicséretet nem is lehetett kapni tőle –, hanem egész magatartására, ha tetszik, politikai habitusára is: élesen és egyértelműen, minden kompromisszum nélkül, vetette el a faji gondolatot, minden idegszálával tiltakozott a náci térnyerés ellen, s amikor kilátástalannak látta a helyzetet – a Harmadik Birodalom felfutásának időszakában, 1940-ben – nekivágott a sok megpróbáltatással járó emigrációnak. Végrendeletében már jó korán leszögezte, hogy amíg a budapesti Körönd és Oktogon Hitler és Mussolini nevét viseli, addig róla semmilyen utcát vagy teret ne nevezzenek el Magyarországon. Tudjuk, hogy a huszadik század totalitárius rendszereivel szembenállók különféle magatartásformákat alakítottak ki. Bartók a Thomas Mann-i kérlelhetetlenségnek a mintaképe mindmáig, és hitem szerint az is marad.

Ennél gyakorlatiasabb szempontból is időszerűnek gondolom: elutazása előtt, 1940 októberében az egykori *Magyar Nemzet* szerzőjének, Szentjóbi Miklósnak azon kesergett, hogy „jó néhányunk" nevében szégyelli magát, mert németül, franciául, angolul még csak-csak beszélünk, de szerbül, horvátul, románul s a többi szomszédnyelven alig-alig: bizony e téren nem sokat léptünk előre, mi több – némi iróniával – inkább hátrafelé meneteltünk, hiszen a három nagy nyugati nyelv ismeretében sem állt be döntő változás. Kicsit tágítva a kört, még mindig aktuálisak a bartóki munkának azok a köz-

ismert lépései, amelyek szomszédaink irányába – a nacionalista mételyekkel szemben –, a román, a horvát, a szlovák népzene megismerése felé vezettek. Innen már csak egy lépés a bartóki lét és életmű olyan „politikai" teljesítményéhez, amelyet a teljes magyar szellemi élet mindmáig nem ért el: ez pedig a népi–urbánus szembenállás világos és egyértelmű meghaladása. A magyarok és szomszédaink népdalkincséért a falvakba, távoli vidékekre elzarándokoló tudós gyűjtő az ősforrásokat egyetemes szintre emelte; népi és egyetemes – mai megjelöléssel: globális –, magyar és európaiasan világpolgár, a „népköltési kultúrértékek" és az egyetemes zene teljes ismerője tudott lenni egyszerre.

Ha szellemi életünkben, politikai közegünkben szertepillantunk, ez a bartóki példa is fájdalmasan időszerű.

(Vasárnapi Hírek, 2006. április 8.)

Rohadó és varázslatos eklektika

Déjà vu? Hát persze, láttam már ezt valaha, de hányszor, s itt megyek el naponta mellette. Most mégis, amikor a kávéházban ülök, mintha minden egészen más volna: fényesebbek az aranyozások, ragyog-csillog minden stukkó és bronz lámpatartó, kifényezve-glancolva az egész. Minden más, egészen más, s mégis teljesen ugyanaz: a bejárat egyik oldalán ott a fekete márványtábla, amely a palota megálmodóinak, építész-költőinek – Hauszmann Alajosnak, Giergl Kálmánnak és Korb Flórisnak – állít emléket, a terem szerkezete is ugyanaz, fent a kávéház, lent a híres „mély-víz", amelyben a huszadik századi magyar irodalom és újságírás nagyjai „lubickoltak", vagyis rendelték az ételeket a pincérektől. Megvan a karzat is, a kávéház mögött, s elképzelem, ha a falak megszólalnának, micsoda társalgás indulhatna itt meg. Hol ült Molnár, Móricz, s hol Osvát, a *Nyugat* szigorú, szerencsétlen sorsú szerkesztője, Kosztolányi, Krúdy s a többiek? A *Nyugat* első nemzedékének óriásai, akik nem csak íróként, hanem hírlapi bedolgozóként is maradandót hagytak maguk után. S olyan jól érezték magukat, hogy az újságírónak ugyancsak zseniális Molnár Ferenc a legenda szerint – ismerjük mindannyian – a Dunába dobta a kulcsot, csakhogy soha ne lehessen bezárni a kávéházat. Mégis be lehetett, be kellett csukni a kilencvenes évek legelején, amikor a körúti palota már-már halálra ítéltetett. Mesélték, hogy a pincében állt a víz, a málló vakolat koszos szürkeségét mindenki láthatta, aki csak belépett a házba, az udvar már-már ránk dőlt, az emeletek – a pesti bérházak ezreihez hasonlóan – siralmas állapotban. Az egykori fényből, a réges-régi lakóházból, a biztosítótársaság valahai palotájából a szocializmus négy évtizede alatt lepusztult épületroncs maradt.

Igaz, az államosítások után, a Lapkiadó Vállalat – későbbi nevén Pallas – székházaként a szobák, irodák, szerkesztőségi folyosók ismét a magyar irodalom és hírlapcsinálás egyik központjává emelték a tornyos palotát, csakhogy az állagmegóvásra már kevéssé futotta. A kiürült kísértetházat a rendszerváltás után nehezen sikerült eladniuk a magyar szerveknek, egy évtizedig üresen állt, mígnem – miként a *Figyelő*ben olvasom – az olaszországi Boscolo család megvette, nyolcvanmillió eurós költségen felújíttatta, s eközben új funkciót talált a megroppant háznak: luxusszállodát varázsolt belőle. Ahányan vagyunk, akik megfordultunk, s akár évtizedekig is dolgoztunk a régi lapkiadós központ valamelyik emeletén, annyiféle megjegyzésünk lehet: magam például először a karikatúrákat kerestem az oldalfolyosó falain, másoknak a luxusüzlet szúr szemet, a finnyásabbak fölvetik, hogy a velencei csillárhoz illik-e a mai designhoz igazodó üveglapos asztal, s az efféle megjegyzések vég nélkül sorolhatók. Hiszen életünk egy darabja – némelyikünknek elég nagy darabja – volt a ház, amelynek szobái és ablakai, falai és újjávarázsolt oszlopai munkánk gondjait és örömeit idézik vissza, ifjúságunknak, e szép vadonnak, amelyet József Attila nyomán szabadnak hiszünk, és öröknek, az emlékét őrzik. De az emlék meg a varázslat érzékennyé, tehát kritikussá tesz.

Mégis azt gondolom, hogy ha megméretnek, a bíráló megjegyzések végül könnyűnek találtatnak. Elámulok, ha az egykori romos udvar szürkeségét összevetem a mai pompás belső tér üvegtetőjével, a kényelmes fotelekkel, a világosan megadott funkcióval: ez itt afféle társalgó, ahova mindenki betérhet, szállóvendég és gyors kávéházi fagyasztó egyaránt, de az is, aki egy forintot sem hagy a házban, csak éppen merengeni van kedve. Például azon, hogy akkor jó-e nekünk, ha jön a külföldi tőke. Mint tudjuk, még másfél évtizeddel a rendszerváltozás után is fel-felbukkan – változó formákban – e dilemma, s hozzá társulva mindjárt a vád a globalizáció ellen, amely – ugye – mindent egysíkúvá szürkít és a sajátosságokat összemossa. A Boscolo család befektetése Budapest szívében újabb cáfolata ennek a rémmesének, s a fiatal, a régi házak felújításában kedvét lelő ifjú üzletember története ismételten bizonyítja, hogy a szocialista egypártrendszer állami osztályait kijárt tőkeszegény gazdaságoknak nincs más útjuk. Lehet ugyan siránkozni, olykor lamentálni – lehet, de teljesen fölösleges: a nagykörúti épületkolosszus alighanem összedőlt volna, ha honi tulajdonban marad. Tetszik, nem tetszik – ez az igazság. Annál is inkább így gondolom, mert igencsak rám ijesztett a *Heti Válasz* hasábjain Zoboki Gábor, a Művészetek Palotájának megálmodója, aki a közelmúltban az építészszakma egyik legnagyobb elismerését vehette át Thaiföldön. A ragyogó zenepalota méltatását már sokan elvégezték, de nem is ezen lepődtem meg, inkább attól, amit Zoboki fővárosunk újjávarázsolási esélyeiről mondott: „Ötven éven belül alig látok esélyt arra, hogy rendbe jöjjenek a budapesti bérházak. Ma ennek

jogi és politikai akadályai vannak. Marad a szétrohadt eklektika." Hát ezt a rohadást állították meg Boscolóék a New York Palotánál, amely maga is az eklektika egyik csodája. Ismerem a választékos ízlésűek véleményét is, s én is szívese(bbe)n nézegetem a közép- vagy barokk kori lakóházakat, de a magyar főváros ebben a stílusban épült meg, tegyük hozzá mindjárt, mai szemmel nézve is pazar nagyvonalúsággal, tekintsünk bár a Keleti pályaudvarra vagy éppen az Andrássy útra. Az eklektikát tehát nekünk nem szabad lebecsülnünk. De ötven év?

Már a gyerekeinknek sem elég, csak unokáink fogják látni a megújult bérháztömeget? Ha van megvitatnivalója a szakmának és a laikus nagyközönségnek, akkor ez valóban az: gyanítom, hogy maga Zoboki lenne a legboldogabb, ha a fejlemények megcáfolnák elkeserítő jövendölését, s a budapesti városképet meghatározó eklektikát sikerülne kimenteni abból a bizonyos rohadásból, éppen a „politikai és jogi akadályok" lebontásával. Ez igazi össznemzeti feladat lehetne, amelyben mindenki részt vállalhatna, s persze a legelső vonalban lenne a helye az építészszakmának, amely – így gondolom – nem mindig kap megfelelő elismerést és méltatást a társadalom különböző szintjein.

De Zoboki elrettentő és talán figyelemfelhívó előrejelzése sem billent ki a merengésből, amelybe az újjávarázsolt, s a Hungáriából ismét „New York"-ká lett kávéház vitt bele. Kit látok ott a lépcsőn fölfelé jönni, majd negyven év távolából, baktat felém Misu, vagyis Mihályfi Ernő, a *Magyar Nemzet* egykori főszerkesztője, no persze, nem egyedül, hanem elmaradhatatlan „sleppjével", ott robog Rajcsányi, aki sietősen belapátolta ebédjét, hogy szaladjon a levonatokhoz, s villámgyorsan kipécézze a hibákat, s amott Pethő, hamisítatlan eleganciával, lépdel fölfelé, aztán Csatár, Ruffy, s mind a többiek – nem csak nemzetesek –, például Fazekas „Gyuri", Nagy Imre egykori szoros munkatársa, akit csak nagy nehezen engedtek vissza a sajtóba, vagy Papp Antal, aki akkortájt szintén a *Hírlap*nál dolgozott, noha valaha, a legelső időszakban, még a háború előtt és alatt, a *Nemzet*nek volt munkatársa. Itt vonulnak el előttem, az üvegtetőn áthatoló verőfényben szinte látom arcukat. Csupán felsorolásuk is kötetet tenne ki, jó részük már odaátról próbálhat bepillantani egykori dolgozószobájába. De ki az a vékony dongájú, kicsit félszeg, dús és hullámos hajú fiatalember, aki persze a mélyvízbe soha nem merészkedett le, de a kávéházba olykor igen, s amíg lehetett, ott az emeleti szárnyon, az előfizetéses ebéd közben áhítattal bámulta a régiekről készített karikatúrákat?

No, hát tükörbe nézek, s bizony alig ismerem meg – régi önmagamat.

(Vasárnapi Hírek, 2007. január 31.)

A médium mint jelkép

Olyan kérdésre keresem a választ, amelyet ritkán teszünk föl, mégpedig azért, mert vizsgálódásom tárgyát a múló idő szinte pillanatokon, de egy napon vagy héten belül jobbára elavulttá teszi. Merhetjük-e feltételezni azt, hogy egy-egy napi- vagy hetilap – esetleg rádióadás – a napok, évek és évtizedek, olykor évszázadok sodrában mintegy függetlenedik aktuális tartalmától, s jelképévé válik egy irányzatnak, értékrendnek, esetleg társadalmi modellnek? Az Egyesült Államokban élő John Lukacs, vagyis Lukács János, így meséli el találkozását az amerikai követségi első titkárral, rövid néhány héttel a második világháború befejezése, vagy ha tetszik, a felszabadulás után *Egy eredendő bűnös vallomásai* című memoárjában. (Tudatosan használom mindkét kifejezést, mintegy alátámasztandó Bibó egykori megállapítását, amely szerint a magyar közvélemény a háború befejeződésének hazai eseménysorát nem egységesen ítélte meg, s ítéli meg mind a mai napig.) A fiatal és angolul már akkor jól beszélő Lukács, miközben fölajánlotta szolgálatait az amerikai missziónak, a követségi első titkár dohányzóasztalán megpillantotta a *Time* és a *Life* magazinokat. Kérésére a diplomata fölajánlja, válogasson kedvére a „pazar folyóiratokból". Maga John Lukacs így emlékszik: „Úgy éreztem, hihetetlen akciót hajtok végre. Magamhoz öleltem egy csomó Life és *Time* magazint. Diadalmámorban tértem haza. Fűtetlen lakásunkban, ahol állt a por, és a szegénység lehangoló szaga terjengett, ezzel toppantam hervadt szépségű, anglomán édesanyám elé: – Nézd, mit hoztam! – Felragyogott az arca. Nem akart hinni a szemének, hogy a fia ilyen szerencsével járt". Azt hiszem, nem tévedek, ha úgy gondolom, hogy a *Time* és az azóta megszűnt *Life* magazin Lukács számára – függetlenül azoknak a számoknak tartalmától – egy másik világ jelképeként ragyogott föl, a szabadságot és a prosperitást jelképezte a szellemileg is kiéhezett, a szenvedésektől és a nyilas propagandától megfáradt értelmiségi számára. Ebben az értelemben gondolom, hogy bizonyos újságok, s talán rádiók is, egy-egy értékrend, fölfogás, világfolyamat jelképévé válhatnak. Ezzel a föltevéssel egyetért Németh G. Béla professzor, aki a magyar sajtótörténet hajnaláról szólván a Kossuth-féle *Pesti Hírlap*ot egyfajta „szabadság- és parlament-jelképnek" nevezte. Az üzleti alapú sajtó csak jóval később, a kiegyezés után alakult ki, s ebben az időszakban legalább három-négy nagy lap verseng az olvasókért. Az első világháború előtt és alatt a *Pesti Hírlap* igazi értelmiségi lap volt. A második világháború küszöbén megszületett *Magyar Nemzet*et „katolikus, a nagytőkétől is támogatott, erkölcsi kérdésekben inkább konzervatív" napilapként jellemezte Németh G. Béla. Azt gondolom, hogy a *Magyar Nemzet*nek ez az első korszaka is jelképes fontosságú és erejű, sőt talán legenda is, amit egy közelmúltbeli magyar film is táplál, egyszersmind érzékelteti azokat a nem mindig látható szálakat, amelyek a médiát

és a művészetet, a Kosztolányi által a perc művészetének nevezett újságírást – adott esetben rádiózást, televíziózást – és a mulandósággal vívott harcban eleve nagyobb eséllyel induló művészetet összeköti. Huszadik századi történelmünk viharos korszakának egyik epizódját vitte filmre a *Hamvadó cigarettavégben* Bacsó Péter, *A tanú* s még vagy két tucat film rendezője. Sajtótörténeti tény, hogy a *Magyar Nemzet* a maga sajátos módján kapcsolódni próbált és tudott azokhoz a magyar politikai erőfeszítésekhez, amelyek lazítani iparkodtak a német szövetségen, s az angolszász hatalmak felé próbáltak orientálódni.

„Olvasómán ember vagyok", mondta magáról egy alkalommal Bacsó, aminek minden bizonnyal fontos szerepe volt abban, hogy a *Hamvadó cigarettavég* emléket állít a régi *Magyar Nemzet*nek, Pethő Sándor erkölcsiségben és szakmaiságban mindmáig példát mutató lapjának.

S most nézzük a filmet a lap szempontjából: a *Magyar Nemzet* kétszer is „szerepel" benne: a két jelenet közül az egyik önéletrajzi ihletésű, éppen azt ábrázolja, amint a friss harctéri hírekre kíváncsi s persze a sorok között is eligazodó olvasók kapkodják a lapot. Mint Bacsó elbeszélte, kamaszként ő is gyakran álldogált estefelé az Aradi utcai Globus Nyomda bejáratában, várva a szinte még festékszagú újságot. A másik jelenet – a filmben ezt látjuk előbb – arra emlékeztet, hogy a maga eszközeivel a *Magyar Nemzet* részt vett a magyar nemzet történelmének alakításában. A szerkesztőségbe betoppan Balogh István szegedi plébános, a politikusi pályán már elindult ellenzéki kisgazda (őt Kállai Ferenc formálja meg); látjuk a háttérben az alapító-főszerkesztő, Pethő Sándor portréját, az előtérben pedig Hegedűs Gyula felelős szerkesztőt – Sinkó László játssza –, aki 1943-ig jegyezte a lapot; ott a filmvásznon a régi szerkesztőség két karakteres tagja: Tombor Jenő (Ráday Mihály) és Frey András (Mag István, Bacsó asszisztense játssza). A nézők keveset vagy éppen semmit sem tudnak róluk, ezért annál fontosabb, hogy Bacsó emléket állít nekik. Hegedűs Gyula az alapító főszerkesztő, Pethő Sándor mellett kezdte nemzetes pályáját, s Pethő 1940-es lemondása után 1943-ig felelős szerkesztőként és felelős kiadóként egyedül jegyezte a lapot. Nemcsak rátermett szerkesztő, hanem sikeres kiadói menedzser is volt; följegyezték róla, hogy a kéziratokat sohasem javította, változtatás nélkül leadta őket, ha megfeleltek politikai ítéletének és ízlésének, ha viszont nem tetszett neki, akkor az egész kéziratot adta vissza a szerzőnek átdolgozásra. Hegedűsnek annyiban is köze van a filmhez, hogy a fia szerezte a zenéjét, a jogdíjat is ő vette föl. Tombor Jenő, az egykori vezérkari tiszt és későbbi miniszter katonai szakíróként, ha kellett, a sorok között, tudatta az olvasóval a németek katonai megtorpanásait; hírmagyarázataiban mindig a reális mérlegelésre intett, s különösen óvott a kezdeti német hadisikerek túlértékelésétől. „A háború" címmel közölt katonai kommentárja és harctéri információs anyaga szinte új műfajt teremtett, s a magyar sajtóban először ismerte föl, hogy a háború menetében fordulatot hozott a gigászi méretű kurszki csata. A sajátos tombori szóhasználatra jellemző, hogy a német visszavonulást általában így mondta el az olvasónak: „A német csapatok a mozgó hadviselésben rejlő előnyöket igyekeznek kihasználni." Tombort egyébként 1945 novemberében hadügyminiszterré nevezik ki, s miniszterként halt meg 1946-ban. Frey András, a kitűnő elemzéseket író külpolitikai rovatvezető a színfalak mögött részt vett a német szövetségtől elrugaszkodni próbáló diplomáciai puhatolózásokban, s Szent-Györgyi Alberttel együtt Isztambulban igyekezett fölmérni, milyen feltételeik lennének az angoloknak. Balogh Istvánt, a későbbi Balogh pátert, ekkor még semmilyen intézményes kapcsolat nem fűzte az újsághoz, de tény, hogy Hegedűs felesége jó viszonyban volt a film főhősnőjével, Karády Katalinnal, s a Hegedüsné rendezte összejöveteleken az akkori náciellenes értelmiségi színe-java összefuthatott; például Békeffy László, a Pódium Kabaré igazgatója, az említett Balogh páter, vagy éppen G. Dénes György is, alias Zsüti, akinek anekdotázó kedvéből sokat merített a *Hamvadó cigarettavég*. Zsüti nagy mesélő volt, mindig hozzátett valamit a történeteihez, de hogy ezek miként „esztergálódtak benne össze", azt nem tudja, mondta Bacsó. De ez nem is baj, hiszen a film nem történelemkönyv, s nem is sajtótörténeti lecke felmondása; tényleg volt Hegedűsnél egy angol memorandum? Valóban Frey ajánlotta az új és veszélyes szerepre, tehát a kiugrás előkészítésére Újszászy tábornokot, az elhárítás vezetőjét? S a szerelmi szál összesodrásában, vagyis Újszászy és Karády Katalin „közelítésében" csakugyan Balogh páter tüstènkedett? Ha igen, ha nem, méltó anyagra tapadt a legenda, azt szőtte át, ami megérdemelte: a régi *Magyar Nemzet* rászolgált erre. Azt szokták mondani, hogy nincs unalmasabb a tegnapi újságnál, de izgalmasabb sem a tegnapelőttinél: a *Hamvadó cigarettavég* a történelmi sarokpontokba kapaszkodva a lap régmúltjáról a szó szoros értelmében mesél. Ha igaz, hogy világunk az általunk hallott, látott és mesélt történetekből épül fel – amint George Gerbner feltételezi *A média rejtett üzenete* című könyvében –, akkor Bacsó a magyar világ egy darabját s benne a lap szerepét beszélte el a nézőnek, persze nem történelmi vagy sajtótörténeti elemzés formájában. A rendező talán éppen ezért nem nevezi meg az egykori szerkesztőség három tagját, akik a filmvásznon csupán statisztálnak a főhőspárnak, Újszászynak és Karádynak, ám mégis részesei a nagy előadásnak.

Bacsó filmjének két jelenete megerősíti: a régi *Magyar Nemzet* jelképe egy erős erkölcsi érzékű, a személyes bátorságot is vállaló, élesen diktatúraellenes – ott és akkor: nyilasellenes – magatartásnak: olyan szerkesztőség, amelynek a lapját kapkodták. Ez az átsugárzás történelmi erejű, hiszen, ezt a szerepet a történelemkönyvek is följegyezték, így a jelképes erejű üzenet az évtizedek folyamán mintegy objektiválódott, önállósodva függetlenedett attól, ami azóta történt vagy történik a lappal, s attól, ami ott olvasható. John Lukacs

sem a *Time* vagy a *Life* konkrét cikkeinek örült annak idején, hanem annak a szellemiségnek, amit e hetilapok neki jelképeztek. Egy másik példa a magyar sajtótörténetből az ilyen jelképes elkülönülésre és a tudatunkban immár visszavonhatatlanul elhelyezkedett médiaüzenetre: a *Népszava* 1941-es karácsonyi számában olyan kórus szólal meg, amelyben különféle baloldaliak és polgáriak, népiek és urbánusok együtt énekeltek. Ez is benne van a tankönyvekben, teljes joggal, de az már kevésbé, hogy ezzel együtt és ennek ellenére az ünnepi szám igen olvasmányos, a szó eredeti értelmében érdekfeszítő újság. Alighanem azért, mert a szociáldemokrata párt központi lapjának felelős szerkesztője, Millok Sándor tudta, a mégoly tiszteletreméltó politikai mondandó is unalmas imamalommá silányul, ha a tartalom túlzottan megkötött, ha a cikkek egy tőről fakadnak, ha nem színes a műfajok palettája. De a karácsonyi szám valóságos napilap, nagynevű szerzők hosszú sorával, élükön Móricz Zsigmonddal, Bajcsy-Zsilinszky Endrével, Szekfű Gyulával, Szabó Zoltánnal, Benedek Marcellel, Kéthly Annával, Darvas Józseffel, Kállai Gyulával, Markos Györggyel, Dési Huber Istvánnal, s aztán jó tollú írókkal-hírlapírókkal, mint amilyen Erdődy János, Vészi Endre, a szerkesztő Miliők Sándor s mások. Bacsó a jelzett beszélgetésben megalapozottan mondta erről a számról, hogy „az egy legenda": valóban az. Az összefogás igaz legendája, amely mintegy külön életet él, s nem teljesen azonos a régi *Népszavá*ról – megint csak megalapozottan – kialakult képpel, amely a lapot az 1873-as alapítástól elsősorban a szakszervezetekhez, a munkásmozgalomhoz kötötte.

Ha kitekintünk a nagyvilágba, azt tapasztaljuk, hogy a széles értelemben vett kultúra őrzi e jelképes erejű s többnyire az adott ország szellemi-történelmi életébe mélyen beágyazott médiumokat. Véleményem szerint az Egyesült Államokban ilyen például a *New York Times* vagy a *Washington Post,* a hetilapok közül a *Newsweek* és a *Time,* Nagy-Britanniában a *The Times* és több más lap, a franciáknál a *Le Monde* és a *Le Figaro,* a németeknél a *Frankfurter Allgemeine Zeitung,* a hetilap *Der Spiegel* és a *Die Zeit,* az olaszoknál a *Corriere Della Sera,* a spanyoloknál az *El País.* A lista bővíthető s természetesen valamennyire szubjektív is, de aligha vitatható, hogy létezik a médiumoknak egy köre, amely minőségileg más, mint a bennük található cikkek összessége. Ez még akkor is így van, ha ez a többlet olykor csak egy – nem is különösebben eredeti – jelző segítségével fejeződik ki. Az emigrációban élő Tollas Tibor 1989 januárjában elküldte a mind magányosabb és letargikusabb Márai Sándornak a *Neue Zürcher Zeitung* egyik számát, amely hosszú méltató írást közölt az azóta szinte világszerte befutott íróról. Megrendítő válaszában Márai így köszöni meg Tollasnak a figyelmességet: „A magamfajta hullajelölt számára érdekes idejében elolvasni a nekrológot. Nem tudom, mi késztette a tekintélyes svájci újság szerkesztőjét, hogy közreadja ezt a gyászjelentést, nem ismerem

a Hinweis íróját, de jólesett a biografikus és bibliografikus adatok lelkiismeretes mutatása." Témánk szempontjából most csak a „tekintélyes" jelzőre utalok ebből a levélből, amely végül Márai utolsó írása lett: az író ezzel nyugtázza mindazt, ami az 1780-as alapítású zürichi napilapra az évszázadok folyamán tapadt. E jelző mintegy összefoglalja azt a tartalmat, amely leginkább a komoly, megfontolt, a tények – s nem a lehetőségek vagy szóbeszédek – igen alaposan elemző hangvételével írható le. A jelképes erejű médiumok közül talán az első helyen kellett volna említenem a BBC-t, amely ezt a rangot alapvetően a második világháborúban vívta ki magának, abban az időszakban, amikor a náci birodalomból már kitessékelték az amerikai tudósítókat: „Maguk az európaiak pedig, akik minden másra inkább ki voltak éhezve, mint a goebbelsi propagandaminisztérium hazugságaira, a börtönt kockáztatták, ha pár szónyi igazságot nagy titokban mertek hallgatni a BBC adásaiból" – írta John Keegan. Az angol rádiónak ez az időszaka ugyancsak időtlenné vált szinte, történelmi ismereteink részét alkotva az igazságnak és a tényeknek, s persze a demokrácia értékrendjének elkötelezett újságírást fokozta jelképes erejűvé. S mit változtat ezen a jelképen, ha olykor esetleg elhangzottak gyengébb minőségű adások a BBC-nek a háború utáni történetében, ha – amint föltételezhető – a *Neue Zürcher Zeitung* hasábjain is akadhattak gyengébb minőségű írások? Befolyásolhatták persze az aktuális megítélést, de a történelemmé objektiválódott és jelképes erejű üzenetet aligha. Erre jó példa a *Pesti Hírlap* esete, amelyet az emlékezet ugyancsak és joggal emelt a jelképek közé, noha a lap 1849 januárjában – miután az új esztendő első napjaiban a császári seregek bevonultak a fővárosba, s Kossuthék Debrecenbe költöztek – heteken át bő terjedelemben közölt a császárnak fejet hajtó, olykor akár hajbókoló írásokat, amelyekben a különböző rendű és rangú elöljárók „fiúi örömmel" várják Ferenc József magyar királlyá koronázását. Ami a már akkor nagy múltú lapnak sok volt, az kevésnek bizonyult az önkénynek és kiszolgálóinak: végül a lapot január 22-én csak betiltották. Alig három hét alatt a *Pesti Hírlap* múltjához méltatlan írások sora jelent meg a lapban, ám ez mára teljesen feledésbe merült: nem a kisiklás, hanem a pálya egésze adja a zsinórmértéket a történelmi megítéléshez. A „fiúi örömök" meg az örvendező híradások a frissen bevonult osztrákoknak a Budapest szépei számára rendezendő táncvigalmakról hosszú távon mit sem ártottak a médium jelképes erejének. S ha már itt tartunk, hadd említsem meg, hogy akadtak médiumok, amelyeknek egész pályája kisiklás volt, ezek a lapok egy-egy diktatúra jelképévé alacsonyodtak le: ilyen volt a náci párt hivatalos lapja, a *Völkischer Beobachter,* vagy a szovjet kommunista párt orgánuma, a *Pravda.* E lapok éppenséggel az önkényuralmi rendszerek jelképei, s mindkettőn eluralkodott az ideológia. Esetükben is érvényesül a kivételesség szabálya: vagyis a náci Németország gleichschaltolt világában a többi új-

ság is a progandaszólamokat harsogta: William L. Shirer, a CBS tudósítója a *Völkischer Beobachter* mellett ugyancsak sokszor idézte a *Der Montag*ot, a *Börsen Zeitung*ot, a *Deutsche Allgemeine Zeitung*ot vagy a *12-Uhr Blatt*ot: Shirer tudósításaiból ítélve túl nagyok nem lehettek közöttük a különbségek, mégis a *Völkischer Beobachter* maradt a negatív jelkép. Vagy a *Pravdát* említve: a peresztrojka idejében – ha a többi laphoz viszonyítva jórészt elkésetten is – írt ugyan az SZKP központi lapja reformbarát cikkeket, magvas elemzéseket, ám a ruhából, amelybe a diktatúra öltöztette, már nem tudott kibújni. Az emlékezet ezt az öltönyt őrzi meg, teljes joggal; a *Pravdá*nak a párt varrta a ruhát, s a lap addig viselte azt, amíg a rendszer tartott.

A diktatúra sajtójelképei azonban csak kitérők: pozitív értelemben próbáltam elemezni a médiumok szellemi aurájának kisugárzását, azt a szimbolikus erejű, értékek mellett elkötelezett tartalmat, amely az idők folyamán mintegy függetlenedik az aktuális cikkektől, esetleges mélypontoktól, válságoktól, másfajta pályaívektől. Nagy kérdés, hogy ezt miként tudjuk átadni a hallgatónak: ezen a ponton is érintkezik a sajtótörténet a történelmi ismeretekkel, ezen a ponton is követel(ne) nyelvi ismereteket, s ezen a ponton is szükség lenne az olvasás megrendült kultúrájának és presztízsének legalább részleges helyreállítására, ami pedig oly idegen a fölgyorsult kommunikáció korszakától, és amit Gerbner a *New York Times*ra hivatkozva új médiaőrületnek nevezett. Minden fölgyorsult, a választási lehetőségek hihetetlen mértékben kibővültek – egy manhattani lakos 37 televíziós csatorna között válogathat –, de a választék és a változások korszakában mekkora hely jut az olvasásnak? Csak ha jut, akkor reménykedhetünk abban, hogy a diákokkal meg tudjuk ismertetni a médiumoknak mint jelképeknek az üzenetét: egy lap vagy rádió, talán egyszer egyik-másik televízió, esetenként oly erősen kapcsolódhat egy-egy történelmi eseményhez, a lokális világhoz és annak hagyományaihoz, hogy – ha a tudósítások és híradások nem is – a médium mint intézmény sok esetben mégis túlélheti s túl is éli a perc múló s gyorsan felejthető izgalmait.

(Megjelent – hivatkozásokkal és bibliográfiával – a Kommunikáció: elmélet és gyakorlat című könyvben. EKF, Líceum Kiadó, Eger, 2002.)

Palackposta Rákosi világából

Mátrai-Betegh Béla 1952-es Hamlet-*kritikája*

Hogyan történhetett? – ez a kérdés tolul fel elsőnek és aztán sokadszor, amikor a *Magyar Nemzet* 1952. február 3-i számában a színikritika első sorában a *Hamlet*ből vett idézetként azt olvassuk, „Dánia börtön". Ekkor még csak sejtjük, aztán később egyre erőteljesebb bizonyossággal nyugtázhatjuk bő hat évtized távolából is, hogy az írásban a rejtjelezett igazmondásnak egy egészen kivételes példájával találkozhatunk. Miként láthattak nyomdafestéket és juthattak el az olvasóhoz ezek a sorok? – erre próbálok válaszolni ebben az írásban, a kort és a szereplőket föl- és visszaidézve. A szöveg tüzetes vizsgálata előtt annyit mindenképpen illendő megjegyezni, hogy a kritika politikai mondandója – mai és lerágott szó-csonttal: üzenete – másnak is föltűnt. A felsőoktatási intézményekben kézikönyvként használatos sajtótörténeti kötetben Murányi Gábor így ír erről: „Egyedülálló volta miatt azonban érdemes megemlíteni azt a színikritikát, amely 1952-ben a Magyar Nemzetben látott nyomdafestéket. »Dánia börtön« – e szavakkal kezdte a Nemzeti Színházban bemutatott *Hamlet* előadásáról írott kritikáját a polgári sajtó, a polgári újságírás egyik sajtóban maradt alakja, Mátrai-Betegh Béla. »De börtön Anglia is« – tette hozzá a második bekezdés elején, s évtizedekkel később is csodálkozhat az olvasó, miként lehetett az, hogy a nyilvánvaló áthallásos fogalmazás elkerülte a cenzorok figyelmét." A „miként?" annál is inkább indokolt, mert 1952 februárjára a valaha sokszínű sajtó és a sajtószabadság úgy eltűnt, mintha soha nem lett volna. *A Rákosi-korszak* című kitűnő monográfiájában Gyarmati György evidenciaként említi, hogy „a hatalommegosztás mellett éppúgy fikcióvá vált a gyülekezési, a szólás- vagy a vallásszabadság, mint a bírói függetlenség", és a „minden társadalmi létszféra közvetlen pártirányítás alá rendelésének folyamatából" nem maradhatott ki semmi, sem az oktatás, sem a kultúra, sem a tudomány, s „a rendszer részeként vált a Magyar Rádió (...) a kommunista pártközpont agitációs és propagandaszócsövévé".

Ennek megfelelően Gyarmati monográfiájában – a Rákosi-kornak ezekben az éveiben – a *Szabad Nép*, az MDP központi lapja egyedüliként képviseli a sajtót, az újságból vett idézetek illusztrálják a totális országirányítási káoszba torkolló politikát.

Ha a sajtó felől közelítünk a *Hamlet*-kritika 1952-es dátumához, narratívánk úgy rajzolódhat fel, hogy még tíz esztendő sem telt el azóta, hogy a *Magyar Nemzet* olvasói rendszeresen rácsodálkozhattak a legendássá vált házi hirdetésre, amely szerint „a Magyar Nemzet küzd azért, hogy Magyarország magyar ország maradjon", s a napilap arra biztatta mindazokat, akik kézbe vették, hogy „olvassa el a Magyar Nemzet minden sorát". Hogyne, hiszen az újságot teljes mértékben a „becsempészett őszinte mellékmondatok" kedvéért szerkesztették, ez a szellem „egyetlen időszaki sajtótermékben sem jelentkezett olyan következetesen, egyetemesen és sokrétűen, mint ebben a lapban", írta Vásárhelyi Miklós. Volt mire visszatekinteni, és tudatosan, tudat alatt meríteni a sorok közötti olvasás kényszer szülte hagyományából, de Mátrai-Betegh *Hamlet*-írása nemcsak visszanéz, hanem előre is pillant: a Kádár-kor hosszabb,

„puhább" évtizedei alatt felelősséget érző, tisztességes szándékú zsurnaliszták nemzedékei igyekeztek elsajátítani és gyakorolni a szavak első jelentésén túlmutató írás fortélyait.

Az ötvenen túliaknak tehát nem lesz nehéz értékelni Mátrai-Betegh kritikájának valóban egyedülálló bravúrját, előbb azonban vessünk egy pillantást a szerző életútjára. A lexikonok szűkszavúan bánnak vele, még a *Magyar Életrajzi Lexikon* viszonylag részletes szócikke is azt a benyomást kelti, hogy MBB csak 1959-től dolgozik főmunkatársként a *Magyar Nemzet*nél. Ez azonban nem így van, a negyvenes–ötvenes évtized több hajmeresztő fordulatát felnőtt fejjel megélőkhöz hasonlóan Mátrai-Betegh is rögös pályán haladt, sőt miként pályatársa és barátja, Ruffy Péter írta, „az igazság bajvívó bajnoka" „aknamezőn lépdelt". Pályáját még a régi világ egyik neves lapjánál, az 1915-ös alapítású, egykor gróf Tisza Istvánt támogató, később gróf Bethlen István politikai holdudvarához csatlakozó *8 Órai Újság*nál kezdte a jogásznak készülő fiatalember. A lapnak – sok más újsággal együtt – a német megszállás vetett véget. MBB-nek nem volt szerencséje az újrakezdés után sem, a *Pesti Hírlap* utódjának szánt *Hírlap* és a *Kossuth Népe* lett rövid ideig munkahelye, de a koalíció álmának hamar befellegzett: Rákosiék – mint annyi minden mást – ezt is bedarálták, ám röviddel ezek után mégis egy akkor már patinás lap következett, a *Magyar Nemzet,* amelynek főszerkesztője, Boldizsár Iván előszeretettel gyűjtötte maga köré a régi világ polgári újságíróit. Tanulmányunk „hőse" és központi „figurája", a *Hamlet*-kritika ebből az időszakból való. Az életút vázlatához hozzátartozik, hogy a kirúgások és állásvesztések sora folytatódott: az ötvenes évek derekán, 1955 májusában, amikor az MDP-n belüli hatalmi harc egy pillanatra Rákosinak látszott kedvezni, és Nagy Imre kegyvesztetté vált, a *Magyar Nemzet* régi gárdájának sok tagját – közöttük Mátrai-Betegh Bélát és a főszerkesztő Boldizsár Ivánt is – eltávolítják a laptól. Az '56-os forradalom leverése után ismételten a Mihályfi Ernő főszerkesztésével[4] újrainduló lap lesz redakciós otthona, s most már véglegesen. Előbb, 1959-től főmunkatárs, majd a hatvanas évek elejétől Komlós

[4] Mihályfi Ernő (1898–1972): újságíró, politikus, 1947-ben nem egészen négy hónapig megbízott külügyminiszter, 1949-es megalakulásától tagja a Népköztársaság Elnöki Tanácsának, s haláláig az is marad, a Rákosi- és a Kádár-rendszerben számos társadalmi szervezet tisztségviselője. A mából visszanézve politikai útja kanyargósnak és ellentmondásosnak ítélhető, sajtóbeli működését azonban kivételes tisztelet övezte. Karinthy Ferenc így méltatta: „Mihályfi ennek a sajtónak [ui. a két háború közötti sokszínű sajtóé] szülöttje, neveltje, s *százszázalékos profi* [kiemelés az eredetiben]. Ezt én elismerésnek szánom: profi az, aki ismeri szakmája minden csínját-bínját (...) Eszményi szerkesztő (...) Mihályfiból olyan derű, harmónia áradt, amit én nem is egészen értettem, mert súlyos zaklatott korokban telt el az élet."

János[5] utóda a kulturális rovatvezetői poszton. MBB csaknem két évtizedet töltött el ezen a poszton; halálának másnapján, 1981. május 16-án azért írhatta a *Magyar Nemzet* nekrológjának – az olvasó előtt rejtve maradó – szerzője, hogy majd harminc éven át volt a Magyar Nemzet munkatársa, mert ebbe az ötvenes évek első felének időszaka is beleszámolandó. „Katartikus halált" emlegetett a *Meghalt Mátrai-Betegh Béla* című nekrológ, s életének ez a záró szakasza, az ekkor megjelent írások, illetve a lapvezetésnek a nagypolitikától elválaszthatatlan torzsalkodásai még kutatásra és megírásra várnak.

Mátrai-Betegh Béla életművében – újságcikkeiben és rádiós jegyzeteiben egyaránt – kiemelkedő helyet foglal el a színház, ami teljesen érthető. *Szinte* nagyapja nevét viselte, de csak szinte, mert a nagyapa y-nal és kötőjel nélkül írta a nevét, s a *Magyar Színházművészeti Lexikon* szerint „színésznek, rendezőnek és társulatvezetőnek egyaránt elsőrangú volt". Része a magyar színjátszás történetének két szülője is: édesanyja, Mátray Erzsi (1894–1968) ünnepelt színésznő, a Nemzeti Színház örökös tagja, aki Ruffy Péter találó megjegyzése szerint a matrózgalléros kisfiút „egy próbán a színház díszpáholyába ültette, s képletesen szólva, kissé ott felejtette." Édesapja, Fenyő Aladár (1881–1981), több pesti színház ismert színésze. A családi hagyomány tehát mindenestül a színikritikára predesztinálta, persze önmagában a legszebb, legcsillogóbb nagyapai és szülői szellemi-szakmai örökség sem elég egy pályához: a *Hamlet*-bírálatban pontosan megmutatkoznak Mátrai-Betegh kivételes adottságai. A Nemzeti Színház *Hamlet*-bemutatójának kritikája – mai mércével – kivételes hosszúságú, három részből álló cikksorozat: a február 3-án megjelent első írás témája maga a Shakespeare-mű, a rendezés és a vezető szerepek alakítóinak elemzése; a február 7-i, második az előzőnél jóval rövidebb, a szerző mintegy két hasábon a második szereposztással foglalkozott, s vetette egybe az elsővel, végül a harmadik írás a lap február 14-i számában olvasható, itt MBB a harmadik szereposztás művészeinek teljesítményét értékelte, nagyjából másfél hasábos terjedelemben.

A cikksorozatnak, kritikafolyamnak vezérhajója az első írás politikai üzenete, itt rejtőzik – jól észrevehetően – a palackposta. Sokatmondó, a politikai áthallásnak azonnal teret engedő az idézet, amely Hamlet és Rosencrantz párbeszédéből való: „Dánia börtön", de hogy más ilyen ország is van, az mindjárt

[5] Komlós János (1922–1980): újságíró, színházigazgató. A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán tanult. Az 1950-es években az Államvédelmi Hatóság tisztje. 1957-ben a Magyar Rádió Irodalmi Osztályának a munkatársa. A *Magyar Nemzet* (1958), majd a *Népszabadság* (1960) kulturális rovatvezetője. 1967-től a Mikroszkóp Színpad igazgatója volt. Konferanszaival, jeleneteivel megújította a magyar kabaré műfaját; bírálta a politikai és gazdasági visszásságokat. A Magyar Nagylexikon szócikke kilenc könyvét sorolja fel.

a következő sorokból kiderül: Shakespeare szavaival Hamlet világa csupa „rekesz, őrhely és dutyi", s közöttük is – írja MBB – „Dánia *egyik* a legcudarabb" (kiemelés – M. J.). Vagyis már a kezdő sorok alkalmat adnak az áthallásra: cudarságok nem csak Dániában akadnak. De most vissza Dániába, s a kritikus fölsorolja, ki mindenki érzi ezeket a cudarságokat Hamleten kívül is: a hajóács, az ágyúöntő, az udvaronc és a többiek, az egész ország. Semmi kétség, most Dániáról van szó, „Dánia közélete dúlt, feldúlt tehát az egyén lelke is".

De a következő bekezdés megint kipillant Dániából: „Mert az ország élén zsarnok áll." Aztán a szavak – de nem a tágas jelentésük – ismét visszabillentenek Hamlet országába, hiszen 1952-ben túl merész gondolati képzettársítás nélkül is elég messzire röpülhetett az olvasó képzelete annak olvastán, hogy „a megölt király helyett a megkoronázott orgyilkos" uralkodik, s a zsarnok Claudius „kémeket és bérgyilkosokat fogad fel, leselkedik, retteg, s önkényuralmának védelmére fegyverkezik". A kritika gondolati szála azonban visszacsavarodik a kiinduláshoz, ahhoz tudniillik, hogy Dánia az „egyik legcudarabb". Az olvasó képzeletét megugrasztja, a cenzort pedig megnyugtatja a szerző: „De börtön Anglia is abban az időpontban, amikor Shakespeare végleges formába öntötte ezt a művét." Vagyis „nem csak a börtön Dániát, hanem a börtön Angliát is tükrözi" ez a *Hamlet,* s „felmutatja saját századának alakját is, a társadalmi állapotot, amelyben született". Az új rendezés erre a „társadalmi alapra" húzza fel „nagyméretű építkezését", s íme, harmadszor is visszatér a gondolat, hogy cudarságok nem csak Dániában vannak, ám immár Dánia és Anglia említése *nélkül.* Figyeljük a mondatot: „A zsarnokságok képét – a középkoriakét csakúgy, mint a legújabbakét – vetíti háttérül a tragédia mögé nemcsak azzal, hogy a zord környezetet zord és nyomasztóan monumentális díszletekbe helyezi, hanem azzal is, hogy zordabbá teszi az egyes jellemeket." A gondolatjelek övezte közbevetés kiteljesíti a kezdő felvezetést: a sor Dániával kezdődik, Angliával folytatódik, s lám, megérkeztünk a *„legújabb zsarnokságokhoz".* Az olvasó képzeletére van bízva, továbbviszi-e a gondolatmenetet, de Rákosi Magyarországán csak egy kifutása lehetett a börtön-gondolat kitágításának. *Írásművészi bravúr,* hogy a gondolatjeles szakasz önálló életre tud kelni, miközben kibővülő jelentéstartományát a mondat második fele visszaviszi a kritika alapkérdéséhez, a *Hamlet*-rendezéshez. Innen kezdve egészen világos, hogy Hamlet gyötrelmeinek csak egyik része keresendő lelkialkatában, az apja elvesztése fölött érzett gyászban, anyja gyors férjhez menetelében, hanem – olvassuk ismét MBB-t szó szerint – „ezeknél jóval tágabb és külső körülményekben is; egész Dánia körülményeiben". Itt a pontosvesszőnek nagyjából ugyanaz a szerepe, mint az előbb a gondolatjelnek, a fogalmazás villanásnyi kipillantásra ösztönöz Hamlet és Shakespeare idejéből – aztán megint vissza Dániába. Vagyis 1952-ben a *Magyar Nemzet* olvasója legkésőbb az első hasáb végére tudja, hogy a Nemzeti Színház *Hamlet*-előadása és a róla szóló színikritika a dán királyfi és Shakespeare korát olykor meghosszabbítja, el egészen a *harmadik időig,* az akkori jelenkorig. Ezt a Hamletet kettős dilemma marcangolja: *„A szabadság hiánya* épúgy [sic!] gyötri Hamletet, mint apja hiánya" – s a mondat eleji kurziválás arra csábítja az olvasót, hogy időben Shakespearetől nagyot ugorjon 1952 szabadsághiányos jelenébe. Ilyesmit juttathat eszébe a mondat második fele is: „Hazája állapota, a politikai tények épúgy [sic!] elfelhőzik, mint rossz álmai." Itt „a politikai tények" nagyon is szikár, megszokott, sőt szokványos, jelen idejű szókapcsolata ad lehetőséget a villanásnyi aktualizálásra. No persze csak annyira, amennyire a korabeli szigorú kontroll még lehetőséget ad: MBB visszatereli pompásan gördített gondolatmenetét arra az összefüggésre, amely ellen a legrafináltabb cenzornak sem lehet kifogása – nevezetesen a színmű cselekményének és Shakespeare korának összefüggésére, arra biztatván a rendezőket és dramaturgokat, meg persze az első szereposztás címszereplőjét, Ungvári Lászlót, hogy erre az átívelésre jobban figyeljenek, erőteljesebben hangsúlyozzák. A színikritika gondolati folyama a továbbiakban is a tárgy fölényes ismerete és a lenyűgözően könnyed, elegáns, nemcsak mély, hanem távoli értelmeket is hordozó mondatépítés partjai között kanyarog: a lényeg a mondandó hangsúlyozott árnyaltsága. Miközben Gellért Endre és Major Tamás rendezését igen nagyra tartja, MBB nem rejti véka alá a kifogásait sem, például Polonius alakjának értelmezését; Ungváry Hamletjében – írja – minden együtt van: „A szabadságért küzdő hazafi, a szenvedélyes ifjú, a töprengő bölcs, az anyja miatt elborult fiú, a tébolyt tettető, nagy terveinek élő férfi", de Gobbi Hilda Gertrúd-alakításából lényeges vonások hiányoznak. MBB azonban nem merül el annyira a színészi teljesítmények elemzésében, hogy a negyedik hasáb végére vissza ne hozza azt a bizonyos „harmadik időt", tehát az 1952-es jelenidejűséget, mégpedig elég meghökkentő nyíltsággal: „...a rendezés olyan saját korához hű, mégis *a mi korunkhoz szóló* Hamletet állított a Nemzeti Színház színpadára, amilyet a magyar közönség még nem láthatott." (Kiemelés – M. J.) Itt tehát a kritikus még egyszer „szól" olvasójának, figyelmesen böngéssze a szöveget, mert abban ott az átpillantás, a kikacsintás, *a szabadság hiányának* gondolati hídján *a középkori zsarnokságokból* könnyedén átsétálhat *a legújabbakhoz.*

A kérdés tehát, nyomatékosítva: miként láthatott nyomdafestéket ez a szöveg? Volt-e utóélete? A továbbiakban csak a már sokat idézett írással foglalkozom, mert a jelzett másik két cikkben ilyen áthallásoknak nincs nyoma, egyet azonban érdemes kiemelni: Mátrai-Betegh szakmai hűségére, sőt férfiasan egyenes szókimondásának jellemzésére említem, hogy Major Tamás Hamlet-alakítását több ponton elmarasztalja Ungváry Lászlóéhoz képest, azt írván, hogy „tudós-Hamletje minden gondos felépítettsége ellenére sem hat

olyan eleven erővel, mint Ungváryé", aminek okai között említi, hogy Major „nem győzi indulattal" az öt felvonást, valamint azt, hogy „szaggatottá teszi – nyilván memoriális okokból – a szöveget". Gobbi és Major értékelése, szerepformálásuk hiányosságainak nyomatékos hangsúlyozása azért érdemel kiemelést, mert az MBB-re visszaemlékezők egyikének legvisszataszítóbb állítását cáfolja: azt az újságírót, aki a Rákosi-kor kellős közepén a két, ismerten kommunista múltú, az illegális mozgalomban is részt vevő, egyébként méltán nagynevű művész alakításaiban szóvá teszi kifogásait, bizonyosan nem lehet „gyávának" nevezni. De mielőtt Ungvári Tamás megjegyzéseire rátérnék, nézzük a *Hamlet*-cikk esetleges utóéletét.

Nagy várakozással estem neki a Magyar Országos Levéltárban őrzött dossziéknak, arra gondolva, hogy a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztályának dokumentumai között találok utalást a *Hamlet*re vagy Mátrai-Beteghre. Közülük az egyik dossziénak ez a címe: „A Magyar Nemzet munkájával foglalkozó feljegyzések, laptervek, értekezletek / 1950. X. 20. – 1956. X. 6." Az újságíró-színikritikusra mint a *Magyar Nemzet* munkatársára találtam nem is egy utalást, kifejezetten a *Hamlet*-kritikákra azonban nem. Pedig a *„Magyar Nemzet Bírálata/különös tekintettel az MDP KV. 1952. júniusi határozataira"* című 11 oldalas, 25 példányban készült, a nyitólap bal felső sarkában a *Népművelési Minisztérium Tájékoztatási Főosztályát* feltüntető dokumentum konkréten is megemlíti Mátray-Betegh (sic!) kritikáját a *Sok hűhó semmiért* című Shakespeare-vígjáték felújításáról. A szó szoros értelmében ennek a „szigorúan bizalmas" anyagnak az időhatárai kívül esnek a *Hamlet*-cikkek megjelenésén, mivel az ismeretlen szerző az 1952 júliusa és novembere közötti öt hónapot vizsgálja, az egész lapot tárgyalva. Bevezetőben *„pártonkívüli napilap"*-nak nevezi a *Magyar Nemzet*et, s megjegyzi, hogy „bizonyos kettősség jelentkezik a lapnál külpolitikai tájékoztatásban [így, névelő és vessző nélkül] határozottan állást foglal, míg a kulturális és egyéb kérdéseknél nem". A külpolitikai után a kulturális rovat munkáját előbb egy oldalon dicséri, majd az említett általános megjegyzéssel összhangban jön a „feketeleves": „kevés az elvi cikk", s az elvi állásfoglalásoknál „sokkal több a jelentéktelen é r d e k e s s é g e k felé való elkalandozás, amelyre egyes színház- és filmkritikákban találhatunk példákat". A rovatból két szerzőt emleget az anyag, Ujvári Imrét[6], aki ezekben a hónapokban elég

[6] Ujvári Imre (1902–1962): újságíró, kritikus. 1919-ben részt vett a kommunista diákmozgalomban. 1920-ban apjával és testvéreivel együtt emigrációba ment. 1927-ben tért vissza Budapestre. Folyóiratokban (*Társadalmi Szemle, Gondolat,* az erdélyi *Korunk* stb.) jelentek meg írásai. 1945 után a *Szabad Nép,* a *Szabadság,* majd a *Magyar Nemzet* munkatársa volt. 1950–1952 között a *Színház és Mozi* c. lap rovatvezetője. Filmkritikákat írt. 1957-től az Újságíró Szövetségben dolgozott.

gyakran jelentkezik filmkritikákkal a lapban, s MBB-t, akinek a Shakespeare-vígjátékról írt, nem egészen háromhasábos bírálata a *Magyar Nemzet* 1952. október 26-i számában jelent meg. Csak találgatni lehet(ne), hogy mit nevezett az MDP-központnak szánt anyag szerzője *„jelentéktelen érdekesség"*-nek MBB cikkében; ez kétségkívül részletesen taglalja Major Tamás rendezésének ötleteit, amelyekkel a cselekmény „színes mintázata tarkábbá vált", és hibáit, amelyek folytán Major a darabban „többet kívánt mondani", mint „maga Shakespeare". Tárgyismeretével, választékos stílusával MBB ebben az írásban is újságírói énjének lényegét, legjavát adja, de a kor lenyomatát magán viseli a kritika – miként is lehetne másként? –, hiszen nemcsak Sztanyiszlavszkijtől idéz a szerző, hanem Malenkovtól (!) is. A jelek szerint azonban ez nem „hatotta" meg a névtelen és felkent ítészt: MBB-nek, Ujvárinak, illetve az egész rovatnak azt veti a szemére, hogy törekvéseikben „megtalálhatók az arisztokratizmus bizonyos jelei", s a rovat összességében „nem foglalkozik kellőképpen az imperialista »kultúra« leleplezésével." Feltűnik az anyagban egy látszólag szakmai-műfaji, valójában velejéig politikai-ideológiai kifogás is: a rovatban „helyet adnak impresszionista kritikának is, melyben a valóságot durván torzítják". Az „impresszionista kritika" mint szitokszó nem ismeretlen ebben a korban: 1950-ben a Leningrádból hazatérő Horvai István azzal bírálja az Illyés Gyula által is nagyra tartott Szegi Pált, hogy „gyakorlati munkája a legsötétebb burzsoá *impresszionizmus*", s ami kritikáiban van, az „egyrészről impresszionizmus – másrészről *gerinctelen állásfoglalásnélküliség* (kiemelések az eredetiben – M. J.). Ez a fajta kifogás a későbbiekben is fölbukkan, az MBB-nek címzett legélesebb támadásokra még visszatérek, most még annyit, hogy az ötvenes évek MDP-iratainak MBB-képére talán az a legjellemzőbb, amit bizonyos Klinkó Márk írt 1953 decemberében, a „Jelentés a Magyar Nemzet szerkesztőségéről" című ötoldalas jelentésében Mátrai Bethegh (sic!) Béláról:

„Többször »leállt«, mert erős kritikát kapott és ezért letört. Régi hibáit igyekszik leküzdeni, akar tanulni, de a marxizmus-leninizmust nem képes alkalmazni munkájában. Jó szándékú, kitűnő szakember, segíti a fiatalokat. Sokat dolgozik, színvonalasan ír".

Mellesleg ebből a jellemzésből nem derül ki, hogy MBB miket is ír „színvonalasan", viszont a pártirányítás szorításában vergődő írástudó gyötrelmét akaratlanul is feltárja a jelentés írója. Bármily árulkodók s a sötét korra felettébb jellemzők is a MOL-dosszié anyagai, be kell vallanom, hogy tanulmányozásuk a „megjelenni tudás" rejtélyéhez nem vitt lényegesen közelebb: nincs nyoma annak, hogy a *Hamlet* nyomán vihar kerekedett volna pártberkekben. Közvetve azonban mégis, mert az MDP-iratok fölhívják a figyelmet még egy személyre, akinek döntő része volt, lehetett a – minden mércével kivételesen bátor – kritika közlésében, mégpedig a főszerkesztő Bol-

dizsár Ivánra.[7] Teljes portréjának, szerkesztői-újságírói tevékenységének, nem mindig egyenes közéleti pályaívének pontos megrajzolása elengedhetetlen feladata – lenne – a sajtótörténet-írásnak, de az minden különösebb vizsgálódás nélkül is leszögezhető, hogy – egykori beosztottjának, Ember Máriának a szóhasználatával – „abban a gyötrelmes korszakban" támogatása nélkül a *Hamlet* áthallásos sorai nem láthattak volna nyomdafestéket; aki valaha is dolgozott szerkesztőségben, az pontosan tudja ezt. Boldizsár hagyatékának az OSZK-ban őrzött része nem tartalmaz közvetlen utalást Mátrai-Betegh kritikájára, viszont érdemes felfigyelni arra, hogy az MDP agitprop osztályának jelentést írók, a nyilvánosság háta mögött, milyen élesen bírálják a közéletben abszolút megbízható kádernek tekintett, sok-sok kitüntetéssel, főszerkesztői állásokkal jutalmazott, beosztottjairól belső használatra szánt jellemzéseket író Boldizsárt. Erre csak egyetlen példa: ugyanabban a jelentésben, amely arisztokratizmust és sok minden mást vet Mátraiék szemére, a névtelen szerző az anyag negyedik fejezetében „Boldizsár elvtársat" „önkényes magatartással" vádolja, mert „a rovatvezetőkkel nem tárgyal az őket is érintő kérdésekről". Közvetve az is a főszerkesztőnek szól, hogy „nincs egészséges kritikai szellem", csak „egészségtelen kritizálgatás folyik egymás háta mögött, különösen az újonnan odaérkezett kommunista munkatársakkal kapcsolatban". Fél évvel később, 1953. VII. 16-án Soproni János és Fehér Gyula ennél jóval tovább

[7] Boldizsár Iván (1912–1988): újságíró, szerkesztő, író. Budapesten született. A Pázmány Péter Tudományegyetemen orvosi és bölcsészeti tanulmányokat folytatott. A harmincas években a *Névtelen Jegyző*, az *Új Nemzedék* és a *Nemzeti Újság* munkatársa volt. 1938-tól a *Pester Lloyd* szerkesztője. Bekapcsolódott a falukutató mozgalomba, 1939-ben jelent meg a *Gazdag parasztok országa* című könyve Dániáról. 1945-től a Nemzeti Parasztpárt tagja, 1946-ban a magyar küldöttség tagjaként részt vett a párizsi béketárgyalásokon. Magyarország első UNESCO-képviselője volt. 1945–1946-ban a *Szabad Szó*, 1945–1948-ban az *Új Magyarország* szerkesztője. 1947-től 1951-ig külügyi államtitkár. 1951 és 1955 között a *Magyar Nemzet* s egyidejűen a *Béke és Szabadság* főszerkesztője. Az 1956 októberében megindított *Hétfői Hírlap*nak szerkesztője; a lap első számának vezércikkében a Nagy Imre-kormány 1953–1954-es reformtevékenységét állította példának, sajtószabadságot, valódi népfrontpolitikát sürgetett. Az 1956. október 29-i vezércikkben a Nagy Imre-kormány október 28-i politikai intézkedéseit üdvözölte. A forradalom leverése után november 16-án a szovjetek letartóztatták, de a tiltakozások hatására szabadlábra helyezték. 1960-tól a *New Hungarian Quarterly* szerkesztője, 1968-tól a *Színház* főszerkesztője. A Kádár-korszakban számos társadalmi tisztséget tölt be: 1970-től a Magyar PEN Klub elnöke, mintegy a magyar kultúra utazó nagykövete, 1972-től az Országos Béketanács elnökhelyettese. 1984-ben a Nemzetközi PEN Klub elnökévé választották. Tekintélye a sajtóban vitathatatlan; egykori beosztottja és tanítványa, Ember Mária (1931–2001) ezt írta hatvanadik születésnapjára: „...az én meggyőződésem is, hogy »minden idők legjobb lapszerkesztője«. (...) De nekem (Örkénnyel ellentétben) a Magyar Nemzet is eszembe jut, amelyről annak idején jó darabig nem tudtam, milyen gyötrelmes korszakban főszerkesztődik."

megy; a *Feljegyzés Boldizsár Ivánról* című anyagban négy pontban foglalja össze a két szerző BI bűnlajstromát: intézményessé tette, hogy a szerkesztőségekben a kommunisták „másodrendű embernek érezzék magukat", magatartása „destruktív, nyíltan cinikus", „megjegyzései szinte mérgezik a levegőt" („a Berlin eleste című filmben Sztálin úgy jelenik meg, mint mennyből az angyal"), maga a vezetés „tervszerűtlen, szellemében liberális; jellemző a szerkesztés politikai és technikai részének teljes anarchiája", s végül „a kommunisták csak nagy nehezen jutnak be hozzá, gyanús alakok hemzsegnek körülötte, több fasiszta múltú újságírót dolgoztatott még a legutóbbi időkben is". Azt gondolhatnánk, hogy e kifogások közül akár egy is elég lehetett volna a főszerkesztő azonnali eltávolításához, ez azonban csak két év múlva következett be: 1955 májusában Boldizsáron kívül még 18 újságírót rúgtak ki a laptól; a tisztogatás lényegében a pártonkívüliek eltávolítását jelentette. Az, hogy Boldizsár az említett támadások, éles kritikák ellenére éveken át tartani tudta főszerkesztői pozícióját, alighanem legalább két tényezőnek tulajdonítható: egyfelől annak, hogy a párt legmagasabb vezetői között támogatói is lehettek, másfelől pedig kivételes intellektusának, szakmai tekintélyének.

A *Hamlet*-kritika megjelenését még egy szempontból érdemes visszaidézni. Váratlan halálakor Mátrai-Betegh Bélát a nekrológok, majd a későbbi visszaemlékezések illő tisztelettel értékelték, és kritikáit, tárcáit, rádiós írásait – szerintem – joggal helyezték az újságírói teljesítmények legmagasabb polcaira. Rovatának egyik tagja, a szakma neves művelője, Lőcsei Gabriella Mátrai-Beteghet „könyörtelenül igényes kulturális rovatvezető"-nek nevezte, „aki az olvasó megsértésének tekintett minden rossz mondatot, stíluszavart, halálos bűnnek minden gyengeséget, eszmei eltévelyedést, leginkább a politikai behódolást". Még sok méltatást idézhetnék, ám éppen a *Hamlet*-kritika elemzése és megjelenésének vizsgálata teszi időszerűvé, hogy fölhívjam a figyelmet az utóbbi években leírt két disszonáns megjegyzésre. Közülük Koltai Tamásé az ártatlanabb; napjaink talán legnevesebb kritikusa a Molnár Gál Péter halálára írt nekrológjában, az elhunyt méltatása közben, szúr oda MBB-nek; a múlt század hatvanas éveinek „leghíresebb" színikritikusának nevezi ugyan Mátrai-Beteghet, aki azonban „kolumnás bírálatokat közölt a Magyar Nemzetben, néha két folytatásban ugyanarról az előadásról, ma elképzelhetetlen körülményes irodalmiassággal".

Más kor, más színikritika: már a Kádár-kori MBB-bírálatok is rövidebbek, mint a Rákosi-korban közöltéké, s irodalmiasság-e a pompásan építkező mondatok egymásutánisága, a finom ízléssel megválasztott jelzők sokasága, a kivételes nyelvi igényesség? Ha mindez „irodalmiasság", akkor ez csak javára válhat a zsurnalizmusnak, vélem, s az MBB-t alapvetően mégis tisztelettel emlegető Koltaival inkább abban vitázom, hogy mindaz a kritikusi erény, amit az

elhunyt Molnár Gálnak[8] tulajdonít – különben teljes joggal –, megvolt Mátrai-Beteghben is. „Az irodalmár helyett a színházi ember, aki nem elmélkedik, nem okoskodik, nem ideologizál, hanem abból indul ki, amit lát." Ez pontosan ráillik Mátraira is, aki – mint arról már volt szó – belülről ismerte a színház világát, s mindig „abból indult ki, amit látott". Koltai MGP-értékelésének másik hangsúlyos eleme: „Megvolt a képessége a teljes összefüggések fölfejtéséhez (...) műveltség, színháztörténeti tudás, metsző ész, logika, komplex gondolkodás."

Mindahány ráillik MBB írásművészetére is, ahogyan talán a *Hamlet* itt közölt elemzéséből is kitűnik. Éppen a *Hamlet* kapcsán kell újólag szólni Mátrai-Betegh emberi tisztességéről, becsületességéről – és bátorságáról. Pontosan ezért disszonáns, sőt igaztalan Ungvári Tamás több megjegyzése Mátrairól, amelyeket Kertész Péter *A Komlós* című könyvében emleget. Ungvári egyenesen „gyávának" nevezi Mátrai-Betegh Bélát, „aki a kulturális rovat vezetője lett a Magyar Nemzetnél, amikor Komlós átment a Népszabadsághoz". Sem MBB pályája – benne a *Hamlet* és még sok más kritika, sem közéletinek bízvást nevezhető tárcáinak sokasága – nem indokolja e csúf jelzőt, de a szerkesztőségi vitákban elfoglalt karakteres állásfoglalásai és tragikusan gyors halála sem. Erkölcsileg pedig azért tarthatatlan a megjegyzés, mert vajon a Kádár-korszak egyik legtöbbet foglalkoztatott kritikusa, szerkesztője, szerzője, fordítója milyen etikai alapon ítélkezik az 1981-ben elhunyt MBB-ről?! Ő maga állítja, hogy „legalább ezer cikket írtam ebben az időben": ezek megírásához pedig neki is meg kellett kötnie bizonyos kompromisszumokat, mint mindnyájunknak, akik ezekben az években az első nyilvánosságnak – így vagy úgy – részei, szereplői voltunk. Ungvárinak tehát nincs semmilyen erkölcsi jogcíme másokat „gyávának" bélyegezni. Ráadásul az idézett írásban nemcsak Mátrai tisztességét próbálja kikezdeni, hanem szakmai tekintélyét is: „...stílusától rosszullét környékezett. Cifra, pótneobarokk, öntetszelgő, narcisztikus libamájnak tartottam mindent, amit írt." De gustibus non est disputandum, s egy olyan páratlan zsurnaliszta-életművet, mint amilyen Mátrai Beteghé, nem ésszerű egyetlen odavetett mondattal minősíteni. Ungvári vádjai az MBB-színikritikák és -tárcák sokaságáról pattannak vissza, a „narcisztikus libamáj" hányaveti szóképe pedig – MBB kihúzta volna – nem az írásokat, hanem Ungvárit minősíti. Aki írásában mindvégig szembeállítja Komlóst és Mátrai-Beteghet, azzal összefüggésben, hogy a hatvanas évek elején MBB váltotta Komlóst a lap kulturális rovatvezetői posztján. Elfogultan szubjektív okoskodásainál számomra sokkal meggyőzőbb, amit ugyanebben a kötetben az akkor már a *Magyar Nemzet* szerkesztőségében dolgozó pályatársam, Kristóf Attila ír: „Komlós és Mátrai-Betegh Béla között volt bizonyos ideológiai feszültség. Ez arra vezethető vissza, hogy Komlós kommunista volt, Mátrai-Betegh Béla pedig egyáltalán nem volt kommunista, ő mostani kifejezéssel élve polgár volt."

Úgy gondolom, hogy a *Hamlet*-kritikán kívül még számos MBB-írást lenne érdemes előcsalogatni a régvolt hasábokról vagy éppen a Magyar Rádió hangtárából, de kiinduló kérdésemre – újólag be kell ismernem – egyelőre nem tudok teljes választ adni: vajon az életmű egyik legkiemelkedőbb darabja miként csúszhatott át az egykori nagyon szigorú ideológiai rostán, a félelem diktálta óvatosság szűrőin? Az általam átnézett dokumentumokból az derül ki, hogy a *Hamlet*-írást megjelenése után sem vették észre a pártközponti illetékesek. Talán nem tévedek, ha azt feltételezem, hogy az elvtársak bornírtsága döntő tényező lehetett, a megjelenésnek pedig mindenekelőtt feltétele volt a szerző fölényes íráskészsége, amellyel a kimondhatatlant mégis szöveggé tudta formálni; jól jöttek a mai szemmel igen tágas terjedelmi lehetőségek is, hiszen ekkor – és máskor is a diktatúrák korában – a (színi)kritikák azért nyúltak olyan hosszúra, mert így lehetett becsomagolni a kódolt üzeneteket, a szövegtengerbe így fért bele néhány pompás palackposta; továbbá kellett biztos erkölcsi alap és emberi tisztesség, kellett a meggyőződés ereje, amely kilendítette a szerzőből azt a bizonyos igazságot, amelyet akkor Magyarországon a nyilvánosság előtt nem lehetett kimondani. A szerző kellően alig méltányolható emberi és szakmai kvalitásai mellett ugyancsak szükség volt a főszerkesztő, Boldizsár Iván támogatására, aki jellemszilárdságban nem, de a szakma ismeretében és művelésében egyenrangú volt MBB-vel. Bizonyítani nem tudom, de meg vagyok róla győződve, hogy tökéletesen tisztában volt a bírálat „szöveg alatti" jelentésével, s ha a cenzorok nem is, de a *Magyar Nemzet* olvasói alighanem megértették azt – bár ezt sem tudom egzaktul bizonyítani.

Ám hozzá kell tenni mindehhez még valamit: a zsurnalizmus nem tudományos tevékenység, egy írás létrejöttét és megjelenését ezernyi mellékkörülmény, később homályba vesző részlet, hangulati elem, kedv, hajlam, esetlegesség,

[8] Molnár Gál Péter, MGP (1936–2011): színikritikus, újságíró, dramaturg, színháztörténész. A Színművészeti Főiskolán 1961-ben szerzett színházrendezői diplomát, 1961 és 1978 között a *Népszabadság* színikritikusaként dolgozott. 1961 és 1978 között a *Népszabadság* munkatársa volt. 1978-ban a ferihegyi repülőtéren megtalálták nála egy kicsempészni akart ellenzéki írás mikrofilmjét, ezért eltávolították a laptól, ahova csak 1988-ban térhetett vissza. Ebben az évtizedben dolgozott a Magyar Színházi Intézetben és dramaturgként több vidéki színházban (Pécsi Nemzeti, Békés Megyei Jókai és Veszprémi Petőfi Színház). 2004 novemberében elismerte, hogy 1963-ban beszervezési nyilatkozatot írt alá, s 1963 és 1978 között jelentéseket írt a Belügyminisztérium III/III-as csoportfőnökségének, túlnyomórészt színészekről. (Fonyódi Péter szerkesztésében a Luzsnyánszky Róbert fedőnéven írt jelentések egy részéből *A Rivaldafény árnyékában. A „vágatlan" Luzsnyánszky dosszié* címmel jelent meg könyv a Magyar a magyarért alapítvány kiadásában.) Az ügynökmúlt miatt egy ideig ismét nem publikált a *Népszabadság*ban, írásait más fórumokon tette közzé, majd 2009-től haláláig újra írt a lapban. Méltatói kivételes intellektusú és tehetségű, ellenmondásos személyiségként értékelték, több mint tucatnyi színházi tárgyú kötete jelent meg.

véletlenség befolyásolja. Ezek összessége szinte kifürkészhetetlen, vagyis jobbára marad valamiféle titok. Ennek tulajdoníthatóan e tanulmány szerzője az általa kitűzött célt csak részlegesen érhette el, de elképzelhető, hogy további kutatások révén közelebb juthatunk a „titokhoz", s a kor ma még élő tanúi is segíthetnek abban, hogy a zsurnalizmus e párját ritkító teljesítményét az eddiginél jobban értsük és értékeljük. Mert a Rákosi-korra különösen ráillik, amit Marcellus mond az első felvonás utolsó színében Horatiónak: „Rohadt az államgépben valami", de „híven elmondani" ezt akkor elmondani nem lehetett, s úgy lett, ahogy Shakespeare-Horatio „hírli" a darab végén „a még nem-tudó világnak / Az itt történteket. Majd hallotok vérbűn, erőszak, természetelen / Dolgok, nem is vélt gyilkolás, kivégzés, / Ravasz, de kényszerült ölés felől..." (Arany János fordítása)

Az iszonyatok börtön-világából a felelős igazmondás üzenetét küldi *a már tudó világnak* a Hamlet-kritika, fölébe emelkedve a talpnyaló zsurnalizmusnak, amely egyébként éppúgy nem ismer időhatárokat, mint a gondolatokat satuba szorító ideológiai-zsarnoki indulatok.

(E tanulmány erősen rövidített, jegyzetek nélküli változata, „A középkori és legújabb zsarnokságokról" címmel, megjelent az Élet és Irodalom 2013. augusztus 16-i számában. Teljes terjedelemben, bibliográfiával in: Annales, Tomus VI. Academia Budapestiensis Communicationis et Negotii. Budapest, 2014. 165–173.)

„Miféle világ az, amelyben nem lehet tisztának maradni?"

Az 1952-es Hamlet-*felújítás az egykorú sajtó tükrében*

Vajon a kritikusnak mint gondolkodónak, mint töprengő értelmiséginek az eszmefuttatásai mennyire rejtőznek benne magában az előadásban? Kicsit másként: visszafelé, a kritika felől is „olvasható", „nézhető" az előadás? Ha tehát a kritika a rejtjelező igazmondás mintapéldája, akkor bizonyosan ilyennek kellett lennie az előadásnak is? Látni fogjuk, hogy a kérdések csak tüzetesebb vizsgálódás után válaszolhatók meg. Az iménti tanulmányban azt próbáltam bemutatni, hogy Mátrai-Betegh Béla kritikája milyen bámulatos és máig jól felismerhető módon kacsint össze a hajdani olvasóval, aki „legkésőbb az első hasáb végére tudja, hogy a Nemzeti Színház *Hamlet*-előadása és a róla szóló színikritika a dán királyfi és Shakespeare korát olykor meghosszabbítja, el egészen a *harmadik időig*, az akkori jelenkorig". A kritikus ragyogóan egyensúlyoz a cenzor miatt *még* leírható és az olvasót *már* aktualizálásra biztató, az akkori Magyarország szörnyű politikai valóságához közelítő írásmód között,

aminek eredményeképpen az előadás összefoglaló értékelésébe becsempészi azt a bizonyos harmadik időt, vagyis az 1952-es jelenkort: „A zsarnokságok képét – a középkoriakét csakúgy, mint a *legújabbakét* [kiemelés – M. J.] – vetíti háttérül a tragédia mögé nemcsak azzal, hogy a zord környezetet zord és nyomasztóan monumentális díszletekbe helyezi, hanem azzal is, hogy zordabbá teszi az egyes jellemeket" – írta volt Mátrai-Betegh Béla. És itt nem csak az merül föl, hogy Rákosi totális diktatúrájának végletekig ellenőrzött sajtójában ez miként jelenhetett meg, hanem az is, amire már a bevezetőben utaltam: vajon maga az előadás ilyen erőteljesen közvetített a nézőknek az akkori diktatúrára nézve szubverzív, felforgató gondolatokat? És a többi kritika, vagyis a *Hamlet* általános recepciója az akkori sajtóban hordoz-e olyan gondolatokat, mint MBB írása, avagy a *Magyar Nemzet* akkor 38 éves színikritikusának műve oázis a szocialista frázisok sivatagában?

Menjünk sorjában. Tudható a színháztörténetből, hogy Shakespeare magyarországi kultuszát az egypárti szocializmus, a diktatúra legkeményebb időszaka sem szakította meg. Sőt: Schandl Veronika színháztörténész alapos kutatások után jutott arra a megállapításra, hogy „a szocializmus megalkotta saját irodalmi kánonját. Shakespeare olyan szerző volt, akit nem lehetett megkerülni, és aki »működött« a színpadon. (...) a marxista doktrínák szerint értelmezték újra Shakespeare-t." Teljességgel érthető, hogy a „szocialista" Shakespeare magyarországi színpadi karrierjének egyik legelső és mindmáig a legemlékezetesebbek között számon tartott felújítása éppen a *Hamleté*, amely Benedek Marcell szerint „a legtöbbet és legtöbbféleképpen magyarázott Shakespeare-darab". Vessünk egy pillantást magának az előadásnak a történetére. Nyerges András a *Magyar Hírlap* hasábjain 2002. január 26-án arról írt, hogy jóval az 1952. január 27-i felújítás előtt, 1951. október 15-én az akkori „kultúrpápa", Révai József, az MDP Politikai Bizottságának tagja, népművelési miniszter a Színház- és Filmművészeti Szövetség konferenciáján konkrét utasításokat adott a *Hamlet* felújítására készülő Nemzeti Színház gárdájának. „Vigyázat! Nehogy valami kommunista, osztályharcos Hamletet csináljanak" – idézte Nyerges Révait, aki egyúttal azt is leszögezte, hogy a pozitív hős nem Hamlet, hanem a Claudius és a dán királyfi ellentéte fölé emelkedő mellékfigura, a végszóra érkező Fortinbras. Nyerges szerint ennek szellemében „Major többször mondta a sajtónak: minden próba pártnap!". Schandl Veronika és Berki Judit színháztörténészek kutatásai alapján a tévedés nagyobb kockázata nélkül gondolhatjuk azt, hogy magával az előadással a két rendező, Gellért Endre és Major Tamás nem nagyon akart kikacsintani a kor aktuális viszonyai közül, még kevésbé valamiféle titkos párbeszédet folytatni a nézővel. A színrevitel Shakespeare korokon átívelő, örök emberi töprengéseket tartalmazó szövegét éppen az akkori rezsimnek nagyon is tetszetős ideológiai értelmezések

szolgálatába állította. Ahogyan az említett színháztörténészek is utalnak rá, a felforgató, szubverzív gondolatok később, kivált a Kádár-rendszer enyhültebb viszonyai között csábítják a rendezőket többféle, köztük rendszerkritikai értelmezésre is. Így aránylag nagy bizonyossággal megállapítható, hogy a *Magyar Nemzet* színikritikusa a maga demokrata-polgári mentalitásával, karakteres világlátásával közelített a föltehetően „aulikus" akcentusokat hangsúlyozó színpadra állításhoz és Shakespeare elképzelhetetlenül gazdag szövegű *Hamlet*jéhez.

Azt gondolhatnánk, hogy ha a *Magyar Nemzet* közölt kritikát a „szocialista" Shakespeare-kultusz monumentális vállalkozásáról, akkor ugyanezt megtette a másik két napilap is. Csakhogy sem az MDP központi lapja, a *Szabad Nép,* sem a *Népszava,* a szakszervezetek újságja nem írt színi bírálatot a Nemzeti *Hamlet*jéről. Holott ebben az időszakban – 1952 télutóján, tavaszi hónapjaiban – mindkét napilapban bőséggel jelentek meg kritikák klasszikus és kurzusdarabokról egyaránt. A *Szabad Nép*ben ez idő tájt egyetlenegyszer esik szó a *Hamlet*ről, éspedig az ezekben az években a Népművelési Minisztérium főosztályvezetőjeként dolgozó Kende István július 10-i cikkében. A színházi évadot átfogóan méltató írásában a *Hamlet*et, az *Othelló*val, Molière, Osztrovszkij és mások színműveivel együtt, annak bizonyságaként említi Kende, hogy „nagymértékben megnőtt a klasszikusok műsorrendje is", s „a *Hamlet* vagy a *Felejthetetlen 1919* [Visnyevszkij Sztálin-díjas színműve] átütő sikere egyaránt bizonyítja, hogy a közönség érdeklődésének legfőbb biztosítéka a jó darab és a jó előadás". Shakespeare tehát megnyugodhat, sikerült szinte ugyanolyan jó darabot írnia, mint Visnyevszkijnek...

A *Szabad Nép*hez hasonlóan járt el a *Népszava* is. A „Színház- és filmművészetünk számvetése" című írásban Gy. E. – a monogram alighanem Gyertyán Ervint rejti, aki ekkortájt gyakran közölt kritikákat a lapban – 1952. december 13-án, tehát csaknem egy évvel a *Hamlet* januári felújítása után így vont mérleget: „Az olyan előadások, mint a *Hamlet,* a *Sok hűhó semmiért,* a *Farkasok és bárányok,* a *Hős falu* arról tanúskodnak, hogy rendezőink sikerrel kerülték el a klasszikusok bemutatásában mind a két veszélyt, amelytől Révai elvtárs óvta őket: elkerülték mind az erőltetett modernizálás, mind a pókhálós archaizálás csapdáját."

Ám ha ilyen sikeresen tartották magukat Révai et. útmutatásaihoz a *Hamlet* rendezői, akkor a *Szabad Nép*ben és a *Népszavá*ban miért nem volt a *Magyar Nemzet*hez hasonlóan elemző kritika? A sajtóbeli recepciótörténet további érdekessége, hogy Kende István megállapításának – „jó darab, jó előadás" – erősen ellentmond a már idézett Nyerges-írás, amely szerint „a közönséget nemigen vette le lábáról az előadás", s Major kénytelen volt tudomásul venni, hogy „a siker s vele a remélt politikai haszon elmaradt".

De mi derül ki a többi korabeli tanulmányból, esszéből vagy kritikából? Jó előadás zajlott a Nemzetiben? Tartalmazott-e a színrevitel szubverzív sugalmazásokat? Gyárfás Miklós esszéje („Három Hamlet") az *Irodalmi Újság*ban, Tóth Ilona beszámolója a *Nők Lapja* hasábjain és Bóka László tanulmánya a *Színház- és Filmművészet* című folyóiratban tartalmi mélységüket, stiláris színvonalukat és terjedelmüket tekintve nagyon különböző munkák, ám van, amiben megegyeznek. Mind a három értékelés azt közvetítette az egykori olvasónak, hogy a Nemzeti Színház jó, sőt igen jó előadást hozott össze, s a maga módján mindegyik írásban visszaköszön Révai ideológiai alapvetése, az ugyanis, hogy a „burzsoá" színrevitelektől eltérően „cselekmény-központú" az előadás, s a „pozitív hős" nem Hamlet, hanem Fortinbras. Minősége és terjedelme szerint is a legszerényebb munka szerzője Tóth Ilona, aki szerint „Major Tamás és Gellért Endre Kossuth-díjasok rendezése tökéletes egészként adja vissza Shakespeare elgondolását. (...) nincs eltávolodás, egyetlen felesleges szín, egyetlen olyan kis jelenet sem, ami nem tartozna szorosan a drámához." A színházhoz kitűnően értő Gyárfás Miklós egész oldalas esszéjében azért dicséri az előadást, mert *„az igazságért küzdő, az élet értelmét kereső embert, az emberiség egyik hősét állította elénk"* (kiemelés az eredetiben). Egy Engels-idézetet segítségül hívva Gyárfás az előadás érdemének tulajdonítja, hogy abban Hamlet *megtalálta* (kiemelés az eredetiben) az igazság történelmi útját, s a színrevitel „nem szabott új korlátokat a shakespeare-i szándékoknak, hanem azt a szocialista realista célkitűzéshez méltóan, a dráma költőjéhez és a ma kultúrájához egyforma hűséggel ábrázolta". A tudós irodalomtörténész és író Bóka Lászlókét részes – 1952 februárjában és márciusában megjelent – cikksorozata végén *expressis verbis* ír az előadás sikeréről. Ennek „egyik legfontosabb munkása" a fordító Arany János, de mást is említ a siker bizonyítékaként: „dolgozó népünk – így Bóka – fölszabadult, oldott kacagással" fejezte ki, hogy megértette a művet, s „otthon van Shakespeare világában" – ellentétben az egykori „sznob elittel", az „urakkal", akik „olykor titkon unatkozva", „néma áhítatukkal" dokumentálták, hogy „ők aztán igazán »értik« Shakespeare-t". Már megint az urak...

Az előadás – Révai útmutatásainak megfelelő – narratívája a legplasztikusabban Bóka tanulmányának első részében mutatkozik meg. A rendezés „szakított a burzsoá Hamlet-torzításokkal", ez a Hamlet nem őrült, nem „a gondolkodó ember tehetetlenségének hamis példája", a darab „nem lélektani dráma". Az irodalmár úgy értékelte, hogy a rendezők az „erőszakolt" és „durva" aktualizálástól teljesen elfordultak. Bóka persze nem árulja el, hogy kire vagy mire gondolt, de sajátos ellentmondásba keveredik önmagával, mert „a nézők lenyűgözött figyelmét" azzal magyarázza, hogy „társadalmat látnak, amelyben az ember személyi problémái összeszövődnek a közüggyel", és „jel-

lemeket ismernek meg, amelyek szembe szegülve vagy együtt futva az idővel, a haladást szolgálják". A tanulmány szerzője tehát egészen másként „aktualizál", mint Mátrai-Betegh, mást „lát bele" az előadásba, mint a *Magyar Nemzet* kritikusa, s ez a kitágított, minden politikumtól megfosztott időszerűsítés – a „haladás szolgálatának" ködös frázisa – pontosan megfelelhetett Révai sem nem „frakkos", sem nem „osztályharcos" *Hamlet*-koncepciójának. Gyárfás pedig azért is dicséri a rendezést, mert elejét veszi annak, hogy „filozófiai" ködök települjenek Hamletre – s ami még ennél is fontosabb, annak a veszélynek is, „hogy valami »eredeti« jellemalkotás, a cselekménytől független emberábrázolás adjon különös értelmezést, korszerű belemagyarázást az előadásnak". A szerző *a pártosság apostolaként* óva int tehát a „korszerű belemagyarázástól", ami alighanem távoli – vagy talán nem is olyan távoli – replikázó utalás Mátrai-Betegh Béla kritikájára.

Az egykorú kritikák – ez MBB írására is vonatkozik – így vagy úgy, de jónak értékelték az előadást, ez alól csak Nyerges már idézett írása kivétel. De kivétel abban is, ahogyan a három szereposztást értékeli, mert Nyergesnek a visszapillantó elemzésben nincs jó szava sem a három Hamletről, sem a három Gertrudisról; ennek a véleménynek többnyire ellentmondanak a korabeli kritikák idézett szerzői.

Az *általam tanulmányozott források* alapján nem tudok pontosan válaszolni arra kérdésre, hogy a *Szabad Nép* és a *Népszava* miért nem írt elemző kritikát, vagy másképpen: Révai et. miért nem akarta ezt? Hiszen a színrevitel – ahogyan Bóka és Gyárfás eszmefuttatásaiból, Nyerges visszapillantásából is kikövetkeztethető – nagyjából-egészében éppenséggel követte Révai ideológiai útmutatását, s az előadásban mint színpadi vállalkozásban aligha lehettek felforgató, rendszerkritikai kísérletként értékelhető megoldások. Visszakanyarodva tehát a kiindulóponthoz: a *Magyar Nemzet*ben közölt kritika felől, „visszafelé" nem „olvasható", „nézhető" az 1952-es felújítás, vagyis a szellemi szuverenitását a zsarnokság szorításában is megőrizni igyekvő MBB áthallásos rendszerkritikájából nem következik, hogy az előadás is ilyen volt.

Vajon Mátrai-Betegh szakmai pályáján kivétel a *Hamlet*-kritika páratlan leleménnyel formába öntött rejtjelezett igazmondása? Erre egyértelmű *nem* a válasz, előfordult máskor is a Rákosi-korban – s persze később is –, hogy az igazság kimondásának ostromában összekacsintott, mintegy „összefogott" az olvasóval. Álljon itt bizonyítékul egyik írása szintén a *Magyar Nemzet*ből, s ugyancsak 1952-ből. Október 12-én közölte kritikáját a lap a *Légy jó mindhalálig* című Móricz-színmű Ifjúsági Színházbeli előadásáról. A Rákosi-kor kemény bírálatát nem nehéz kihallani ezekből a sorokból: „Mert miféle kor az, amelyben »nem szabad hős lenni«, micsoda világ, amely pandúrt küld a lelkiismeret, becsület és a jóság kicsiny és nagy hőseire s hivatalból üldözőnek tartja az igazságot? Micsoda kor és miféle világ az, amelyben nem lehet tisztának maradni, mert természeténél fogva bemocskolja a benne élőket?"

Rendőrt, nyomozót, ávóst nem írhatott a pandúr helyébe, mert akkor repültek volna ezek a sorok. Azzal nyugtatta meg a pártellenőröket és cenzorokat, hogy a következő bekezdés így kezdődik: „*Erről a korról és erről a világról szól* Móricz Zsigmond műve" (kiemelés – M. J.). De ettől még aktuális, egyszersmind korokon átívelő gondolati ösztönzést adott az egykori olvasónak vagy akár – urambocsá! – kései utódának ahhoz, hogy eltűnődjön, tényleg, micsoda korban és miféle világban él?! Ezekkel a sorokkal és bekezdésekkel nőtt kortársai fölé Mátrai-Betegh Béla.

(Élet és Irodalom, 2014. november 14.)

V.
SZEMÉLYES NYILVÁNOSSÁG

Az élet mestersége
Vásárhelyi Miklós nyolcvanadik születésnapjára

Századunk és a magyar történelem nyolc viharos évtizedének tanúja s részben alakítója a ma nyolcvanéves Vásárhelyi Miklós. Talán éppen nyolc rendszerváltozást élt meg, s szinte mindent csinált, ami magyar értelmiséginek osztályrészül juthatott sokat forgó évtizedeinkben; vele olykor egy-két év – mit év, *néhány nap* – alatt több történt, mint másokkal, nemzedékekkel évtizedekig. Jómódú polgárcsalád gyermekeként a Monarchia kevert kultúrájú, soknemzetiségű kikötővárosában, Fiumében született, s a család hazatérése után Debrecenben jogot tanult. Egészen ifjan megérintette őt Mussolini mozgalma, később illegális kommunista, ellenálló vitéz Gidófalvy Lajos csoportjában; a felszabadulás után mind fontosabb sajtótisztségek várnak rá, 1949-ig a *Szabad Nép* vezető publicistája – ekkor még a párt hívő katonája, kételyek nélkül –, aztán 1953-ban, Sztálin halála után szinte egyik pillanatról a másikra döbben rá, hogy hazug eszméket szolgált. Egymásra találnak Nagy Imrével, első kormányában a Tájékoztatási Hivatal helyettes vezetője, elkötelezett szószólója a gazságok megszüntetésének és feltárásának, a szocialistának mondott rendszer reformjának. Amikor Rákosi 1955-ben még egyszer – és utoljára – erőre kap, Nagy Imre leváltása után őt is eltávolítják minden tisztségéből s utóbb a pártból is. Továbbra is a későbbi mártír miniszterelnök vonzáskörében a reformerek egyik meghatározó egyénisége.

Az ötvenhatos forradalomban nem egészen negyvenévesen Nagy Imre sajtófőnöke; tevékenysége a magyar világot sarkaiból kifordító, de glóbuszunkat is megrendítő tizenkét nap alatt, majd a bukást követő meghurcoltatás – a jugoszláv nagykövetségtől Snagovon át a perig – csak a rendszerváltozás időszakában vált ismertté a szélesebb közvélemény előtt. Öt évre ítélik, 1960-ban szabadul, állástalanság és megalázó munkák után lassan visszatérhet a szellemi életbe. E hosszúra nyúlt korszak nyomát több könyv őrzi, közülük talán a legmaradandóbb *A hatalom mestersége*, amelyben Vásárhelyi századunk három politikusóriása, Churchill, Roosevelt és De Gaulle pályáját elemzi az újságíró könnyedségével és a történész biztonságával.

A nyolcvanas évtized hozza össze Soros Györggyel, aki hosszú és kemény tárgyalásokat folytat a puhuló diktatúra hatóságaival alapítványa létrehozásáról. Mint minapi születésnapi köszöntőjében Soros megjegyezte, Vásárhelyi

akkor a „súgó" szerepét töltötte be, utóbb a kuratórium irányítója lett, részt vállalván Soros nagy ívű programjában, a *nyitott társadalom* kimunkálásában. A rendszerváltozás időszakában a hetedik évtizedében járó Vásárhelyi ismét aktív politikai szerepet vállal, alapító tagja a Szabad Kezdeményezések Hálózatának, a későbbi SZDSZ-nek, lemondásáig elnöke a Történelmi Igazságtétel Bizottságának; a Kádár-rendszer végóráiban az egyik szónok azon a méltóságteli s mindmáig talán a rendszerváltozás *legmagasztosabb pillanatait* hozó impozáns tömeggyűlésen, amelyen a nemzet elbúcsúzott Nagy Imrétől és mártírtársaitól. Szabad demokrata képviselőként tagja a szabadon választott parlamentnek, de három évvel ezelőtt nem kívánt újabb megbízatást vállalni, mára teljesen visszavonult az aktív politizálástól.

Íme, a vázlatos életút, amelyről születésnapi köszöntőjében joggal mondta Göncz Árpád, hogy a történelem szinte beletenyerelt Vásárhelyi életébe, egymáson kölcsönösen nyomot hagytak. A kivételes pálya éppen annyira *köti össze* Vásárhelyit sorstársaival és barátaival, mint amennyire *elválasztja* a más utakon járóktól. De ha a „Vásárhelyi-képletet", a „Vásárhelyi-jelenséget" közelebbről megvizsgáljuk – ilyesmiről joggal beszélnek barátai –, akkor kitűnik, hogy ennek az image-nek egyik fő vonása a valódi liberalizmusból fakadó *türelem*, a világra *nyitottság*, a *hajlandóság* a kézfogásra. Elég arra utalni, hogy a ma átfogó oktatási és egészségügyi programokat megvalósító Soros-alapítvány keretében korábban olyanok is kaptak támogatást – hogy csak Lezsák Sándort vagy a tragikusan rövid életű Csengey Dénest említsem –, akik nem abban a „politikai családban" otthonosak, ahol Vásárhelyi, s példa lehet erre jó néhány más alapítvány, amelyekben Vásárhelyi szerepet vállal. Idekívánkozik lapunk hasábjairól egy elegáns – mondhatni, *úriemberi* – pengeváltás: négy éve Rott Nándor kereszténydemokrata képviselő nehezményezte, hogy egyik interjújában Vásárhelyi sommásan beszélt a nemzeti keresztény középosztály szerepéről a két világháború között. Válaszában Vásárhelyi sajnálta a félreértést, s kifejezte tiszteletét a nemzeti, polgári politikusok egész sora – Nagy Ferenc, Kovács Béla, Tildy Zoltán – s mindazon valóban *nemzeti* és *keresztény* eszméket valló polgártársai iránt, akik különböző időszakokban szembehelyezkedtek az önkényuralmi törekvésekkel. Említsük meg e helyt lapunk és Vásárhelyi különleges kapcsolatát. Túlhaladnánk a terjedelmi és egyéb kereteken, ha e viszony megannyi elemét számba vennénk, ezért álljon itt csupán két adat: amint a 75. születésnapon köszöntőjében Pethő Tibor is említette, az '56-os *Magyar Nemzet* életében fontos szerepet játszott Vásárhelyi, előbb főmunkatársa, majd szerkesztőbizottsági tagja volt a forradalmat támogató lapnak. Jóval később, a kényszerű hallgatás éveiben ő írta meg a *Magyar Nemzet* első s mindmáig *legnagyobb korszakának* történetét, az 1938-as alapítástól az 1944-es betiltásig, s e sajtótörténeti esszé egyszersmind *tisztelgés* az alapító Pethő Sándor és a hőskorszak többi kiemelkedő egyénisége előtt.

Mi adott erőt a szociológiai és politikai határokon túllépő türelemhez, a szenvedések elviseléséhez, a többszöri újrakezdéshez, a kíméletlen szembenézéshez egy-egy korábbi önmagával, például annak bevallásához, hogy szégyelli egykorvolt *Szabad Nép*-es cikkeit?

Azt gondolom, hogy a törvény fontosságának felismerése: amint egyszer erről a *Vigiliá*nak beszélt, számára a legbecsesebb és az abszolútum, az maga az erkölcs, s csak azok válthatnak meg bennünket, akik – Krisztustól a Poverellóig, Albert Schweitzerig, Gandhiig, Szaharovig vagy éppen Bibó Istvánig – *„megtartják és megtartatják a törvényt"*. Vásárhelyi létfontosságúnak ítéli civilizációnk szempontjából a tízparancsolatot s a családok összetartó erejét. Többször is vallott arról, hogy nehéz időszakaiban *milyen támogatást* jelentett neki felesége, három gyermeke, ma már nyolc unokája. A napi politikától visszahúzódó Vásárhelyi mai arcélét mindenekelőtt egyfajta *bölcs*, talán még Fiume mediterrán világából származó derű határozza meg; tágas kitekintésű cikkeiben rendszeresen szót emel azért, hogy legyünk *méltó örökösei* az '56-os forradalomnak, és aggodalmát fejezi ki a modern ember jövője miatt, aki vergődéseiben rászolgálna *a törődésre, a fáradozásra, a szeretetre*. Egyben-másban kétségkívül *csalódott* – melyikünk nem? –, de joggal mondja, vigaszunk lehet, hogy *szabadok* vagyunk.

(Magyar Nemzet, 1997. október 9.)

Kirúgva és maradva

Nemcsak elköszönni jöttem, hanem köszönni is. Megköszönni mindazt, amit az egykori, az igazi *Magyar Nemzet*től kaptam. Köszönetet mond most az egykori huszonhárom éves fiatalember, aki a patinás redakcióba 1967-ben beléphetett, megtanulta a szakmai ábécét, s megismerkedhetett a legjobb hagyományú magyar polgári újságírás felejthetetlen egyéniségeivel. Kit közelebbről, kit távolabbról, de mindegyiküktől próbáltam valamit eltanulni: Mihályfi Ernőtől, Mátrai-Betegh Bélától, Ruffytól, Antalffy Gyulától – a sor hosszan folytatható –, s persze Pethő Tibortól, akihez nagyon sokrétű viszony fűzött. Köszönhetem a lapnak a moszkvai kiküldetést, majd a külpolitikai rovatvezetést, de mindenekelőtt inkább azt, hogy olyan vezetőim, főnökeim voltak, akik soha nem kényszerítettek arra, hogy meggyőződésemmel ellentétes cikket írjak a lap hasábjain például '56-ról, a berlini falról vagy Csehszlovákiáról. Köszönöm azt is, hogy a rendszerváltozás előszelében életem egyik legszebb

munkáját végezhettem el, lapunk fennállásának ötvenedik évfordulójára állítottunk össze emlékkönyvet; ennek köszönhetem, hogy megismerkedhettem a lap klasszikusainak, Pethő Sándor, Hegedüs Gyula, Lendvai István, Kunszery Gyula, a számomra különösen kedves Szabó Zoltán, Barankovics István s mások munkásságával, szellemiségével: ma már tudom, hogy életre szóló muníciót adtak, igazmondásra tanítva vérteztek föl a harsány karrierizmussal szemben. Köszönöm a nagyon rövid idejű főszerkesztői időszakot is: a lap munkatársainak nagy többsége ajándékozott meg bizalmával, de amikor a politikai nyomás a második – általam jónak vélt s a többség által támogatott – privatizációs kísérletet is meghiúsította, jobbnak láttam félreállni. De a rossz, a vesztes pillanatnak is van értéke: Müller Péter szép gondolata szerint ekkor is, ilyenkor is meg kell látnunk a csodát, ez esetben a változások gyors és mégis maradandó, fájdalmas s mégis fölemelő csodáját. A lemondás után nem bántott senki: maradhattam a lapnál, ez volt az egyetlen kérésem, s írhattam kedvemre. S megint csak köszönhettem valamit: számomra teljesen váratlan módon Párizsba küldtek tudósítónak, gyönyörű, a mából visszanézve szívszorítóan szép másfél évet tölthettem a francia fővárosban. Azért szívszorító, mert feleségem súlyos betegsége miatt haza kellett jönnünk: kaptam egy jó ajánlatot a *Magyar Hírlap*tól, szégyellenem sem azt nem kell, amit ott leírtam, sem azt, amit főszerkesztő-helyettesként a lap körül végeztem. Pontosan az történt, amit Pethő Tibor a búcsúzáskor mondott: ott is azt képviseltem, amit itt tanultam. De az is bekövetkezett, amit „búcsúcikkemben" 1995-ben megpedzettem: az ember valamiképpen mindig visszatér első szerelméhez, idéztem szabadon Victor Hugót. Akaratom ellenére kellett eljönnöm a *Hírlap*tól, s persze vissza, hogy úgy mondjam, haza akartam térni: ennek nem mindenki örült, de végül is jöhettem. S ha a napilap közvetlen készítésébe sem rovatszinten, még kevésbé az egész lap szintjén nem kapcsolódhattam is be, s „a hús- és csontemésztő" redakciós percek lázát – Kosztolányit idéztem – nemigen tapasztalhattam meg, találtam magamnak munkát; kaptam felkérést Pietsch Lajostól s a külpolitikai rovat tagjaitól, Osztovits Ágitól és Faggyas Sándortól a publicisztika nevében, vagy éppen Lőcsei Gabriellától, akit akarata ellenére mozdítottak el a kulturális rovat éléről, s szívesen fogadta írásaimat a hétvégi melléklet szerkesztője, Rácz Judit is. Félrehúzódtam, ami persze összefügg családi tragédiámmal is: feleségem halálakor nagyon sokan éreztek velem őszintén együtt, s ezt sem felejtem, felejthetem el soha. Mindezt csak azért részleteztem, hogy érzékeltessem, engem innen százszor kirúghatnak, én már idetartozom, s ide is fogok tartozni mindvégig, harminc év munkájával, a szakmailag magas színvonalú, értékőrző újságírás legszebb hagyományának egyik tisztelőjeként, szerény követőjeként. De azért is idetartozom, mert mindenkit nem rúghatnak ki, akihez nekem itt közöm van, s akinek hozzám van köze: eltávolításomat, mint ahogy másik

két kollégám elbocsátását is igazságtalannak és méltánytalannak gondolom, orvtámadásnak a szakmai minőség ellen, függetlenül a jogászi szakvéleménytől. Nem vagyok kétszínű, nem tartozom egyetlen aktív vagy visszavonult politikus baráti köréhez sem. Tévedhettem, s bizonyára tévedtem is, de nincs mit szégyellenem; szégyelljék maguk azok, akik ezt a minősíthetetlen döntést kitervelték, végrehajtották és némán asszisztáltak hozzá. Kényszerűen megyek el, de az maradok, aki voltam s vagyok: politikailag a senki földjén, megrögzött pártonkívüliként, a kritikus lojalitás és a lojális kritika híveként mindenekelőtt az emberi és szakmai tisztességnek elkötelezve. Nem tudom, hogy lesz-e még egyszer emelkedő *Magyar Nemzet* – hogy Németh László ötvenhatos szép cikkére emlékeztessek –, de azt tudom, hogy a rendszerváltozás óta akadt már morális mélypont a lap vezetésében, amikor is a főszerkesztőt a rossz lányok terének közelében hajították ki egy korcsmából. Ami most van, az morális abszurdum; ennek egyik megnyilvánulása a férj-feleség vircsaft a lap élén, amely a valódi polgári értékeket csúfolja meg. De amint az előzőt, úgy talán ezt a mélypontot is túlélheti ez az újság, amelynek régi, tágas szemléletébe s befogadó szellemiségű magas szakmai színvonalába oly sokan voltunk szerelmesek. Most, hogy mondvacsinált ürügyek – a hivatalos indoklás szerint „átszervezés" – miatt kénytelen vagyok távozni, csalódottan, de szívemben parányi reménnyel és bosszúvágy nélkül megyek el: már régen tudom, hogy az életben nem az élet, hanem a halál a legfontosabb, s a kényszerű távozásnál van sokkal nagyobb rossz is. A keserűséget sem feledve, most mégis koccintsunk, ha nem is pezsgővel, mert ez nekem nem örömünnep, de jófajta magyar borral, koccintsunk a reményre, hogy e gyönyörű örökségű s erre az örökségre ma már csak nyomokban emlékeztető lap mélyrepülése egyszer véget ér; a reményre, hogy ez az újság egy olyan társadalomba illeszkedik majd bele, amely immár az Európai Unió tagjaként a mainál jóval erősebb piaci és tulajdonosi struktúrával rendelkezik, ami megakadályozza majd azt, hogy a politika olyan gátlástalanul avatkozzék bele a szakmai kisközösségek életébe, mint ahogyan ezt olykor manapság teszi. Koccintsunk erre a reményre, s isten éltessen minden tehetséges és jó szándékú Magyar Nemzetest, bárhol dolgozzék is, itt, e lapon belül vagy valahol másutt, ahova az elmúlt évek széllökései vetették. Szervusztok!

(A Magyar Nemzet szerkesztőségében 1999. július 8-án elhangzott beszéd szerkesztett változata. Megjelent az Élet és Irodalomban 1999. július 16-án.)

Emlékbeszéd helyett

Szalay Hanna halálára

Kevés olyan autonóm személyiséget ismerek, mint amilyen a 69 éves korában, közelmúltban elhunyt Szalay Hanna volt. A szó legnemesebb értelmében tudott önállóan és öntörvényűen gondolkodni, s ami talán ennél is fontosabb, mindezt örömmel megosztotta másokkal. Mindenről lehetett vele beszélgetni, ami az emberi lét szellemi régióihoz tartozik. Nem csoda, hiszen erős kulturális gyökérzetű családba született – anyai nagyanyja neves szobrászművész –, édesapja pedig Markos György professzor volt, aki a negyvenes–ötvenes években tevékeny részt vállalt a magyar tudományos élet újjászervezésében, közelebbről a gazdaságföldrajz megalapozásában, kidolgozásában. Az „Öreg" nevét – így emlegette édesapját Hanna szeretettel – őrzi különben az illegális kommunista hányattatásait lebilincselő stílusban elbeszélő *Vándorló fegyház* című kitűnő könyv, no és például sok cikke, amely a *Magyar Nemzet* első és legnemesebb korszakában, 1938 és '44 között jelent meg. Bőséges volt hát az a szellemi örökség, amellyel a frissen végzett bölcsész a hatvanas évek legelején nekivágott az életnek, s megismerkedvén a hírek világával, beleszeretett az újságírói pályába. Egy életre szóló szerelem kerekedett ebből, a műhelyek és kivált az olvasók örömére. Hanna teljes bizonyossággal mozgott a külpolitikai újságírás terepén, amit pontosan magyaráz kiemelkedő elemző készsége, szintetizáló hajlama, kiterjedt történelmi ismeretanyaga. S még valami, amiről essék hangsúlyosabban szó: ott volt a szülői háztól kapott szellemi tarisznyában a kommunista világkép, ott a baloldali hagyomány, de idegen maradt tőle minden bezárkózó reflex, végtelenül toleráns és befogadó lett, elemző munkájában minden igazi érvre akart és tudott figyelni. Mint ahogyan teljesen elfogulatlan tudott maradni akkor is, amikor a hazai politika szereplőiről vont mérleget. A másik nagy szakmai erénye ugyancsak ritkaságszámba megy ma már: becsülte az aprómunkát, tudta, hogy egy hírrel is érdemes elbíbelődni – ha éppen szükséges. Az ábécét a Magyar Távirati Iroda oly sok tehetséget gondozó műhelyében tanulta, utóbb aztán több szerkesztőségben is dolgozott, hosszabb ideig az 1968-ban alapított *Magyar Hírlap*nál, rövidebb időt eltöltött a *Népszabadság*nál is, s legutóbb a *Világgazdaság* szerkesztőségében, ahol szinte az utolsó pillanatig művelte az újságírást, ameddig az elképesztő lelki erővel és nemegyszer elegáns humorral viselt betegség végleg meg nem törte. Bő másfél évtizede, a rendszerváltozás eufóriája persze őt is el- és megragadta, végre – a maga módján – nyilvánosan is megvallhatta ötvenhatos elkötelezettségét, s ennek eredményeként ma már sajtótörténeti fontosságú kötet született, a dicsőséges tizenkét nap sajtójából, rádióadásaiból közölt válogatás. Mindez valóban a közre és a szakmára tartozik – és a hírlapírást annak tekintette –,

így hát amikor a héten az Óbudai temető szóróparcellájában búcsút vettünk tőle, azon tűnődtem, miért, hogy az érintett műhelyek, szakmai testületek nem köszöntek el tőle, ott a virágok között, a hamvait befogadó természet közegében. Rokona egy indiai költeményt olvasott föl, dr. Balla László, baráti körének egyik tagja Horatiust idézte, „...a halál pedig csak rész-örvény, jelentősebb lényegem a temetés szertartásán túl is él." Valóban, mint annyi más szerettünk, ő sem halt meg teljesen, s továbbra is Horatiusszal szólván, „hagyjuk a csúf jajongást", a „felzokogó panaszt", a „fölös temetési pompát". Ritka őszintesége, kitekintő műveltsége, humora és nyitott szelleme valahogyan mégis legyőzi a durva matériát, mert elment ugyan, de itt van közöttünk, hírlapíróként s feledhetetlen barátként egyaránt.

Minden emlékbeszédnél maradandóbban.

(Vasárnapi Hírek, 2006. május 19.)

Az emlékezet homályából

Zoltán akkor még csak Zolika volt. Tizenkét évesen mindenkinek Zolika, s a becenév sokaknak annyira tetszett, hogy öt évtized múltán is nehezen komolyodott a Zolika Zolira vagy a férfiasan felnőttes Zoltánra. Akkor azonban, vagyis öt évtizeddel ezelőtt, 1956 decemberében Zolikának hívták a családban. Hiába nőtt már jó nagyra, hosszúkás arcán a szeplők inkább gyerekesnek hatottak, viszont hirtelenszőke, szinte göndör haja sokszor belelógott a homlokába.

Ilyenkor idegesen elsimította, hogy tincsei ne zavarják a látásban. Mint például most is, amikor vonaton ültek. Utóbb, felnőtt fejjel úgy képzelte, hogy ők voltak az egyedüli utasok, de hát ez kevéssé tűnik valószínűnek. Zolika most nem kérdezett semmit anyjától, szinte rátapadt az ablakra. Esős, homályos, ködös decemberi délelőtt volt, egy héttel karácsony előtt. A határhoz közeledve, a vonat már nagyon korán lassítani kezdett, az ablakból a ködbe burkolt emberek körvonalait látta. Egyesével-kettesével siettek, egyik-másik kezében aktatáska, kabátjuk színét már alig tudta kiverni. Szomorúnak, elcsigázottnak és rejtélyesnek tűnt minden. Hogy is van ez? Ő most itt ül a vonaton édesanyjával és testvérével, apja, nagyszülei viszont otthon maradtak a hideg, borongós városban, ahol nemrégiben – valamikor november végén – még maga is sorban állt kenyérért a Wesselényi utcában. Félve és aggodalmaskodva őt is leküldték a szülei, de Zolika büszke volt rá, hogy végre valami felnőtteset ő is tehet a családért, hiszen kellett a kenyér, sokan voltak a nagy lakásban. Most meg itt zakatol a vonat vele az ismeretlen felé, egy héttel karácsony előtt, látja

a sietős alakokat, s közben édesapjára gondolt, aki nagyon magához szorította őt a búcsúzáskor, de nem tudott, nem mert egyetlen szót sem szólni. Csak jóval később, felnőtt fejjel értette meg, miért nem. Félt, hogy elsírja magát. Akkor pedig mindenki zokogásban tört volna ki... De emlékezett nagyanyjára is, aki bizony elővette a zsebkendőjét, s a régi dicsőségből, vagyis a dákibi birtokról elmenekített pompás tálaló előtt sokszor megcsókolta, s azt súgta a fülébe, tudom, hogy nem jöttök vissza, s egy keresztet vetett a homlokára.

Zolika a maga tizenkét évével most először fogta föl, hogy a teljes ismeretlenség felé robog, s elképzelni sem tudta, mi vár rá. Nem mintha eddigi rövid életében nem lettek volna már váratlan fordulatok. Ha tudott volna felnőtt fejjel gondolkodni, rájött volna, hogy szinte csak olyanok voltak. Csakhogy amikor a már megzsugorított dákibi birtokot két napon belül el kellett hagyni, mindössze ötéves volt, így legfeljebb annyit fogott föl a rengeteg jövés-menésből, hogy mindenki nagyon ideges. Inkább homályos képek maradtak emlékezetében erről a két napról, megfoghatatlan hangulat, semmi több. Nem így a kisiskoláskorból, amikor már pontosan fölfogta, hogy a felnőttek mitől félnek. Hát a kitelepítéstől. Kaptunk cédulát? – kérdezte, amint hazaért, s titokban kissé örült, hogy valami nagyosat tud mondani.

Kívülről s termetre inkább többnek látszott koránál, arra meg viszont csak jóval később jött rá, hogy még egyetemista korában is milyen gyerek volt. Most, ott az ablaknál ülve, illedelmesen, s fázósan összehúzva kabátját, az is átvillant rajta, hogy néhány hete, novemberben nagyon megszidták a szülei. Alig múltak el a harcok, kimerészkedett a körútra, vagyis nagyjából egy kilométert ment gyalog.

Elámult, mert ilyent csak történelemkönyvekben látott, mégsem a kiégett házak, a leszakadt erkélyek, a szétlőtt lakások látványa maradt meg benne a legmaradandóbban, hanem az, amikor a Dob utca sarkán tőle vagy tíz lépésre egy orosz katonát látott. Az ijedtséget és a félelmet azóta sem tudta feledni, hiszen amikor zsebébe nyúlt zsebkendőjéért, úgy látta, hogy a fegyveres kiskatona keze is mozdul. A vonatablakra tapadva megint félt, vagy inkább szorongott, mint később annyiszor, élete folyamán. És aztán – aztán minden rendben volt, a határ után tovább robogtak Bécs felé, ahol bekövetkezett a csoda! Hányszor, de hányszor gondolt vissza felnőtt fejjel erre a karácsonyra, pedig alig emlékezett már valamire: akkor látott először banánt meg narancsot, meg persze Milka-csokit, s közülük is a tallér nőtt igazán a szívéhez. A kis kék papírhengerben ott lapult a csokipénz – talán tizenkét darab –, s abból sokáig lehetett nassolni.

Meg a PEZ-cukorka, az is milyen finom volt! Kis műanyag tartóban ízes fehér cuki, egyesével nyomta ki az elmés szerkezet; évtizedek múltán is rácsodálkozott, s ha látott, vett magának egyet. Abból a Bécsből utóbb csak

a fényekre emlékezett, meg a Michaeler Platz elegáns palotáira. Itt volt aztán Mennyből az angyal, no persze nem magyarul, igaz, otthon a nagycsalád mindig elénekelte az Oh, Tannenbaumot is.

Otthon, vagyis az „üszkös, fagyos" Budapesten... „Ahol nem csillog a karácsony, / Nincsen aranydió a fákon, / Nincs más csak fagy, didergés, éhség". De Márairól meg erről a versről fogalma sem volt a tizenkét éves kisdiáknak, és még a felnőttnek sem nagyon sokáig, szinte egészen a rendszerváltozásig. Utóbb Zoltán egyik kedvenc versévé vált a Márai-mű, mint egyébként sokan másoknak, de akkor, 1956 borongós-bizonytalan karácsonyán a kisfiú csak azt érezte, hogy egy nagyon más világba érkezett, hogy óriási szeretettel fogadják, s mégis minden mennyire idegen. Aztán bő négy hónap után, múltán a télnek és fagynak, egy szép májusi napon hazafelé röpítette őket a vonat. A tizenkét éves fiú akkor még nem tudott arról, amit utóbb sokszor látott – a vasfüggönyről. A határon most is félni kezdett, mint kifelé menet. Az emlékezet homályában a szorongást az öröm váltja föl, mert Zoltánnak mindig földereng, mennyire örült annak, hogy újra itthon volt. Hogy pontosan hova érkezett vissza, arról persze nem volt fogalma.

Az angyal az égből még soká késett, a hajnal, ha egyáltalán, még soká nem hasadt, s mintha csak addig tudtuk volna, milyen nagy dolog a szabadság – amíg nem volt. A gyönyörűen csillogó bécsi Tannenbaum azóta minden ünnepen fölködlik benne, hisz a szépség és a jómód igézetében még üszkösebbnek, szürkébbnek, szegényebbnek és riasztóbbnak tetszett az ország, ahonnan jött, és ahová visszatért.

Akkor is, és mindig.

(A Régi Nemzetesek Társaságának melléklete a Vasárnapi Hírek 2006. karácsonyi számában.)

GÖMÖRI ENDRE HALÁLÁRA
1922–2007

Elment a higgadt és körültekintő, világra nyitott elemzés egyik legnagyobb mestere az utóbbi fél évszázad magyar újságírásában. A második világháborút felnőtt fejjel megélt nemzedék kiemelkedő személyisége akkor távozott soraink-ból, amikor a szakmának már jó ideje igen nagy szüksége van – pontosabban: lenne – arra a színvonalú és típusú hírlapírásra, amelyet Gömöri művelt. Ha nem is mindig, de pályája túlnyomó részében: amikor még lehetett és aztán, amikor már újra lehetett, hosszú évtizedeken át. Ha a sajtótörténetben kutakodom, Kemény Zsigmond és Pethő Sándor esszéisztikus elemzéseiben vélem

meglátni szellemi elődeit, no és természetesen Bibó István – a többi között külpolitikai, nemzetközi témájú – tanulmányaiban is. Az, ahogyan 1957-es Emlékiratában Bibó az ötvenhatos forradalom helyét és szerepét elemezte az akkori világpolitikai környezetben, példaértékű: szabadságharcunk leverését botránynak, ám egyszersmind reménynek is nevezve, az ellentétes véleményeket végül szintetizálva, emelkedett erkölcsiséggel és bölcs mérséklettel foglalta össze azt, amit a forradalom bukása után feladatnak tekintett. Ez is szellemi előképe mindannak, amit „a Bandi" tudott. Pedig a pálya nem holmi fontos iskolák elvégzésével kezdődött: „...zöldfülű, kissé kábult, minden veszélyérzet nélküli ifjú hírlapíró, akinek sejtelme sem volt arról a világról, amelybe a sors majd belemeríti" – így jellemezte önmagát a Pulitzer-emlékdíjasok 1999-ben kiadott kötetében, amelyben első nagy mesteréről, a falusi indíttatású, egy darabból öntött embernek, Haraszti Sándornak, a háború utáni első napilap, a *Szabadság* főszerkesztőjének állított emléket. Akinek sok kálvária jutott osztályrészéül, s mivel ugyanabban a huszadik században adatott élniük, nem csoda, hogy hamarost az ifjú tanítvány is megismerte azt a világot, amelybe a sors belemerítette.

A páratlan pálya állomásait a nekrológok már fölsorolták: Boldizsár Iván, az *Új Magyarország* főszerkesztője közölte első írását, amely a háborút megnyerő Churchill parlamenti vereségéről szólt; utóbb Gömöri egyszer azt nyilatkozta, meglepődött, amikor írását nyomtatásban látta viszont. A pálya egészére is jellemző ez a nyitány: a politika nagyjairól, klasszikus óriásairól és óriásra nőtt gonoszairól kevesen tudtak olyan lebilincselőn, elemző-értékelő módon írni, mint ő. A *Jövendő* című hetilap után a már említett *Szabadság* következett, majd mindössze 27 évesen a *Szabad Nép* külpolitikai rovatvezetője. Ez sem tart sokáig, a párt – akkor még a pártja – szigorúan megrója, s a fordítási parkolópálya után a Magyar Rádióba hívják ismét külpolitikai rovatvezetőnek. Rokonszenve egyértelműen Nagy Imre felé fordul, s teljesen természetes, hogy 1956 őszén a hivatalos lengyelországi kiküldetésből szinte visszarohan Budapestre – családjához és a forradalomba –, s a Szabad Kossuth Rádió egyik vezéregyénisége. A különben nem kifejezetten harcos szemléletű Gömöri a börtönt megússza, de évekig nem helyezkedett el, a rádióba pedig még hosszú évtizedek múltán sem tehette be a lábát, noha már a sajtó egyik vezéregyénisége, televíziós műsorok állandó meghívottja. A szilencium rafinált formájaként egy ideig még csak szignóval publikálhat, a hatvanas évek legelején a *Magyar Nemzet*ben jelenhetnek meg írásai. Ebben az ugyancsak pártonkívüli Mihályfi Ernő főszerkesztőn kívül minden bizonnyal része volt a Gömörivel baráti kapcsolatokat ápoló Pethő Tibornak, a napilap egyik enigmatikus személyiségének, aki szintén „ötvenhatos", s ugyancsak a külpolitikai elemzés állt újságírói munkásságnak középpontjában. Bár a két pálya később, a rendszerváltozás időszakában elkanyarodik egymástól, a gondos, értékelő analízis több hasonlóságot tudna kimutatni kettejük között. Gömöri életútján 1964-ben következik be fordulat, természetesen ezúttal sem elválaszthatóan a nagypolitikától, amely az egyenes vonalú és kemény megtorlások esztendei után a megbocsátás, a kiegyezés felé kanyarodott. A kádári évtizedek egyik legkiemelkedőbb újságírói teljesítménye alighanem a Pálfy József főszerkesztette *Magyarország* című hetilap. Gömöri ismét a külpolitikai rovatot irányítja, de most a korábbinál csendesebb idők következnek, a rendszerváltozásig az egyszemélyes rovat az egyik legtekintélyesebb „műhely", ahova rang és megbecsülés volt írni, s kortársai mellé fokozatosan „fölvette" az ifjabb nemzedékek szerzőit; még nagyobbnak számított a megtiszteltetés, ha ő maga kért föl írásra. Ismeretségünk, korrekt és sokoldalú szakmai kapcsolataink ekkor kezdődtek, s bár szűkebb baráti köréhez soha nem tartoztam, mindig tudatában lehetett annak, mennyire tisztelem. Ami teljesen természetes: mi, a mai hatvanasok és a nálunk sokkal fiatalabbak sokszor bújtunk ki az ő elemzői köpönyege alól; csak el kellett olvasni egy-két írását – mondjuk az amerikai elnökválasztásról, az olajválság újabb fordulatáról, esetleg a brit konzervatívok belső erőviszonyairól –, s máris megindultunk egy-egy témakör, cikk-nyersanyag birtokbavétele felé. Ezekben az évtizedekben vált az elemző újságírás, mindenekelőtt a külpolitikai analízisek nagymesterévé, aki egyébként igen pontosan sejtette – tudta? –, meddig lehet elmenni, s biztatott is arra, hogy a falakig mindenképpen menjünk el, hátha még kicsit odébb is lehet tolni őket. Egy kötéltáncos ügyességével egyensúlyozott, miközben nem csak a rendszernek, neki magának is megvoltak a tabutémái; természetesen ő is azok közé tartozott, akik a forradalomról soha nem írták, hogy ellenforradalom, s Brezsnyev meg a mindenkori szovjet pártfőtitkárok dicséretét is inkább „párthű" szerzőkre bízta. Cikkei és persze könyvei mögött hatalmas tárgyi tudás halmozódott föl, a három nagy nyugati nyelv alapos birtoklása mellett, már az ötödik ikszen túl egyszer csak belevágott a spanyolba, hiszen Franco 1975-ös halála után világpolitikai téma lett, mi lesz a jobboldali diktátor országából. Elképesztően ismerte a világsajtót, és nem szégyellte föltüntetni forrásként a *The Economist*tól a *Le Monde*-on át a *Frankfurter*ig azokat a nagy lapokat, amelyeknek az elemzéseit figyelemmel kísérte. Az idők folyamán – s az én nemzedékem már így ismerte meg – egyfajta szellemi arisztokratizmus, a tárgyi tudásnak és az íráskészségnek olyan fölényes elegye jellemezte munkáit, amely csak a legjobbak sajátja. Elegáns volt a szónak minden értelmében: kérdezni is magas színvonalon tudott, társaságban – akárcsak írásaiban – mindig mértéktartó és kedvesen anekdotázó, a hölgyek jelenléte pedig rendre kicsalta belőle a könnyed és gáláns szófordulatokat.

Ez persze inkább a magánember portréjához tartozik, de az életmű végleges lezárultának a gyászos napjaiban sokkal érdemesebb arra a habitusra figyelni, amelynek jóvoltából a rendszerváltozás idején már a szakma legnagyobb tekintélyei közé tartozik, s Nagy Imre újratemetésekor ő koszorúz az újságírók nevében. A Magyarország megszűnése után visszatér a *Figyelő*höz – a hatvanas évek elején már dolgozott itt –, hogy aztán élete végéig, az utolsó hetek végső küzdelmét leszámítva, szerzője maradjon a „Világkép" című rovatának, s hétről hétre remek miniesszéket írjon glóbuszunk valamelyik szegletéről. Emellett – amíg ereje engedte – havi rendszerességgel jelentette meg kolumnás esszéit a *Népszabadság*ban. Korábbi tekintélye – ha lehet – fokozódott, 1992-től töltötte be a MÚOSZ tiszteletbeli elnöki címét, s amint már megírták róla, megkapta a szakmának szinte minden lényeges kitüntetését, a Pulitzer-emlékdíjtól a Pethő Sándor-díjig, az Európai Újságírók Szövetségének Gazzo-díjától a Prima Primissimáig.

És akkor vissza ahhoz a bizonyos habitushoz: a lényeglátásra épülő analízis megkövetelte higgadtságot mindvégig megtartotta, talán a modern szociáldemokrácia és a tágas szabadelvűség állt világlátásához a legközelebb, de a szakma jelentős részének át- és pártpolitizálódása mindvégig idegen maradt tőle. Az érvek erejét többre becsülte a szekértáborok megkövetelte hűségnél, az angolszász újságíróvilághoz tartozott, ahol – például Lippmann és Reston nyomán – tudták, hogy a hatalom mindenkori és legitimen megválasztott képviselőitől is érdemes távolságot tartani, mert így könnyebb azonos mércével mérni, s a helyes arányokat megtalálni. A világot emelte be írásaiba, s a magyar valóságot rátette a globális serpenyőkre – mondjuk, amikor a forradalom világpolitikai összefüggéseit elemezte –, de ha éppen elakadt a ráció, akkor azt is bevallotta, hogy itt bizony abszurd spirállal van dolgunk. A honi újságírás egyik legnagyobb oszlopa dőlt ki, de nagyon remélem, hogy az elemző újságírás korszaka nem zárult le halálával.

Aki olyan mondatokat írt le, hogy – találomra – a Balkán a hit nélküli nagyhatalmi irracionalitás legendás próbaterepe, annak a szellemi öröksége átível az erőtlenedett test fölött, s az erkölcsi felelősséggel leírt szó hitével figyelmeztet minőségre, tudásra, a pártoskodáson felülemelkedő szemléletre, az elemzés mulandóságában is maradandó szépségére.

Tanítónk és pályatársunk, szerzőnk és szerkesztőnk, barátunk és kollégánk – Isten veled!

(Élet és Irodalom, 2007. május 11.)

Uram, én is a néphez tartozom, és nem értem

Lányom emlékére

Ha ott állsz a betegágy mellett, a kórház intenzív osztályán, s ránézel az ismert és szeretett arcra, s már sejted, hogy az élénk pillantású, az értelem fényétől csillogó és a pillanatnyi hangulatot mindig maradéktalanul tükröző szép szempár nem fog többé kinyílni, s már érzed, hogy lezárulóban minden, amit földi életnek hívunk, s ha az, aki ott mozdulatlanul fekszik, a lányod – nos, akkor tudod, mi a mélyvilági kín. Körülnézel, de a vagy fél tucat ágy közül téged csak ez az egy érdekel ebben a teremben, ahol már vége minden esetlegességnek, vége a lényegtelen ügyek tolakodó hangoskodásának, vége a testi diadaloknak és a meddő vitáknak, itt már csak a végsőkig lecsupaszított kérdés marad: élet vagy halál. S hallgatod az orvos szakszerűen tárgyilagos magyarázatát arról, hogy mi különbözteti meg az agyhalált a kómától, hogy innen már nincs visszaút, hogy már csak a gépek, hogy tizenkét óra múlva összeül a bizottság, hogy mit mond a törvény a szervek átadásáról, a transzplantációról – s egyszeriben felfogod, hogy itt van veled szemben visszavonhatatlanul a halál. Rád tört, letaglózott, diadalmasan győzött, mert elvette életed egyik értelmét, mert durván és kíméletlenül arcul vágott, mert az élet rendjének azt hitted, hogy a gyerek temeti el a szülőt, de most Te fogod temetni a gyereket. S ahelyett hogy te feküdnél ott azon az ágyon, a 32 éves lányodat nyújtotta ki az elvékonyodott érfalon átszakadó vér. Három férfi áll és zokog körülötte: a férje, a bátyja és én, az édesapja. A magam 66 évével kénytelen vagyok rádöbbenni, hogy körülöttem megint egyszer kifordul sarkaiból a világ. Tudatomig alig jut el a tárgyszerű magyarázat az agyvérzésről, az agyalapi ér tágulatáról, az aneurizmáról, a fejemben csak az motoszkál, miért? Miért marad édesanya nélkül a három gyönyörű kislány, mikor még a legnagyobb sincs nyolcéves? Miért? – ezt nyögöm ki az orvosnak, aki a lehető legegyszerűbben és legőszintébben válaszol: – Nem tudjuk.

Ennyit ér az életünk – mondja egy orvos barátom, én pedig pergetem vissza ezt a rövidre szabott életutat. Legelső hónapját ebben a földi létben kórházban kellett töltenie, mert anyukája a szülés után állandóan belázasodott, aztán fény derült a föltehető mulasztásra, minden rendeződött, anya és lánya hazatértek, s a pici hamarosan mindenki kedvence lett. Eleven, gyönyörű baba, aki olykor a huncutságoktól sem riadt vissza, mert tudta, hogy ilyenkor aztán végképp rá figyelnek. Egy kép a letűnt és most már lezárt múltból: Judit egyszer csak leül a járdán, egy pocsolya kellős közepébe, s elkezdi paskolni az esővizet. A járókelők hüledeznek, ő pedig láthatóan élvezi a műsort. Ahogyan gyarapodik szókincse, úgy lesz egyre népszerűbb, szép arcocskájával, huncut pillantásával jószerivel azonnal nyert ügye van, ha valamit szeretne. Minden idegent rabul

ejt, szülei olykor kiborulnak, és a család kedvence ötéves korára igazi erőpróba elé állítja a felmenőket. Hosszas tűnődés után apuka moszkvai tudósító lesz, s az ötéves lányt megpróbálják orosz óvodába adni, merthogy magyar nincs. Judit csak néhány napig jár oviba, ahol nem tudnak mit kezdeni vele, reggeltől délutánig torkaszakadtából üvölt, zokog, nekünk pedig elszipogja: „Ezek hülyék, még magyarul sem tudnak..." Nem bírjuk tovább, akkor nem fog a gyerek „játszva megtanulni" oroszul, kivesszük az oviból, s ötévesen, kissé korán, elmegy a magyar iskola első osztályába, s íme, minden gond megoldódik. Azért veleszületett nyelvérzéke már ekkor megmutatkozik, szépen hangsúlyoz, megtanul néhány gyermekdalt, s még felnőtt korában is emlékszik a „jágernüj katasztrof" kifejezésre, amit az egykori tévéhíradókban oly gyakran hallhatott, hiszen az imperialisták ilyen-olyan akciói állandóan nukleáris katasztrófával fenyegették a világot... Kint is, itthon is jó tanuló, népi táncol, jó hallása van, elkezd franciául tanulni. Általános iskolai osztályának egyik népszerű egyénisége. Már rajta van a családi becenév, a Csuti, a Judit becézgetéséből jutunk el idáig, s már régen így hívjuk, amikor fölfedezzük azt a kedves könyvet, amelynek főhőse egy másik Csutka-Jutka. Jól érzi magát itthon, kiskamaszként éli meg a rendszerváltozást, aztán újabb „csapás" következik, s megint apuka munkahelye felől: el „kell" menni Párizsba, Judit csak nagy rábeszélésre mutat némi hajlandóságot, kiskamasz öntudata mindjárt a párizsi iskolaév elején kap néhány sebet: kétségbe vonják, hogy tud szolmizálni, éppen ő, aki a Kodály-módszer alapján tanult, s már szépen zongorázott, aztán valamelyik osztálytársa valami olyasmit kérdezett tőle, hogy Ti ott, nagyon messze, ismeritek-e a fogkefét? Három évvel a rendszerváltozás után sem „a" franciákat, sem Párizst nem kedvelte meg, s a nagy „szenvedések" ellensúlyozására szülei belementek abba, hogy néhány napig a történelem szakkör tagjai ott vendégeskedjenek a különben szép nagy párizsi lakásban. De azért tizenhét embernek olykor szűknek bizonyultak a lakás helyiségei, ám az egyhetes vendégeskedés jól sikerült, Judit lelki békéje helyreállt, s alig másfél év múltán a nagynevű pesti gimnáziumban már a korábbinál nagyobb örömmel folytatta a francia nyelv tanulását. Merthogy a párizsi tartózkodás a vártnál jóval rövidebb ideig tartott. Az édesanyára rátört a rettegett betegség, következtek a műtétek, kemoterápia és egyéb kezelési módok – semmi nem segített, két és fél év után a rák győzött. Judit szalagavatójára még el tudott menni a betegséggel az utolsó csaták egyikét vívó édesanya, az írásbelit még megérte, a szóbelit már nem. A betegség hónapjaiban Judit keményen tanult, s nemcsak kitűnő eredménnyel zárta tanulmányait, hanem megkapta az iskola legmagasabb kitüntetését is, amely kiterjedt közösségi munkáját is jutalmazta. Hogy a bölcsészkarra kell felvételizni – az nem lehetett vitás, de milyen szakra? Előbb a magyart fontolgattuk, mert találóan és szépen fogalmazott, de hamar beleszerelmesedett a latinba, az ó- és

középkorba. Hát akkor legyen mellette valami, amiből megélni is lehet, szólt a hétköznapi, kissé földszinti bölcselkedés, így került a „holt" nyelv mellé az élő francia, amelyet a párizsi iskolaév után egyre inkább megkedvelt. Egyetemista éveiben nyilvánvaló tehetséggel gyarapította tudását, erről ugyan a család nem sokat tudott, de szép, választékos beszéde minden körben elismerést váltott ki. Halála után kaptam levelet egyik volt tanárától, aki azt írta: „Judit az egyik legtehetségesebb és legfelkészültebb tanítványom volt, és a legmaradandóbb emlékeket őrzöm a szemináriumokon tett okos és mindannyiszor helytálló észrevételeiről." A kislányos báját megőrző ifjú egyetemista igazi szellemi otthona mégis a latin lett, annál is inkább, mivel a latin szak hozta össze majdani férjével, aki a latin mellett görögül tanult az egyetemen. Az ismeretségből szerelem, a szerelemből házasság lett. Mindössze kilenc éve, hogy Pannonhalmán gyönyörű latin rítusú szertartás keretében hűséget fogadtak egymásnak.

Aztán 2003 februárjában megérkezett az első kislány, s utána még kettő, de a tömérdek családanyai teendő ellenére is hamar visszatért az iskolába, most már tanárként. Latint tanított, a középkori latinitás lett a szűkebb szakterülete, s micsoda örömmel, lelkiismeretesen készült az órákra, javította a dolgozatokat, készítette föl diákjait a különböző versenyekre! Jutott ideje arra is, hogy a Pest közeli kisváros helyi templomában rendszeresen énekeljen, sőt a gyönyörű Haydn-misék megszólaltatásában is részt vett a budapesti Belvárosi templomban. Energiájából fordításokra is tellett, nem is egyre; Szent Gergely pápa egyik prédikációjának fordítása a *Magyar Egyházzene* című folyóirat legfrissebb számában jelent meg.

De most már mindennek és mind ennek vége: nem indítja a lányokat reggel iskolába és oviba, nem tanít, nem fordít, nem énekel, nem készíttet ajándékot a gyerekekkel a népes család minden egyes tagjának, nem süt, nem főz, s nem néz ki a kertbe, amit olyannyira szeretett: – Nézd csak – mondta –, milyen szép, s szelíden végigmérte az ősz pazarul változatos színeiben pompázó fákat. S most már csak a semmi? Vagy – ahogy az Írás mondja – angyaloknak színe előtt zsoltározik az Úrnak? Csak úgy elröpítették oda? De miért kellett ennyire sietni, hogy „égi polgártárs" váljék abból, aki pedig annyira szeretett élni itt ezen a mi földünkön? Talán bizony a Bölcsesség könyvére kellene hallgatnom: „Az igaz pedig, ha a haláltól hirtelen megelőztetik is, nyugodalomban lészen. Mert nem a hosszú ideig való, sem az esztendők számával megmérettetett vénség becsületes, hanem az ember értelme az ősz haj, és a vénség ideje a makula nélkül való élet. Aki az Istennél kedves, szerelmetessé lett, a bűnösök között élvén elvitetett. Elragadtatott, hogy a gonoszság el ne változtatná az ő értelmét, vagy hogy a tettetés meg ne csalná az ő lelkét. (...) Rövid időben vége lévén, sok időket töltött be: mert kedves volt az Istennek az ő lelke, azért sietett őtet kivinni a hamisságok közül. A népek pedig látták, és nem értették..."

Hát én is így vagyok, látom, mert nem tudom nem látni, ami történt, de nem értem: miért nem maradhat még velünk az, aki igaz? S miért éppen ő? Az égi kegyelem és oltalom később is kijárhatott volna neki, nemde? Jóbnak – az Írás szerint – a tengernyi szenvedés után végül 140 év jutott, neki még negyven sem. Elismerem, hogy okoskodásom földhözragadt, de nem tudok nem pörölni: rá itt még nagy szükség lett volna, mindenekelőtt a három szépséges virágszál felnevelésében, de – mondjuk – a kisvárosi közösség vallási életében vagy éppen az iskolában is. Hát nem lehetett volna még várni az égi zsoltározással?

Már hallom – no, nem az Urat, de mindazokat, akik holtbiztosan tudják, hogy az Ő nevében beszélnek, szóval már hallom őket, amint csitítanak. Lássam be, nem csak velem történt ilyesmi, mások is elveszítették lányukat, a hírességek között például Mahler és Sztravinszkij, de replikázom: a hiány vágta űrt nem tölti be egy másik hiány. Ebben az űrben az Ady-féle sötétlő, fekete, bús gyász lobog, a lélek nem tud mást, csak sírni, sírni, sírni, s „remegve, bújva, lesve, lopva / Nézni egy idegen halottra". De ez a halott nem idegen, hanem életem egy része, testi-lelki folytatásom. Mikszáthnak sem volt idegen Jánoskája, akinek a halála után az író menekült az emlékektől, pedig rajként tódultak elé: „Futok tőlük, és hívogatom őket magamhoz." Nekem nem kell hívogatnom őket, itt vannak körülöttem: ha fölébredek, megsimogatom a falvédőt, amit egykor tőle kaptam, s ha befejezem ezt a cikket, a klaviatúrára ráteszem a zöld terítőt, amelyre azt hímezte rá: „Pulchre, bene, recte", vagyis „Szépen, jól, helyesen". Menekülünk az emlékek erdejébe, de a „halál rettenetes generálisának" szorítását, a mélyvilági kínt ez talán még fájdalmasabbá teszi. Meglehet, nincs is más, mint e mindenható tábornok, ő a teljhatalmú úr. Mi csupán szolgáló kiszolgáltatottjai vagyunk a végzetnek? Testünk tehetetlen alávetettjei? Nem is lenne itt más parancs, mint a kegyetlen biológiáé, a megpattant agyalapi éré, a kiszámíthatatlan vérzuhatagé? Vagy a Mindenható, az Írás és az Öröklét gazdája éppen ezt akarta?

Csak az orvos rezignált válaszát hallom: „Nem tudjuk."

Hát tényleg nem.

(Élet és Irodalom, 2011. február 18.)

Tanár urak, jövünk

Maradt cseppnyi időm, ebből mindig kevés van, s épp a közelben jártam. Hát akkor irány *a* Gimnázium, a Mikszáth téren. De a bejárat előtt megtorpanok, a jól ismert tábla helyét csak a keret vonala jelzi a falon. Nincs ott a tábla, amely pedig hosszú évtizedek óta az állandóság igézetét hordozta, s a változás mindjárt mellbe is vág. A portásfülkéből a kedves hölgy: „hova tetszik...?"

Hm, hát hova is? Megnézem a régi tablókat, itt vannak jobbra földszinten, vagy tán menjek a kápolnába? Feszty Masa festményének zöldje már régen nincs itt, de az ismerős padok, a bejárati ajtó, a csúnya ablakok, a szerény oltár magántörténetem fontos eseményeinek a tanúi, például az ifjúságba szinte beleszédülő szép esküvőnké 1970-ben, és megannyi fohászé a kereső hit próbáló pillanataiban. Vagy menjek talán Jánoshoz, vagyis Meggyes tanár úrhoz, latin–német–orosz szakos osztályfőnökünkhöz, akit ott a harmadikon rendszeresen látogattam még évtizedekkel az érettségi után is? Elbeszélgettünk életről, kollégákról, sajtóról, latinságról, ki tudja, mi mindenről. Egyszer azt mondta, tegezz vissza. Mondom neki, hát ez nehezen fog menni, annyira megszoktam a tanárurazást. Az ismert módon fölvonta a szemöldökét, s kétkedő-megrovón valami olyasmit felelt, hát azt hiszed, mindig fiatal maradsz. Nem Tanár Úr, kedves János – a diáknemzedékek számára Gyökér, ha megengedhetek magamnak ilyen tiszteletlenséget –, már régen tudom, hogy az idő mindnyájunkkal halad, sőt sebessége mintha folyton nőne. A gyorsulásról a fizikaórákon Kovács tanár úr sokat beszélt, a magyarázatait ugyan nem mindig értettem, viszont egyvalamire nagyon emlékszem: amikor ujjait összefogva, kézfejét fölfelé tartva, karját föl s le lóbálva, azt hajtogatta, hát akkor dolgozzunk, kérem, dolgozzunk. Igen, dolgozzunk, a munka, az erőfeszítés, a tudásgyűjtés ütemét, módját, gondját, nehezét, de persze szépségét az atyák egy életre belénk oltották, ezt ma már nyugodtan mondhatom, hiszen ennek az életnek a nagyobb részén már túl vagyok, sőt már régen túl vagyok. Akkor persze, amikor először baktattam föl a lépcsőkön, azokon, amelyeket most csak a bezárt ajtón át látok, még semmit sem sejtettem mindebből. Láttam viszont egy fehér hajú, egészen idős embert lefelé jönni a lépcsőn, s azt, hogy mindenki nagy tisztelettel köszön neki. Összesúgtunk a háta mögött, ő a piarista rendfőnök, a Sík, aztán később megtudtuk, hogy van egy másik Sík is, de az külügyminiszter.

Vagy menjek az udvar felé, nézzek be a tornaterembe, ahol a bukfenccel meg a saslengéssel kínlódtam, s örültem, ha nagy ritkán betaláltam a kosárba?! Megnézhetném a konyhát is, ahova egy ideig enni jártunk, s egy kicsit mindig titokzatos volt a számomra, amint a tanár urak a csengetésre vonultak lefelé, ím, hát ők is emberek, ugyanolyanok, mint mi, mennek, esznek, akárcsak mi.

Nem megyek én sehova. Ködös emlékeimből szinte fölébreszt a kedves ifjú hölgy, a ház üres, az atyák már átköltöztek a Duna partjára, a régi-új épületbe, itt a harmadikon valamilyen filmintézet működik, s ezenkívül semmi. Most még, gondolom magamban, aztán jönnek ide új szervezetek, egyletek, irodák, s munkatársaik harminc-negyven év múltán, amikor én már rég nem leszek, ugyanúgy ábrándoznak majd, mint én most. De menjek csak be, hallom az

ifjú hölgyet, nézzem meg, ha nem hiszem. Bámulom a kopár falakat, s egy lépést sem teszek. Kicsit megingok belülről, de a hölgy ebből aligha sejt meg valamit. Pedig nincs min csodálkozni, mondom magamnak, visszamentek az atyák oda, ahol jogszerűen lehetnek, megkapták azt, amit jogtalanul elvettek tőlük egykoron, s aztán a bölcsészeknek adták. Nincs ebben semmi, nyugtatom magam, hát majd elmész – például az ötvenéves érettségi találkozón – abba az épületbe, amelyet szintén jól ismersz, hiszen jártál oda udvarolni egy elragadó és hótiszta magyar–francia szakos lánynak, aztán később újságíróként egyik-másik professzorral interjúzni, Bárczi professzorral, Németh G.-vel, Abafi Erzsébettel és másokkal. De mennyivel idegenebb lesz az az épület, mint ez itt, a Mikszáth téren a maga meglehetősen csúnya, sárgán kopottas falaival, amelyek között valaha apácák éltek, aztán egy darabig Vlagyimir Iljics tanait hirdették. Az eredmény ismert. De mindezt csak utóbb, sokkal később tudtam meg. Az egykori esetlen, vékony dongájú, gátlásos kamasz számára még minden jelen időben zajlott. A házi feladatok, a felelések, a dolgozatok szorító jelen idejében. Csak az orromig láttam, ha ezt megúsznám, hű, az nagyon jó volna. Tanár urak, odaát is szigorúak vagytok? Nagyon remélem, hogy Pogány tanár úr nem enged, hiszen neki köszönhetem, hogy az alapképleteket máig tudom úgy, mint a tavaly érettségizők. Pedig a „barom, marha állat" többször kijárt nekem is, dehogy voltam jó matekból, néha néztem, mint a moziban.

És most mindenki átköltözött a Duna partjára? Számomra mégis itt, a Mikszáth téren élnek tovább az egykori esetlen kamaszok formálói, akiket mind a mai napig belelátok az épületbe, akkor például, ha a hatosról bepillantok a Krúdy utcán át a térre. A bicegő Hegyi tanár úr talán éppen most nyit ablakot; olykor elárulta, hogy Selmecbánya történetét tanulmányozza, s rengeteg memoritert kért tőlünk, még a kutya nehéz Hervad már ligetünk-et is meg kellett tanulni; látom Somogyi tanár urat, vagyis Somát, s hallom, amint mondja, hogy „akarmilyen", és a legújabb kori történelem magyarázásakor egyszer csak, „a többit nézzük meg a könyvben", persze ötvenhatról volt szó, a hangsúlya, a hanghordozása sejteni engedte ki nem mondott véleményét. S látom, hogyne látnám Medvigy tanár urat, emlékszem elképesztő enciklopédikus tudására, hittanóráinak tudós hangulatára, s a fakultatív zenei műalkotások ismeretére, ahova nagy-nagy örömmel jártam, sejtvén, hogy bár fahangom van, a muzsika kikezdhetetlen része lesz életemnek, pedig kottát is alig tudok olvasni. S ha már az „elképesztő" szónál tartunk, látom, sőt hallom Szemenyei tanár urat, amint mondja, hogy „ekképesztő", így két k-val, hogy a természettudományok, a biológia vagy a kémia valamelyik bámulatos csodájára hívja föl a diákemberek sokszor lankadó figyelmét. És ni csak, ott szalad a folyosón Maklári tanár úr is; róla azt suttogtuk, hogy a kémiát azért annyira talán nem is tudja, viszont az éneket annál inkább, énekelt is a neves kórusban, aztán

olykor még – húha – a szebbik nem képviselői is föltűntek a környezetében. Tanár urak, szellemetek most visszaköltözött az ősi pesti iskolába, amely azonban nem az én iskolám, nem a mienk, akik valaha is a Mikszáth térre jártunk. A történelem meg a politika kibabrált velünk, odamegyünk majd találkozni, ahol őket mi soha nem láttuk, a gyönyörűen fölújított Duna-parti épületbe, ahol minden ismerős lesz, de nem a gimnázium miatt. Az a kápolna bennem az Egyetemi Színpadként van jelen, rengeteg szellemi izgalmával, Mensárossal, Psotával, filmekkel, Tompa Lacival és még sok mindenkivel. Drága osztályfőnökünknek viszont ez templom volt, első miséjének színhelye. Így állunk hát, a ránk támadó történelem fölcserélte helyszíneinket, és még évtizedeknek kell elteltniük, hogy az egykor gazul kizökkentett időt helyre tolja – maga az idő.

Már a Kálvin téren túl vagyok, amikorra összeáll az egykori tanári kar, közülük már csak a lenyűgözően művelt és elképzelhetetlenül szerény Jelenits tanár úr van velünk, becenevét le sem merem írni, mert még mufurckodva szóvá teszi, tehát kedves tanár urak, ti ott, odafönt lassan készülődhettek az új órákra. Néhányan közülünk már veletek vannak, Miklós, a mérnök, Mihály és Iván, mindketten Krisztus katonái voltak idelent, de ahogy nézem az idő múlását – mindjárt az Astoriához érek – osztálylétszámunk idelent elkerülhetetlenül fogyatkozni, odafönt meg nőni fog. Még kérdéses hogy milyen sorrendben érkezünk, de előbb-utóbb mindannyian veletek leszünk.

Hogy pontosan mikor, nem tudom, de egyszer elkezdhetjük majd a tanévet. Csak egyet kérek: a szigorból ne engedjetek. Ez egyszer már bejött.

(Élet és Irodalom, 2012. április 13.)

Levél odaátra

In memoriam Meggyes János

Kedves János, mindnyájunkat ismersz, akik ma összegyűlünk, mi viszont nem tudjuk, hogy hol vagy. Odaát – írjuk, mondjuk szemérmesen, mi meg itt vagyunk, ebben a szépen helyrehozott régi piarista épületben, ahol Veled soha nem találkoztunk. És elmegyünk abba a kápolnába, ahol Te első misés voltál, de ez a helyiség közülünk sokaknak – így például nekem is – ifjúkorom sok-sok felejthetetlen szellemi-kulturális élményének színhelye volt. Ebben sok-sok beszélgetésünk egyikén meg is egyeztünk, Te elmondtad, hogy az Egyetemi Színpadra soha nem tudtál elmenni, én pedig bevallottam, hogy nekem nehéz lesz a színpad helyére kápolnát képzelnem. Most már nem kell a képzeletre hagyatkozni, itt vagyok, itt vagyunk ötven év múltán, s ami engem illet, az én szűkebb világomban ezt az öt évtizedet gyönyörű életek és gyalázatos, máig

fölfoghatatlan halálok keretezik. Most veszem észre, hogy e túlvilágra címzett szösszenetben folyamatosan tegezlek: pedig míg éltél, soha nem tudtalak tegezni. Egyszer rám néztél, s a szokásos hangsúlyoddal – máig fülembe cseng – így szóltál: – Azt hiszed, örökké fiatal maradsz?

Nem János, nem kedves és bölcs Tanár Urunk, egyáltalán nem hiszem. Sőt tudom, hogy erre az útra, amely ki tudja, hova vezet, most már nekünk is készülődnünk kell, hogy így mondjam, szép sorjában, csak hát persze a végső sorrendet nem tudjuk. De bármeddig vagyunk is itt, ebben a végtelenül gazdag és csalárd, vonzó és utálatra méltó, kis földi világunkban, mi már nem feledjük gesztusaidat, intelmeidet, tanításaidat. E sorok olvastán bizonyára megrónál, hiszen Te megszámlálhatatlanul több halált láttál, mint én, a hadifogság poklaiban olyasmiket éltél át, amiről nekünk, a békeviselt nemzedékeknek, csak halvány fogalmunk lehet. Ezek a történetek épp' úgy emlékezetesek, mint némely példabeszéded. Az öt évtized alatt sokszor eszembe jutott a síelős intelem; csak úgy ne járjunk – így emlékszem én –, mint a síelő, aki jó messziről szemügyre veszi a térség egyetlen fáját, és úgy indul el, hogy csak annak neki ne menjen – aztán mégis megtörténik a baj. És fülembe cseng az is, amikor egy dühödt mozdulatom után, szelíden, de határozottan azt vésted a morgó kamasz fejébe, hogy a stílus – maga az ember. Egyik osztályfőnöki órán az eretnekégető és elvakult buzgalmak értelmetlenségét magyaráztad, ha jól emlékszem, Ferdinánd király híres és első olvasásra talán tetszetős mondását magyarázva: „Fiat iustitia aut pereat mundus". Csakhogy ha belepusztul a világ, ha sokan elpusztulnak, akkor mire megyünk az igazsággal – az idők folyamán sokszor kellett magyarázatodra gondolnom. Elképesztő tudásod soha nem tett önhitté; csak felnőtt koromban – és persze nem Tőled – tudtam meg, hogy a rend egyik legtekintélyesebb tagjának számítottál, véleményedet gyakran kikérték. Ez a szerénység már akkor is sajátod volt, amikor minket tanítottál; ha jól emlékszem, valamilyen orosz számneves összetétel ragozásáról volt szó, gondolkodtál, levetted a szemüvegedet, de ezúttal nem korholtál, hanem valami olyasmit mondtál, „fiaim, ez olyan bonyolult, hogy kérdezzétek meg Hegyi tanár urat..."

Kedves János, utóbb többen is megtapasztalhattuk, milyen jó ismerős, segítő tanácsokra mindig kész társ voltál az érettségit követő évtizedek folyamán; nagyon szerettem Veled beszélgetni, a legsúlyosabb és kevésbé súlyos, de feszültséget azért okozó megpróbáltatások idején is volt biztató szavad. Ma már ez legalább olyan fontos, mint az, hogy a latinitás szeretetét mennyire belénk oltottad, igaz, hogy a szemüveg gyakran lekerült a helyéről, s bár az orosz szeretetéről nem beszélhetünk, tanításodnak e téren is hasznot vehette az, akinek az oroszra a későbbiekben szüksége volt. De életpéldád, be- és elfogadó emberséged, kiegyensúlyozott bölcsességed, az a fantasztikus türelem, amellyel hosszúra nyúlt betegségedet viselted, ma már sokkal többet nyom az öt évtizedes mérlegen – s azt hiszem, ezt nemcsak én gondolom így, mint ahogyan abban is biztos vagyok, hogy mindegyikünk elő tudna sorolni újabb és újabb történeteket, melyek közül az egyik legbájosabbat éppen a Tőled búcsúzó szentmisén hallottam. Rendtársad követte el az indiszkréciót, elbeszélvén, hogy egy ízben a városligeti Jáki kápolnában tartott déli misén szinte szó szerint elmondtad a rendházban délelőtt hallott prédikációt, történetesen – így emlékszem – az általad nagyra becsült Jelenits úr szentbeszédét. Amikor ezt meghallottuk abban a régi kápolnában, az arcokra egyfajta derűs mosoly ült ki, lám, a gyászt holtodban is oldani tudtad.

Kedves János, tiszteletlenül és diákos huncutsággal Gyökér (Radix), itt és most csak annyit írok befejezésül, képzeletbeli címedre, hogy Isten áldjon, hogy köszönjük, és hogy míg élünk – nem felejtünk.

(Gimnáziumi éveink 1958–1962. Emlékkönyv. Pesti Piarista Gimnázium Humán Tagozat. 2012)

Reményvesztetten

In memoriam K. B.

Fanyarul – bocsánat a kifejezésért – vigyorognál, ha most megkérdezném, hogy vagy, mit csinálsz? De már nem tudlak megkérdezni, jó ideje nem is kérdeztelek, mert nagyon ritkán találkoztunk, noha egykor együtt koptattuk egy budapesti egyetem padjait. Jelenség voltál a csoportunkban, olyan egyéniség, aki hamar ki- és feltűnt. Erős, széles arcodból vastag keretes szemüveged szinte kiugrott, izmos vállad, széles mellkasod sejteni engedte, hogy rendszeresen edzed magad, akkoriban népszerű volt az expander, Te eveztél, s talán mást is csináltál, amiről nem tudok vagy elfelejtettem. A vízhez, a Dunához életed végéig hű maradtál, de akkor, húszévesen, a hatvanas évek derekán dehogy is gondoltunk arra, hogy miként búcsúzunk e földi léttől. A jelenben éltünk, és a jelennek, legföljebb a holnapnak. Társaságunk egy része, különösképpen jómagam, még meglehetősen éretlen volt, felnőttes látszatú gyerekember, ellentétben Veled, akit mindig is sokkal érettebbnek gondoltalak sokunknál. Harsány voltál, bár nem nagyhangú, és soha nem rejtetted véka alá a véleményedet. Ez akkoriban – finoman szólva – nem volt magától értetődő. Szép lassan kiderült, hogy nagyon sok mindenben egyetértünk, a rendszert nem szerettük, túlbuzgó kiszolgálóit pedig megvetettük. Emlékszem, milyen lesajnáló hangsúllyal váltottunk szót azokról, akik nagy buzgalommal tülekedtek a Pártba. De eredetiséged nem ebben rejlett, legföljebb radikálisabb, olykor sokkal szókimondóbb voltál ná-

lunk, társaidnál. Az órák alatt csakhamar bebizonyosodott, hogy eredetien gondolkozol, mindig mindent megkérdőjelezel, s ha úgy alakul, ellentmondasz a tanárnak. Beszéd közben szerettél gesztikulálni, átéléssel mondtad, amit gondoltál. Nemcsak logikus és éles eszű, hanem olykor gunyoros, ironikus is voltál. Különben jóindulatú orosz tanárnőnk előtt, aki orosz születésű lévén akcentussal, bár szépen beszélt magyarul, nem csináltál titkot abból, hogy a szovjet maszlagot nem veszed be, néha még zavarba is hoztad. Az olyan tárgyak, mint „dialmat", „törtmat" – az ifjabbak kedvéért: dialektikus és történelmi materializmus – tanulása vagy hallgatása közben sokszor néztünk egymásra, összesúgtunk, s értettük egymást. Minden érdekelt, emlékfoszlányaimból előtűnnek beszélgetéseink Bartókról és Csontváryról, akiket az akkori kultúrpolitika még másként fogadott el és be, mint manapság, s bennem az maradt meg, hogy nem szereted a felhőtlen lelkendezést, különösen gyanakodsz a sznobokra. De érzékeny voltál – s úgy sejtem, maradtál is – a végső kérdések iránt. Egyszer az erkölcsről, erkölcsi törvényekről „filozofáltunk". S Te, mintegy önmagadat faggatva, arról tűnődtél, vajon nem lopnál-e, nem lopnánk-e, ha nem kellene büntetéssel szembenéznünk. Talán csak félelmünkben nem lopunk, s biztos-e, hogy nem engednénk a kísértésnek, ha százszázalékos bizonyossággal tudnánk, hogy nem lesz felelősségre vonás? – kérdezted kétkedve.

Persze a lányok, a nők mindig ott lebzseltek gondolatainkban. Hogy is ne! Te e téren is jóval érettebb voltál nálam. Ha jó kedvedben voltál, hahotáztál, s az angol climax szó hallatán heherészve kérdezted, na, mit jelent ez még... Egyszer meg játékos kedvedben két ujjad közé dugtad hüvelykujjadat – amolyan fityiszt mutatva –, de a hüvelykujj közepére pirossal erős vonalat húztál. Fiúk, lányok kuncogtunk, ki szégyenlősen, ki okoskodón vagy éppen felnőttesen értve a fallikus célzást. Szertelen voltál, és szertelenül tehetséges, angolból még az egyetemi évek alatt és utóbb is sokat fordítottál – például egy színdarabot –, s bár az elméleti tárgyakban is otthonosan mozogtál, a végzés után elhagytad a pályát. Egy ideig kamatoztattad alighanem apádtól örökölt tehetségedet, ügyesen bántál a kovácsolt vassal, szép gyertyákat öntöttél. Bámultam kreatív ötleteidet, munkáidat, egyszer be is tévedtem hozzád a műhelybe. Kívülről és messziről úgy sejtem, ez lehetett életed egyik legderűsebb korszaka, ahogy egykor mondogattuk, „ment a szekér", „megszaladt".

Önállóságodat, belső függetlenségedet mindennél többre becsülted, s amint utóbb hallottam, sokféle emberre morogtál. Például azokra, akik zsidónak néztek, mert „zsidós" vagy: utáltál mindenféle előítéletet. Szabadságod azonban, úgy sejtem, nem hozott megnyugvást mindig kereső, nyugtalan lelkednek és testednek. Nem maradt kapaszkodód, gyereked nem volt, a „gyertya-konjunktúra" hanyatlásával elszegényedtél, a kötöttségeket sohasem tűrted, semmilyen téren, így aztán kapcsolataid is el- és megromlottak, hatalmába kerített a de-

presszió, jöttek gyötrő betegségek, míg végül megelégelted a kínlódást. Azt olvasom egy teológustól, hogy aki föladja a reményt, az föladja az emberi létet is. Az öngyilkos nem remél semmit – a jövőtől. De hiába is próbálnám megfejteni egy sokirányúan tehetséges és érzékeny lélek teljes egyensúlyvesztésének a talányát, a kétségbeesés önpusztító örvényét. Vakmerőn és önfejűen eldöntötted, hogy Te ebből a világból kilépsz, elmenekülsz a magányból, a depresszióból a... hova is...? Hamvaidat a Dunába szórták, befogadtak a hullámok, amelyeken oly szívesen és oly sokat eveztél, s egy forró nyári napon, mint szinte minden évben, idén is megmártóztam Isterünk vizében. Rád gondoltam, azt képzelve, hogy porhüvelyed parányi maradékai ott csurogtak mellettem, el az ismeretlenbe, a véges eszünkkel fölfoghatatlan végtelenbe.

(Élet és Irodalom, 2014. október 30.)

A XX. század utolsó harmadának meghatározó és egész Közép-Európa sorsát hosszú távra is befolyásoló eseménye az 1989–90-es rendszerváltozás, amely életünk szinte minden területén, így a sajtóban is, nagy változásokat hozott. Hogyan tükröződik mindez a hírlapíró, publicista Martin József (1944) munkásságában? – erről szól ez a kötet, amely a szerzőnek az elmúlt negyedszázad folyamán készült írásaiból válogat. A kérdésre a legegyszerűbben úgy válaszolhatunk, hogy a változások a korábbi külpolitikai újságírót műfaji és tematikai sokszínűségre ösztönözték. Szellemi portyázásnak is nevezhetők a napi cikkek, jegyzetek, elemzések, interjúk és a napilapok rövidre szabott írásaihoz képest terjedelmes tanulmányok. Hol is kezdődhetnének másutt a kalandozások, mint az Antall-kormány hivatalba lépésekor, 1990-ben, s folytatódnak a politika kacskaringós útjain. A szellemi kiruccanások azonban egyáltalán nem állnak meg az aktuális politikai vagy gazdaságpolitikai elemzéseknél: így kerül a kötetbe Széchenyi István és Szabó Zoltán, Jókai, Mikszáth és Móricz, Yehudi Menuhin és Bartók Béla, és még sokan mások. Az írások egy része akár utazásra is csábíthatja az olvasót, hiszen egy eldugott kis falutól – a Tolna megyei Miszlától, amely történetesen a kötet szerzőjének szülőhelye – Párizsig, Londonig, Amerikáig kalandozik a szerző, s közben persze emlékezik szeretteire, drága halottaira, barátaira, kollégáira, akik már nem lehetnek közöttünk. A sokfelé tájékozódó és nyitott érdeklődésű olvasó bizonyosan talál magának olvasnivalót e kötetben. S lehet-e ennél nagyobb öröme a tollforgatónak?

2490 Ft

ISBN 978-963-414-002-3

L'Harmattan

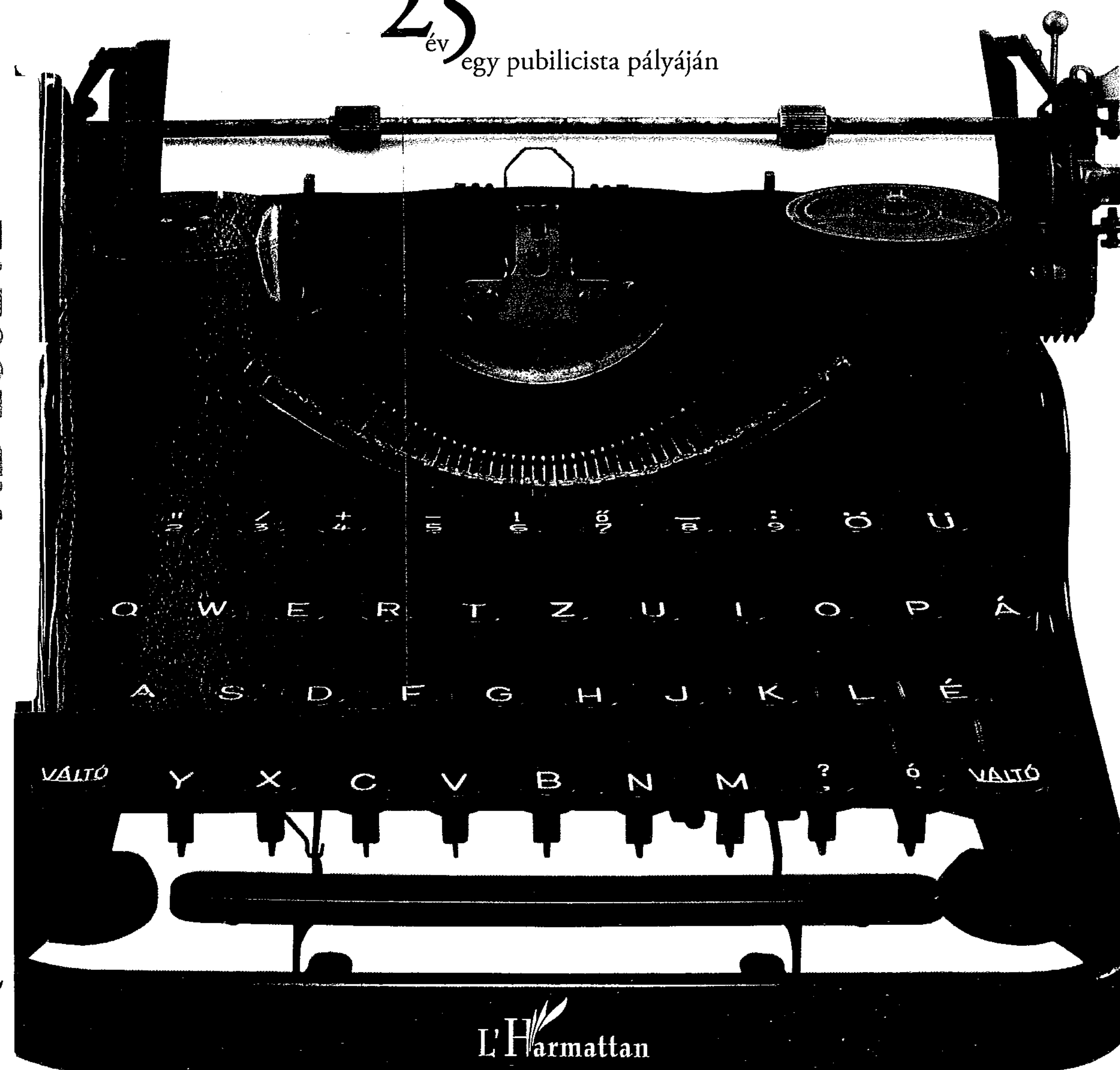
VÁLTÁS IGÉZETÉBEN

Martin József

A RENDSZERVÁLTÁS IGÉZETÉBEN

25 év egy pubilicista pályáján

L'Harmattan